

Politična in kulturna

Zgodovina

štajerskih Slovencev.

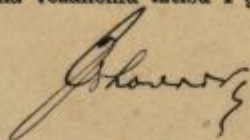
Spisal in založil

Ivan Lapajne,

meščanske šole ravnatelj in c. kr. okrajni šolski nadzornik
v Krškem (Gurkfeld).

Cena vezanemu iztisu 1 gld. 20 kr.

V Ljubljani.

Natisnil J. Rudolf Milic.

1884.

32472

II 89

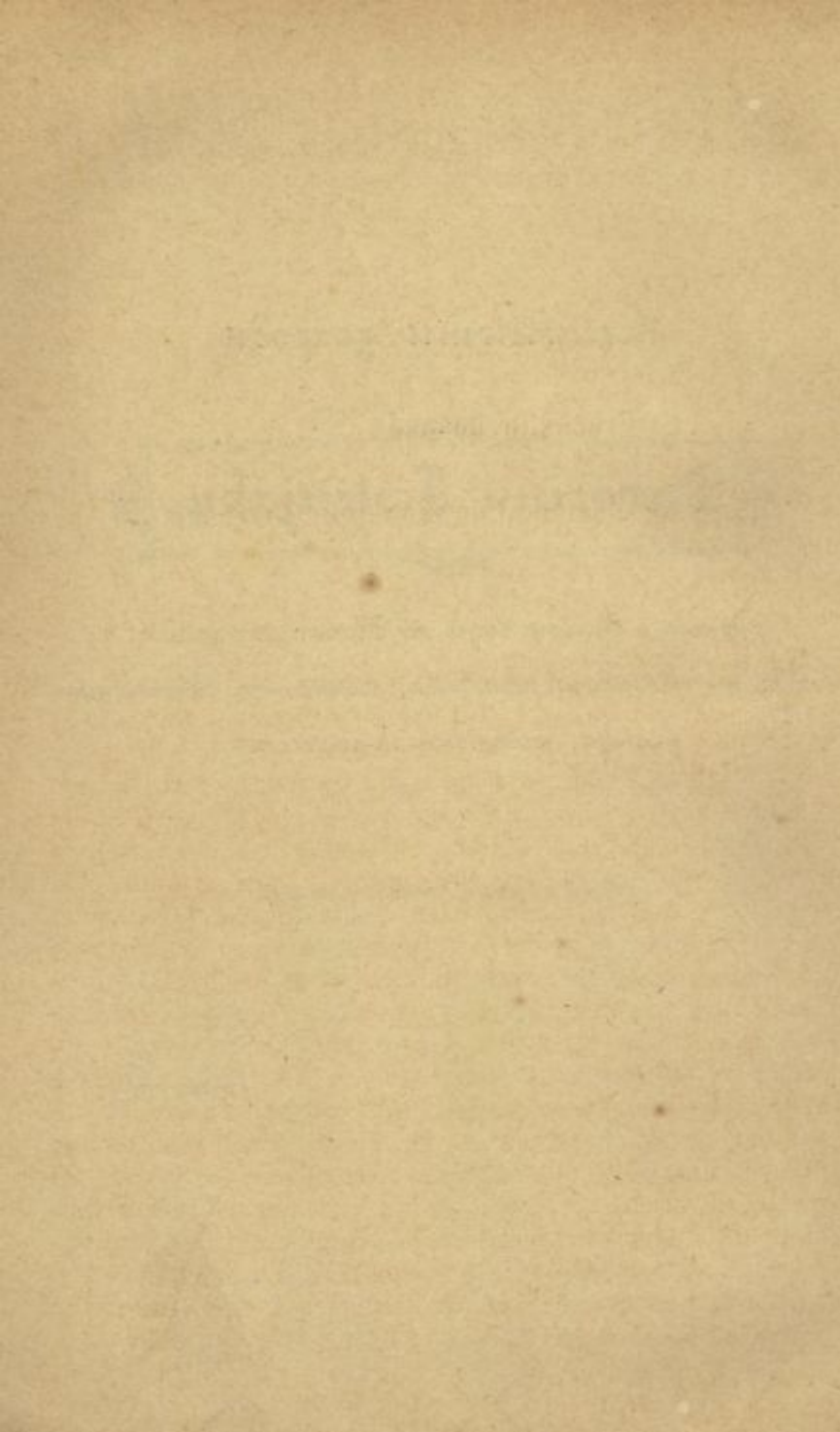
Brečastitemu gospodu

Davorinu Trstenjaku,

župniku v Starem trgu pri Slovenjem gradci,
slavnemu slovenskemu domoljubu, velenčenemu slovenskemu
pisatelju, jezikoslovcu in zgodovinarju

pošlonil v znamenje visokega spoštovanja

pisatelj.

Prečastiti gospod!

Preblagi domoljub in učenjak slovenski!

Lepe čednosti so največji kinč posameznega človeka, kakor tudi celega národa. Med lepimi čednostmi se hvaležnost kaj lepo odlikuje. Naš slovenski národ ni več takó reven, kakor je nekđaj bil. Če tudi nima zakladov ali družega bogastva, ima pa velike dobrotnike, ima domoljube, kateri so mu odkrili, da še krepko živi in kateri mu kažejo pot, po katerej naj hodi, da bode tudi v bodočnosti duševno živel. Naš slovenski národ pa tudi šteje že nekaj takih učenih domoljubov, kateri so mu odkrili, da on in njegov jezik nista še le novo rojeno dete, da imata marveč davno preteklost za seboj, da imata zgodovino, sicer ne pisano s krvjo in z mečem, ne slavljeno po hrupnih dejanjih in vojnah. Med temi učenimi domoljubnimi pisatelji zavzimate Vi, prespoštovani gospod, skoro prvo mesto. Vi ste s svojo učenostjo, s svojim znanjem tolikoterih jezikov pokazali svojim rojakom, kakó mnogobrojen je bil naš národ pred tisoč in več leti, kakó se je razprostiral po vseh planinskih deželah! Vi ste nabrali toliko ogromnega gradiva v preimenitno dokazovanje, da je naš rod tudi v rimljanskej dóbi bivati utegnil po pokrajinah, v katerih ga nahajamo v 7. in 8. stoletji. Vi ste prvi med Slovenci torej nam pokazali, koliko so stare prelepe naše slovenske pokrajine, koliko sto let že naš národ tod biva, in kolike vred-

nosti je jezik za zgodovinarje! Pokazali ste nam v našem jeziku starost njegovo in dokazovali, da se je slovenščina ne le pred 1000, morebiti celó pred 2000 leti razlegala ne samo po celej naši sedanjaj Štajerskej, marveč okrog in okrog po njenih sosednih deželah. S tem ste odkrili za slovenske učenjake novo znanstveno polje, na katerem se utegne slava Slovencev, njih imenitna preteklost in — boljša bodočnost utrditi.

Jedro Vaših zaslug, velecenjeni domoljub, tiči po mojem — sicer ne merodajnem mnenji — največ v tej znanstveni stroki. Koliko ste Vi storili še v drugih strokah, koliko ste v teku svojega 45letnega slovstvenega delovanja Slovencem koristili kot pesnik, kot zgodovinski, mitologični, jezikoslovni, posebno kot beletristični in humoristični pisatelj — tega ne morem naštetih in navésti. Vaše zasluge za književni razvoj slovenski so neprecenljive; Vašega truda Vam Slovenci nikdar poplačati ne morejo. Le kot malo znamenje visokega spoštovanja in hvaležnosti blagovolite sprejeti to slabo zgodovinsko delce od

Vam vdanega

J. Lapajna.

V Krškem, o Velikej noči 1884. l.

Predgovor.

Potem, ko je bil slavni odbor „Slovenske Matice“ izdal „Vojvodstvo Kranjsko“ in „Vojvodstvo Koroško“, hotel je s pomočjo in sodelovanjem štajerskih slovenskih domoljubov postreči tudi štajerskim Slovencem z enako knjigo. Sklenilo se je bilo izdati precej obširno delo pod naslovom „Slovenski Štajer“, obstoječe iz čveterih oddelkov (snopičev), ki naj bi obsegali: I. „Deželo“ (v zemljepisnem obziru), II. „Prebivalce“. III. „Národno gospodarstvo“ in IV. „Zgodovino“.

Dočim sta I. in III. snopič že v letih 1869. in 1870. na svetlo prišla, obotavljali so se pisatelji, ki so bili delo prevzeli (ali resničnejše, ki so bili naprošeni za to, pa se menda niso bili obvezali), z dokončanjem dotičnih rokopisov še za obljubljeni II. in IV. snopič.

Bivaje skozi 7 let, ki so mi le prehitro minula, na prijaznem slovenskem Štajeru, v prelepem Ljutomeru, čakal sem komaj že, kdaj izideta omenjene knjige še II. in IV. oddelek, ki sta obetala po svojem obsegu posebno zanimiva biti. Zlasti sem si želel „Zgodovine“: 1. ker sem je silno pogrešal v šoli pri zgodovinskem poduku, ki je po najnovejših postavah predpisan za najvišje razrede národnih šol, in se ima obravnavati posebno z obzirom na domačo zgodovino; 2. ker je z mano vred se zanimalo za povestnico domače svoje pokrajine veliko domoljubov.

L. 1879. je začel — kakor sem posnel iz časopisov — slavni odbor „Slovenske Matice“ z nova nagovarjati štajerske domoljube za spisovanje občinstvu obljubljenih knjig. Osobito je bil naprošen

gospod profesor Majciger v Mariboru, naj bi nagovoril in naklonil pisatelje na to delo. Iz sporočila o občnem zboru „Slovenske Matice“ l. 1880. sem pa posnel, da se omenjenemu gospodu ni posrečilo pridobiti pisateljev tudi za IV. oddelek te knjige, namreč za zgodovino slovenskega Štajera. Ker se mi je z ene strani zdelo nekoliko sramotno za Slovence, ako bi se ne našel nihče, ki bi bil spisal že obljubljeni delce, ker sem imel pa veselje do zgodovine, zlasti za domačo povestnico, o katerej mi je bilo včasih že kot učitelju za šolski poduk premišljevat, zato sem si vzel toliko srčnosti, da sem l. 1880. koj po občnem zboru „Slovenske Matice“ ponudil v tej zadevi svoje slabe moči, svoje okorno slovstveno-zgodovinsko peró gospodu profesorju Majciger-ju in slavnemu „odboru slovenske Matice“, ki sta oba proti mojemu pričakovanju sprejela mojo ponudbo. Koj sem sicer čutil preveliko breme, katero sem prevzel, in nedostatnosti svojih zgodovinskih znanosti, svojih zgodovinskih pomočkov; a hotel sem vendar ostati „mož beseda“. Podam se tedaj čvrsto na delo, prebiram in izerpavam razne rokopise, knjige in časopise, katere sem si deloma sam omislil, deloma sem jih pa dobil od gospoda Majcigerja, od častitega gospoda župnika Ripšla na Vidmu, od pokojnega gosp. profesorja Macuna v Gradci, od gospoda Franjo Šumija v Ljubljani, od gospoda Franjo Jamšeka, nadučitelja v Rajhenburgu, od gospoda Karbe, duhovnika na Dobrni in drugih. (Vsem tem podpornikom se na tem mestu najtopleje zahvaljujem.)

Ko sem bil že z okostnico svojega dela pri kraji, spomnim se, da bi po dotičnej osnovi knjige „Slovenski Štajer“, ki je prirejana I. snopiču, imel slavni naš zgodovinar in starinoslovec, visoko častiti gospod Davorin Trstenjak spisati vnvanjo, a gospod profesor Ivan Macun v Gradci pa notranjo zgodovino. To mi je dalo povod, da sem se obrnil do omenjenih gospodov z uljudnim pitanjem, ali nemata že česa pripravljenega za ta snopič, da bi se vedel jaz po tem ravnati, in ako bi imela že kako drobtino, katera bi meni dobro služila. Od gospoda Macuna dobim to prijetno novico, da je že spisal za „Slovensko Matico“ literarno zgodovino slovenskega Štajera, a da celo notranjo povestnico spisati, tega se ni nikoli obvezal ali obljubil. To poročilo mi je bilo jako po volji, ker je precej važni oddelek zgodovine bil torej izvršen in delo meni dovolj zljajšano. Založil

je pa pokojni gospod profesor sam knjigo pod naslovom „Književna zgodovina slovenskega Štajerja“, ki je izišla l. 1883. in se dobiva pri njegovih dedičih v Gradci (cena 1 gld.).

Oplašilo me je pa bilo pismo slavnega gospoda Davorina Trstenjaka in to po pravici. Naj, ga sami častiti čitatelji beró in koj bodo moj tedanji in sedanji položaj razumeli. Priobčujem ga z njegovim dovoljenjem od besede do besede :

„Blagorojéni Gospod ravnatelj!

Ko so pred nekaterimi leti nekateri štajerski rodoljubi na nasvet dr. Vošnjakov sklenili, opisati „Slovenski Štajer“ v geologičnem, geografičnem, statističnem itd. oziru, so meni oktroirali brez vsakega vprašanja, spisovanje zgodovine štajerskih Slovencev. Nisem nobene obljube storil, pa tudi ne si gradiva zbiral za tako delo, ker sem koj pregledal, da takošne zgodovine nihče pisati ne more, — ker je nij. — Osnoval sem večkrat v duhu, kje bi začel in kakó bi dogodbe izpeljeval, ki so se godile na tleh, po katerih sedaj stopajo štajerski Slovenci, naimer od Spielfelda do Save in od Drauburga do Mure. Iz predhistorične dóbe malo vemo, iz historične toliko, da smo imeli na naši zemlji dve veči mesti Petovio in Celeja, nekoliko rimskih postaj, da so v teh mestih Rimljani in porimčena ljudstva prebivala, jedli in pili in davke plačevali. V dóbi preseljevanja národov so plenili in požigali to lepo okrajino Huni, Goti, Obri, in zgodovino delali, domači so bili ubogi tlačani. Ko se je nov šereg Slovenov tukaj bil naselil, ne mogel si politične države ustrojiti; korotansko slovensko vojvodstvo, ki je segalo do izhodne meje starega Norika, so Franki skoro zatrli, panonski Pribina in Kocel postala vasalla Karolingovcev, in kar je naprej, je tlaka in robota.

Sicer bi se dale poedine zgodbe opisati in sestaviti kak historičen škelet, a to ne zgodovina, nego samo synchronistični regesti, in za té treba mnogo študij in gradiva, in jaz ki uže 40 let v tem znanstvenem okrožji blodim, ne upam se dela lotiti, ki bi bilo slovenskeje znanosti na poštenje. Jaz sem te dni nekoliko člankov uredništvu „Kresa“ poslal pod naslovom: Zgodovinske črtice iz nekdanje: „provincia Windischgráz“. Iz teh se bode prepričali, kako fragmentarično se zamorejo dogodbe na slovenski zemlji spisovati. Zgodovine štajerskih Slovencev ne morete ločiti od Nemcev, če pa je stvar taka, druga ne treba nego Krempeljna dogodivščino predelati, slog sedajnjim jezikovskim pravilom priravnati, in *mutatis mutandis* znovič izdati.

Originalnega nemorete ničesar stvariti; kakor sem jaz samouk brez historične šole, takó tudi Vi; kakor jaz pogrešam izvornike, toliko več še Vi, ker nemate še takó obilne privatne biblioteke, kakor jaz.

Tacega dela se zamore le historični strokovnjak lotiti, ki ima „Quellenstudium“, ki je blizo velikih bibliotek, ki se je že trudil mnogo z zgodovino vseh avstrijanskih dežel, ker več ali manj vse so uplivalo

na osodo štajerskih Slovencev, takó Franki, Ogri, v cerkvenem oziru tudi Lahi oglejskega patriarhata. Kakor sem rekel, so štajerski Slovenci od 6. stoletja stali pod igom Frankov, koroških vojvodov blizo do 13. stoletja, mnogo so štajerske Slovence tudi žulili celjski grofi, celó bohemski Otokar je vladal nad njimi, brate! da vse te dogodbe ločite in jih v system spravite, je treba bistrega uka, in knjiga bi narastla v množino pol, ne pa kakoršnih 6—7, katere „Matica“ misli temu delu odločiti. Za sostavo teh zgodovinskih fakt bode Vam najpreje treba 2—3letnih študij, excerpiranja iz bukev, časopisov, listin itd., za tó nemate časa, ne prikladnega mesta.

Ako s takim delom hočete lice Slovencev razsvetliti, in osodi njihovej tužno stran odvzeti, bode trebalo ostroumnih refleksij, naznanjevanja, kar je tukej, kar tamkej krivo bilo našemu brezgodovinskemu življenju. Za take spise se bodo tudi brigali strokovnjaki, in če je delo slabo, se bodo našej znanosti porogovali, in če knjiga, katera nosi napis: zgodovina, nobene zgodovine ne objavlja, še bo krohot veči črez to inferiorno-pasmino.

Prevdarite vse te opazke mirno, presodite svoje moči, in še le takrat se lotite dela.

Jaz sem v vsem svojem duševnem bistvu ne našel pogona nad tako delo se spraviti; še Kranjska nema slovenske zgodovine, ki je vendar bolj samostalna provincija bila, in bolj národno individualnost ohranila, nego slovenski Štajer. Ne zamerite mi moje odkritosrčnosti.“

Resnične te besede našega učenjaka na polji zgodovine osupnile so me bile ne malo. Že sem hotel delo opustiti in ga boljšim močém za poznejše čase prepustiti. Prevdaril sem pa vendar-le nasvéte č. gosp. Trstenjaka nekako takó-le: Za spisovanje takó učene slovensko-štajerske zgodovine, kakoršne si želi on in kakoršna stroga znanost tudi zahteva, bil bi v prvi vrsti sposoben sam č. gospod, poleg njega pač le redko kateri slovenski učenjak, recimo: preč. g. Orožen ali marljivi nabiralec zgodovinskih drobtin č. g. Slekovec. Od takih mož spisana učena zgodovina res da bi vstrezala slovenskim in drugim učenjakom in krasila bi slovensko slovstvo, toda prašam li, ali bi tudi ž njo vstregli večini družabnikov „Slovenske Matice“ in drugim čitateljem? Znana mi je izjava predsednika „Slovenske Matice“, pokojnega g. dr. Bleiweis-a, kateri je gotovo slovenske razmere dobro poznal, da večina slovenske inteligence in ob enem tudi večina družabnikov „Matičinih“ ne spada v vrsto učenjakov, ampak se more imenovati nekako inteligenca srednje vrste. Tej pa ugajajo najbolj knjige, pisane v duhu njih izobraženosti; človek bi tukaj rabil izraz: knjige popularno-znanstvene. Ta misel me je vodila pri spisovanji knjige.

Poleg tega sem hotel vse pregledno vrediti v kratkih sestavkih, da bi se knjiga prikupila tudi slovenskej mladini in ljudskim učiteljem, zlasti pa slovenskej mladeži na štajerskih srednjih šolah, kjer se uči domača povestnica, in kjer so za odlične dijake v tem znanji celó nekake premije (srebrne svetinje) ustanovljene. Moja želja je pa tudi, da bi knjiga prodrla še v ljudske kroge; zató je tudi po nekod pisana bolj v domačem duhu.

Obširnosti sem se pa tudi radi tega ogibal, da ne bi se delo preveč zavleklo, niti v mojih, niti v rokah dotičnih gg. pregledovalcev. Bal sem se tudi tega, da ne bi se bil slavni odbor „Slovenske Matice“, ki ima nalogo različne spise priobčevati, preveč ustrašil obširnega rokopisa.

Zgodovina ta nosi nekoliko po krivem naslov zgodovina štajerskih Slovencev, kajti je prav za prav zgodovina skupne Štajerske s posebnim ozirom na slovenski Štajer. Morali smo namreč radi popolnosti omenjati vseh važnejših dogodkov, kateri so se dotikali skupne dežele, in tudi mnogo takih, v katerih je prišla dežela v dotiko z bližnjimi pokrajinami in v katerih je sodelovala v srednjem in novem veku kot znaten del naše skupne avstrijske domovine.

Ledino na tem polji je oral Anton Krempelj (Kreml) v svojej knjigi „Dogodivščine štajerske zemlje“ od l. 1844., katera je že čisto pošla. Ta knjiga je štajerskim Slovcem prav priljubljena bila. V čisto popravljenej izdaji, predrugačena z ozirom na jezik, slovnico in pravopis bi dobro služila še dan danes. Tudi mene je bila volja že, pripravljati drugi natis Krempeljna, kakoršno misel je tudi č. g. Trstenjak mimogredé izjavil. Ker se pa Krempelj poleg štajerske zgodovine preveč ozira na občno svetovno, avstrijsko in slovansko zgodovino, zató me ni mikalo pripravljati drugi natis njegove „Dogodivščine“. Preveč prenarejeni Krempelj pa ne bi bil on sam več.

„Slovenska Matica“ založbe knjige iz raznih vzrokov ni mogla sprejeti. Zató sem se jaz sam odločil knjigo založiti potem, ko sem rokopis v mnogih oddelkih s pomočjo štirih učenih gospodov popravil. (Pregledovali in popravljali so na mojo prošnjo rokopis in korekturo preč. g. Trstenjak; blag. g. dr. Kos, c. kr. profesor v Gorici, in č. g. Slekovec, kaplan pri sv. Lorencu na

Dravskem polji, ter g. M. Močnik v Ljubljani, katerim se za blagodušno izdatno pomoč lepo zahvaljujem.)

Da mi je pa bilo mogoče število iztisov določiti, nabiral sem prej naročnikov. Tistim domoljubom, ki so me tudi v tem podpirali, izrekam najprisrčnejšo zahvalo.

K sklepu, ko izročam knjigo slavnemu občinstvu, prosim milosti pri presojevanji neznatnega delca, ki me je pa vendar staló precej truda in časa. Spoštovani čitatelji naj izvolijo pomisliti, da pisatelj te „zgodovine“ ni „zgodovinar“ niti po svojih studijah, niti po svojem poklicu, in da tudi krajevnih razmer ne pozná; sestavil jo je na podlagi raznih knjig in došlih pismenih poročil zgolj iz domoljubja.

Pomote, ki so se mi vrinile kljubu dolgotrajnemu trudu in kljubu primerjenju zgodovinskih dat po raznih knjigah, naj č. čitatelji sami popraviti blagovolé. Še bolj mi pa vstrežejo, ako popravke meni pošlato izvolijo. Pri mogočem drugem natisu bi se vsi taki popravki v korist domače povestnice z vspehom porabili.

Bog!

Pisatelj.

Uvod.

Nekateri učenjaki dokazujejo, da je že veliko stoletij pred Kristusovim rojstvom bival po naših alpskih deželah narod, kateri je imel že precej razvito domačo obrtnijo; zgodovina nam priča, da so sedanje naše slovenske pokrajine spadale pod dobro urejeno rimsko državo, katere podložniki so uživali dobrote državnih naprav. Ali je to obrtno ljudstvo bilo slovanskega pokolenja? Ali so po katerih krajih sedanje Slovenske že v rimljanskej dōbi bivali pradedi naši? Kdo to vé?! Verjetno je, jako verjetno; trdožilavost národa slovanskega bi utegnila to potrditi. Gotovo pač je, da je naš mirni národ (ali vsaj večina) v 6. stoletji polagoma prikoračil iz podonavskih, podravskih in posavskih nižin v vse alpske dežele ter se preril skoro v zadnji kotec porečja mogočne Donave, Drave in Save in njih postranskih rek in rečic. Vsaj nahajamo naš rod v prvej in tudi v drugej polovici srednjega veka ne samo po vsem ogromnem Korotanskem, ampak tudi njegovih sosednih pokrajinah. Bil je ta národ blago mirno ljudstvo; boj in vojska, vladoželjnost, zapovedanje, vladanje, zatiranje — to niso bile njegove lastnosti. Pasel je živino, obdeloval polje, trto sadil, rudo kopal in v božjem strahu užival sad svojega truda in njegove matere zemlje. Rajše je krivico trpel, nego krivico delal. Zató ne najdemo našega národa v zgodovini med onimi národi, ki so si lastno državo osnovali, ali ki so podvrgli si druga ljudstva, in med onimi, ki so svoje prvoboritelje postavili na kraljevske prestole. Naš národ, kolikor ga je po vseh njegovih pokrajinah, igral je v zgodovini le skromno ulogo; njegova zgodovina je podobna — rekel bi — ponižni vijolici, ki skrita pod grmovjem tičí, pa vendar le

prijetno vonjavo razširjuje in vendar le sleherno pomlad iz svojih trpežnih koreninic nove cvetke poganja.

Komaj so se bili naši pradedi dobro naselili, že so je tlačili z ene strani divji Obri z druge trdosrčni Bavarci in Franki, za katere so morali večkrat v boj hoditi. Samo bil jim je le kratek čas rešitelj, le prekratko dôbo strah njihovim neprijateljem. Dotikanje starih Slovencev z Germani (Bavarci in Franki) prineslo je v deželo dobroto in — zló, krščanstvo in — sužnost. Sveta vera je bila sicer tolažiteljica, a nemško gospodstvo Karlovičev in njihovih grofov, nemških cesarjev in njihovih markežev (mejnih grofov) je bila huda pokora za naš národ. Prej so bili naši ljudje svobodni, sami so se vladali, volili svoje ljudi v župane in gospodarje, razpolagali poljubno s svojim zemljiščem, ne poznali ne desetine, ne tlake, ne sužnosti, ne davkov. Nemška duhovščina je res učila božjo besedo, z nauki odrešenika žlahtnila duh in srce našemu národu, kateri je še lepše se glasečih besedi sv. aposteljnov Cirila in Metoda le malo slišal; res je ona stavila prve božje hrame pri nas; a njeni zavezniki, graščaki in grofje nemški, so po slovenskih holmih in gričih ukazali slovenskim kmetom zidati močne gradove, iz katerih so potem njega strahovali in mučili. — Začetkoma je imel naš národ kaj veliko zemljišča, ker po goratih krajih po zgornjem Štajerskem se Slovenci niso bili tako gosto naselili, čeravno so skoro vsem ondotnim goram, rekam, dolinam in krajem dali svoja slovenska imena. Česar slovenski kmet ni držal trdno v svojej pesti, to so novi gospodarji, nemški cesarji, njih grofi, oskrbniki in pomočniki za svoje proglasili. Ali kaj to? Vsaj so tudi njegovo osebo in svobodo njegovo vzeli, spravili ga v sužnost in tlačansko odvisnost, v katerej je tisoč let ostal. V redko naseljene kraje po zgornjem in srednjem Štajerskem posadili so novi nemški gospodarji svoje ljudi: Nemce, Bavarce, Franke. Naš národ se jih ni branil (ali morebiti braniti ni mogel). Njegove dobre naravne čuti so smatrale nove naseljence morda celó za dobrodošle goste. To je tem verjetniše, čem bolj premišljujemo prirojeno in še dandanes ohranjeno slovensko gostoljubnost. Došlemu nemškemu národu je Slovenec nakazana zemljišča radovoljno prepustil, in še več, svoj lastni jezik je zamenjal po zgornjem in srednjem Štajeru z nemškim, ker se Nемец slovenskemu jeziku privaditi ni mogel. In vendar naš jezik, slovenske šege, slovenska noša niso takoj zginili z visokih

štajerskih in koroških planin: od Karola Velicega pa do pesnika Ulrika Lichtensteinskega je bilo preteklo 400 let, pa mnogo zgodovinskih dokazov imamo, da je slovenski živelj v 12. in 13. stoletji po zgornjem Štajerskem utegnil še takó razširjen biti, kakor je bil malo še razprostranjen nemški jezik po spodnjem delu pred splošno germanizacijo, ki se je pred 100 leti pričela. Národ slovenski na Štajerskem je videl in preživel dolgo vrsto hudih prigodeb, izvirajočih največ iz poželjivosti raznih vladarjev, hrepenečih po posestvu lepe domače zemlje. Bojeval se je pokorno pod poveljništvom navadno njemu tujih vojskovodij za razne vladarje, zdaj je kri prelival za nemške cesarje zoper Madjare, zdaj za češkega kralja zoper iste neprijatelje, a kmalu potem je šel s svojimi gospodi in poveljniki zoper njega v pripomoč prvemu nemškemu vladarju iz Habsburške hiše, za katero je potem vsikdar zvesto stal v dolgotrajnih 600 letih. V dóbi največje slave mogočne celjske rodovine je pač bilo težavno stališče štajerskega slovenskega kmeta — pa vsaj se morda tega ni zavedal, — kajti takrat se je brat zoper brata bojeval; na enej strani slovenski podložniki celjskih grofov, na drugi strani vojniki iste krvi in istega rodú kot podložniki vojvode Friderika V.

Novi vek je prinesel nove nadloge našemu ljudstvu. Njegov jezik so sicer privrženci nove vere nekako k življenju obudili ali bolje rekoč v častno mesto slovstvenega jezika povzdignili, toda le poedinci, ki so imeli nekoliko izobraženosti, bili so te dobrote — mi bi rekli dandanes „ponosa“ — deležni; velika množica národa je le malo védela o tem, da se je njegov jezik pospel v književni jezik, kakor jej je bilo — hvala Bogu! — malo znano o novoverskih homatijah. Žalibog so pa zapeljale govornice o verskej svobodi tudi slovenske kmete po nekaterih krajih naše lepe Štajerske v uporna kretanja zoper itak krute graščake; pa tudi prekrivično zatiranje in odiranje graščakov, preveliki turški davki so naposled le primorali našega sicer pohlevnega kmeta, l. 1573. tudi od sosednih bratov nahujskanega, da je zgrabil za orožje in sam si pravice iskal. Tekla je v l. 1515., 1573., 1635. kri slovenskih kmetov, tekla, ko so gradove razdirali, še bolj, ko so v ječah stokali, ko so jih na razne načine krvave sodnije po gradovih neusmiljeno sodile. — Turek, ki je začel že konec srednjega veka po slovenskem Štajeru razbójati, nadaljeval je svoje pohode k slovenskim

kmetom tudi v novem veku; njegova sled je bilo morenje, požiganje in lovenje ter tiranje v sužnost brhke slovenske mladine.

Še niso bili Turki pozabljeni, pa so prišli opominjat iztočne kraje med Dravo in Muro divji Kruci, da je veliko zló nad Štajersko prihajalo navadno od vzhoda, počenši s Hunci in končavši s Kruci. Še le v 18. stoletji začelo se je avstrijskim národom sploh, in torej tudi štajerskim Slovencem danfti. Že cesar Karol VI. je začel skrbeti za ceste, za vožnjo po rekah ter je s tem, da je svojemu vladarskemu rodu utrdil za vse čase vladarske pravice do celoskupne Avstrije, koristil tudi posameznim delom svoje države. Blaga cesarica Marija Terezija imela je predobro srce; njena dela in ustanove so olajšale tudi štajerskim Slovencem mnogotera bremena. Duševno živeti so pričeli štajerski Slovenci še le v sedanjem stoletji, ki jim je obudilo po dani višjej političnej svobodi toliko domoljubov iz svojega lastnega, še jako čilega národa! Ti so svojim še vedno mnogobrojnim rojakom odkrili njih veljavo v deželi in državi, pokazali jim naravno in postavno pravico do rabe lepega materinskega jezika. Ti mnogoštevilni rodoljubi raznovrstnega stanú pa iste, t. j. kmečke korenine: — duhovniki, učitelji, uradniki — prejeli so peró v roke, ali stopili na javni oder ter na vse glase povedali: Štajerski Slovenci niso sicer nikdar bili samostalen národ, oni niso nikdar imeli svoje lastne državice, ali v omiki, v duševnem in gmotnem razvijanju v 1000 letnem bivanju na tej zemlji niso kljubu vsem neugodnim okoliščinam zaostali za svojimi sosedi, marveč so jih v marsičem še preskočili. Radi tega so pa štajerski Slovenci — zlasti ker so po svojem književnem jeziku v duševnej zvezi s svojimi sobrati po drugih slovenskih pokrajinah — dan danes krepek del skupnega omikanega slovenskega národa in kot tak dosta velik političen faktor (šteje gotovo nad 400.000 duš, čeravno jih je l. 1880. le 388.419 svoj jezik pripoznalo) v staroslavnej svojej Štajerskej deželi kot ožjej domovini in v mogočnej Avstrijskej državi, svojej širjej očetnjavi, stoječej pod hrabrim varstvom presvetle Habsburške rodovine!

Stari vek.

Nekoliko o predzgodovinskej dobi.

Kamenita doba.

Ke v starodavnej preteklosti, ko je bila štajerska dežela večinoma še puščava, povsodi še polna gostih gozdov, v katerih so bivali medved in volk, los in velikanski jelen, tur in divji merjasec in ž njimi vred naše domače živali — bila je ta zemlja obljudena z národom, čegar ime nam sicer ni znano, o čemer pa vendar vemo, da si je znal za svoje potrebščine, zlasti za lov, narejati orožja in orodja. Toda to prvotno štajersko ljudstvo še ni znalo v ta namen rud uporabljovati, marveč si je delalo svoje priprave le iz kosti in trdega kamenja, začetkoma zlasti iz kresilnega kamena. Taka kamenena orožja in orodja izkopala so se na raznih krajih, zlasti pri Cmureku, Črvinu (Rottenmann) in Gleichenberg-u, in se hranijo v starinski zbirki na Ivanjšči (Joaneum) v Gradci.¹⁾

To prvo dobo skoro neznamenitih sledi človeške omike, v katerej si je ljudstvo pomagalo boriti se z drugo naravo le s kamenenimi pripravami, zovejo zgodovinarji kamenito dobo.

¹⁾ Pa tudi po slovenskem Štajeru so se našle take reči. Tako je raznovrstnega orodja iz kamenite dobe č. g. Slekovec, marljiv delavec v zgodovini, l. 1877. v središki okolici (Polstrau) več nabral in ga poslal v Maribor g. profesorju Müllner-ju. Ljudstvo imenuje tako kameneno orodje sploh le „strele“, ker misli, da je vsled groma in strele v zemljo prišlo.

Kovinska doba.¹⁾

Po malem so začeli ljudje uporabljovati tudi kovine. Železa, katerega se je že v starih časih obilo nahajalo v bogatih rudnikih na zgoranjem Štajerskem, vendar ni bilo lahko iz rud dobivati. Zato so pa namesto kamenenih orodij začeli izdelovati razne reči iz bronu (to je zmes bakra in kositra). Bron je rumeno-rujave barve z zlatim leskom; vlivali so iz njega orodja za dom in gospodarstvo, kakor tudi orožje za vojsko, dragotine in drugo. Bronaste reči, ki se še dandanes dobivajo na Štajerskem, posebno v okolici arveški, emureški in graški, se kot starodavne najdbe visoko cenijo, in so prevlečene z gosto, svilnato-lesketajočo rijo.²⁾ Take reči so ležale po več sto let v zemeljni globočini in se po naključbi pri oranji in kopanji dobivale. Tako so n. pr. l. 1812. pri Negovi dvajset rimskih (etruskih) brončenih čelad izkopali. — Jako imeniten preiskovalec predzgodovinske dobe, profesor Hofstetter pa pravi, da so v srednji Evropi nekako istočasno začeli ljudje uporabljovati baker, zlato, bron, zlasti pa železo. Tudi v starodavnej dobi naučili so se že prvi po imenu znani stanovanci štajerske zemlje, Kelti, (Slovenci [?]) iz železnih rud izdelovati železo in jeklo, ki je daleč po svetu slovelo. Rimljani, ki so pa že v zgodovinske dobi nastopili, so že noriško (štajersko) jeklo jako čislali. Kedar je Rimljan o trdoti govoril, izrazil se je tako-le: „Trše nego jeklo, ki se je v noriških kovačnicah kovalo“. (Latinski pesnik Ovid.) V železni dobi je takratno štajersko ljudstvo že precej napredovalo. V gornje-štajerskih rudnikih so bile jame na srebro, iz rek pa so prali zlato. Iz teh kovin in tudi iz bronu so že kovali denar, na katerem nahajamo sliko konja, narodni znak starih Keltov. Več tacih srebrnih denarjev našlo se je pred nekaterimi leti v Trbovljah ob Savi. — Stari keltski (in morebiti so vmes bili tudi Slovenci že?) Noričani so znali

¹⁾ Novejši zgodovinarji (Krones) pa menijo, da ni treba trditi, da bi v predhistoričnej dobi se zaporedoma (kronologično) morale vrstiti: kamenita in kovinska (bronova in železna doba), marveč so se narodi, stoječi na različnej stopnji omike, posluževali tudi različnega orodja istočasno.

²⁾ Tudi iz te dobe ima središka okolica pokazati več reči, ki so zdaj v Gradci, pravi že omenjeni gospod (Slekovec). Na Grabah je bil našel kmet Horvat, ko je l. 1860. hrast podiral, veliko bronastih reči, ki so se po posredovanji dr. Robiča kupile za historično društvo v Gradci.

tudi sol dobivati. S tem se je pečalo zlasti keltsko pleme Halavnov. Bivali so ti Halavni po sedanjej avstrijsko-štajerskej krajini, zvani „Salzkammergut“. O tem nas prepričajo obilni keltski grobovi¹⁾ in razna orodja in orožja iz bronu, železa, lepotičja iz zlata, jantara itd., ki so se najdla na Salzbergu pri Hallstadt-u na gornjem Avstrijskem in pri Avšah (Aussee) na Štajerskem. (Beseda „Avše“ se lahko izpeljuje iz „Jelša“.)

K e l t i.

Kateri národ je v kameniti dobi na Štajerskem bival, o tem nam zgodovina ne podaja poročil. Če sklepamo po človeških črepinjah, izkopanih iz grobov kamenite dobe, moramo ljudstvo te dobe prištevati k iberškemu in finskemu rodu, ki biva dan danes na severu Evrope. Ta je bil namreč pred Kelti v Evropo došel in se je tudi dolgo posluževal kamenenega orodja in orožja ter se potem morda pomaknil proti severu, kjer je zdaj tako mrzlo, kakor je v tistej kamenitej dobi bilo po srednjej Evropi. Takrat so morali ljudje radi tega tudi v brlogih bivati.

V bronovej dobi so pa bivali na Štajerskem in po vsej srednjej Evropi Kelti, katere so imenovali Rimljani Galce; Slovani, ki so takrat na severovzhodu Evrope svoje sedeže imeli, pa so jim menda Vlahi (Lahi) rekli. Kelti so se v Evropi naselili v starej Galiji in se razširili po Španskem, po zgornjej Italiji in po vsej srednjej Evropi (od l. 600 — 300 pr. Kr.) ter so se delili na različna plemena, katerim so dajali razni pisatelji v raznih dobah prav mnogovrstna imena. Na Štajerskem (in sploh po notranje-avstrijskih deželah) je bivalo močno pleme Noričanov. En del Noričanov je imel imé Turičani ali Tavriščani. Na Tavriščane še dandanes spominjajo visoke gore na zgornjem Štajerskem: „Ture“ ali „Tavre“. Noričani in njih obširna provincija Norik, ki je segala na severu do Donave, pa imajo to imé po glavnem mestu „Noreja“, ki je bilo ob štajersko-koroškej meji med Brežami (Friesach) in Neumarkt-om, menda²⁾ (po preiskavah nekaterih zgo-

¹⁾ Taki keltski grobovi so se našli tudi na Kranjskem, na Vačah pri Litiji, v Šmarjeti na Dolenjskem in po drugih deželah.

²⁾ Kje je stala „Noreja“ — ne dá se določno povedati. Tu se je bila l. 113. pred Kr. za Rimljane pogubna bitka od Cimbrov in Tevtonov.

dovinarjev) med Pulstom in Bistrico). Noričani so se delili zopet na mnogo rodov. Tako je bil n. pr. na spodnjem Štajerskem med Muro in Dravo, po Slovenskih goricah, rod Serapilov, in nad Mariborom rod Seretov, ob južnej in zahodnej strani Pohorja so bili Kolocijani, ob koroškej meji na obéh stranéh Drave so bili Ambidravci (Obodravci). Vzhodni del Štajerske (pozneje pa tudi južno-vzhodni) je spadal pod veliko provincijo Panonijo, ki je obsegala južno-zahodni del sedanje Ogerske med Donavo in Savo. Kelti so bili močan národ, ki je ljubil vojsko in lov. Rimljani so opisovali Kelte kot ljudi lepe postave, bele kože in živih oči, „iz katerih je blisk in ogenj švigal“. To kaže, da so se jih bali. Niso pa bili divjaki, kateri se brez stalnih bivališč sem ter tje klatijo in le o lovu in ribarenji ali o ropu živé. Oni so bivali po svojih dvorih, stanovali skupaj v manjših in večjih krajih ter stavili si iz lesa mala mesta. Naš Ptuj in Celje n. pr. imata svoj prvi začetek že v keltskih časih. Kelti so se najbolj pečali z živinorejo, za kar je bila Štajerska s svojimi lepimi dolinami in pašniki po planinah že od nekdaj prav pripravna. Izdelovali so že stari noriški Kelti prav dobro bukovo ali surovo sukno, katero je bilo posebno gosto in gorško in zavoljo tega pri Rimljanih v posebnem čislju. Da so bili že stari Kelti precej omikani, o tem nam priča tudi to, da so pisali že z nekakošnimi črkami, katere lahko na njihovem denarji opazujemo.

O njihovej veri nam ni dosta znanega; bržčas so častili tako, kakor njihovi sorodniki v Galiji, naravne sile, in imeli tako, kakor poslednji duhovnike, katere so zvali „druide“. Njih naloga je bila, živino, v darovanje prignano, zaklati, in pri tem prihodnje reči prorokovati. Po noči so pri gorečih bakljah na skrivnostnih križepotih klali zdaj ovne, zdaj bike, časih pa tudi ljudi. Iz trepetanja teh zaklanih darov in po tem, kako jim je krv odtakala, prorokovali so prihodnje reči in pa razsrdenega boga tolažili.

Meso zaklane živine je sēveda duhovnikom pripadlo. Mrličje so stari Kelti (in tudi stari Slovenci) sežigali, njih pepel so spravljali v posebne vrče, ter pokopavali pod visoko nakopičena grobišča. Taka starodavna grobišča (bodi si keltska ali slovanska) nahajajo se še sem ter tje po raznih deželah, zlasti po slovaškem Ogerskem in tudi po Štajerskem, n. pr. pri Radgoni, Ljutomeru, Ormoži, Sevnici i. dr.

Ostanki starih Keltov ali Vlahov v Evropi se pa nikjer več ne nahajajo, razen Ircev, planinskih Škotov in Valesev na Veliko-Britanskem.

Sloveni.

Da so poleg Keltov v planinskih deželah že v predzgodovinske dobi bivali Slovenci, to spričuje že stari zgodovinar ruski, Nestor (menih v Kijevu, v svojej kroniki iz 12. stoletja), ki pravi, da so stari Slovenci najprvo v Noriku bivali. Slavn slovanski zgodovinar Šafařík trdi, da so vsi národje velike indo-evropejske rodovine že pred 3000 leti razprostranjeni bili po vsej Evropi, in postavlja prihod pradedov vseh teh národov, torej tudi slovanskega v Evropo blizo v Noetovo dobo.¹⁾ Prvotni slovanski prebivalci v srednjej Evropi so bili po Šafařík-ovem mnenji pregnani iz svojih sedežev za Karpate od došlih Keltov (350—336 pr. Kr.), in le mali neznatni ostanki ohranili so se bili do novega prihoda Slovanov v dobi splošnega národskega preseljevanja. V novejšem času je začel dokazovati tudi češki profesor Šembera slovanstvo Panoncev, Noričanov, Tavriskov in Vindelikov ter je prav prepričevalno pisal, da so tudi v nekdanjej Germaniji Slovani stanovali že v predzgodovinske dobi tam, kjer jih v zgodovinske dobi nahajamo. To isto pa dokazuje na tléh sedanjih notranje-avstrijskih dežel naš Dav. Trstenjak, ki se nad 40 let trudi na tem, da bi učeni svet prepričal, da so že v predhistoričnej dobi stanovali Slovani od Karpatov do Adrije, da so bili torej Panoni, Noričani in Karni Slovenci. Trstenjak izvaja iz krajevnih in osebnih imen v starem Noriku in Panoniji slovanska imena, in dokazuje iz starodavnega bogočastja (glej to poglavje), da so bili ti stari stanovalci štajerski slovenskega rodú. Poženčan (v Letopisih Slovenske Maticе) misli tudi, da so bili Tavriski, predniki Noričanov ali vsaj sorodniki in sovrstniki Noričanov, slovenskega pokolenja. Tem slovanskim starinoslovcem in zgodovinarjem se pridružujejo tudi nekateri nemški zgodovinoslovci, kakor: Mannert, Schötzer in dr. Večina nemških zgodovinoslovcев se pa izraža o tem prašanji nekako tako-le: Kelti, Iliri in Slovani so bratske panoge velikega

¹⁾ S to trditvijo se pa dandanes učenjaki več ne strinjajo.

indo - evropejskega debla, zato je razlaganje teh starih imen silno težko, posebno na prvotnej stopnji jezikove izobražbe. Zgodovinsko najverjetnejše je, da so Slovani istočasno z drugimi národi v Evropo došli, pa se vendar kot zgodovinski národ kasneje objavili, nego Grki v starej Greciji, Rimljani v Italiji in Kelti v srednjem Evropi.

O bivanji Slovencev po sedanjih pokrajinah v starem veku sodi dandanes č. g. Trstenjak v pismu na pisatelja te zgodovine tako-le:

„Tudi Krones ima prebivalce Štajerske dežele za Kelte, a vendar je tako pošten, da imenuje mnogo nemških in slovanskih pisateljev, kateri niso tega mnenja (vide III. Lieferung, „Handbuch der Geschichte Österreichs“, str. 204). Mene dosle ni nobeden preiskovalec stare zgodovine prepričal, da bi prebivalci Norika in zapadne Panonije bili Kelti ali Illyri; v Noriku jaz poznam edine Boje, ki so bili Kelti, Tavrisci so jako dvomljivi, a Boji so uže v Noriku našli prebivalce, a ti ne morejo drugi biti, nego Sloveni. G. Rutar je uže tako deleč prišel, da te prebivalce ima za národ s Slovani v najbližji sorodnosti. Tudi naš rojak prof. Müllner je v posebnem spisu Panone oglasil za Slovence, in tudi ne dvomi o slovenskosti Noričanov. Storite, kakor Vam ljubo, jaz nikomur ne vsilujem svojih nazorov; vendar nemški učenjaki zelo v zadrego pridejo zaradi Slovanov na Švicarskem; prof. Kaltenegger je našel v dolini Val d' Herens slovenski plug in slovenski kozolec, kateri po celem svetu nikjer ni bil znan, nego med korotanskimi Sloveni. V ono dolino so Sloveni le mogli v starej dobi priti, v 7. stoletji ni bilo mogoče, ker so na zapadu stražo držali Franki in Bavari. Od gorenje - koroške meje po sredini prek Tirolske čez Bodensee na levem bregu Rhena in na desnem reke Rhône zasledujem slovenske naselbine, jezik Ladinov na Tirolskem in v Graubündtenu ima več slovenskih besed; vse to izposojevanje se je moglo v predhistoričnej dobi goditi. Slavni ethnograf Francoz grof Gobineau naravnost reče, da so bili Kelti s Slovani zelo pomešani.“

R i m l j a n i .

V drugem stoletji pred Kristusom postajali so bojevalni Rimljani vedno močnejši. Začeli so svojo oblast iz Laškega

vedno bolj in bolj proti severu razširjevati. Ko so bili l. 182. pr. Kr. ustanovili Akvilejo (Oglej) in se tū dobro utaborili, kakor tudi potem na sedanjem Primorskem in Kranjskem, bilo je že naprej sprevideti, da se bodo polastili tudi noriških in panonskih pokrajin, h katerim je, kakor znano, pripadala takrat sedanja štajerska zemlja. Že prej, nego z našimi štajerskimi Kelti (ali Slovenci), prišli so bili Rimljani v dotiko z nekaterimi germanskimi plemeni, s Cimbrimi in Tevtoni, ki so se prvotno zbirali na severu Donave, najvažnejše mejne reke rimskega cesarstva. Ti Cimbrimi in Tevtoni pomikali so se skozi keltiške (slovanske) dežele proti Italiji, a na meji štajersko-koroške, pri starodavnem mestu Noreji, so se sprejeli z rimsko vojsko, ki je bila pod vodstvom Papirija Karba popolnoma pobita (l. 113. pr. Kr.). V poznejših letih so se bili pa Rimljani močnih Cimbrov in Tevtonov rešili in jih premagali. — Po malem je tudi naša sedanja štajerska zemlja prišla v oblast mogočnih Rimljanov. Njen vzhodni del je spadal takrat k velikej provinci Panoniji, ki se je razprostirala do Donave na vzhodu in Save na jugu, in to so si Rimljani l. 34. pr. Kr. podvrgli. Po poročilu rimskega pisatelja Svetonija je mogočni cesar Avgust tudi naš Ptuj¹⁾ obvladal, bil tū s kamnom ranjen in več dni tū bolan ležal. Takrat je namreč on premagal panonsko mesto Siscia (sedanji Sisek na Hrvatskem). Avgust je začetkoma lepo ravnal z ljudstvom, kamor je došel; ako se mu je upiralo, bil je grozovit. Tako je ob Savi sežgal vse gozde na več milj daleč in vse oborožene posekal. Istočasno je njegov vojskovodja Vibij zmagal Panonce, bivajoče višje nad Savo, med Dravo, Muro in Rabo do cetijskih gorá, ki se vlečejo ob vzhodnej štajerskej meji čez Semernik proti Dunaju. Rimljani so zvali to gorovje „Mons Cetius“, in menda pod tem imenom razumeli štajersko gorovje v obče, ki je mejilo Panonijo od Norika, t. j. celjsko gorovje, pričenski pri Lisci, segajoče do Boča, čez Slovenske gorice in dalje do Semernika, tako, da je velik del vzhodnega Štajera od Save do Murice spadal pod Panonijo. Cetijske gore so se vlekly od bečkega Kahlenberga —

¹⁾ Po Mucharji pa se to ni zgodilo v Ptuj (Petovium), ampak pri mestu dalmatinskem „Setovia“. Vendar je cesar Avgust gotovo tudi vso Štajersko, kakor druge svoje dežele sam prepotoval. Da je bil v Celji navzočen, o tem utegne najden spominek pričati.

tako pravi Trstenjak — čez Semernik, čez Lanč — severo-vzhodno od Gradca, čez panoge Pohorja in laško-trboveljsko hribovje do Emone. Severni in zahodni del Štajerske je pa spadal k noriškeji provinciji, ki je obsegala tudi večji del sedanjih planinsko-avstrijskih dežel. Noričani so se dolgo branili zvitim Rimljanom, 15. l. pr. Kr. sta pa mogočnega cesarja Avgusta sinova Tiberij in Druz spravila tudi Norik in ž njim vred zadnji kos štajerske zemlje pod rimsko oblast. Boji Rimljanov z Noričani so bili zelo trdovratni. Borile so se tudi ženske z vso odločnostjo in divjostjo. Zdvomivši nad zmago, so celó svoje otročiče ob tla in Rimljanom pod noge metale. Taka Noričanka je bila v Rogatci v pokopališčin zid vsekana ali izrezana, pa so jo na Ivanišče v Gradec odnesli (Krempelj).

Rimljansko gospodarstvo.

Dokler niso bili Rimljani na Štajersko došli, je bila omika v tej deželi prav za prav le na nizkej stopnji. Prvotni njeni stanovalci niso znali sami še odkrivati bogatih zakladov, ki so bili skriti v tej od narave obdarjenej zemlji. Z vpeljevanjem omike v deželo so se pa znali Rimljani tudi okoristiti z obilnim železom, srebrom in zlatom. Drava in Mura ste bili zlatonosni (Hrvati po njih še dandanes zlato iščejo). Tudi sol so kar pri nas našli. Pragozde, ki so pokrivali Štajersko, začeli so Rimljani izsekovati in s tem poljedelstvu in živinoreji pot pripravljati. Nekateri rimski cesarji so pa tudi skrbeli za blagostanje, mir in red v svojih deželah, zlasti tudi v štajerskeji zemlji. Tako je n. pr. cesar Trajan (98 — 117 pr. Kr.) sam osebno skozi našo deželo potoval. Dokaz temu so razni spominki, ki so se bili postavili v priznanje njegovih zaslug in ki so se najdlji v Vojniku pri Celji, Konjicah in ob Savi (v starem rimsko-keltskem mestu Nevioudunum-u blizo Krškega, pri Mokricah in dr.). Njemu na slavo so se kovali tudi denarji, ki so se na slovenskem Štajeru našli. Tudi njegov naslednik, cesar Hadrijan (117 — 138) je bil dober vladar. V njegoveji dobi je imela Panonija dva hrabra, pa mila namestnika: Marcija Turbona in Elija Vera. Od l. 120.—123. je tudi Hadrijan potoval skozi našo deželo in utrjeval tū mesta; zato so se tudi njemu na čast stavili spominki (pri Celji) in kovali denarji.

(L. 1850. dné 14. rožnika je v Cerkovcah nad Ptujem bilo več zlatih denarjev izkopanih. Teh, katere je kmet, ki jih je našel, pokazal, je bilo 41. Vsi so od rimskih cesarjev: Tiberija, Klavdija, Nerona, Vespazijana, Tita in Domicijana; Neronovih pa jih je največ — piše mi g. Slekovec.) Ostanki in spominki iz rimskih časov se dobivajo sicer po vsem slovenskem Štajeru. Da so se prvotni stanovalci štajerski pečali precej s poljedelstvom, in da je iskati pričetka vinoreji na Štajerskem že v predrimski dobi, to nam spričuje že rimski geograf Strabo. Jako pa je pospeševal vinorejo rimski cesar Probus (od l. 276. — 282. — umorjen v svojem rojstnem kraju), ki je v svojej domačiji, v Sremu (Sirmium, denašnje Mitrovica) v Slavoniji na novo oživil vinorejo in torej je tudi v naših krajih za to panogo kmetijstva kaj storiti utegnil. (Zanimivo je, da se razni rodovitni hribi tudi po Slovenskem imenujejo: Srem, Sremič.) Noben národ se ni znal z novimi podložniki tako spojiti, kakor Rimljani. Stari pregovor torej: „Kjer je Rimljan zmagal, ondi je tudi stanoval“, je tedaj prav tehtnega pomena. Najprej so Rimljani začeli staviti utrjene šotore, tabore, gradove, kjer so bivali njih vojniki, ki so čuvali nad novimi podložniki. Potem so se začeli še drugi rimski izseljeniki iz Laškega naseljevati v našej zemlji, katera je v marsičem dobila latinsko lice. Kakor nam latinski napisi na obilnih najdenih spominkih iz rimljanske dobe spričujejo, uvel se je bil latinski jezik v vso javno življenje in je bil zlasti na spodnjem Štajerskem tako vdomačen, da se je rimski pisatelj (Vellejus Paternus) bahati mogel, da ga ljudje kar od kraja znajo, in da jim je še latinsko slovstvo znano. (To bi morebiti zopet pričalo, da je bilo to ljudstvo slovensko, kajti Sloveni se učé tako lahko tujih jezikov. Priča nam pa tudi znani zgodovinpisec, profesor Weis, da so se imena rodbin, ki so doma zlasti na Štajerskem, nahajala že v rimskej dobi. Isti pisatelj pravi, da se o rodovini Kupic ¹⁾ dá dokazati, da je že v rimskej dobi v Celji obstala. Druge rodovine, n. pr. Petroniji, so bivale v Rimu in na Štajerskem.) Mesta in vsi večji kraji, posebu po spodnjem Štajerskem zamenili so svoj prejšnji jezik z latinskim; Rimljani

¹⁾ Nahajajo se še druga slovenska imena iz rimljanske dobe na Štajerskem, n. pr. Zamuda, da si se priznavati mora, da se večina ohranjenih priimkov ne glasi slovensko.

so celo keltska in slovanska lastna imena obračali in zavijali po svoje. Nekateri štajerskih podložnikov so se latinskemu jeziku kmalu privadili in se vsled njegovega znanja in drugih odličnosti povzdignili do častnih državnih služeb. Tako nam poroča zgodovina o Titu Variju Klementu, rojenemu Celjanu (?), da se je bil od vojaške službe povzdignil večkrat na visoka namestniška mesta in da je bil celo tajnik cesarjema Marku Avreliju in Luciju Veru.¹⁾ Po drugih pisateljih pa je verjetnejše to, da se latinščina po Štajerskem vendar ni posebno gladko govorila, kajti sv. Jeronim (396)²⁾, doma v Štridavi v Medjimurji, tik štajerske meje (Ljutomera), podal se je bil v Rim, pravilne latinščine se učil. Da so mogli novi gospodarji našo in druge dežele iz daljnega Rima dobro vladati, to si moramo razložiti zlasti s tem, ako ogledujemo njih ceste, ter se moramo čuditi, kako so jih bili izvrstno izpeljali iz Italije na vse severno ležeče rimske provincije. Za komunikacijo, za ceste in vožnjo po rekah je že skrbel rimski cesar Vespazijan (79 po Kr.), pa tudi vsi odličnejši nasledniki njegovi, kakor to spričujejo najdeni miljniki z napisi v Celji, Brežicah, Konjicah, v Krškem itd. Iz Ljubljane (Emona) je bila napeljana rimska cesta čez Trojano (Adrante), Vransko (Medias) in Žavec v Celje. Iz Celja je šla postranska proga v Vitanje (Upella) in v Slovenjgradec (Collatio) ter naprej na Koroško. Glavna cesta pa je vodila iz Celja čez Stranice pri Konjicah v Ptuj. Od tod je šlo pa več cest v ogerski Sombotelj (Sabaria, Steinamanger) in sicer ena čez sedanjo Radgono. Med Ptujem in Radgono se še najdejo sledi na stare ceste.³⁾ Tako se pri Radgoni imenuje vrh „Ptujška cesta“, pri Cezanjevcih (vas pri Ljutomeru, katero imajo nekateri za „ad Vicesimum Lapidem“) je kraj z imenom Staracesta, kjer so bili l. 1839. rimski zlat izorali;⁴⁾ blizu Ormoža pri Humu (Holmu), kjer je bil rimski miljnik najden, nahajajo se tudi še sledi stare ceste, kajti iz Ptuja je druga rimska cesta vodila čez Formin (župnija sv. Marjete), Ormož, pod Holmom nad Šalovci in Godenicami v Štrigovo. V Šalovcih so l. 1820. našli dva rimska

¹⁾ V Ptuji so mu bili postavili spominek.

²⁾ Knjiga slovenska, tiskana v Ljubljani l. 1578., ga imenuje „Slovena“.

³⁾ Sledi starih cest so tudi drugod.

⁴⁾ Ostanek iz rimskih časov pa se je našlo vse polno na raznih krajih naše domovine.

kamena, katera so pa nevedni ljudje razdrobili in s koščeki bližnjo cesto nadelali. — Da so rimske ceste bile izvrstno sezidane, nam spričuje to, da so se ohranile čez tisoč let; kajti še v srednjem veku so bile dobro porabljive. Ostanke teh cest se še dandanes sem ter tje nahajajo, in ljudstvo jih imenuje „stare ceste“ ali pa „ajdovske poti“.

Kraj svojih cest so imeli Rimljani postaje (mansiones ali mutationes) za potujoče vojnike in uradnike. Iz takih postaj, pa tudi iz keltsko-slovenskih vasi in dvorov, nastali so pozneje večji in manjši kraji. Razen Celja (Claudia Celeia) in Ptuja (Petovium), ki sta bila že v rimskej dobi precejšnjega obsega, znane so nam še sledeče rimske postaje na slovenskem Štajeru: Mutatio ad Media (menda pri Vranskem), Mutatio Latodos (Stranice pri Konjicah), Mansio Ragandona (pri Čadranu), Mutatio Pultovia (Polškava), Upella (Vitanje), Colatio (Slovenjigradec), Ad Vicesimum-Lapidem (Radgona ali Cezanjevci pri Ljutomeru), Kurta, 31000 stopinj od Ptuja proti Radgoni (morda Ormož?). Kjer je danes mesto Lipnica (Leibnitz) ali pa v bližini, je bilo prejšnje rimsko mesto Solva ali Flavium Solvense, ki je bilo v prvej vrsti stanišče za vojake. Pri Rečji, ne daleč od Ernoža (Ehrenhausen) so l. 1873. izkopali ostanke rimske hiše. Po vsem Štajerskem, zlasti v južnem delu, se nahajajo sledi na rimljanske čase; tu kameni in napisi pokojnega Rimljana, tam rimljanski miljniki, opeke in tlà z mozaiko; razen tega tudi ostanke orodja in orožja iz bron, dragotine n. pr. narokvice, igle, prstani, denarji; kamenite krste (sarkofagi) in urne; to so posode iz ila ali kamena, napolnjene s pepelom in ostanke kosti, kajti Rimljani, kakor sploh stari národi, so svoje mrličè sežigali in pepel v takih posodah ali pepelnastih ročkah shranjevali. — Rimljani so že uporabljevali obilne izvrstne štajerske toplice. Rimske in Laške toplice pod Celjem spominjajo že po imenu na navzočnost Rimljanov v teh krajih. V Laškem — tako so nekateri mislili — je imel cesar Tiberij (14—37 pr. K.) svoj grad(?), v Rimskih toplicah so pa našli star kameniti kanal in več rimskih kamenov. Da so pa utegnile tudi Rogatske toplice Rimljanom znane biti, lahko sklepamo iz tega, ker so uporabljevali že bližnje Krapinske in Varaždinske toplice na Hrvatskem in menda tudi

Gleichenberške na Štajerskem. Ondi je „rimski studenec“ in več drugih spominkov. Tudi so se našli rimski denarji in drugi spominki v Rogatci, na Donatskej gori, pri Poličanah, Studenicah, na Ponikvi in drugod. V Ptuji in po Dravskem polji, posebno okoli sv. Janeza in Hajdine, najdejo pogostoma spominke iz rimske dobe. Tudi pri sv. Lovrenci na Dravskem polji je več rimskih kamenov.

Rimljani so znali tudi deželne izdelke zasledovati, ceniti in uporabljavati. Noriško železo, zlató in sol so znali dobro rabiti, pa tudi to, kar jim je planinska dežela na sadežih, lesu, živini in travnikih dajala. Iz tega vidimo tedaj, da so morali rimski podložniki na Štajerskem velike davke plačevati svojim novim gospodarjem in to v denarji in pridelkih. Strašno hudi davki so bili pod cesarjem Dioklecijanom (285 — 304), zlasti pa še pod njegovim naslednikom Galerijem (305 in 306). Zapisovalo se je posestnikom število živali, dreves, trt. Kdor ni plačal, postal je suženj. Redki so gotovo bili uradniki, ki so po pravici in po milosti davke pobirali. Taka bela vrana med rimskimi uradniki je utegnil biti tisti, kateri se slavi na kamenu, najdenem v Ptuji; ta je namreč obrtniški davek iztrjeval po pravici in milosti.

Stari Noričani in Panončani so bili čvrste in močne postave, zato so jih Rimljani tudi v vojskah prav dobro porabljevali. Stari Noričani so bili pa kot vojščaki tudi jako priljubljeni. Cesar Septim Sever (193—211) je n. pr. imel v svoji telesni straži same Noričane, ker so bili čez vse zvesti in hrabri.¹⁾

Veliko je pa pretrpela naša štajerska dežela pred rimskimi vojaškimi trumami, ki so prav pogostoma čez naše kraje hodile severne národe krotit. L. 166. pr. Kr. so po naših krajih razbijali Sarmati in Markomani. L. 167. so jo čez Donavo nazaj pomaknili pred cesarjem Markom Avrelijem. Komaj se je pa cesar v Rim bil povrnil, so na novo privreli v našo deželo Markomani in Kvadi ter so do Ogleja plenili. Še le l. 170. pr. Kr. jih je Marko Avrelij nazaj čez Donavo zapodil.

Poleg teh vojskinih nadlog je ta čas še druga nesreča naše kraje zadela. Rimski vojščaki, ki so bili prišli iz Perzije Markomane krotit, zatrosili so bili tù kugo, ki je strašno veliko

¹⁾ Temu cesarju in njegovej soprogi Juliji v slavo postavljeni spominki našli so se pri Ptuji.

ljudi pomorila. L. 266. pr. Kr. je šel cesar Licinij Galien s svojo armado skozi spodnji Štajer nad Gote in Herule, ki so silili čez Donavo, Dravo in Savo v naše kraje. Pod cesarjem Maksimom (235—238) je naša dežela zopet veliko trpela, ko so se rimske vojaške trume zbirale zoper Germane in Sarmate. Ko jo je ta cesar mahnil v Italijo čez naš Ptuj in Celje, zbežalo je vse ljudstvo pred njim v gozde. Ko je bil v Emono (Ljubljano) pridrl, spremljalo ga je, tako se pripoveduje, nad 100 volkov. Iz tega si lahko predstavljamo, kako puste in divje so morale biti še takrat naše, sedaj tako lepe slovenske pokrajine, ako se je v njih paslo še toliko te divje zverjadi. V obče pa se ipak mora reči, da je Štajerska v rimljanski dobi uživala še primerno veliko mirú in gotovosti, in da se je omika v obstoječih meščanskih in verskih razmerah polagoma dvigala. Zdaj pa pogledjmo malo, kako je bilo pa v glavnih rimskih krajih naše dežele, v starodavnem Celji in Ptuj.

C e l j e.

Celji so postavili temelj že prvotni stanovalci; ali kdaj je to bilo, tega nam zgodovina ne pové in ne more povedati. Da so bržkone pri utemeljevanji in imenovanji mesta deležni bili tudi Slovenci, kaže že njegovo imé, ki imá z nekdanj čisto slovenskim Celovcem isto korenino. Tudi se dajo slovenska imena Kup ec (Cupitianus) izpričati že v rimljanskih časih, in taka imena ohranila so se v Celji še do današnjega dné. V to keltsko-slovensko mesto naselil je rimski cesar Klavdij (41—53 po Kr.) Latince, najbrž okoli l. 50. po Kr. — 53. l. po Kr. je cesar Klavdij kristijane in žide pregnal iz Italije v severne dežele. Od tod se je potem Celje pri Rimljanih imenovalo „Claudia Celeja“. Mesto pa je utegnulo stati na obeh bregovih Savinje, kakor sklepa Orožen iz raznih rimskih kamenov, ki so se našli v Savinji. Med vsemi latinskimi pisatelji je stareji Plinij, ki je živel okoli 76. l. p. Kr., prvi, ki Celje imenuje. Kakošnega obsega je bilo staro Celje v rimskej dobi, to je težko določiti. Da je bilo precej veliko, moramo sklepati iz tega, da je bilo glavno mesto Norika, da je bila njegova lega kot na glavnej cesti in blizo panonske meje silno važna. Bližnje gore proti Savi in Sotli, namreč: Lisca (nad Loko), Bohor (za Planino) in Boč so ločile tod Norik od Panonije. Zatorej je bilo Celje že v začetku 3. stoletja p. Kr. sedež rimskih cesarskih namestnikov (prokuratorjev), od katerih so nam znani imeni: Valerij Klemen l. 253. (rojen Celjan) in Martinian (314).

O precejšnjejši obširnosti mesta nam pričajo obilni rimski ostanki, kameni in drugo, kar se je vse v Celji našlo po minulih 1400 letih. Od obilnih

rimskih spominkov se jih mnogo še dandanes v Celji nahaja. 50 rimskih kamenov ima popisanih samo Orožen v svojej „Celjski kroniki“¹⁾; največ se jih je pa odpeljalo v Gradec, kjer so shranjeni v Joaneumu, in na Dunaj, kjer so jih v c. kr. bukvarnico vzdali. V mestno cerkev v Celji se je samo od l. 1840 — 1854 vzdalo 18 različnih spominkov in ostankov, večidel jupiterskih glav. L. 1854. so bili našli v gradskem predmestju na vrtu trgovca Dereani-ja še zali rimski mozaik. Od veliko važnih rimskih spominkov celjskih se menda še nahajata dva v kamen vsekana vojaka, ki roko na prisego dvigata. Ta spominek izvira morebiti iz prve krščanske dobe.

Kako trdno so Rimljani zidali in kakovi mojstri so bili zlasti v stavbi kanalov, nam pričajo ravno njih kanali, kateri Celjanom še dandanes dobro služijo. Pravijo, da je v Celji l. 237. umrl vojskovodja Marko Ulpij Rutilijan, ki se je v Perziji hrabro vojskoval. Njemu so postavili spominek njegovi noričanski vojščaki. Zato ga lahko imenujemo nekako prvega štajerskega junaka. Njega spominek pa je bil najden na Lisci pri Razboru.²⁾ (V „Celjskej kroniki“ so natisnjene tudi njegove besede.) V Celji je bilo tudi rimsko-pagansko bogočastje vpeljano. Tù se je častil: Mars (Davor) in Herkul. Davorov tempelj je stal baje na mestu sedanje minoritske ali nemške cerkve. V Št. Petru nad Žalcem je bil najden spominek, ki je bil postavljen Ursu, duhovniku celjskega tempelja. Božanstvo „Genius (varuh) Anigenius“, ki se je v Celji častil, ni še raztolmačen.

Kakor sploh spodnji Štajer, tako je zlasti Celje mnogo trpelo od tujih in domačih trum, katere so tukaj mimo koračile, zdaj od severa proti jugu, zdaj iz Italije proti severni Donavi. Leta 69. n. pr. je več legijonov skozi Celje na pomoč hitelo cesarju Otonu zoper njegovega proti-cesarja Vitelija. L. 86. je cesar Domicijan skozi to mesto peljal svojo armado zoper Kvade, Sarmate in Markomane; l. 244. pa cesar Filip zoper Karpe in Gote. Tukaj je bila odločilna bitka med Teodozijem in njegovim nasprotnikom Maksimom. (388.) L. 451. so hruli Huni iz Panonije skozi Celje na Koroško in od tod naprej v staro Galijo. Tako je tudi bodoče leto (452.) peljal Atila skozi Celje svoje divjake slavni Oglej poruševati, in l. 475. p. Kr. so se Heruli pod vodstvom Odoakerja podali v Italijo zoper rimskega cesarja Romula Avgustula skozi Celje in gredoč tod mimo poropali in porušili staro mesto Celje.

P t u j.

Enake važnosti, kakor Celje je v zgodovinskem obziru tudi Ptuj. Tudi Ptuj ima svoj začetek v predrimljanskej dobi in je bil ustanovljen najbrže po Panonih (ali Slovanih); Rimljani, ki so se bili okoli l. 83. p. Kr.

¹⁾ Muchar jih ima menda še več v svojej zgodovini.

²⁾ Tukaj je še zdaj graščina z imenom „Ruda“ (nemški Rutt).

pribojevali pokrajino med Savo in Dravo, našli so tu kolikor toliko velik kraj ali mesto. Ime so dali Ptuju njegovi ustanovitelji Panoni. Krempeljnu je Ptuj mesto „ptujih“ ljudi. Trstenjak pa, kateri je v obširnem spisu (Letopis Matice slovenske l. 1870.) dokazal, da predstavljajo obličaji na znamenitem ptujskem spominku častenje staroslovanskega solnčnega boga, pevca in godca (o tem več v poglavji „bogočastje“), izpeljuje besedo iz pet, peti, petelin (simbol solnčnega boga) ali pa še boljše iz staroslovenske korenike „pet“ („leteti“, kar bi zopet na tiča spominjalo, kajti iz „pet“ se izpeljuje pridevnik petov in panonski Slovenci so baje Ptuj — „Petuj“ — zvali Petov, Petova, kakor ga Hrovati še dan danes imenujejo. In v starem veku se je tudi malo drugače imenoval, namreč: Petovium, Petavione, a v srednjem veku pa Pettow, Bettowe.)¹⁾ — Pri Ptuji so bile v rimljanskej dobi dostikrat hude in odločilne bitke. Že v prvih letih rimske vlade je tekla tod kri domačih in rimskih vojščakov. Tù so bili v šotoru pod cesarjem Tiberijem (14 — 37 p. Kr.) 3 legijoni vojakov. Zavaljo prenizke plače so se spuntali, in upor čez Savo do stare Vrhlike (Nauportus) na Kranjskem širili. Cesarjev svak Druz je upornike zopet pomiril. V Ptuji je bilo zbirališče 13. legije in tù so se 69. l. p. Kr. zbrali panonski in noričanski vojvodji, da so se posvetovali o volitvi novega cesarja. Panonski vojvoda Antonij Prim je je naklonil, da so jo svojimi vojniki v Italijo udarili, tù proti-cesarja Vitelija pobili in Vespazijanu na prestol pomogli. Temu vrednemu cesarju, ki je skrbel za olupanje mest, n. pr. Solve pri današnji Lipnici, bil je naslednik Tit (l. 79. — 81.) in temu pa nevredni Domicijan (l. 81. — 96.). Pod njimi je Ptuj in ves spodnji Štajer radi vojsk veliko trpel, dasiravno je v drugih stvaréh Štajersko mirno vladal. V boji z Dacijo so bile ilirske legije, sestavljene zlasti iz Spodnje-Štajercev, čisto uničene (86. p. Kr.). Daki so bili v zvezi z Markomani, Kvadi in Sarmati, in tako močni, da so se rimski vojščaki kar tresli pred njimi v svojem rimskem taboru v Ptuji. Ta cesar je bil tudi izdal čuden ukaz, da se ima povsod zunaj Italije, kjer vino raste, polovico trt izkopati, in na njih mesto žito sejati. S tem je gotovo starodavna vinoreja na Štajerskem mnogo trpela. Domicijanu je pa sledil Nerva (2 l.) in temu cesar Marko Ulpij Trajan (l. 98. — 117.). Ta je prišel okoli l. 100. p. Kr. potovaje po deželi in ceste popravljaše tudi v Ptuj, katero mesto se mu je tako dopadlo, da ga je precej razširil in mu dal ime „Ulpia“, tudi hrabre vojaške čete so dobivale to ime. A tudi drugi rimski cesarji so pohodili Ptuj.²⁾

¹⁾ Petovo bi namreč značilo po Trstenjaku toliko, kakor Ptičevo, kakoršnih imen je več po Slovenskem za sela. Tik Petova stoji dandanes „Vrabljija ves“.

²⁾ Ptuj je bil skozi stoletja zbirališče noriško-panonskih vojaških čet rimljanskih cesarjev. Iz raznih spominkov se povzemajo tudi imena rimskih vojniki in veteranov, ki so bili doma v Ptuji ali pa tù služili. Pa tudi drugi spodnje-štajerski kraji so dali Rimljanom tako odlične vojnike, da so razni spominki njih imena ohranili do današnjega dne.

Ko so divji Kvadi in Alemani po Panoniji razbijali, prišel jih je sam rimski cesar Aleksander krotit (l. 222. p. Kr.). Pri tej priliki mudil se je menda tudi v Ptuj, kjer je bil baje njega uradnik maliku Serapisu postavil podobo. Ko je bil l. 238. Maksim izvoljen za rimskega cesarja, peljal je svoje vojaške trume čez Ptuj in Celje nad svojega proti-cesarja Gordijana. Pri Ogleji so ga pa njegovi lastni vojaki umorili (l. 238.). — V Ptuj (t. j. v palači veliki blizo mesta) je bil v verige oklenjen in umorjen Gal, cesar v Orientu, stričnik rimskemu cesarju Konstanciju, kateremu se je bil uprl (l. 354. p. Kr.). O tem dogadjaji hrani še ptujsko mesto spominek. L. 388. je cesar Teodozij v hudej bitki pri Ptuj¹⁾ (po Povodenu menda na mestu, kjer stoji dan danes cerkev sv. Roka), premagal svojega nasprotnika cesarja Maksimina, podil ga do Ogleja in ga tu ob glavo dejal. Kako velik je moral Ptuj biti v rimskej dobi, o tem zadobimo pravi pojem še le tedaj, ako pregledujemo ogromne rimske ostanke, ki so se dobili in se še dobivajo tu in v okolici, zlasti v Št. Janžu na Dravskem polji. Preseljevanje narodov, ki se je bilo že zdaj pričelo, zadelo je pa Ptuj najhujši udarec. Divji Hunci so iz Azije pridrli (l. 375.), prignali v Panonijo zahodne Gote, ki so bili sicer kristijani, arijanski krivoverci. Ti Goti so tudi na Ptuj prihruli, mesto oblegali in prognali pravovernega škofa Marka, ki je bil pred njimi v Italijo zbežal. Na škofovski sedež so posadili arijanskega duhovnika Julija Valensa (rojenega Ptujčana). A pravoverni kristijani tega odstavijo in zopet Marka za škofa postavijo. Iz maščevanja izda Valens Gotom najslabšo stran mesta, ki je bilo že takrat obdano z zidovjem, in mesto so Goti premagali in ukončali (l. 379. p. Kr.). (O bogočastji in krščanstvu v Ptuj glej prihodnje poglavje.)

Pagansko bogočastje.

Rimljani, ki so sicer — kakor smo že omenjali — dostikrat silno velik davek terjali od svojih podložnikov, znali so se jim na drugej strani tudi prikupiti, in to zlasti s tem, da se njih vere niso dotikali. Pustili so jim njih bogove ali jih še celó med svoje uvrstili. Tako n. pr. so začeli oni tudi keltsko — slovenskega solnčnega boga Belina častiti. Nasprotno so pa zahtevali Rimljani, da sprejmó Noričani in Panonci tudi njihove bogove. Zato tudi nahajamo na Štajerskem poleg domačih bogov, zlasti poleg častenja slovanskega solnčnega boga, tudi kult rimskih bogov: Jupitra²⁾, Apolona³⁾, Marta. Martu ali

¹⁾ Krones pravi „pri Celji“.

²⁾ Spominki, s katerimi so Jupitra častili, našli so se v Celji, pri sv. Krištofu pri Laškem, v Ptuj, na Vipoti pri Celji in dr.

³⁾ Spominek na Vidmu.

Martu je bil v Celji postavljen tempelj, menda tam, kjer je sedanja nemška cerkev. — Vojniki vpeljali so pa tudi častenje nerimskih bogov. Na gori Donati pri Rogatci je bilo svetišče perzijanskega solnčnega boga Mitrasa. Njegov kult je bil vpeljal cesar (Antonij) Heliogabalus, ki je bil prej sirski nadduhovnik v Emezu; ta surovi pohotnik je bil umorjen (l. 222.). (Na mesto solnčnega tempelja so bili pozneje sèzidali kristijansko cerkev, v katero je bila strela udarila, da je zgorela in se zvonovi po hribu v dolino takali. Sèzidali so potem drugo cerkev in jo sv. Donatiju posvetili.) V Celji je bil duhovnik poganski z imenom Ursus. — Vpeljali so bili Rimljani tudi kult egiptovskih božanstev, n. pr. boginje Isis. Tej boginji je bil baje posvečen tempelj, ki je bil na Hajdini pri Ptuji. Pri sv. Janžu na Dravskem polji so bili pa iz Drave vzdignili kamenje tempelja, solnčnemu bogu posvečenega. Tudi pri Kapeli pod Radgono je bil neki enak tempelj — piše Krempelj v svoji „Štajerski dogodivščini“. Nekatera božanstva, ki so bila na Štajerskem doma, pa še niso raztolmačena, n. pr. genius (varuh) Anigemius v Celji, Jarmogius v Ptuji¹⁾. Najzanimivejša božanska spominka iz rimskih časov, ki sta se še ohranila, sta: tako imenovani Apolonov ali Orfejev altar, t. j. v kamen (?) vsekane podobe pred velikim stolpom mestne cerkve v Ptuji, in spominek, ki je vzidan v cerkev sv. Martina na Pohorji (2 uri od Slovenske Bistrice). O teh spominkih, ki sta si bistveno zelo podobna, trdili so nemški učenjaki, da spadata v Apolonov ali Orfejev kult. Naš slavni slovenski učenjak Trstenjak pa dokazuje v obširnem spisu (Letopis slovenske Matice l. 1870.), da predstavljajo vsi obrazi na omenjenih spominkih v Ptuji in pri sv. Martinu razne momente solnčnega častenja. V istem spisu pravi naš učenjak na polji staroslovanske zgodovine še sledeče, kar je prezanimivo, da ne bi objavili:

Starodavni Slovenci so utegnili solnčnega boga in pevca imenovati: Gandin, Gondin, rusko: Gudov, hrvatsko: Gudonia (od besede gosti, godem, gosle, gusle). Da se je utegnilo božanstvo, godeče na naših spominkih, veleti: Gandin, spričevalo bi ime mesta, katero je tik današnjega Ptuja (po Trstenjakovi pisavi Petuj) stalo. Stari Petov je stal večjidel tam, kjer zdaj Drava teče; kajti iz Drave so l. 1834., ko je velika suša vladala in je rečišče bilo zelo plitvo, potegnili več rimskih kamenov. Mesto

¹⁾ To so bili menda varuhi mesta.

se je raztezalo do cerkvice sv. Roka in še le med sv. Rokom in sv. Martinom na Hajdini je tekla Drava; zato se še fara sv. Martina v starih listinah veli: „St. Martin am Fuhr“⁴, sv. Martin na brodu, in fajmošter hočki, pod katerega je spadala, dobival je za dohodke brodnino pri sv. Martinu. Mesto Gandin, Gandine, Candine se še imenuje v 12. stoletji. L. 1170. je štirski vojvoda Otokar podelil menibom Zajckloštra med drugimi posestvi (n. pr. Rogatz, Pulcha, Choce — Hoče, Slunz — Slivnica pri Mariboru) tudi posestvo: „Candin prope Petove“. Leta 1202. je bil graščine „Candin apud Petove“ lastnik Rudolf de Raset. j. Ruše pod Pohorjem. V izvirniji obliki nahajamo ime tega mesta pri pesniku „Parzivala“, pri Wolframu Eschenbachskemu. On je potoval iz Ogleja skozi Celje (Zilje), Rogatec (Robas) v Gandine. Tako Trstenjak. (Morebiti pa ste si imeni Gandin in Hajdina v sorodu, in morda je Gandina stala na sedanjem mestu Hajdine.)

Krščanstvo.

Krščanstvo se je utegnilo že prav zgodaj v rimljanskej dobi na Štajersko zasejati. Že l. 53. p. Kr. je bil cesar Klavdij kristijane in jude iz Italije pregnal v severne dežele, tedaj je mogoče, da je že takrat nekaj kristijanov došlo tudi v našo deželo. Prvotno se je krščanstvo širilo po Slovenskem, vsaj v Primorji po sv. Mohorji, katerega je bil sv. evangelist Marka (50. l. p. Kr.) v Ogleji postavil za škofa.¹⁾ Na Kranjsko, spodnje Koroško in nekoliko tudi na spodnje Štajersko je malo segalo njegovo in družih poslancev oglejskih patrijarhov bogoslužno delovanje, ker so se velike ovire stavile kristijanom od strani rimskih cesarjev. Prvi Štajerec, ki je za razširjevanje svete vere največ storil, bil je baje sv. Maksimilijan. Rojen je bil l. 225. p. Kr. (po Mucharji od l. 226. — 236.) v Celji od plemenitih starišev. Njegova hiša je stala menda ondi, kjer je zdaj kapucinski samostan. L. 257. mu je podelil papež Sikst II. v Rimu pravico, božjo besedo oznanovati. Tako pripoveduje legenda. Podal se je na to v mesto Lork, kjer je bila stara krščanska občina. (O tem mestu, ki je stalo blizo sedanje vasi Lorch v Gornjej Avstriji, bere se pozneje [l. 643. p. Kr.], da je bilo tu veliko skladišče blaga, kjer so kupčevali Slovani, Nemci in Avari med seboj.) V tem mestu „Laureak“, na bregu Donave, so ga bili za škofa izvolili. Leta 283. se je povrnil

¹⁾ Mogoče je pa tudi, da je delovanje Mohorjevih učencev celó na Štajersko segalo, ali zgodovinsko dokazano ni.

v Celje, kjer je ljudstvo zopet malikovalo. Tudi Maksimilijanu je ukazal rimski namestnik Evlazij, naj daruje maliku Martu. Ker se je odločno protivil, ukazal ga je namestnik ob glavo dejati (12. okt. 283. [824.] l.) na onem mestu, kjer stoji dandanes cerkvice sv. Maksimilijana (Orožen — v „Celjski kroniki“).¹⁾

Ko je bil pa Konstantin Veliki (306 — 335) proglasil krščansko vero za državno, bilo je njeno razširjevanje seveda mnogo lažje. (Temu vladarju so se postavili spominki tudi na Štajerskem. Kamen, ki slovi tega cesarja, nahaja se v Sekovskem gradu pri Lipnici, eden tudi v Celji.) Pod njim se je razširjevalo krščanstvo iz starega Srema (blizu Mitrovice v Slavoniji), ki je bil takrat metropola Panonije in Norika, kamor je še vedno Štajer spadal. V 3. stoletju je utegnil Ptuj že več kristijanov šteti, kajti proti koncu tega stoletja je imel že svojega škofa sv. Viktorina. On je bil tudi cerkveni pisatelj (torej prvi po imenu znani pisatelj na Štajerskem). Veleučeni cerkveni učenik sv. Jeronim (ki je bil rojen v Štrigovi na Prekmurskem tik štajerske meje) pravi o njem, da je bil rodom Grk, da ni dobro latinščine umel. Sv. Viktorin je umrl kot krščanski mučenik (2. novembra 303. l. p. Kr.). Njemu je utegnil nasledovati menda Aprijan, kateri je utegnil biti l. 347. p. Kr. škof v Ptuj. Ta škof je bil menda navzoč tudi pri cerkvenih zborih v Nicei (325) in Sardiki (347), kajti drugih škofov noričanskih, o katerih se bere, da so se udeleževali teh zborov, še takrat ni bilo. Potem (okoli l. 377.) se bere sv. Marko kot pravoverni ptujski škof. A v tem času se je bilo že začelo preseljevanje narodov, kateremu so bili povod dali divji Huni. Od njih prognani so pridrli v Panonijo zahodni Goti, ki so bili sicer kristijani, toda arijanske krivovere (Arijani so trdili, da Krist ni z očetom jednaki Bog). Ti Goti so, kakor smo že poročali, tudi na Ptuj prihruli, mesto oblegali in prognali pravovernega škofa Marka. Na škofovski stol so posadili arijanskega duhovnika Julija Valensa (rojenega Ptujčana), ki je iz maščevanja izdal najslabšo stran mesta Gotom, ki so ga bili premagali in ukončali (379). Ali Valens je moral vendar mesto zapustiti in v Italijo zbežati. Marko pa je bil zopet na

¹⁾ Viri o mučeništvu sv. Maksimilijana so sicer dosta velike zgodovinske veljave, vendar čisto zanesljivi niso; zato se ne more prav za gotovo reči, ali je bil Evlazij štajerski namestnik ali ne (Muchar).

svoje mesto postavljen. O tem tretjem pravovernem škofu (Marku) se bere, da je bil pozvan k cerkvenemu zboru v Oglej (l. 381.). Pri tem cerkvenem zboru je bil tudi Tenaks, škof celjski. Tu zvezemo prvokrat, da je tudi v Celji škofija bila, a kdaj se je bila začela, to je popolnem neznano. Za Markom je bil nek Cestus (Cāstus) ptujski škof, ki je pa stoloval prav za prav v Ljubljani (Emona), a oskrboval tudi ptujsko škofijstvo. Ko so bili Huni l. 442. stari Srem razrušili, pripadal je spodnji Štajer v cerkvenem obziru pod Oglej. V Ptuji beremo potem v 6. stoletji še o enem in to poslednjem škofu. Ta je bil Vigil, kateri je bil po Justinijanovem vojskovodji Narzesu na to mesto postavljen (547). Ta škof je bil tudi podpisal konciljske sklepe l. 558. Po tem zadnjem ptujskem škofu se nič več ne čuje o tem škofijstvu, kajti pridrli so bili divji Obri in razdejali največ mesta, kolikor ga ni bilo namreč ukončanega že med preseljevanjem narodov. V Celji je bil pa Oglej postavil nestalno ali selilno škofijstvo (Suffragan-Bisthum v 6. stoletji); toda dolgo ni trajalo ¹⁾. Bere se pa tudi (l. 539.), da so frankovski škofi postavili bili zopet škofa v Celje in Ptuj, in da so se vsled tega pritoževali oglejski očaki pri carigradskem cesarji, češ, da segajo prvi v njih pravice. Znan je tudi zdaj samo en celjski škof, namreč Janez, ki je živel v 6. stoletji (l. 579. ali l. 599.) pod oglejskim očakom Severom, s katerim je bil še l. 599. pri cerkvenem zboru v Gradu, kjer so se posvetovali o preložitvi patrijarhovega sedeža iz Ogleja v Grado. Ta škof je bil baje pobegnil jo pred došlimi paganskimi Slovenci iz Celja v Istro, od koder se ni več povrnil.

¹⁾ Vendar je gotovo, da so v rimskej dobi prav močne krščanske občine bile že v Ptuji, Celji in tudi v Solvi (blizo Lipnice), da-si je poleg krščanstva rimsko-pagansko bogočastje še zelo v navadi bilo.

Srednji vek.

Preseljevanje národov.

Na severu Donave, zlasti na severozapadu te mogočne reke, so bivali že v rimskeji dobi hrabri Germani, predniki denašnjih Nemcev. Ti so dajali, dokler so bili še hrabri vojniki, Rimljanom veliko opraviti. Na severovzhodni in vzhodni strani Donave so bivali pa najrazličnejši národi, katerim je postajala v 4. stoletji p. Kr. njih domovina pretesna in prerevna. Začel se je tedaj severno in vzhodno od Donave národ za národom — (njih imena naštevati bi bilo skoro od več; kajti njih nositelji so izginili že sê svetovnega pozorišča) — vzdigovati in zapuščati svoje stare sedeže, in podali so se iskat novih bivališč na toplem in rodovitnem jugu, zlasti na Laškem, kjer je bila domovina pomehkuženih, telesno onemoglih in duševno ter npravstveno popačenih Rimljanov. Ko so bili najprvo divji Hunci (l. 375.) iz Azije v Evropo pridrli in zapadni Goti rimskega cesarja Valensa pri Drenopolji potolkli (l. 378.), začelo se je proti jugu Evrope nesrečno premikanje národov, katerega razdeljena rimska država (od l. 395.) ni mogla zabranjevati.

Kmalu po izgubljeni bitki pri Drenopolji (v sedanjej Rumeliji) so se razkropili Zahodni Goti čez Panonijo, pridrli do Ptuja in razdrli to mesto (l. 379.), kakor smo že omenjali ter jo

pod vodstvom svojega kralja Alarika drvili čez Celje v Rim. Na svojem begu iz Italije pred rimskim vojskovodjo Stilikom so oni okoli Celja in Ptuja strašno morili in plenili (408). Še v večje nadloge in muke so došle panonske in noričanske pokrajine takrat, ko je grozoviti Atila s svojimi divji Hunci po njih razgrajal (448). L. 451. so Huni iz Panonije v Galijo vreli. Eno trumo je peljal sam Atila za Donavo, drugo pa je poslal čez Celje na Koroško in dalje v Galijo. Pri Šalonu od Rimljanov premagani vrnilo so se zopet v Panonijo, odkoder jih Atila v naslednjem letu zopet čez Celje pelje proti Ogleju, katerega je bil popolnoma razdejal. Pomirivši se z Rimljani, vrnil se je zopet v Panonijo ali v sedanjo Ogersko, kjer je tudi umrl. (Kakor piše Krempelj, imel je Atila l. 442. svoj tabor na Kacijanu [hrib] pri Kapelah blizo Radgone. V tem kraji je po istem viru bukovje, imenovano „gradišče“, v katerem je brežec, ki je obdan z dvojnimi globokimi jarkom. O tem brežci se pripoveduje, da je tu v davnih časih imel kralj Atila svoj grad. Izkopan je bil pa tu neki tudi kamen z napisom: Ad Capellam In Eremo Cocian Attila Castra Metatus. Est. CCCCXXXII. T. j.: Pri Kapeli v pustini Kacijan je Atila tabor postavil l. 442. Tu so tudi bile izkopane nenavadno velike živinske in človeške kosti).¹⁾

Čez Štajersko so jo mahali tudi Izhodni Goti pod svojim kraljem Vidimirom (l. 473.). — Rimsko gospodstvo je v teh časih doma in v svojih provincijah čez dalje bolj slabelo. Zato tudi ni moglo pomagati nadlegovanim deželam, katere so mandrale divje čete. Očitno se je približal že konec zahodno-rimskemu cesarstvu. Zadnji rimski cesar v zahodnem delu je bil Romulus Mommilus, zaničljivo imenovan Romulus Augustulus (475. — 476.). Mati mu je bila rojena Ptujčanka, namreč hči grofa Romulusa iz Ptuja. Oče mu je bil pa vojskovodja Orestes, tajnik nekdanj pri kralji Atili, a po njegovej smrti vpliven mož v Italiji. Zoper očeta in sina so se vzdignili (l. 475.) pod vodstvom Odoakerja Heruli, Rugi in drugi národi ter hrumeli

¹⁾ O vsem tem pa slavni zgodovinar Muchar dvomi, da bi bilo zgodovinsko resnično, rekoč, da je imel Atila svoj dvor na Ogerskem, med Donavo in Tiso, in da ni verjetno vojevanje Atilovo v tem letu (442.) po Štajerskem, da-si je velik del naše dežele spadal takrat pod Atilovo oblast.

čez Štajersko, katero so oropali in porušili, v Italijo, kjer se je Odoakerju v Raveni vdal mladi rimski cesar. Tako je bilo pokončano zapadno rimsko cesarstvo (l. 476.). V tem letu je bil torej konec več nego tisočletnemu obstanku mogočne države, iz katerih so nastajale po malem manjše, a trše državnice pod vodstvom germanskih narodov. Odoaker, kateri je bil vse Latince iz Panonije in Norika v Rim pozval (l. 487.), ker je menda izprevidil, da jih ne bode mogel obvarovati pred napadi divjih narodov — vladal je le kratek čas (od l. 476. — 489.). V tem poslednjem letu peljal je namreč Teodorik svoje Izhodne Gote v Italijo, premagal in umoril Odoakerja. O Teodoriku Velikem se pripoveduje, da je vladal pravično in milostljivo. To nam spričuje ukaz na štajerskega namestnika Kolosej-a, kateremu priporočuje, po pravici vladati, nedolžne varovati in skrbeti za utemeljenje meščanskega življenja. Do zaželjenega miru pa naša dežela še ipak ni bila prišla, kajti narodsko preseljevanje še ni bilo končano. V letih 527.—549. so zaporedoma napadali naše kraje Heruli, Gepidi, Bulgari in Slovenci ter razmetavali mesta in vasi (če jih je kaj bilo?). L. 550. so pa prišli Longobardi pod svojim kraljem Avdojnom čez Donavo, naselili se po Panoniji in se polastili tudi naših krajev.

Naseljevanje Slovencev na Štajerskem.

Zatrdnega pismenega poročila ni nobenega, ali bolje rečeno, ene same zanesljive letnice ni, kdaj so Slovenci došli v pokrajine, po katerih še dandanes bivajo; pa ene same letnice tudi radi tega imeti ne moremo, ker se niso naenkrat, nego počasi iz Panonije v Norik selili. Verjetno je sicer, da so bivali tod že v predrimljanskej dobi, in precej gotovo je, da so jih Kelti (vsaj en del) potisnili za Karpate nazaj, ali pa, da so v dobi rimljanskej Slovenci in Kelti vkupno po alpskih deželah bivali, a točnih zgodovinskih dokazov nimamo, ker imé „Sloveni“ ni bilo Rimljanom znano, in slovenski prebivalci Norika in Panonije ga tudi niso rabili, temuč so se imenovali po kakovostih krajev, v katerih so bivali, kakor Noričani — Podravljani (Ambidravi).¹⁾ O pravem naselje-

¹⁾ Nekateri zgodovinarji so skušali izvajati iz raznih selitev Sarmatov po sedanjih slovenskih krajinah za cesarja Konstantina (l. 332.), da so utegnili ti Sarmati slovenskega rodu biti. Sarmati so se tudi po Atilovi smrti (454) selili; če v sedanje slovenske kraje, ni gotovo.

vanji naših pradedov na Štajersko moremo govoriti še le v 6. stoletji po Kr. Že prej smo omenjali, da so v letih 527.—549. med drugimi národi tudi Slovenci napadali naše kraje. To bi bila torej nekako prva letnica. Druga je 553 (ali 563) po Kr. To navaja mnogocenjeni hrvatski zgodovinar dr. Rački, rekoč: „Mnogi zata-transki Slovenci so z Obri vred okoli l. 563. morali iti v Panonijo, kjer so pa našli že svojih starih sorodnikov, ki so morda že v davnej rimljanskej dobi stanovali na jugu Evrope“. Najverjetnejše je pa, da so došli l. 568. najprvo v Panonijo, katero so to leto Longobardi jim prepustili, preselivši se v Italijo. V letih 592.—595. so se pa razširili iz Panonije poleg rek: Donave, Drave, Save in Mure tudi po praznih noričanskih pokrajinah in sploh po vseh deželah, v katerih jih še dandanes nahajamo in koder so jih pozneje Nemci spodrinili. Za to letnico govori več okolnosti. Med l. 579.—591. poizginejo stare škofije, ki so bile v teh krajih, kakor tiburnska na Koroškem (ta je obstala še l. 591., potem se pa nič več ne omenja), ptujska celjska, sabarska (Steinamanger na Ogerskem) in sišenska. Med novimi paganskimi naseljenci se pa niso mogle več obdržati. Poprej tudi v teh krajih nikdo ne omenja Slovencev, odsihmal pa se pogosto imenujejo, n. pr. v nekem pismu do duhovščine dalmatinske od l. 600. toži papež Gregor, da Salončanom nevarnost pretí od Slovencev, ki so se do Salone razširili. — Drug dokaz, da so Slovenci l. 611. bivali že v sedanjih sedežih, priobčuje longobardski zgodopisec Pavel Warnefried (pisal je v dobi Karola Velikega). V boji Avarov (l. 611.) z Furlanijo je bilo ujetih več Longobardov, med temi tudi praded Warnefrieda. Ko je ta veliko let v avarskej sužnosti preživel, posrečilo se mu je, pobegniti jo domu. Več dni je potoval po gorah, po puščavah, pa nikjer ni našel človeka. Naposled je prišel vendar do ljudi, ki so bili Slovani. Stari ženki se je ubegli smilil, skrila ga je v svojej hiši¹⁾, pogostila ga, da je prišel zopet k moči, in mu potem pot pokazala v Italijo, kamor je prišel v malo dnéh. — Ta resnična dogodba nam spričuje, da so bile takrat sedanje slovenske pokrajine še silno redko obljudene, pa tudi, da so bili Slovenci že takrat jako gostoljubni. („Gostoljubnejšega národa od slovan-skega ga ni na svetu“, pravi že stari kronist Helmold.)

¹⁾ Čudno, da so imeli komaj došli Slovenci že tako urejeno gospodinjstvo, da so mogli tujce tako dobro pogostovati.

Došli Slovenci se vendar niso bili naselili samo po spodnjem Štajerskem, marveč po celem Štajeru. Na malem (Stanko Vraz je vedno rabil besedo „mali“ Štajer za spodnji Štajer) Štajeru je bila sicer njih naselitev dosto gostejša, nego na zgornjem Štajerskem; zato in pa radi družih vzrokov, katere bodemo v bodočem navedli, ohranili so se kot skupni narod samo v spodnjem delu do današnjega dné. Imena krajev, mest, trgov in vasi, imena gorá, rek in potokov pa nas še dandanes glasno spominjajo na nekdanje bivanje Slovencev tudi po zgornjem delu naše dežele. V dokaz naj navedemo tu samo peščico krajevnih imen: Liezen se je imenoval v srednjem veku Louzen, od besede luča, kajti kraj je v istini močvirnat. Gröbming se je še v 12. stoletji pravilno zval „Grebenik“ (Grebenich) od slovenske besede „greben“. Rottenmann se je v starih listinah zval Cirvina (l. 1048. v Cirminah), kar pomenja toliko, kakor crven (hrvat.) ali rudeč mož. (Pripovedka o ustanovljenji Rottenmann-a se tudi glasi tako, da je tu priprost človek s pridnostjo, znanostjo in kupčijo pridobil si toliko premoženja, da je postala sčasoma vsa okolica njegova. Odlikoval se je naposled od drugih ljudi s tem, da je nosil rudečo obleko po knežjem običaji. Od tod torej rudeč, crven mož, in nemško imé bi bilo torej pravilno pisano Rothenmann.) Odločno slovenske korenine se koj vidijo v krajevnih imenih: Wölz (Velica ali Belica). Tu blizo je bila vas, ki se je l. 1160. imenovala Rudnik, l. 1316. pa Rūdenek), Grazlupa (Grosuplje, sedaj Mariahof), Ljubno (Liubana, Leoben), Trofajach (Treble, v 12. stol. se nahaja v listinah v „Treviach“), Kraubath (Chrowath). (Med Ljubnom in Knittelfeldom je bila morebiti v srednjem veku hrvatska naselbina, a Felicetti je pa dokazal, da je ta okraj zavzemal porečje Glane do Št. Vida na Koroškem), Feistritz (Bistrica), Peggau (Pekel), Friesach (Brezje), Aflenz (Jablanice), Leibnitz (Lipnica), Lasnitz (Laznice), Aussee (v Jelšah ¹⁾). V listinah od l. 861. se beró posestva najstarejših cerkvá na Štajerskem, in ta jasno spričujejo, da so po teh krajih takrat večinoma še Slovenci bivali. Skoro vsá krajevna imena po zgornjem in srednjem Štajerskem, imena rek, gorá, mest, vasi

¹⁾ V starih pismih se bere „Aushe“ (t. j. Avše). V judenburškem okrožji se l. 993. imenuje vas „Pudinaviz“ (Budinovice) in „Dahumuzlidorf“ (Dugomysl).

in tudi gradov, — ki se beró v starih listinah od 8. — 12. veka — so slovenska. V tistih starih časih niso pisali n. pr. Murz, ampak „Muorica“, ne Feistritz, ampak „Bistrica“, ne Leoben, ampak „Liubana“, ne Bruck, ampak „Prukka“, ne Páls, ampak „Pelisa“ ali „Polisa“. Pisali so: „Chumpenca“ (Cobenz pri Knittelfeldu), „Sabnica“, t. j. Žabnica (zdaj Safen), „Labnica“, zdaj Lafnitz, „Rapa“, zdaj Raab, „Zurica“ t. j. Sorica (Zeyring) i. t. d. Tudi osebna imena so v 9. stoletji slovenska še. Pozneje, ko so se začeli nemški Bavarci in Franki med Slovence naseljevati, začeli so prvi nekatere kraje, kjer se Slovenci niso dali izpodriniti, slovenske imenovati. Od tod obilo „Windisch“ krajev n. pr. W.-Graz, W.-Feistritz, W.-Berg, W.-Dorf i. t. d. ¹⁾

Slovenci pod lastnimi vladarji.

Večina Slovencev je ostala tudi po omenjeni zmagi Furlanov, vendar le v groznej sužnosti nečloveških Obrov, dokler jih tega težkega jarma ni rešil slovanski junak Samo po imenu. O tem junaku imamo dva zeló različna vira: istočasni ali tuji „Chronicon Francorum Fredegara“ in domači dve sto let mlajši spis salzburškega anonyma (brezimeni pisatelj) „De conversione Bajoariorum et Carentanorum“. Prvi imenuje Samota „frankovskega kupca“, ali kakor razlaga Palacky njegove besede, „oboroženega gosta“, morda doma iz polabskih pokrajin. Anonym pa imenuje Samota „karentanskega Slovenca, doma iz Karantije“. Da Samo ni mogel biti Frank, ne priča samo njegovo slovansko ime, nego tudi njegova osebna neodvisnost od frankovskih vladarjev. Da je bil Samo frankovski vazal ali državlján, izvestno bi ga bil Dagobert reklamoval in zahteval, da prizná njegovo nadvlado iz tega vzroka, a ne iz tistega, katerega navaja Fredegar. Tudi bi bili Slovani težko zaupali tujcu vodstvo svoje osode. Samo torej osvobodi Slované od oberskega jarma, kar priča, da njih moč ni bila tako strašna in neuzgljiva, kakor se splošno misli. Ali katere Slované je osvobodil Samo? Po zgledu čeških zgodovinarjev smatra se dandanes Sameva država

¹⁾ Krajevna imena po vseh nemških alpskih deželah imajo mnogokrat slovenske korenike: gozd, drevo, hrast, lom, blato, luža itd. ali sekati, trebiti, laz, raz. Imena: Sellesen (železo), Rudnik po nemških krajih kažejo, da so Slovenci tod rudo kopali. (J. Babnik v Letopisu Slovenske Matice.)

kakor zveza slovanskih zemelj na severni in južni strani Dunava (Krones, Oester. Gesch.). Ali vsi Slovani niso potrebovali jednako Samove pomoči. Že Šafařík poudarja (II. 331, 341), da so Obri najbolj stiskali Slovence ob Dunavu in da so morali ti vse one grozovitosti prebiti, o katerih pripoveda Fredegar. Te Slovence v doljnji Avstriji in zapadni Ogerski osvobodil je torej Samo in nad temi je tudi gospodoval. Morda je bilo središče Samove države ravno tam, kjer pozneje Velikomoravske, t. j. v Devinu (Theben) blizu Požuna. To mnenje pa nikakor ne izključuje možnosti, da je Samo razširil svojo oblast tudi nad češkimi in karantanskimi Slovenci. Da je Samo tudi Slovincem zapovedal, vidi se iz tega, ker so Franki tudi Longobarde naščuvali proti Samonu. Ali kaj velikega niso mogli Longobardi opraviti, ker njih zgodovinar Pavel Dijakon o tem popolnoma molči. Tudi je treba pomisliti, da so slovenske župe navzlic Samovej nadvladi in navzlic njegovemu varstvu ostale svobodne kakor poprej, in da se torej o Samovej vladi ni nič čutilo na slovensko-langobardskeji meji, kar bi bil Pavel izvestno zabeležil. Ker so bili podunavski Slovenci najbližji sorodniki karantanskih Slovencev in ker je Samo tudi Slovincem zapovedal, imel je Anonymus pravico, imenovati Samota „karantanskega kneza“.

O Samotu pripoveduje kronist, da je 35 let srečno vladal (od 624 — 659) ter imel z 12 slovenskimi ženami 22 sinov in 15 hčera; vendar izgine njegovo ime že l. 642. iz zgodovine. Po Samovej smrti je po neslogi razpadlo njegovo slovansko kraljestvo, in dežele so zopet prišle pod svoje manj sposobne vojvode in kneze. Slovenske pokrajine so javeljno imele enega edinega poglavarja marveč je bilo Korotansko (Koroško, Štajersko, Gorenjsko), skoro da pod lastnim vojvodo, a druge slovenske dežele so zdihovale pod avarsko sužnostjo in furlansko podložnostjo. Imena slovenskih gorotanskih vojvod pa nam še eno stoletje niso znana. Trdina sicer pravi v „Zgodovini slovenskega národa“ (str. 33.), da je Samotu naslednik pri Slovincih bil Valduh. Eden Valduh, Valdungus, ali prav za prav Valkun je bil še l. 772. slovensko-korotanski vojvoda. (Več o njem povemo v bodočem poglavji.)¹⁾ Iz te dobe (od l. 659.—747.) o osodi Slovencev

¹⁾ P. L. Hrovat pa piše po Kopitarju, da je bil že l. 630. (torej pod Samovim nadzorstvom) knez Valduh poveljnik samostojnim Karantanom.

drugega ne vemo, nego to, da so se s Furlani večkrat bojevali, zdaj srečno, zdaj nesrečno. Vendar so se l. 744. otresli furlanskega jarma, tako, da je zopet osvobojen oni kos slovenske dežele, ki je bil l. 611. prišel v furlansko neodvisnost.

Slovenci pod bavarsko-frankovsko podložnostjo.

Prvi domači knez korotanskih (in štajerskih) Slovencev, ki je nam po imenu znan, je bil Borut. Imenuje se sicer še le l. 747., utegnil je pa vladati že 743. l., ko so Slovenci pomagali bavarskemu vojvodi Odilu, hotečemu se iznebiti frankovske nadoblasti. Pa frankovska majordoma Pipin in Karlman sta ob Liku (Lech) premagala Bavarce, in Odilo (umrl 748) se je moral Frankom podvreči: V l. 747.—749. so Obri silno na Slovence pritiskali, zato prosi Borut pomoči pri Bavarcih, in z njihovo pomočjo so bili Avari premagani; ali za plačilo pomoči so morali Slovenci pripoznati bavarsko-frankovsko nadoblast, in v zagotovljenje pripoznanja nadoblasti, morali so Korotanci poslati na Bavarsko več zastavljencev, med njimi sta bila tudi Karast (ali Gorazd), Borutov sin, in Hotemar, njegov bratič, ki sta bila na bavarskem dvoru vsled pogodbe izrejena v krščanski veri. Borut je umrl l. 750. Naslednik na prestolu korotanskega vojvode mu je bil sin Karast (umrl l. 754.), za tem je pa sledil Hotemar († l. 769.). Oba, zlasti pa Hotemar, sta bila pobožna kristijana in sta si zelo prizadevala, Slovence pokristijaniti, kakor bomo pozneje videli. Pred že, zlasti pa po njegovej smrti, so se paganski Slovenci (njim na čelu je stal vikši duhoven paganski z imenom Droh, potem Vrel, Drodor, Samo) uprli svojim kristijanskim vladarjem in Bavarcem, po katerih so izgubili svobodo in staro vero. Boj je bil zlasti na Štajerskem, okoli Celja, Maribora in Slovenjgradca srdit. (Vendar pa ti boji niso zgodovinsko čisto dokazani.) Paganski Slovenci so bili iz dežele zapodili krščanske duhovnike in mladega vojvodo Valkuna (Vladuha, Valjhuna),¹⁾

¹⁾ Valkun je po Trstenjakovem mnenju čisto slovansko ime, kakoršna so bila takrat v navadi tudi pri severnih Slovanih, najbližnjih sorodnikih staro-korotanskih Slovencev. Po istem učenjaku so se takrat tudi Nemcem zelo dopadala slovanska imena, tako, da so pridevali celo nemškimi, posebno ženskim imenom slovenske sufikse, n. pr. Imiza (od Ima), Ema, Kuniza (od Kuna), Richica (od Richa) itd.

Hotemarovega sina, katerega so jim bili Franki za vladarja poslali. To bojevanje med Slovenci samimi je trajalo do l. 772., dokler ni bil namreč bavarski vojvoda Tasilo II. prišel z vojsko nad Korotansko, ¹⁾ katero si je z nova podvrgel, potlačil zopernike krščanstva in tujstva, ter postavil Valkuna za korotanskega vojvodo. Koliko časa je Valkun vladal in kdaj je umrl, to se ne vé. Bavarci, združeni z Korotanci, hoteli so se znebiti frankovske nadoblasti in so se uprli Frankom, ter celó Avare na pomoč poklicali zoper nje. Za kazen je bavarski vojvoda Tasilo II. izgubil svoje dežele, bil na smrt obsojen, a naposled pomiloščen in v samostan vtaknen. Na ta način so prišli korotanski Slovenci v neposredno podložnost takratnega frankovskega vladarja, Karola Velikega (l. 788.). Po Tasilovem padci pridrli so Obri čez slovenske pokrajine v Furlanijo in na Bavarsko. A Karol Veliki jih je zopet nazaj zagnal. Na to je prišel sam v Režno (Regensburg) in tu razdelil Bavarsko na grofije; slovenskim deželam pa je pustil domače glavarje, in sicer je utegnil biti vladar na Korotanskem še Valkun, a Slovincem med Furlanijo in Panonijo zapovedal je morebiti Vojnimir, ki je bil potolkel v družbi z furlanskim vojvodo Erikom in Karlovim sinom Pipinom Obre in razdejal njih najvažnejši var med Dravo in Tiso (796.). Karol V. je sicer pustil Slovincem nekaj časa domače kneze in župane, toda te so nadzorovali njegovi namestniki, grofi. Taka namestnika kraljevska sta bila: za Slovence nad Dravo (in sploh za pokrajine korotanske) Gerold I., Karlov svak, za Slovence pod Dravo pa Erik (oba do l. 799.); Geroldovi nasledniki so bili Goteram (802) in Wernhar ²⁾, Erikov pa Kadolah (do 819) in Balderik.

Umeščenje koroškega vojvode na Gosposvetskem polji.

Ta znamenita svečanost se je godila pod Krnsko goro, zdaj Ulrihska gora na Gosposvetskem polji blizu Celovca.

¹⁾ Pod Korotansko je spadala skoro vsa sedanja Štajerska razen vzhodnjega dela nad Ptujem.

²⁾ V Izhodni pokrajini imenuje dr. Kos l. 811. Gerolda II.

Tam je stal kamen, na katerem je sedel prostorojen kmet, Z eno roko je držal marogastega bika, z drugo pa enake barve kobilo. Ne daleč od njega je stal vojvoda v sivej suknji in v kmetskih čevljih z deželno zastavo v roci sredi svojih žlahtnikov in vitezov. Ko se približa vojvoda, na pastirsko palico naslonjen, kmetu na kamenu, popraša ga kmet v slovenskem jeziku: „Kdo se tam približuje?“ — Na to odgovoré vsi okoli sedeči: „To je deželni knez“. Kmet dalje popraša: „Ali bode pravičen sodnik. ki išče srečo domovine? Ali je prostorojen? Ali je prijazen varh prave vere?“ Na to vsi odgovoré: „Je in vselej bode.“ — Pa po katerej pravici“, reče kmet, „more me pregnati z mojega sedeža?“ — Vsi odgovoré: „Dobiš 60 beličev, marogastega bika, kobilo in še celó obleko, katero zdaj knez nosi, in prosta bode tvoja hiša vseh davkov“.

Zdaj kmet kneza rahlo udari v lice, opominjaje ga, naj bode pravičen sodnik; potem odstopi in odpelje živinčeti. Knez pa stopi na uborni, neokinčani kamen, potegne meč, mahne z njim na vse štiri vetrove in se zarotí, vsem biti sodnik po dolžnosti in pravici. Potem je knez še iz kmetskega klobuka vodo pil v znamenje lastne treznosti in v opominjevanje ljudstva, naj ne hrepeni po vinu, nego naj bo s tem zadovoljno, kar domovina rodi. Na to se je vojvoda podal v cerkev Gosposvetsko. Po božjej službi se je po knežje oblekel, dal veliko javno pojedino, ter potem šel z vitezi ven na prosto polje, kjer je delil fevde, sodil in poslušal potrebe ljudstva.

Tako je pripovedoval velezanimivo vpeljevanje koroških vojvod vitrinjski opat Janez. Drug zgodopisec, ki je to kronanje opisal, je Otokar Horneck (1286). Njegovo opisovanje se od prvega le v tem razločuje, da pravi, da je knez sam kobilo in bika seboj pripeljal. To je tudi verjetniše, ker je oboje podaril kmetu. — Tako so bili kronani tudi vsi poznejši vojvode; tudi avstrijsko-habsburški knezi so se po tem staroslovenskem običaji ravnali. Poslednji je bil Ernest Železni (l. 1414.), ki se je tega držal.

Kmetje, kateri so imeli to čast, sodelovati pri ceremoniji tega umeščenja, so bili iz rodovine Glasendorferjev (slovensko?), in se kasneje imenovali kratko Herzogsbauern ali samo Herzog. (Morda izvira od tod obilo teh priimkov med Slovenci?) Ves čas volitve koroških vojvod so imeli kmetje iz rodovin Gradenekar-

jev in Potovaščanov (Portendorfer) in pozneje Mordaksov pravico, mrvo kositi, žeti in zadnji celo žgati in pokončavati, koder se mu je ljubilo, in nihče jim ni smel, akoravno bi bili po njegovej posesti razsajali, te pravice kratiti. To zares čudno navado so Slovenci vpeljali, da je je opominjala, kaj bi potem ne le dva, temuč večjidel vsi počeli, ko ne bi bilo vladarja, ki bi deželo varoval, in prostost tudi najmanjšega branil. Gotovo pa je, da se je taka volitev ali za pravo potrjenje kneza še le po Valkunu naj bolj gotovo takrat začelo, ko je Ingo vladanje nastopil. Zakaj to, kar kmet na skali praša, besede so zgolj krščanske in krščanstvo se je še le za Valkuna utrdilo. Ta navada se je pri potrjenji kneza do 15. stoletja ohranila, le da se je od časa do časa kaj malega premenilo. Tako je knez gotovo še le v poznejših časih na gosposvetskem polji najeme delil; zakaj ob času Ingota v naših krajih najemi še niso bili znani. Tudi pravih žlahtnikov takrat še ni na Slovenskem bilo, le starešine so bili, in ti niso imeli nikakoršnih pravic mimo družih kmetovalcev. Nekaki plemenitniki so že res tisti čas bili, pa sledeča dogodba kaže, kako malo jih je knez spoštoval. Povabil je namreč Ingo nekoliko kmetov in nekoliko plemenitnikov na pojedino. Tu je kmete posadil na visoke sedeže in najboljše jedi in pijače v srebernih in zlatih posodah pred nje postavil; žlahtnikom nasproti je pa z nizkimi stoli, prstenimi posodami in prostimi kmetскими jedmi postregel.

Kakor molči zgodovina o Valkunovi smrti, tako tudi o tem, kdaj je umrl Ingo, s katero osebo v dotiki se navaja omenjeno znamenito kronanje. V časih Karola Vel. in njegovega naslednika se še beró imena nekaterih národnih knezov po Korotanskem, namreč: Stojmir, Vonomir, Cemika, Etgar, Pribislav, ki so vladali v prvi polovici 9. stoletja.¹⁾ V začetku 9. stoletja se je en del korotanskih, in morda ravno štajerskih Slovencev, udeleževal vstaje Ljudevita Posavskega, o katerem bomo koj govorili, pod vodstvom že omenjenih knezov. To je pa napotilo naslednika Karola Vel., Ljudovika Pobožnega, da je postavil menda on v Korotanijo zgolj nemško-frankovske grofe, vendar se to kot zgodovinska resnica

¹⁾ Med najstarejšimi štajerskimi plemenitaši se imenuje takrat neki Vitagov (o) v anižkeji dolini (860), ki je spadala takrat še pod Korotansko.

trditi ne more. S tem je dežela tudi navidezno samostojnost izgubila in postala popolnoma provincija frankovskega, in pozneje nemškega kraljestva.

Vstaja Ljudevita in napad Bolgarov.

Slovenci v Korotanu so bili došli, kakor smo ravno videli, popolnoma pod frankovsko nemško oblast. Ne tako panonski Slovenci (Hrvati) med Dravo in Savo. Ti so hoteli ostati svobodni, neodvisni od nemško-frankovskih poglavarjev. Na čelu jim je stal po smrti Karola Velikega (814) veliki župan ali vojvoda Ljudevit (819). Njegovo deželo imenujejo zgodopisci večkrat „Slavinijo“, dandanes Slavonija. Njega sta tihoma podpirala Carigrad in gradenski patrijarh Fortunat, ki si je bil takrat za sedež izvolil Grado na jadranskem morji. Poslednji je podpiral Ljudevita s tem, da mu je pošiljal zidarje za stavljenje trdnjav. Ljudevit se je bil namreč pritožil zoper Kadolaja, poglavarja Furlanije, Istre, Dalmacije in nadzornika kraljevskega nad deželami, v katerih je županoval Ljudevit, spuntal se je bil Frankom in jim svojo podložnost odpovedal. Poslali so sicer Franki večjo armado zoper njega, a začetkoma brez uspeha, kajti on je zbiral k vstaji tudi sosedne kranjske in štajerske Slovence, katere je bil kolikor toliko pridobil.¹⁾ Bilo je v letih (819—823) več krvavih bojov med Ljudevitom in Frankom. Frankovskih trum se je Ljudevit ogibal, zaprl se v svoje močne trdnjave ob Savi (ena taka je bila menda v Sisku) in iz njih je po malem napadal sovražnike, kateri so se pa največ po prostem klatili in naše kraje grozovito pustošili. Ko je pa zopet nova vojska proti Ljudevitu šla, zapustil je Sisek in se podal k Srbom.

Tukaj pa je bil — ker je bil menda (tako vsaj trdé nemški letopisci) umoril srbskega kneza — sam umorjen po Ljudemislju, sorodniku (dalmatinsko-hrvatskega kneza Borne [umrl 821], kateri je bil ostal zvest vazal Frankom). Tako je končal svoje življenje Ljudevit, kateri bi bil frankovskemu kraljestvu skoro postal to, kar je bil v prejšnjih časih Samo; kajti hotel je gotovo vse Jugoslovane (vsaj Slovence in Srbe) zjediniti. Ker ga je v tem gradski (oglejski) patrijarh podpiral in to zoper voljo Frankov,

¹⁾ Tudi dalmatinski Slovani so bili na njegovo stran stopili.

kateri so ga bili na odgovor pozvali, zato ni bila ta vstaja tako nevažna. Ali nesloga med Slovenci in Hrvati ter sebičnost Ljudovita ste pokazili te namene.

L. 825. so prišli z onstran „Palus Maeotis“ po Dravi Bolgari v slovenske pokrajine na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, razsajali tû z mečem in ognjem, ter tû svoje vojvode za vladanje dežel pustili. Ko so Bolgari tri ali štiri leta po naših krajih gospodarili, pregnale so jih bile na jug nemške čete pod Ljudovikom I. (829).

Pod cesarjem Ljudovikom I. je prišel na Geroldovo mesto kot namestnik Ratbod. Balderikovo mejno grofijo furlansko je pa razdelil Ljudovik na štiri dele. Ta Furlanska marka je bila razdeljena menda na slednje štiri grofije: 1. Furlansko, 2. Istra z Liburnijo (Kras, Notranjsko, Reka), 3. Spodnja Panonija (med Dravo in Savo), 4. morebiti Gorenjsko ali kranjska marka. Na Gorenjskem so bili postavljeni frankovski grofi (kot takov se imenuje nekov Helmoin) in ne več domači knezi, ob Savi se imenuje pa l. 838. poseben grof Salacho, kateri je imel svoj sedež v Rihenburgu (Reichenburgu), kakor se iz nekega pisma Arnulfovega (895) povzame. Njegova marka se imenuje „*marchia juxta Souvam*“. Rajhenburg je utegnil biti torej središče slovenskej marki, ki je obsegala na Kranjskem menda vse Dolenjsko, na Štajerskem pa najbrž celjsko okrožje.

Naseljevanje Nemcev in ponemčevanje.

Že prva leta bivanja Slovencev v novej domovini prišli so oni večkrat v krvavi prepir s svojimi sosedi, nemškimi Bavarci, vendar so ohranili svojo neodvisnost od njih še skoro do vojvode Valkuna (772). Ko so pa postali Bavarci, bivajoči prej ob reki Liki (Lech), gospodi Slovincem, pomikali so se vedno bolj proti jugu. Najprvo so prišli med nje samo frankovski kraljevski namestniki in grofi, t. j. višji uradniki in upravniki, katere so Ljudovik Pobožni in njegovi nasledniki postavili namesto domačih knezov in županov. Pozneje se je pa začel seliti nemški národ v občé med Slovence. Kako je bilo le-to mogoče? Slovenci so bili sicer v obilem številu posedli stare noričanske pokrajine, zlasti ravnice, toda v vednih bojih z Obri in zoper Obre, z Nemci in

zoper Nemce bilo se je njih število jako skrčilo, tako, da so bili gorati kraji severnega Štajera in Koroškega skoro čisto prazni. Kar je bilo zemlje puste in brez gospodarja, pripadla je kralju, in to je kralj podeljeval svojim zvestim in v take kraje je naseljeval svoje ljudi. Znano je, da so podjarmljeni Slovenci zgubili svoje kneze, da so morali potem davščino plačevati od zemljišča, naposled so imeli samo pravico užitka in na vse zadnje so postali še celó sužnji. Tako se nahaja že l. 828. v nekem pismu Ljudovika Pobožnega imé Sloven v pomenu „Sclavus vel servus“. To kaže, kako so vsaj v nekaterih krajih Nemci naše svobodne pradede ponižali na sužnje. Naseljevala so se med Slovence razna germanska plemena: kakor Franki, Saksi, Bavari, Frizi, Duringi. Na saksonske in frankovske naselnike po Štajerskem in Koroškem spominjajo krajevna imena: Sachsendorf (pri Knittelfeldu), Sachsenwart, Sachsenberg, Sachseneck, Sachsenburg (na Koroškem); Frankenburg, Frankenberg, Frankenmarkt itd. Nek Frankochorion nahajal se je celó v Slavoniji. Brž ko ne so se jeli naseljevati Saksi po Koroškem okolo l. 804. Baš to leto jih je Karol Veliki odtrgal mnogo tisoč od saksonske zemlje ter jih naselil po vseh krajih svojega širnega cesarstva. Njih zemljišča so pa prejeli slovanski Bodrici, kateri so se v teku časov tudi ponemčili in so dandanes jedro nemškega národa. V veliko od Slovencev ustanovljenih krajev, katerih smo nekaj že navedli v oddelku „naseljevanje Slovencev“, so pa došli Nemci, kateri so se med pohlevne Slovence kot gospodarji njihovi vrinili, in jih ponemčili v teku 2—5 stoletij. Največ jih je bilo došlo na Štajersko Bavarcev. Zato imá več krajev imé, kakor Baierdorf (pri Birkfeldu, Gradci, Judenburgu, Muravi), Baierhof, Baierwiesen. Bavarci so se bili naselili tudi v sedanjem glavnem mestu, kateremu so bili brez dvombe postavili temelj in krstili ga Slovenci. Gradec se je začel potem nekaj časa zvati bavarski Gradec, latinsko „Graecina Bojorum“ (v pismu od l. 881., ko se Gradec prvokrat imenuje), to pa zato, da se je razločeval od Slovenjega Gradca na slovenskem Štajeru, katero mesto se je dolgo samo „Gradec“ imenovalo. Bavarci so bili vojevalni národ, ki se je pečal začétkoma le z lovom in živinorejo; poljedelstva se je lotil veliko kasneje, nego Slovenci. Ponemčevanje med Dravo in Donavo se

je hitro širilo. Zemljišča, katera so imeli pred Karolom Velikim domači knezi, prišla so v last nemškim plemenitnikom in grofom, katerim ni bilo treba nič davkov plačevati, a gradove so si smeli zidati, kjer koli se jim je ljubilo. Došlo nemško ljudstvo je pa imelo velike privilegije pred domačimi. Temu in enakemu ravnanju se miroljuben Slovenec ni mogel upirati; tudi bi bil vsak majhen upor čisto brez vspeha, kajti Nемец je z mečem v roci Slovena krotil. (Glej o tem dr. Kos v „Lj. Zvonu“ 1882.)

Življenje starih Slovencev.

Stari Slovenci, kakor sploh stari Slovani, so bili močnega in vitkega telesa, večjidel temnih las in rujave polti. Njih življenje, hrana in obleka ter stanovanje je bilo začetkoma prosto. Pečali so se z lovom in ribarenjem, pa tudi kmalu že z živinorejo in poljedelstvom; zlasti ondi, kjer se je Sloven stalno naselil, bil je marljiv poljedelec, ki je s svojim sosedom v miru in prijateljstvu živel, ako ga je le ta tudi v miru pustil in mu ni škode delal.

Zelo lepo spričevalo je dal v tej zadevi Slovincem že sloveči nemški pisatelj Herder, rekoč: „Slovenci niso nikdar tako razbojni bili, kakor Nemci, temveč mir ljubili, radi obdelovali zemljo in redili veliko živine. Zavoljo njihovega miroljubja so jih lahko podvrgli drugi národje; nijedno ljudstvo pa se ni nad njimi tako pregrešilo, kakor Nemci“. Miroljubnost starih Slovencev, ki so tujce in vse kar je bilo tuje, tuj jezik, tuje šege in noše mnogo bolj čislali od domačinov in domačih navad, je bila tako velika, da je Sloven spoštoval tujca in se uklanjal celó svojemu tlačitelju. Ako so bili napadeni, iskali so si zadostenja sicer tudi z orožjem v roki, ali ker niso bili složni in edini nasproti skupnemu sovražniku, ker so nekateri potegnili celó s svojim neprijateljem, zato ni bila njihova bramba pred tujci nikoli izdatna.

Običaji starih Slovencev so bili po vsem lepi, kajti skoro vsi stari pisatelji se pohvalno o njih izražujejo. Posebno se hvali staroslovenska gostoljubnost. Vsak tujec je bil z veseljem sprejet pod streho naših starih pradedov, kateri so mu postregli z najboljšim, kar je njih hiša premogla. Od tod prihaja, da Slovenec tujca še dandanes neizmerno čisla. Pripoveduje se celó, da so naši predniki sosedu, ki se je pregrešil zoper gostoljubnost, sežgali bivališče njegovo. — Živeli so stari Slovenci v zadrukah, t. j.

več rodovin enega pokolenja skupaj; pa ena zadruga ni dosta brigala se za drugo. Več tacihi zadrug je bilo združenih v župo ali županijo, čez katero je vladal župan ¹⁾ ali drugače imenovan poglavar. Te velike občine (velike županije), čez katero so vladali prvotno domači načelniki ²⁾, so bile nekako to, kar nemški okraji (Gauē), na katere je bil Karol Vel. razdelil svoje nemške pokrajine (n. pr. Bavarsko), in jim dal za upravnike svoje nemške grofe, ki so potem, ko smo Slovenci izgubili domače kneze, vladali tudi po naših županijah. Taki okrajni grofi so bili v svojem kraju kraljevi namestniki, skrbeli so za pravico in red, nabirali davke in jih odraštovali v državno denarnico. Vodili so tudi v boj vojaško krdele svojega okraja. Na mejah nemških dežel so bili postavljeni pa mejni grofi, katerim drugi grofi niso bili podložni. Njih posebna dolžnost je bila, meje varovati sovražnih napadov.

Hudo je tlačil jarem Nemcev podložne Slovence, vendar tako silovito ne, kakor jarem Obrov (tako jih imenujejo Rusi) ali Avarov, kateri so 200 let naše pradede tlačili. Naropali so bili Avari s pomočjo Slovencev obilo zlatnine, srebernine in družih stvari, kar so vse shranjevali v svojih „varih“ t. j. ograjah. Te ograje so obsegale v sebi tudi avarska stanovanja in so bile trdnjave ob enem. Obkoljene so bile te ograje z dvajset komolcev visocim, kamenitim, zloženim zidom ali pa s tako visocim jezom iz prsti in lesa. Premagani in potlačeni po Pipinu, sinu Karola Vel. (796), klatili in prepirali so se Avari s Slovenci po Panoniji še kacih 10—20 let, potem so pa popolnoma izginili, kakor pišejo ruski letopisci. Nekateri (zlasti Krempelj) sodijo pa, da spominjajo beseda: „varoš“ (mesto, trg), krajevna imena: Varadin, Varaždin, Varžeje (Veržeje) in priimek „Avar“ (v Veržeji) na Avare in njih vare ³⁾ (ograje), in da so utegnili ostati še nekateri Avari med Slovenci, zlasti na Prekmurskem in v Slovenskih

¹⁾ O županih po slov. Štajeru je večkrat govor v srednjem veku; „župani“ (tudi v latinskem in nemškem jeziku imenovani — „suppane“) se navajajo v laškem, ptujskem in ljutomerskem okraji (n. pr. v Hermancih Stinko [Stanko] l. 1277.).

²⁾ Zgodovina nam je ohranila še imena tacihi knezov slovenskega rodú. Nekatera smo že v prejšnjih člankih imenovali. Naj pa še nekatera navedemo: Pri Ptujci se v l. 963. in 976. imenuje slovenski plemenitaš: Laduka, v Žitomislavem okraji pa Nemeč grof Rahvin.

³⁾ „Var“ je pomenilo v staroslovenščini „hišo“ — bivališče. (Hrovat v Kopitarjevem spomenici.)

goricah ob ógerskej meji, kajti posamezne osebe se v teh krajih po svojej telesnej postavi močno razločujejo od ostale slovenske množice. Da je nekoliko Obrov ostalo med Slovenci, je gotovo. Vendar izpeljavati besede: Varaždin, Veržeje itd. od Avar, ne zdí se mi pravo. Tudi se mora pomisliti, da pri Slovanih in Slovencih ni bila beseda „Avar“ v navadi, temuč Ober. Brez dvoma je bila nekđaj oberska naselbina kraj „Obre“ ali „Vovbre“, „v Obreh“ na Koroškem. Nemško imé je za ta kraj Heunburg (na severnej strani Velikovca), vendar v srednjem veku imenoval se je Heunburg še „Hunnenburg“. Znano je, da so zgodovinarji (stari) dostikrat Hune in Obre zamenjavali. Hunnenburg je tedaj to, kar Avarenburg ali slovensko „v Obréh“. (Dr. Kos.) — G. Trstenjak pa meni: „V Slovencih ob Sotli in v hrvatskem Zagorji smemo iskati slovensko-avarsko pleme, a ne ob Muri in Dravi. Koroške Obre, Ubre, Vubre, nemški Heunburg niso dobile imena po Avarih. Slovani orjaka imenujejo: obor, ober lužički „hobor“, in to ime ni se izobrazilo iz „Avar“. Obor je iz oboriti, niederwerfen, wälzen. V starej nemščini pa Hune, heune, hüne označuje obra-orjaka, zato je Heunburg prevod slovenskih Obre“.

Pokristjanjenje Slovencev.

V rimskej dobi sta skrbela Oglej in Srem za razširjevanje krščanske vere med Noričani in Panonci. In bila se je krščanska vera kolikor toliko že na Štajerkem utemeljila, kajti slišali smo že v dobi Rimljanov in Vzhodnih Gotov o škofih v Ptuji in Celji. Ko so bili pa došli paganski Slovenci v te dežele, zatrli so bili krščansko vero popolnoma. Ker so se slovenski plemiči branili krščanstva, so rekali sužnim deklam „krš enca“, ki pomeni na Kranjskem še dandanes deklo, služabnico. Luč sv. vere je bila zasijala korotanskim Slovincem po sv. Rupertu, utemeljitelju in prvem škofu solnograške škofije (695 — 708). On je bil iz frankovske kraljevske rodovine, iz katere jê izviral tudi vojvodski rod koroških Sponheimovcev.

O sv. Rupertu se namreč pripoveduje, da je bil prišel tudi na Slovensko čez „Mons Durus“ ¹⁾ v Celje (698), kjer je posvetil cerkev

¹⁾ Sv. Rupert je morebiti več krajev po Štajerskem obiskoval, morebiti tiste, kjer so zdaj župnije posvečene temu svetniku, n. pr. Videm ob Savi. Vendar moramo take pripovedi uvrstiti k „legendam“.

sv. Maksimilijana, in truplo tega svetnika prenesel v Lork (Laureak) na gornjem Avstrijskem, kjer je bil takrat sedež nadškofa. Sv. Rupertu, od katerega je prvi žarek sv. vere posejal štajerskim Slovincem, sledil je sveti škof Vital. Tega je bil v te kraje seboj pripeljal sv. Emeran že l. 649. od reke Rene, ko se je bil podal Slovanom sv. evangelij oznanjevat. Vzel ga je bil zato seboj, ker je znal (namreč sv. Vital) slovanski govoriti. To je zopet dokaz, kako daleč je tedaj po zahodnem Nemškem slovanščina znana bila. Sv. Vital je s svojimi učenci razširjal sv. vero po Noriku, t. j. Korotanu in sosednih severnih deželah.

Še večjo zaslugo za pokristjanjenje Slovencev si je pridobil solnograški škof Virgilij (744—784), kateri je zavoljo tega imenovan apostelj „korotanskih Slovencev“. On je bil vrstnik slovenskim vojvodam: Borutu, Karastu, Hotemaru in Valkunu. Njegovemu vpljivu se sme pripisovati, da je dal Borut svojega sina Karasta ali Gorazda in Hotemara v krščanski veri podučiti na bavarskem dvoru, in da sta potem ta dva prva slovensko-krščanska vojvodi z vso gorečnostjo krščanstvo pospeševala in razširjevala. Karast ali pa Hotemar (?) je bil postavil cerkev sv. Lamperta na gorenjem Štajerskem (763), ki je bila menda prva v teh krajih. Sv. Virgilij je bil poslal na Korotan škofa Modesta in več duhovnikov. Stalnega sedeža pa ti prvi korotanski škofje niso imeli, marveč potovali so od kraja do kraja, in se imenovali „regionalni škofi“. Nove vere pa se Slovenci niso mogli koj prijeti, marveč so se jej nekateri krepko upirali v mnogih krvavih bojih. Vzrok temu je iskati v raznih okoliščinah. Stari bogovi, maliki, žrtveniki so bili starim Slovincem preveč priljubljeni, da bi jih bili koj lahko z nevidnim Bogom nadomestili. Razširjevalci krščanske vere so bili večinoma slovenskega jezika premalo zmožni, da bi jedro njihovega nauka Slovenci lahko umeli. Največji vzrok je bila pa ta važna okolnost, da so tisti tujci, kateri so bili Slovincem politično svobodo vzeli, novo vero vsiljevali z orožjem v roci. Že pod Hotemarom so se bili paganski Slovenci trikrat spuntali radi vere. Po njegovi smrti je vladal zoper voljo Slovencev strogi Valkun (772). Pod njim so se zopet uprli in zapodili iz dežele vse krščanske duhovnike in razsajali zoper vse kristijane. Še le s pomočjo bavarskega vojvode Tasila II. so bili ukroteni. Najhujše so se bojevali in najdaljše držali paganski Slovenci v goratih krajih gorenjskih in štajerskih (menda v krajih slovenjegraških, mariborskih, celjskih). Naposled so bili pa tako odločno pobiti, da

se niso upali z orožjem in silo več protiviti novej veri, tako, da se je potem ona, kolikor toliko, mirnim putem razvijati mogla. O teh bojih piše Lavrenčič v „Novicah“ (1881) sledeče:

Po smrti Borutovi leta 751. so poslali Bavarci po povelji frankovskega kralja Korotancem Karasta, ki so ga posadili precej po prihodu na vojvodski prestol. Vlado nastopivši prizadeval si je na vso moč, da bi razširil pri Slovencih vero, v katerej je bil izrejen. Mogoče, da bi dosegel svoj namen, ako mu ne bi bila upihnila prerano l. 754. bleda žena luč življenja. Sledil mu je bratranec Hotemar, ki je pripeljal seboj mašnika Majorona. Spravil ga je z njim stric Lupo, mašnik na otoku kamniškega jezera (Chemnigi lacus) „Ava“, kjer se je skoro gotovo šolal s korotanskimi knezoviči.

Da bi pa brzo malikovalstvo zatrl, prosi Hotemar nekoliko let pozneje okoli l. 760. in drugič l. 767. solnograškega škofa, naj bi on sam prišel k ljudstvu njegovemu, ter krščene v veri potrdil, pagane pa podučil in za vzvišene nauke navdušil. Virgilij ne more nikakor uslišati njegove prošnje, kajti mnoga škofijska opravila mu niso nikamor dopustila; da bi pa vsaj deloma željo spolnil vojvodi, pošlje škofa Modesta z več mašniki na Korotansko, kakor Latina, ki je večkrat zarad domačih preprirov naše očete popustil, a zopet se vrnil. Razun Latina poznamo tudi: Vatona, Reginberta, Kočara, Ekiharda, Reginbalda (Avgustina), ki so se raztrosili po slovenskih pokrajinah ter ljudstvo podučevali, tako: pri Gospejsveti na mestu starega Viruna; v Liburniji ali nekdanji Tiburniji v gornjej podravskej dolini; Ūndrimah (Ondrimah) v gornjej pomurskej dolini. Žalibog, da so ovirali njihovo početje notranji upori, ki so se vneli zoper Kristusovo vero. Oni paganski očetje namreč, ki se niso dali podučiti, niso nikakor gledali z lepim očesom, kako se ajdovski tempeljni podirajo in maliki končujejo. Spuntajo se uže pod Hotemarom trikrat in tembolj, ker mislijo, da je krščanstvo nekako sredstvo, s katerim jih hočejo Nemci popolnem podjarmiti. Še hujša borba nastane po smrti Hotemara l. 769., ko jim pošljejo Franki za naslednika mladega Valduha (Valdungus, Valchunus), vojvodo, ki je podložen, poslušen Bavarcem in Frankom ali neobčutljiv za svoje ljudstvo. Širil je sicer krščanstvo, za kar smo mu in mu moramo biti hvaležni, ali s sredstvi, kakoršnih ne more nihče odobravati:

„Valjhun ravna po svoji slepi glavi,
Po božji volji ne, duhovni pravi.“

(Krst pri Savici.)

Hotel jim je vsiliti nebeški nauk z mečem, ne vedé, da v verskih rečéh je treba prepričanja, katero se doseže o Kristusovej veri prav lahko. Naj bi bil Valduh krščanstvo z lepa razširjal, potem bi bili gotovo tudi največi nasprotniki spoznali resnico in zavrgli malike. Ker so pa bili morani, se upró, oborožé in zapodé duhovnike na Bavarsko. Dadó si besedo, ne prej odjenjati, dokler Valduha ne izpodé, Bavarskega jarma ne otesó in stari maliki ne dobé one časti in veljave, ki so jo imeli ne dolgo prej. Pogumno planejo

pod vodstvom Droha in Hermana Avrelija na Valduha, ki se jim brani le z malim številom krščenih vojakov. Neverna moč kristijane razkropí, deloma pa tudi pobíje. V njihovej oblasti je vas za vasjo, trg za trgov, mesto za mestom, med tem, ko je prejšnji gospodar (Valduh) bežal na Nemško.

Komaj je izgnan vojvoda, uže naorožita prijatelja njegova Tesel in Deziderij, kralj Longobardski, veliki armadi proti Sloveniji, z namenom, da bi postavila Valduha na prestol, in drugič, da bi se polastila te ali one slovenske pokrajine. Prvi je na bojišči Deziderij, ki je pa tako potolčen, da se le z malo tropo reši. Nesrečnejši so bili boji z Bavarci, ki so privreli s tremi četami; z eno na Koroško, z drugo na Gorenjsko, s tretjo na Štirske. Kaj je hotelo malo število nevernih očetov proti tolikej armadi! Po hudih bitkah morajo se umakniti in naposled podvreči se Teslu in Valduhu. ¹⁾

Po Virgilijevi smrti je bil solnograški nadškof Arno (prvi z naslovom nadškofa) (785). Ko je bil Pipin Avare pregnal, izročil je njemu pokrajino med Dravo in Rabo, da razširjuje ondi sv. vero. Arno je posvečeval duhovnike in pošiljal v razne slovenske pokrajine. Leta 798. potrdil mu je papež povekšano škofijo in ga v nadškofa povzdignil. Arno je potem sam prišel v slovenske kraje krščanstvo širit. V Ptuji je dal iz podrtin stare cerkve sezidat novo cerkev. Ker je pa bilo področje zanj preobširno, posvetil je za slovenske pokrajine posebnega škofa, Teodorika po imenu (799), katerega sta on in kraljevi namestnik izročila in priporočila domačim glavarjem po vsem Korotanu in tudi po severnem delu dolnje Panonije. Dočim je krščanstvo severnim Slovincem prihajalo bolj od Solnograda, trudili so se za južne Slovence oglejski očaki, zlasti sv. Pavlin (776 — 802). Ker je pa dobil regijonalni škof Teodorik pravico, sv. vero po vsem Korotanu razširjevati, pritožil se je oglejski patrijarh v tej zadevi pri Karolu Vel., da spada Korotan pod njegovo oblast. Ta prepir je Karol tako razsodil, da je Dravo za mejo postavil obema cerkvenima poglavarstvoma (811). Po Teodorikovej smrti (830) sta bila še škofa Slovincem Oton in Ožbald; prvi je bil na Slovensko poslan od salcburškega škofa Adalama (821—836) in sicer za panonske Slovence; drugi (Ožbald) je pa učil korotanske Slovence. Nasledniki solnograškemu nadškofu Arnu so bili v 9. stoletji imenovani Adalram (824), Luipram in Adalvin, ki so se vsi za razširjenje krščanstva med Slovenci mnogo trudili. Adalram

¹⁾ O teh bojih poročajo pa le poznejši viri, torej niso čisto zgodovinski.

je h krščanskej veri spreobrnil slovenskega kneza Pribino, o katerem bomo o prihodnjem poglavju govorili. Luipram je prišel v deželo slovanskih knezov Pribine in Kocela ter tod cerkve postavljaj in blagoslovljeval duhovnike in božje hrame. V knežjem dvoru Salavaru je posvetil cerkev na čast Materi Božjej (850). Tu so bile tudi cerkve na čast sv. Rupertu in sv. Ivanu posvečene. V Ptuji je podaljšal cerkev z dozidanjem iztočnega prednjega dela, jo posvetil in dal jej druge mašnike (846. l.) Posvetil je tudi cerkev sv. Ožbalda, katero je bil dal menda Pribina sezidati, in katera je stala menda na mestu, kjer stoji sedanja cerkev sv. Ožbalda pri Ptuji. Druge v Pribinovej slovenskej deželi od Luiprama ali pa od naslednika Adalvina (858), ki ni dajal Slovencem posebnih škofov, ampak je sam hodil k njim, blagoslovljene cerkve so bile: v Pribinovem mestu Mosaburg ¹⁾ (Salavar) sv. Ivana Krstnika, cerkev v Dudlepini, (Duliba pri Radgoni?), v Ustini ali Usenteyni, menda Velika nedelja na Pesnici, v Stipilibergi (kje), v Keisi (Kisek na Ogerskem), v Lindovesi (morda pri Mali nedelji, ali pa Lendava na Prekmurskem) itd. Hofrichter opominja na tem mestu, da je v teh časih utegnila nastati cerkev sv. Ruperta pri radgonskem gradu, kjer je dandanes cerkev sv. Petra. Po novejših preiskavah je pa bila ta cerkev blizo Salavara. V to dobo spada tudi sezidanje cerkve sv. Benedikta v Slov. goricah (853), ki je spadala do l. 1480. pod faro sv. Ruperta v Radgoni. Iz 9. stoletja so najbrž tudi cerkve: v Slovenjem gradci (starotržka „na gradu“), v Žicah, Pilštanju, Laškem.

Da so se stari paganski Slovenci rajše in lažje prijeli nove krščanske vere, stavili so se jim hrami božji večkrat na taka mesta, kjer so imeli svetišča svojih solnčnih bogov, katere so imenovali Svetovita, Krsnika in drugače. „Tako so služili“, piše slavni naš Davorin Trstenjak, „nekateri svetniki (n. pr. sv. Jurij, sv. Janez Krstnik, sv. Vid), kateri so po času, kedar se praznujejo, in po svojih atributih spominjali na paganske odnašaje — za most, čez katerega so oznanjevalci krščanske vere vpeljevali sv. evangelij. Tam, kjer se je častil solnčni bog kot ubijavec in premagavec pozvoja (lintverna), ki pomeni zimo, postavljene so cerkve v čast sv. Juriju; tam pa, kjer se je častil solnčni bog, Svetovit, nastale so cerkve sv. Vida; kjer je pa stal tempelj solnčnega boga Krsnika ali Kresa, postavljali so radi cerkve v čast sv. Janezu Krstniku.

¹⁾ Mosaburg iz nemškega Moos = Moor — Blatnograd. Salavar t. j. var (staroslov. = var, burg) ob reki Sali.

Za prežitek duhovstva vpeljal je bil Karol V. v svojih deželah desetino, katero mu je moralo ljudstvo od svojih pridelkov odrajtovati. Ali že Saksonci so se uprli tej desetini. (In Slovenci so začeli celo desetino še le v drugej polovici 11. stoletja odrajtovati.) L. 807. je bilo na cerkvenem zboru v Solnogradu odločeno, da se ima desetina na 4 dele razdeliti: prvi del gre škofu, drugi duhovenstvu, tretji ubogim in četrti gre za cerkvene stavbe.

Kedar so prišli solnograški nadškofi Slovincem pridigovat, morali so jim ti davke zbirati za njih potne stroške. L. 864. je pa odrajtovanje za nekaj časa nehalo, in škofi so dobili namesto davkov zemljišča. Nemške škofije so imele po Slovenskem velika posestva; na Štajerskem je največ imela salcburška škofija. Vsa dolina Aniže, Palte ¹⁾, gornje Mure, Murice, Rabe ter okolica ptujška in breška ste bili v njenih rokah, tako tudi Krško na Kranjskem; s posestvom vred pa tudi prebivalci, kateri so morali pa zopet davke plačevati in kateri so s časoma celo pravice do prejšnjih svojih zemljišč izgubili. Nemški cesarji so sploh jako veliko posestev podarjevali solnograškej cerkvi, samostanom in sploh nemškim gospodom, kar vse je pospeševalo neizmerno ponemčevanje Slovencev nad Dravo, ki je bila do najnovejšega časa še južna meja solnograške cerkve. Nemški solnograški duhovniki so bili na severnem bregu Drave germanizaciji dober pripomoček, v tem, ko je oglejsko nadškofijstvo, katero je stalo na staroslovenskih tléh, bilo Slovanstvu preje prijatelj, nego sovražnik.

Najbolj izdaten pomoček Slovane pokristijaniti, pravi Huber, bile so germanske naselbine med Slovani. Dobrodejno germanizovanje je pridobilo v kratkem času Slovane ob Aniži. To pa se je godilo tako-le: Misijonar je prišel z germanskimi naselniki ter se ustanovil med Slovani. Oni so občevali z Germani, naučili se njihovega jezika; misijonar je pastiroval med naselniki svojimi, posrednje pa tudi pri sosednih Slovanih, in skušal po svojih ljudeh več in več Slovanov pridobiti. Ker so se Slovani priučili germanskemu jeziku, ni mu bilo treba znati slovenski. In tako so se ponemčile tiste pokrajine v teku 7 stoletij. V ustanovni listini Kremsmünstra je rečeno o gorovji med rekama Ipfa, da so prinesli tje 40⁰ drugje narejenih kolib (koč) ter je nastavili po gozdih. Kraj, kjer je bival misijonar, zval se je selo (nem. Zell), toraj vsa tista imena sestavljena s Zell so slovanska, in teh je čuda veliko, ki pa glasno kričijo, da so ondi bivali Slovani. — Se vé, da so neka-

¹⁾ Palta pomeni po Trstenjaku mužna ali močvirna (reka), je slovensko ime.

tera čudovito strohnena, n. pr. tam noter na Bavarskem ob reki Naab — je vas z imenom Mehlmeissel — in to je slovansko (češ.) Velmuž-sel, t. j. selo mogočnega moža — župana. — Še bolj pa so se ponemčile pokrajine ob Donavi in po gornjem Štajeru, ko so se po propadu Avarov bolj koncentrirali Slovenci okoli Blatnojezera, da si ohranijo národnost, in izpraznjene kraje so zasedli Nemci — Bavarci. (Hub. IV. 73., 121., 154., 173., 259. P. L. Hrovat v Kopitarjevej Spomenici.)

Slovenska kneza Pribina in Kocel.

V teh časih, namreč koncem 8. in v začetku 9. stoletja osnovalo se je bilo na jugu Karpatov v sedanjej Ogerskeji, med Donavo in Tiso tako imenovano Veliko-moravsko kraljestvo. (Rutar pa pravi, da je središče Velikej Moravski bilo Devin [Theben] pri Požunu, in da je ta slovanska država najbrže obsegala „malo ogersko nižino“ z dunajsko kotlino in moravskim poljem.) Severna meja Vel.-Moravskeje je bila najbrže Dija (Thaya), južna pa Drava.¹⁾ Ta država se je pozneje na vse strani razprostirala in proti zahodu je obsegalo za nekoliko časa tudi zapadni del Ogerske, in njeni vladarji so hrepeneli celó po sedanjej Štajerskeji. V tej moravskeji zemlji sta bila v začetku 8. stoletja vladarja slovanska kneza Mojmir in Privina (Pribina), kateri je imel svoj sedež v Nitri. Poslednji je bil pa udan krščanstvu in Frankom. To je dalo paganskim Moravcem povod, da so ga iz dežele iztirali (pred 836). Pribežal je v zavetje k mejnemu grofu Ratbodu v Izhodnej marki, pa se je ž njim sprl. Podal se je potem dalje proti jugu. Prišel je najprvo k Ratimaru, vladarju v spodnjej Panoniji, potem k Salachu, ki je bil mejni grof ob Savi in imel svoj sedež v Rajhenburgu. Po posredovanji Salachovem se je Pribina sprijaznil zopet z Ratbodom. Pribini je podelil nemški cesar Ljudovik Pobožni v Panoniji deželo med Dravo in Rabo, ker je bil udan nemškeji cerkvi in nemškeji državi (okoli l. 840.). Obseg njegovega ozemlja sicer ni natanko znan; verjetno je, da je bil dobil za upravljevanje tudi nekdanje pokrajine posavskih vojvod, Ljudevita in Ratimira, katera nista hotela pripoznati frankovske nadoblasti, vendar o tem zanesljivi zgodovinski viri molčé. V tej svojej deželi si je bil Pribina ob reki Sali, ki se v Blatno

¹⁾ Pa le malo let je bila Drava južna meja moravske države in tudi le na malem prostoru. (Dr. Kos.)

jezero izteka, v bližini tega jezera sezidal (v močvirnatem kraji, prav po slovanskej šegi) trdnjavo, zvano Blatni grad, Mosburg (sedaj Salavar), v katerej je navadno stoloval. Mudil se je pa menda večkrat tudi v oddaljenejših mestih svoje zemlje, zlasti v Pečuhu (Fünfkirchen) in v našem Ptuji, katerega sta utegnila ravno on in njegov sin iz prejšnjih podrtin na novo postaviti. V Pribinovej deželi je prvotno le malo prebivalcev bilo, a zdaj so se pridno vanjo naseljevali Slovenci in drugi Slovani, a tudi Nemce je vabil, zlasti zidarje iz Solnograda, da so mu zidali cerkve.

Pribina je bil zvest podpornik nemškemu cesarju Ljudoviku in njegovemu sinu Karlmanu, ki sta bila v pogostnih bojih z Veliko-Moravani, ki so pod Mojmirovim naslednikom, Rastislavom silno močno postali. Pribina je stal na strani Karlmana v boji z Rastislavom (865) in je bil od Moravanov tudi umorjen (860). Njemu je sledil njegov sin Kocel (od l. 865. [861.] — 882.). (Gotovo je živel še l. 877.). Tudi on je zvesto stal na strani nemških vladarjev: Ljudovika Nemškega, Karlmana in Karla Debelega, ki so se vsi borili zoper Moravane pod hrabrim Rastislavom in še hrabrejšim Svatoplukom. Iz njegovega življenja nam je znana le gorečnost do razširjenja krščanske vere, kajti osebno je baje že v svojej mladosti se udeleževal pokristijanjenja svojih podložnikov. Slovenski vojvoda je bil potem Braclav ali Bratislav. Dobil je en del nekdanjih Kocelovih dežel (896), katere je najprvo bil dobil Arnulf in Svetopolk potem, ko je poslednji odjenjal razgrajati po Panoniji, katero je bil l. 883. z veliko armado pohodil. A Bratislav, ki je bil nemški vazal najbrže s sedežem na graškem polji, že ni imel toliko samostojnosti, kakor njegova slavna prednika. Bil je vazal Arnulfa (nezakonskega sina Karlmana) ter Karola Debelega, kateremu se je bil sam poklanjat prišel. Arnulf, vojvoda korotanski, je bil izvoljen l. 890. za nemškega cesarja, ko je bil Karol Debeli zavoljo nezmožnosti odstavljen. Tudi on se je z nemirnim Svatoplukom bojeval. Ker ga ni mogel premagati, pozval je bil Madjare, ki so bili l. 887. došli v Panonijo, zoper njega Bratislav, kateremu je bil Arnulf l. 896. izročil en del Kocelove dežele; bojeval se je z Arnulfom zoper vedno nemirnega in bojeljubnega Svatopluka. V Hengstbergu pri Wildonu je bilo vojno posvetovanje — tukaj sta se bila sešla Arnulf in Bratislav,

ki je utegnil biti večji vladar čez Slovence in tudi slovanskega rodú. Gostnik (Gozdnik) je pa podrtina starega gradú blizo Gradca (nemško Gösting), kjer so bili tudi plemiči s slovanskimi imeni, n. pr. Magoj, Negoj, Svikar še v poznejših dobah.¹⁾ Smrt Svatopluka (894) in needinost njegovih sinov in naslednikov (Mojmira in Svatopluka) ter napadi Madjarov so ukončali nekdanj mogočno Veliko-Moravsko kraljestvo. Tudi Bratislavovo gospodarstvo (Bratislav je padel v bojih [?] madjarskih na strani Arnulfovej [?]) so ukončali divji Madjari (l. 907.), ki so začeli gospodovati in strahovati dolgo časa po vsej sedanjej Ogerskej in tudi po sosednih deželah.

Na imenitne slovanske kneze v Veliko-Moravskej in Ogerskej pa nas še spominjajo nekatera krajevna imena na Štajerskem, n. pr. Radislav (je vas pri Makolah), Radislavci (pa pri Ljutomeru); Moravci (vas pri Malinedelji), Braslovče (trg v Savinjski dolini), Braclovci (vas pri Polenšaku v ptujskem okraji,) pa tudi osebna imena Koceli, Kocil, so morda nekoliko zgodovinska imena. Teh misli je namreč Kremlj.

Ciril in Metod na slovenskem Štajeru.

Ciril in Metod sta bila došla l. 864. na Veliko-Moravsko, ki je obsegala večji del sedanje Ogerske. Tukaj sta učila krščansko vero pod Rastislavovo in Svatoplukovo vlado v staro-slovenskem jeziku, kateri se je takrat govoril skoro po vsem Ogerskem, in današnji ljudski slovaški jezik je še zmirom skoro toliko slovenskemu jeziku podoben, kakor češkemu. Drugi nemški duhovniki, ki so se pri božjej službi latinščine posluževali, sumičili so Metoda in Cirila, da ne učita in se ne ravnata po pravej krščanski veri. To je slovanska aposteljna napotilo, da sta se podala l. 867. v Rim k papežu opravičevat se. Na potu sta se mudila tudi v Panoniji pri slovanskem knezu Kocelu. Njega sta podučevala v slovensko-cirilскеj pisavi in dobila pri njem mnogo gorečih učencev. Potovala

¹⁾ Po Kronesu je bilo središče Braclovega posestva, ki se je pa do Blatnega grada razširjalo, najbrže graško polje (Hengistfelden) in Braclov grad (Hengistburg) pa morda „Gradec“. Leta 1054. v bojih zoper Madjare se vprvič in zadnjič imenuje. — Naš učenjak Trstenjak pa trdi, da je Hengistberg Wildon sam, kajti še dan današnji se kraj za Wildom veli Hengstberg, in ta grad ni bil identičen z Gostnikom nad Gradcem.

sta potem skozi slovenski Štajer, in po ljudskeji pripovedki, sta bila prenočila v Jarenini pri Mariboru ter ondi in pri sv. Benediktu maševala. Trdi se tudi, da sta bila v Ptuj. Po Cirilovej smrti se je Metod na poti v Blatni grad baje zopet mudil v Ptuj.¹⁾ V Rimu je papež nauke, jezik in pismo slovanskih aposteljnov in njihovih učencev (Gorazd, Klement, Naum, Angelar, Sablas) potrdil, Ciril je toda v Rimu v kloštru ostal in umrl (869), a Metoda je Kocel poklical v svojo državo, da je med panonskimi Slovenci krščansko vero učil. Na Kocelo prošnjo je blagoslovil papež (Hadrijan) Metoda v nadškofa panonskega in moravskega; njegov sedež škofovski je bil v Mosaburgu (Blatnem gradu), od koder naj bi se krščanska vera v slovenskem jeziku razlagala vsem slovanskim rodovom. To je Metod tudi storil, in v slovanskem jeziku se je božja služba razlagala panonskim (in nekoliko morebiti tudi korotanskim) Slovencem, gotovo torej enemu delu Slovencev, vsaj tistim, ki so spadali k Panoniji. Korotan je obsegal takrat gorenji in zahodni del Štajera ter Gorenjsko, Panonija pa je segala na Slovenskem od izhodne Mure do Drave in Save. Metodovo delovanje v Panoniji je trajalo žal samo 10 let, namreč od njegovega imenovanja za nadškofa (871 pa do l. 882.). Kocelovo kraljestvo je mnogo potem trpelo v bojih z Moravani, dobil ga je l. 884. deloma v last Svatopluk, a po njegovi smrti Bratislav (896), katerega so okoli l. 900. umorili brž ko ne Madjari, kakor smo prej omenjali. Po Kocelovi smrti podal se je Metod na Moravsko k Svatopluku. Umrl je l. 885. in zapustil nad 200 svojih učencev, duhovnikov in drugih. Po njegovej smrti je po raznih razprtijah z nemškimi duhovniki (zlasti Wichingom) s privoljenjem papeža Štefana se opustilo slovansko bogočastje, ker Svatopluk ni znal njegove velike vrednosti ceniti. Le evangelij si je smel brati in razlagati v slovenskem jeziku. Kdor se je za Metodovo čisto slovansko bogočastje potegoval, je bil iz dežele pregnan ali v ječo zaprt. Največ jih je šlo k krščanskim Bolgarom, od kodar se je slovansko krščanstvo potem še na Rusko razširilo.

¹⁾ Da sta z vspedom vpljivala na korotanske in štajerske Slovence, priča sam nemški zgodovinar Muchar, rekoč: L. 874. je bil pri njih latinski obredni jezik čisto izpodrinjen in slovenski vpeljan, nad čemur se takratna salcburška pisma britko pritožujejo.

Madjari na Štajerskem.

Veliko je trpela naša dežela v teku poslednjih 300 let. Najprvo so jo mendarli Obri, potem Franki in Nemci, kateri so prve iz dežele preganjali. Precej škode so učinili tudi Bolgari, če tudi so se le kratek čas tukaj mudili. Močno pa je trpela naša zemlja tudi v bojih, katere so imeli Nemci z Veliko-Moravci. Sami pa, kakor smo videli, niso mogli Svatopluka v kozji rog vgnati, in bi se tudi ne bilo posrečilo z Madjari združenim Nemcem nasproti Svatoplukovima sinovoma, ako bi ta dva ne bila nesložna in sama v razporu živela, in ako bi celó Arnulf tega razpora ne bil netil. Arnulf je namreč podpiral Svatopluka mlajšega zoper brata Mojmira. Sprejemal je Svatoplukove prijatelje v Korotanijo, dal tudi njemu tū posestva¹⁾, ko je na Koroško pribéžal, in ukazal Aribu (mejnem grofu v Travngavu v Izhodnej krajini) in Liutboldu (mejnemu grofu na Koroškem, padel v boji zoper Madjare l. 907.) iti z vojsko nad Mojmira. Tudi Svetopolk sam je šel proti bratu, pa bil je vklenjen v nekem gradu, in Nemci so ga komaj oteli in v Korotanijo nazaj pripeljali. Po Arnulfovej smrti (899) je bil na nemškem prestolu njegov sin Ljudovik Otrok, star še le 7 let (umrl l. 911.). Ž njim je zamrl rod Karlovičev. Razumno je, da se pod otroškim vladarjem niso mogli zaslepljeni Nemci braniti Madjarom, katere so bili sicer sami v deželo pozvali. Bila bi pa tudi vsaka bramba zdaj že skoro brezvspešna. Nekdaj mogočna Veliko-Moravska je kmalu razpadla, njene lepe vasi in gradove podirali in požigali so Madjari in teptali njih dobro obdelane ravnice. Moravci in Bavarci sprijaznili so se še le l. 901., ko je skupni neprijatelj že razgrajal po njihovih krajinah. V tem letu so bili Ogrri na Koroškem sicer malo tepeni, a niso odjenjali s svojimi napadi in pridobili si kmalo doljno Panonijo med Rabo in Dravo, katero so prej skoro 80 let imeli: Pribina, Kocel in Bratislav. L. 907. ali že 905.²⁾ bili so Madjari nemško vojsko tako stepli,

¹⁾ Da bi bil Mojmirov brat, Svetopolk, dobil od Arnulfa posestva na Koroškem, ne moremo trditi. Tudi ne vemo, ali je sploh ta Svetopolk prišel kedaj na Koroško. Da je v tistem času živel na Koroškem nek plemenitnik tega imena, je gotovo. Da bi bil pa ta plemenitnik identičen s Svetopolkom, bratom Mojmirovim, tega ne vemo.

²⁾ V tem letu je bil menda prvi upad Madjarov na Štajersko.

da so jim vse mejne dežele bile odprte. Trpeli so zlasti štajerski in kranjski Slovenci mnogo pred njimi. Delali so pa Madjari Nemcem še celih 50 let veliko preglavico. Pod štirimi nemškimi vladarji (Ljudovikom Otrokom, Konradom I., Henrikom I. in Otonom I.) hodili so razbijat v sedanje avstrijske in v nemške dežele, dokler niso bili pod cesarjem Otonom I. (10. avgusta 955) na reki Liki blizo Avgsburga popolnem pobiti. Bojevalo se je tu 100.000 Madjarov zoper 50.000 nemških vojščakov, ki so postali naposled zmagovalci na čast in srečo nemške državi. L. 982. se je bila Labnica določila kot mejna reka Štajerska proti Ogom.

Za nekaj časa so Madjari mirovali, zlasti v 10. stoletji ni več brati o novem nadlegovanji štajerske zemlje od strani Madjarov. V 11. stoletji pa slišimo o novih, sicer ne velikih napadih od te strani, in sicer v l. 1030., 1041.—1042., 1044., 1053.

Tako je bil n. pr. l. 1041. ogerski kralj Peter, naslédnik Štefanov, pregnan in iskal je pomoči pri cesarji Henriku III. Na to pride na Štajersko novi ogerski kralj Ovo in razbija tod in po sosednej Avstriji. Cesar ga je pa s pomočjo Bogomira, mejnega grofa v gorenjej marki (korotanske vojvodine) potolkel v dveh bitkah (l. 1042. in l. 1044.).

Razdelitev Štajerske na okraje ali županije.

Prvotno so živeli, kakor smo že omenjali, tudi štajerski Slovenci v zadrugah in v županijah. Županijam na čelu so stali župani, kateri se omenjajo v listinah že v 8. in 9. stoletji; pisali so pa takrat to ime Jopan, Zopan, Suppan itd. Župani so bili sodniki v zborih, ki so se začetkoma držali navadno pod prostim nebom, pod lipo itd. Županije so morda bile pri priliki enacega obsega, kakor nemški okraji (Gau), katere je bil že Karol Vel. vpeljal na Bavarskem, a na Štajerskem je brž ko ne pustil slovenske županije, ki so bile od prej še vpeljane. V njih so vladali knezi ali veliki župani (vojvode, lastniki), kateri so bili najprvo pod domačimi korotanskimi vojvodami, a pozneje so jih pa nadzorovali kraljevski namestniki (praefecti). Prvotno so imeli tudi domači plemjči še posestva. Tak plemič je bil n. pr. na Štajerskem l. 1025. Turdegovo (Terdigoj)¹⁾, ki je imel Muriško

¹⁾ Po Trstenjaku bi to bilo „Turdiglav“ ali pa po ruskej obliki „Tverdigo“.

grofijo.¹⁾ (Na Koroškem pa beremo l. 965. Iepo slovensko ime *Negomir*, ki je imel Poreče [Pörtschach] ob celovškem jezeru.)

Neki slovenski Karantanec je imel v tej dobi tretjino Ptuja, ali moral jo je odstopiti salcburškemu nadškofu, brž ko ne se je bil Nemcem zameril (Rutar).²⁾ Županij ali okrajev se v 10. in 11. stoletji na Štajerskem več imenuje. Njih obseg se ne dá na tanko določiti, ampak le pri priliki zaznamovati, kar je čisto razumljivo, ker se je v teku let večkrat spreminjal, zdaj povečal, zdaj pomanjšal, kajti posestniki, največ od Nemcev poslani grofi [t. j. uradniki,³⁾ kateri so davke pobirali in za red in pravico skrbeli], so si večkrat v laséh bili. V sledečem hočemo navesti takratne okraje cele Štajerske dežele, ki je v tej dobi še po večjem imela slovenski značaj.

1. Okraj anizke doline (Ennsthalgau). Ta okraj je obsegal gorenjo-štajersko okrajino, nekako sedanji glavarstvi Grebenik (Gröbming) in Luče (Liezen). Vzhodno od tega okraja je bil

2. okraj muriške in apleniške (ali jablaniške) doline (Mürz- und Aflenzthal).

3. Okraj undrimske-doline (Undrima-Thal oder Ingeringgau), ki je obsegal pri priliki sedanji judenburški okraj.

4. Ljubenski okraj (Leobnergau).

5. Hengistni okraj (Hengist), (Hengist se je menda imenoval Wildonski grad). V tem okraji, ki je segal južno do Lipnice in se do nedoločne meje proti Ogerskemu razprostiral, bilo je glavno mesto Gradec. (Kot glavno mesto je postal Gradec še le l. 1122.) Okoli starodavnega grada Runa (Runa je — samostan zdaj — Rein pri Gradci) imenuje se tudi runski okraj, ki je segal severno morebiti do Ljubnega. (Po Kronesu je pa ta okraj samo večja grofija bila.) Vzhodno od tega okraja je bila

6. Dudleipska županija, ki je od štajerske zemlje obsegala k večjemu radgonsko in kos ljutomerske okolice, kajti razprostirala se je menda največ po Prekmurskem in mo-

¹⁾ Pred l. 1190. je n. pr. drug slovenski plemič Trdislav s svojo soprogo Slavo sezidal cerkev sv. Valpurgje pri sv. Mihelu blizo Ljubna na zgornjem Štajerskem.

²⁾ Po Trstenjaku je bil to koroški vojvoda Henrik, a ta ni bil Slovenec.

³⁾ Narodnostnega prašanja takrat še ni bilo. (Šumi.)

rebiti nekoliko po Hrvatskem. (Dudleipnina se imenuje kraj ne daleč od Pribinovega Blatnograda v dobi solnograškega škofa Luiprama ali pa slovenskega škofa Ožbalta), kateri je bil v Pribinovich ali Kocelovich časih tu (t. j. v Dudleipini) blagoslovil cerkev. Prof. Rutarju je Dudleipa vas blizu Radgone, o čemer pa mi drug učenjak, župnik Trstenjak, ničesar ni vedel povedati.¹⁾

7. Zitilinski okraj (Zitilinesfeldgau). (O tem poglej Terstenjakov spis v Novicah od l. 1881.) Ta je obsegal polje desno od Drave pa do Koroške meje. Obsegal je torej nekaj ptujskega polja, katero je bilo zgodaj postalo z mestom vred lastnina solnograških škofov.²⁾ „Zitilimsfeld“ spominja na „Žitno polje“; pomenjati pa utegne tudi „Žitomislovo“ polje.

Najvažnejši okraj za slovenski Štajer imenujemo najzadnje. Ta je bil

8. Savinjska dolina (Santhalgau). Obsegal je vso Savinjsko dolino in celó nekoliko kranjske zemlje. V poznejših časih se je pa razširjal do Save in Sotle ter segal severno do Donatske gore in Boča, Konjic, Slovenske Bistrice, Vojnika in mejil ob okraj junske doline na Koroškem. Ob Savi se l. 895. imenuje okraj Riechenburg, a to je bil, kakor nekateri sodijo, sedež mejnega grofa v štajerskej dolenjej marki ali pokrajini (Marchia). Nekaj sedanje štajerske zemlje na desnem bregu Drave ob koroškej meji (menda Slovenji gradec z okolico in Vuzenice) je pa spadalo pod junsko dolino (Jaunthal) na Koroškem, kamor so sicer pripadali vsi ti okraji, iz katerih se je v teku bodočih 200 let izcimila skupna Štajerska, ki je bila le do 12. stoletja še nekako tako razkosana, kakor smo ravnokar navedli. Grofi, ki so bivali in vladali po teh krajih, dobili so bili zemljišča tod kot plačilo za upravljenje okrajev. Čeravno so jim bila zemljišča najprvo le v varstvo in nekako v najem izročena, vendar so si jih pozneje s cesarjevo privolitvijo ali pa tudi brez te popolnem prisvojili. — O grofovskih sodbah piše Šumi (Arhiv I., str. 100):

¹⁾ Muchar je mislil pri „Dudleipin“ na „Gleisdorf“, a jaz v „Ortsreperitorium“ štajerskem tega kraja tudi ne najdem; morebiti je pa „Dudleipa“ „Dedojnice“ pri Radgoni?

²⁾ Pod ta okraj (Žitomislovo polje) so spadala mesta: Ptuj, Maribor, Ormož, itd. V tem okraji je nekoliko znan grof Gozwin, gotovo pa grof Rachwin.

„Deželni ali okrajni grofi so bili cesarski višji sodniki, ki so bili postavljeni tudi za ves čas njihovega življenja in imeli kraljevsko pravico sodbe, t. j. soditi o življenji in smrti podložnikov. Ob vojskih časih so nabirali vojake, v miru bili so najvišji uradniki v okrajih ter skrbeli za red in varstvo. Pri sodbah, katere so sklicevali na primerne hribe ali kam drugam, je bilo tudi ljudstvo navzočno. Grofu so v sodbah pomagali tudi pomožni sodniki; na njih desni strani je stal tožitelj, na levi zatoženec itd. Okrajni grofi so tudi nadzorovali cesarska posestva.“

Mejne grofije ali marke na Štajerskem.

Naša dežela je bila kot na meji nemškega cesarstva ležeča večkrat izpostavljena sovražnikom svojim, med katerimi so se v teh časih odlikovali v divjem barbarstvu zlasti divji Madjari. Zato je bila skrb nemških cesarjev iz rodú Karlovičev že, da so postavili na Štajersko mejne grofe, katerih naloga je bila v prvi vrsti ta, da so varovali deželo sovražnih napadov. Njim so bili podložni drugi okrajni grofi, katerim je, zlasti v vojskah, na čelu stal mejni grof. Začetkoma najdemo mejne grofe, ki so bili postavljeni čez vso Karantanijo, t. j. čez Koroško in Štajersko. Pod cesarjem Arnulfom je bil takov mejni grof Rudpert (umrl l. 893.)¹⁾ in za njim menda Liutbold iz žlahte Arnulfove (895), katerega nekateri (Muchar) imenujejo tudi prvega grofa savinjske krajine, kar pa je brez pomena, ker je savinjska dolina bila itak le en del velikega Korotana. (V isto leto [895.] stavijo drugi nekega Walthuna, kot najstarejšega grofa v savinjskeji dolini. Temu je podelil cesar Arnulf posestva v Rajhenburgu, Vidmu in v Krškeji okolici [895].) O posebnih mejnih grofih, katerim so bili podložni drugi okrajni grofi, je govor še le proti koncu 10. stoletja, namreč v dobi, ko se je bila Bavarska ločila od Korotanskega (976), (Bavarsko in Korotansko sta bili združeni od l. 887. — 976.). Korotansko je bil nemški cesar Oton II. izročil Henrikú Mlajšemu (za stalno l. 995.), potem ko se je bila Vzhodna krajina pod imenom „Osterriche“ ustanovila in izročila grofu Leopoldu Babenberškemu (976). V teh časih zapazujemo, da od nemških cesarjev postavljeni mejni grofi na Štajerskem zadobivajo večjo moč in veljavo pred drugimi

¹⁾ Ubili so ga Moravci l. 893., po drugih poročilih je padel v boji zoper Madjare l. 905.

okrajnimi grofi, da se poskušajo celó znebiti korotanske nadoblasti. Nastajajo torej na Štajerskem mejne grofije večjega obsega, nego prejšnje županije. Od takih mejnih pokrajin (marke) ste bili v 11. stoletji zlasti dve večje veljave in moči, t. j. Dolenja in Gorenja marka, dočim sti Pitenska in Srednja marka bili manjši in ne toliko važni.

Dolenja krajina.

Dolenja marka koroške vojvodine zvala se je tudi savinjska ali savinjsko-dravska marka.¹⁾ Ob času svojega največjega obsega se je razprostirala ob rekah in potokih: Savinja, Sava, Sotla in Mirna (takrat Nerina imenovana) na Kranjskem, Koprivnica (Copriunice), Hudinja (Chodinge) in Voglanja (Ogvanie). (Besede v oklepu kažejo pisavo imen v 12. stoletju.)

Prvi mejni grof v savinjskej dolini se imenuje Viljelm (I.), iz rodovine grofov Selčkih in Brežkih (Zeltschach und Friesach). V tej rodovini piše Rutar v „Lj. Zvonu“ l. 1882., str. 287, tako-le: L. 898. podeli cesar Arnulf svojemu nezakonskemu sinu²⁾ Svetopolku (Zwentiboch) okrožje Breže (Friesach) ali Krško grofijo z glavnim gradom Seliče (Zeltschach) blizu Brež. S tem je postavil temelj preimenitnej slovenskej dinastiji Seliče-Breže, katerej ni pripadalo samo to okrožje, nego pridobila si je tudi bogata posestva v savinjskej dolini. Že l. 895. daroval je bil namreč cesar Arnulf „Karantancu“ Valkunu (Waltun) razen trušenjske doline (Triexen) na Koroškem tudi okolico Rihenburško in Krško ob Savi. Ta Valkun moral je biti bližnji sorodnik Svetopolka Seliškega. To sledi iz tega, ker sti po smrti Valkuna in Svetopolka prišli Krška in Savinjska grofija v iste roke, t. j. Viljelma I. Ne zná se, ali je bil ta sin Valkunov ali Svetopolkov. Viljelma I. istoimenski sin nahaja se v listinah 10. stoletja kakor grof trušenjski in savinjski ter imenujeta se njegova sina Viljelm (II.) in stari Hartvik (Šumi: Archiv I., str. 330).

¹⁾ Po bivališčih mejnih grofov tudi celjska, mariborska in ptujška marka.

²⁾ Glej o tem opazko v prejšnjih člankih.

Morda je temu Viljelm II. daroval cesar Oton II. l. 980. posestva okolo Vitanja. Izvestno pa je naš Viljelm II. tisti, kateremu je daroval Henrik II. leta 1016. mnogo kmetij okolo Kozjega, za tem ob Sotli, Mirni in Savinji; ter cesar Konrad II. l. 1025. (in 1028.) zopet trideset kmetij v dolinah Koprivnice, Hudinje in Voglanje. (Prim. listine: Šumi, Urkunden- und Regestenbuch I., števil. 18. in 21.) Po vsej pravici sklepajo zgodovinarji, da so Valkun in njegovi nasledniki izvrševali grofovsko oblast v Savinjskeji marki. (Tangl: „Ueber den angeblichen Markgrafen Popo Starkhand von Soune“, Mittheil. des hist. Ver. für Steiermark, IV.) Žena Viljelma I. je bila pobožna Hema iz rodovine travngavskih (štajerskih) grofov, katero so pozneje za svetnico razglasili; umrla je 29. junija 1044. l. Kakor se zdi, je njen mož zgodaj umrl in zapustil dva sina Viljelma II. in Hartvika. Starejši sin je poginil l. 1036. v boji proti Eppensteinu Adalberu, ki se je hotel v drugo polastiti koroškega vojvodstva, mlajši pa je moral že mlad umreti (pripoved priča, da je oba sina ubil neki rudokop). Zato je darovala vdova Hema vsa svoja posestva cerkvi ter utemeljila samostan Krški¹⁾ (1042 — 1044), iz katerega je postala kasneje Krška škofija. Druga posestva Seličanov pripadla so njih sorodnikom. Med temi so bili najvažnejši grofi hunenburški (razvaline tega grada Hunenburg ali Heunburg, slovenski Obri, vidijo se še vedno nad Velikovcem), kateri niso podedovali le vso trušenjsko grofijo, nego tudi večino seličkih posestev ob Savinji s Celjem vred. Nekoliko teh posestev so darovali samostanu Št. Pavel, vse drugo pa je pripadlo po izumrtji Hunenburgev (l. 1322.) njih sorodnikom Celjanom.

Po preiskavah Tanglnovih so dobili potem mejno grofijo v dolenjej marki s Savinjsko dolino vred — grofi Pleyen ali Playn²⁾, in sicer 1. grof Askuin Pleyen (sv. Emi v rodu, umrl morebiti [1036, 1042] — 1045), 2. sin njegov Starkhand I. (1071) (umrl pred l. 1090.), 3. vnuk Starkhand II. (1103). Ta je bil okoli l. 1123. v vojsko zapleten z mariborskim grofom Bernardom, bratom koroškega vojvode Engelberta II. (iz

¹⁾ Kronos razločuje dvoji Hemi, starejšo in mlajšo.

²⁾ Po Mucharju so pa bili v l. 1062. — 1124. mejni grofi v dolenjej marki grofi Weimar-Orlamünde, in sicer Viljelm, Ulrik I., Ulrik II. in Poppo (imenovan tudi Starkhand).

rodovine Sponheim, ki je došla v 11. stoletji od Rene na Koroško). Engelbert II. je pa tudi po spodnjem Štajerskem bil mejni grof okoli l. 1100. – 1130., in je tudi izgubil naposled svojo mejno grofijo. Starkhand je v velikej revščini umrl. Bernard si je pridobil velika posestva na spodnjem Štajeru. Mejno grofijo v Spodnji marki je potem dobil grof Pilgrim Hohenwart iz rodovine Andechs, in za njim njegov sin Guntar (1137). Ta je imel prepirko z admontskim opatom Wolfoldom v zadevi neke nune; storil mu je bil neki krivico. On je bil poslednji mejni grof dolenje marke koroške vojvodine, umrl v Regensburgu (1140). O njej daljnjej osodi bomo kmalu več slišali. Andechs-Hohenwarti vladali so do l. 1149.¹⁾

Gorenja marka.

Okoli l. 1000. se imenuje kot prvi mejni grof gorenje marke (ki se je zvala tudi samo koroška marka) Adalbero Eppensteinski, čegar rodovina je imela zlasti v Muriškej dolini velika imenja. Ta Adalbero je bil postal l. 1002. ali 1012. tudi korotanski vojvoda. (Dinastija Eppensteinska je vladala koroško vojvodino dvakrat, od l. 1012. — 1035., pa od l. 1073. — 1122. -- potem so pa vladali Sponheimci.) L. 1036. je bil Adalbero pobegnul iz dežele, ker je bil umoril Viljelma (II.), mejnega grofa v savinjskej dolini. Adalbero je imel za ženo sestro nemške kraljice, soproge Konrada II. Viljelm I. in Viljelm II., oče in sin (sin umorjen l. 1035. od Adalbera) sta razprostirala svojo gospodstvo čez savinjsko dolino in tudi čez Savo na Kranjskem. Bila sta v velikej veljavi pri cesarjih Henriku II. in Konradu II. Velike prepire je imel Adalbero z nemškim cesarjem, hotel je postati samostalen, kar sta mu pa zavidala omenjena Viljelma. Na Adalberovo mesto je postavil cesar Konrad II. nekoga Kuno (1036). L. 1039. pa umró vsi trije, Cesar, Adalbero in Kuno. Za tem nahajamo kot mejnega grofa v gorenjej krajini grofa Arnolda (II.) Welskega in Lambachskega (umrl 1048) in za njim sina Gottfrieda (umrl 1055). Arnold II. se je bojeval pod cesarjem Henrikom III. zoper

¹⁾ Razmere v „dolenjej krajini“ razjasnuje Trstenjak v spisu „Veriand de Graz“ drugače.

Madjare, katere je bil v dveh bitkah dobro potolkel pri Ptujih (1042, 1044). Ker grof Gottfried ni imel moških naslednikov, zato ga je nekoliko podedovala njegova hči, poročena z bavarskim grofom Neuburg-Formbachskim. Ta je dobil v last Pitenško marko, katero je bil njegov tast ustanovil. Druga Gottfriedova posestva v gornjej marki in drugod na Štajerskem podedoval je pa bil Otokar III. (1056) grof v Travngavu. Travngav je bil v posestvu te staro-bavarske rodovine že od l. 876. (Travngav je v sedanjej gornjej Avstrijskej, to je okraj med rekama Anižo in Travno.) Ta Otokar III. je bil unuk Otokarju I., ki se je bil za brambo proti Madjarom sezidal tam, kjer se reka Štira (Štajer) izliva v Anižo, grad „Štira“ (Stiraburg, okoli 980) in s tem postavil temelj sedanjemu obrtnijsko jako imenitnemu mestu Steier v gorenjej Avstriji, kjer se razun drugih reči izdeljuje tudi največ in najboljših kôš in srpov. Utemeljitelja tega mesta, Otokarja I., računijo nekateri zgodopisci že za Otokarja III., ker njegova prednika sta bila enakega imena. Nekoji zgodopisci pravijo, da so ti štajerski Otokarji ali Travngavci bavarskega rodú. Po Mucharji so bili pradedi Travngavcev Bavarci: Ernest I., Ernest II., Aribo (tudi mejni grof v izhodnej krajini, umrl okoli 906). Krempelj pa pravi po Winklerju o njih tako-le: Naši Otokarji, tudi Otci ali (Oezo, Ozy) Otzi (pomanjševalna beseda) imenovani, „izvirajo od grofov slovenskih nasebin: Hrovata in Ljubnega; njihov pradedek je bil oni Oatagero, kateremu je bil cesar Ljudovik (825) dal lastnino pri Aniži. (Tega pa drugi zgodovinarji do zdaj niso dokazali.) Pa vrnimo se k našemu Otokarju III. (V.). Ta je dobil posestva Gottfriedova zato, ker je bila njegova mati grofinja iz rodovine Welsske in Lambachske. Cesar Henrik III. ga je pa postavil še za mejnega grofa (1055) čez Gorenjo marko, ker mu je zvesto stal na strani v boji zoper Madjare (1050 — 1056), dočim se je bilo več korotanskih vitezov združilo zoper cesarja. Ta Otokar III. (od l. 1039. — 1088.), začel se je kmalu po svojem rodbinskem gradu zvati mejni grof Štajerski in tudi njegova pokrajina je dobila kmalu to ime.

Poleg njega so bili pa v severnem delu in po vsej deželi še drugi mogočni grofi, n. pr. Ljubenski grofi, grofi Eppensteinski ob srednjej Muri, Mariborski, Ptujski in drugi

grofje. Močna je bila posebno Pitenska marka ob severovzhodni strani; ta je segala od Hartberga do dunajskega Novega mesta. Pred vsem je pa bila čvrsta Spodnja marka, ki se je razprostirala skoro od Drave do Save in od koroške do hrvatske meje, kakor smo že slišali. Obširna posestva so imeli v tej dobi na Štajerskem tudi solnograški nadškofje, n. pr. Mozirje, Ptuj, Zuip¹⁾ pri Sulpi (Sulm) z okolico do Mure in Laznice (Lasnitz), nemški Landsberg v Suselih (Sausal). V srednjem veku so pač cerkve in samostani dobivali jako velika posestva. Vsi različni samostani, škofije, cerkve so imeli neizmerna posestva.

V Suselih (susel-podlasica) so stanovali, kakor Krempelj po Mucharji pripoveduje, Slovenci, ki so bili došli, od Nemcev južno potisnjeni, v to gozdnato dolino, a so se sčasoma ponemčili. Nahaja se pa v teh krajih še obilo slovenskih lastnih imen, kakor po vsem zgorajem in srednjem Štajerskem. Kar je rek in gorá, vsa njih imena imajo slovenske korenine in vsa starejša mesta, trgi in tudi vasi imajo še dandanes slovenska imena.

Vladanje Otokarjev ali Travngavcev.

Otokar III. (1039 — 1088) je bil torej prvi mejni grof Štajerski s tem imenom, vendar se njegova oblast še ni raztezala čez vso sedanjo Štajersko, t. j. čez severno in južno mejno grofijo korotanske vojvodine. Njegov naslednik je bil Otokar IV. (1088 — 1122). On je postavil po smrti poslednjega grofa runskega²⁾ temelj ondotnemu samostanu. Po pripovedovanji je on obnovil propadlo lipniško mesto, morda pa le bližnje mesto „Zuip“ (Solva), katero je bilo starejše od Lipnice. Za tem Otokarjem je vladal Leopold Močni (1122 — 1129). Pod njegovo vlado so si bili v laséh mariborski grof Bernard iz rodovine Sponheim (grof Bernard je imel za ženo Kunigundo, sestro markgrofa Leopolda, kateri je že l. 1127. Maribor od svojega svaka kupil), in poslednji mejni grofi Savinjski iz rodovine Pleyen, katerim je bil Bernard več alodijalnih posestev odvzel (1125). Leopold

¹⁾ Sulpa in „Zuip“ so bili ostanki starega mesta „Solva“, ki je stalo blizu tam, kjer združeni reki Lasnica in Sulpa v Muro iztekate, blizu Lipnice.

²⁾ Blizu runskega samostana so še podrtine starega gradú, sedeža starih runskih gospodov, od katerih je znan prvi z imenom Waldo.

Močni je bil podedoval zamrle grofe Eppensteinske v muriškej in murskej dolini, kodar so imeli velika posestva. (Rodovinski grad Eppensteinerjev z istim imenom se kot razvalina še dandanes vidi pri Judenburgu na gornjem Štajerskem. Eppensteinerji so imeli velika posestva po vsem Notranjem Avstrijskem; bili so tudi mejni grofi Istrijski in vojvode Koroški.) Leopold Močni se je bil s svojega gradu Stajer (Steier) preselil v Gradec, in si tako to mesto zase in za svoje naslednike izvolil za glavno mesto. Otokar V. (1129 — 1164), ki je zdaj vlado nastopil, dobil je po smrti poslednjega grofa v spodnji (savinjskej) koroškej marki, namreč po smrti Guntarja Hohenwarta (iz hiše Andechs), obširna posestva v celjskem okrožji in postal je z dovoljenjem nemškega cesarja Konrada III. tudi mejni grof spodnje koroške pokrajine (l. 1149.). Ker so dobili Otokarji od nemških cesarjev štajersko deželo (t. j. gorenjo in dolenjo marko) v fevd, t. j. v oskrbovanje do smrti, postala je tedaj štajerska dežela v 12. stoletji državna marka t. j. državna mejna dežela, neodvisna od koroške vojvodine, kamor je doslej pripadala, toda precej odvisna od nemškega cesarstva. (Savinjska dolina in slovenjegraško in mursko okrožje pa je vendar še več nego sto let dalje ostalo v zvezi s Koroško. Slovenjegraško okrožje je spadalo tudi h Karantanskemu; od l. 1173. — 1251., potem od 1251. — 1360. pa k oglejskemu patriarhatu.) Štajerskim mejnim grofom, kateri so že do zdaj dobili velik del svojih posestev po potu podedovanja, pomnoževale so se njihove pokrajine tudi v bodoče še na razen način. Otokar V. je bil podedoval tudi Mariborskega in Pordenonskega grofa (v Furlaniji). Poslednji Mariborski grof Bernard je bil namreč Otokarju stric. Vdeleževal se je ž njim 2. križarske vojske (1147) in je brez otrok v Palestini umrl (1148). Po njem je podedoval Otokar V. obširna posestva pri Mariboru, Laškem trgu in Jurkloštru. Leta 1158. je podedoval tudi veliko Pitensko marko, ko je bil namreč zadnji grof Pitenski, Ekbert III., padel v boji pred Milanom (1158), kamor se je bil podal z nemškim cesarjem Friderikom Rudečebradcem. Ta Otokar je dvakrat s križarsko vojsko potoval v Palestino, a drugikrat je na potu umrl v Pečuhu (Fünfkirchen) na Ogorskem (1164). Pokopali so ga pa v Žicah

(Zajckloštru), kateri kartuzijanski samostan je bil on ustanovil. Otokarju V. je sledil mladoletni sin Otokar VI. pod varstvom svoje matere Kunigunde. Ko je pa sam nastopil vladarstvo, podelil mu je pri skupščini knezov v Rezni (Regensburg) cesar Friderik Rudečebradec častni naslov vojvode (1180). Cesar Friderik I. je bil namreč Bavarsko odvezel Henriku Levu ter izročil Otonu Wittelsbachu. Pri tej priliki je ločil Travn-gau in štirsko okolico od Bavarske in ju spojil s štajerskimi posestvi travngavskih grofov v novo vojvodino. Štajerska dežela je torej postala to leto vojvodina, kar je bila sosednja Avstrijska (pod in nad Anižo) že od l. 1156. Sreberni, kvišku stoječ panter v zelenem polji, ki je še dan danes štajerski deželni grb, bil je že prvotno znamenje plemenitega rodú travngavskih Otokarjev, ki so bili postali zdaj tako imenitni in mogočni v okrogu nemških vladarjev.

Pa čudno naključje: Prvi Travn-gavec kot vojvoda Štajerski je bil — tudi zadnji. Otokar VI. (ali VIII., ako se dva Otokarja, ki sta živela pred zidanjem grada Štajera, vračunita) podal se je bil na božjo pot v sveto deželo. Pa njegovo zdravje je bilo potrto; iz vroče jutrove dežele prinesel je seboj hudo bolezen; bil je gobav in rak ga je začel jesti. Bolehavi vojvoda je bil brez otrok, kar ga je močno žalilo, ker ž njim pomrje njegov rod in štajerska dežela pride v tuje roke. Še za svojega življenja sklene, svojemu stričniku, Avstrijskemu vojvodi Leopoldu V. iz imenitnega rodu Babenbergovcev, izročiti dedno pravico na Štajerskem. Pa ta je moral pravice in svobodo plemenitnikov nove dežele s pismom za vse prihodne čase pripoznati in potrditi. To se je tudi zgodilo l. 1186., šest let pred smrtjo zadnjega Otokarja, na gori sv. Jurija pri mestu Aniži (Enns) na gorenjem Avstrijskem, kjer sta se oba vojvodi sešla v slovesni skupščini. — Leta 1192. doleti še le 29 let starega zadnjega Travn-gavca prezgodnja smrt. Pokopan je bil na strani svojih roditeljev v kartuzijanskem samostanu Zajckloštru pri Konjicah, a čez 600 let (l. 1827.) v Runsko (Rein) cerkev prenešen. Ž njim je pomrla mogočna, čislana knežja rodovina, katera je štajersko deželo zedinila v skupno celoto in po katerej je ona dobila svoje ime.

Notranje razmere na Štajerskem v dobi Travn-gavcev. (1000 — 1192.)

Madjari so bili hud udarec za štajersko deželo; rane, katere so jej bili oni vsekali, poznale so se jej še dolgo. Po malem so se pa vendar tudi te zacelile. Občnemu blagostanju je tudi to

koristilo, da so se bili skoro vsi posamezni deli Štajerske združili v skupno celoto, in so s tem prenehala medsebojna prepiranja prejšnjih posestnikov. V deželo so pa v tej dobi vedno še tujci prihajali in ti so si od vladarjev vedno več zemljišč in svobodščin pridobivali, med tem ko so domači, slovenski podložniki čez dalje v večo sužnost prišli. O njih piše Krempelj tako-le:

Za podložnika je bilo v teh časih silno hudo. On je bil popolnem suženj, kajti gospóda je ž njim delala, kakor se jej ljubilo. Podložnik je moral vse dati gospódi; kar jej pa sam dal ni, to mu je pa siloma vzela. Tako je prišlo pri njem v pregovor: „Kar snem in pojem, to je moje, drugo pa nič.“ (Zato imajo mnogi Hrvati [pa menda tudi Slovenci] še to navado, da vse boljše snedó, kakor bi se bali, da jim bo kdo vzel.) Pred sodci so se žlahtniki za svoje podložnike prepirali, kakor za živino ali kakor za kakovo drugo jim lastno reč, vsaj so bili podložniki (kmetje) tudi popolna lastnina svojih gospodov, grofov, ki so smeli zamenjevati med seboj svoje podložnike in ki so odločevali celó o lastnini še nerojenih otrok svojih kmetov itd. V mirnih časih so grofi podložnike z bičem in mečem priganjali na tlako in na plačevanje davkov, v boji so pa podložnike drug drugemu jemali, ali je z gruntom vred prodajali ali pa zamenjavali. Iz te sužne podložnosti se niso mogli drugače rešiti, kakor če so ušli ali se v mestu nastanili. Gospóda je takrat in pozneje navadno rekla: „Kmete, kateri hrepené po svobodi, more se le z ostro šibo in palico brzdati. Njih upor bi se še-le povečal, ako bi se njih tožbe poslušale.“¹⁾ Predrzni grofovski roparji (Raubritter) začeli so se pa v tej dobi že prav očitno kazati. Zidali so si radi samske gradove na gozdnate in gole višave, večkrat na predrzen način na visoko in strmo skalovje. V njih so prežali v tacih gnezdih na skali — kakoršno je bilo na Kranjskem Predjamski grad pri Postojni in Šalon ali Puster Lueg pri Teuffenbachu na gorenjem Štajerskem — predrzni roparji, ki so bili nevarni bližnjim posestnikom, kmetom in meščanom, zlasti pa memo gredočim trgovcem in popotnikom. Večkrat je kak grajski posestnik začel prepir, ki je mogel vznemiriti vso deželo, in več vitezov je živel o ropariji ob velikih cestah; v takih nemirih v deželi je veljala samo „pestna pravica“ (Faustrecht) ali pravica močnejšega. — Kupčija se je bila v teh časih le še malo razvila in je bila največ v židovskih rokah po zgornje-štajerskih mestih, zlasti v Judenburgu, kateri je dobil tudi svoje ime od ondi naseljenih judov. Kupčevalo se je z domačimi pridelki, zlasti z železom in soljo, ki sta se po gorenjem Štajerskem obilo dobivala. Nahajale so se pa takrat tudi rudosreberne jame v Sladminji (Šladminju) in v Zuringu ali Sorici (Zeiring) — vse na zgornjem Štajerskem, takrat še ne popolnem ponemčenem.

¹⁾ V 16. stoletju je bilo še hujše. Takrat so imeli graščaki pregovor: „Kmet je dober, kedar se joče; huđ, kedar se smeje“.

Cerkvene razmere. (1000 — 1192.)

V dobi travngavskih Otokarjev se je cerkveno življenje zelo razvijati začelo, kajti v tej dobi so bili najvažnejši samostani ustanovljeni. ¹⁾ Najstarejši štajerski samostan je bil nunski kloster v Gosti (Goëss — kakor se vidi slovensko imé) pri Ljubnem, ustanovljen po ljubenskem grofu Aribu s cesarskim potrdilom l. 1004. Spodnje-štajerska samostana: benediktinski v Gornjem gradu (l. 1140.) in kartuzijanski v Žicah ali Zajc-kloštru (l. 1151.) imata tudi svoj začetek v tej dobi. Poslednjega je bil ustanovil travngavski Otokar V. Po pripovedki je bil na lovu zašel v goščavo in tû zaspal. Prebudivši se, najde zajca v svojem krilu in po tem so potlej krstili ta samostan. Ali pravo slovensko imé je menda Žice. Žice so bile prvi samostan te vrste na Nemškem, kajti Štajersko je, kakor smo videli, v političnem obziru k Nemčiji spadalo. V Žicah sta bila kloster in cerkev veliko skupno poslopje, obdano z obzidjem in turni ob voglih. Vsak kartuzijanski menih (začetnik kartuzijancev je bil sv. Bruno l. 1084. na Francoskem) je imel svojo posebno sobico (celico) z vrtom, kjer si je vsak sam svoj grob kopal; kajti resnobni pozdrav tega reda je bil: „Memento mori!“ (Spomni se smrti!) Kartuzijanski samostan v Jurkloštru (Gairach) je ustanovil krški škof Henrik II. (1168—1174), ustanovitev je potrdil papež Aleksander III. Ker so se tû naseljeni pobožni bratje menda premalo pobožno védli, opustili so bili samostan že okoli l. 1200. in spremenili ga v korarsko cerkev. Na prošnjo načelnika žičkemu samostanu je pa vojvoda Leopold l. 1208. zopet ukazal ustanovitev kartuzijanskega samostana v Jurkloštru. Od l. 1209. do l. 1230. sta bila pa menda v tej dolini dva sveta zavoda, korarji menda v Marijini vasi, Kartuzijanci pa na Gračnici.

Na gorenjem Štajerskem so bili v tej dobi ustanovljeni samostani: Admont (l. 1074.), (l. 1128. je bil tû tudi nunski samostan, do l. 1570.), ki je radi svojega bogastva, neumornega delovanja menihov v prid človeštva in radi pospeševanja véd in umetnosti zaslovil celó v jutrove dežele; sv. Lamprecht (1102),

¹⁾ 12. stoletje ima toliko ustanovitev samostanov, cerkvá in škofij, da ga zgodovinarji kaj radi „cerkveno stoletje“ nazivljajo.

znamenit radi književnega delovanja, Rouno (Rein, l. 1128.), Sekov (l. 1142.), Borov (Voraus, 1163).

Tudi cerkve so se v tej dobi (980 — 1192) pridno ustanovljemale. Cesar Oto je daroval solnograškej nadškofiji „V dolinji dvor (Udoleni dvor, Undrinhof), gozd Susil (Sausal), mesto Zuip (Sulb — Solva), Lipnico (970) (sama slovenska imena), da je v teh krajih cerkve postavljajal. Na slovenskem Štajeru so bile ustanovljene v teh časih cerkve: V Rušah nad Mariborom (900), pri Moti cerkev sv. Radigunde. — L. 1065. je bila v Weizbergu na sedanjem srednjem (nemškem) Štajeru od tū naseljenih Slovencev, od katerih ni zdaj nikakoršnega sledū več, cerkev ustanovljena. V tej dobi ustanovljene cerkve so še: v Jarenini (1135 ali 1139; prvi župnik Henrik l. 1209.), v Hočah (1146 ali 1265), v Konjicah (1173), v Ljutomeru (1174), v Mariboru sv. Ivana (farna, 1175), v Gornjem Gradu (1140—1175), v Radgoni (1187), v Braslovčah (1120), v Pilštanji (1173)¹⁾, v Žičah (1165), Slovenji gradec (1090), Ponikva, Celje, Hoče, Kostrivnica (1160 — 1190), Šmarje pri Jelšah (1194). Tudi Slivnica²⁾ se imenuje že l. 1146. V Vuzenicah je bila župnija že l. 1045., prvi župnik Sewold. Nove ustanovljene škofije: sekovska, labodska, krška, imele so posestva tudi po spodnjem Štajerskem. L. 1075. utemeljena krška škofija je dobila od sv. Heme bogata posestva v dolini koroške in kranjske Mirne (tudi okoli Mokronjeka ali Mokronoga) ter na Štajerskem okoli Kozjega, Podsrede, Planine in Vitanja.

Vladanje Babenbergovcev na Štajerskem. (1192—1246).

Leopold V. (1192—1194.)

Že pred združitvijo Štajerske z Avstrijo vladali so slavni Babenbergovski mejni grofi (od 976) in vojvode (od 1156) s hrabro roko in razumnostjo v sosednej, dolenjej in gorenjej Avstriji.

V teh deželah je bil vlado ustanovil po smrti (1177) Babenberžana Heinrika Jasomirgotta, ki je bil prvi Avstrijski vojvoda, Leopold V. Krepostni. Vladal je za časa križarskih

¹⁾ Prvi župnik Bernhard.

²⁾ Prvi župnik „Guntherus de Sluniz“ 1173. Sedanja cerkev je od l. 1753. Župnija je bila do l. 1785. jako velika in obsega še zdaj 15 vasi.

vojsk. Vsa Evropa je bila po konci, ko so se pripravljali Turkom iztrgati mesto Jeruzalem. Orožja zmožni možje vseh stanov so se zbirali k vzajemnej vojski zoper dednega sovražnika vsega krščanstva.

Posebne važnosti bila je tretja križarska vojska. Udeležili so se je nemški cesar Friderik Rudečebradec, Filip Avgust, kralj francoski, in Rihard Levosrčni, kralj angleški. Večji del teh vojnih trum je šel skozi Avstrijo in Ogersko. Pozneje se jim je pridružil tudi avstrijski vojvoda Leopold V. Pred mestom Ptolomais se je vnela strašna bitka. Vendar so kristijani vzeli mesto, in vojvoda Leopold je bil prvi, ki je sè svojimi hrabrimi Avstrijci naskočil mestno obzidje ter postavil avstrijsko zastavo na najvišji stolp.

Pa Rihard Levosrčni je bil tudi eden prvih na obzidji. Ker ni mogel strpeti, da bi vihrala zraven njegove zastave še kaka druga, zapove avstrijsko zastavo odvzeti in jo teptati z nogami. Ta čin je sicer silno razžalil vojvodo Leopolda, a vendar se ni skušal maščevati, da bi zbog nesloge v križarskej vojni ne zmagal sovražnik. Pa predno se je vojvoda Leopold vojskoval dalje, dal si je svoje preveze sleči. Bil je to nenačuden pogled, videti njegovo svitlo belo vrhno vojaško suktnjo, ki je bila po vsem s krvjo polita; le oni del, ki ga je pokrival pas, ostal je bel. V priznanje te hrabrosti in blagega mišljenja Leopoldovega dovolil mu je nemški cesar Henrik VI., da se naj v avstrijski grb namesto petih škranččkov vzame beli prečnik na rudečem dnu.

Vojvoda Leopold je prinesel iz sv. dežele košček sv. križa in ga je daroval samostanu Sattelbach na dolenjem Avstrijskem, katerega so zato Heiligenkreuz (sv. Križ) zvati začeli. — Dunajsko Novo mesto je ustanovil on.

Novi vladar Štajerske, vojvoda Leopold V., je bil po smrti svojega stričnika Otokarja VI., tudi od nemškega cesarja Henrika VI. v Wormsu za vojvodo Štajerske pripoznan in potrjen. Njegovo vladanje Štajerske je pa le kratek čas trajalo. Ko je prišel prvokrat v glavno mesto Gradec (1194), kjer se je bila njemu na čast sv. Štefana dan osnovala velika vitežka igra z orožjem (turnir), udeležil se je je po takratnih običajih tudi vojvoda sam. Vsi vitezi so bili v železnej obleki, na glavi so imeli čelado (železno kapo), v enej roki kopje ali sulico, v drugej ščit. Tako oboroženi so jahali na konji ter skušali nasprotnika s konja vreči, a sami pa trdno na njem obsedeti. Pri tej nevarnej igri se konj novega vladarja Štajerske na ledu zaletel in tako spodrsne, da si Leopold desno nogo zlomi. Trpel je najhujše bolečine. Ker ni bilo zdravnika dobiti, poskusil si je sam s po-

močjo svojega služabnika z močno sekuro nogo odsekati; s tem se je pa smrtno ranil. Njegove ure so bile štete. Noge se je prijel prisad, in vojvoda je pet dni po tem nesrečnem padu svojo dušo izdihnil. Bil je še-le 37 let star. Pokopali so truplo še krepkega moža srednje starosti pri sv. Križu na dolnjem Avstrijskem. Po Leopoldu V., ki je vestno in čvrsto vladal, žalovali so, kakor se v stari kroniki bere, vsi podložniki tako zeló, „da se po nobenem ne more v večjej meri žalovati“.

Vojvoda Leopold VI. Slavni. (1198—1230.)

Leopold V. je zapustil dva čvrsta sinova; starejši Friderik mu je bil naslednik v Avstriji; mlajši, Leopold, na Štajerskem. Ko je pa bil Friderik l. 1198. iz križarske vojske se domov povrnivši umrl, nasledoval ga je brat Leopold v obeh vojvodinah.

Njegovo vladanje se more po pravici „slavno“ imenovati; odlikoval se je kót državnik in junak in kot človek v vsakem obziru. Zato ga tudi njegov sovrstnik, pesnik „Walter von der Vogelweide“, tako močno hvali, ko pravi, da nihče ne živi, ki bi se mogel ž njim primerjati. Že v l. letu (1199) Leopoldove (VI.) vlade, bili so na spodnjem Štajerskem zgodovinsko-ime-nitni boji z Ogrji. V te se je bil Leopold VI. na ta način vpletel, da je pomagal ogerskemu kralju Andrašu proti njegovemu bratu Emeriku. To je pa imelo dobre nasledke za našo deželo. V teh bojih se je namreč ptujski gospod (Herr von Pettau) Friderik I. tako čvrsto obnašal, da je s pomočjo nemških vitezov pribojeval ves lepi veliko-nedeljski okraj (t. j. Velika nedelja, Ormož, Središče, sv. Miklavž z ljutomerskimi goricami), ki je bil takrat pod oblastjo Madjarov ves zdivjan. Te lepe kraje je Leopold VI. pridružil Štajerskej, a nove podložnike pre-pustil ptujskim grofom. (V spomin na sklenjen mir z Ogrji je bilo menda mesto Ormož [Friedau] ustanovljeno.) Ime Friedau spominja na ustanovljeni mir (Friede). (?)

Pozneje (okoli l. 1205.) se je tudi določila v teh krajih se-danja meja Štajerska proti Ogerskej, namreč od Radgone do Mote pri Ljutomeru Mura, in v ljutomerskih goricah Presika itd.

Po grofu Frideriku pridobljeni kraji, kjer so seveda sami Slovenci stanovali, bili so čisto zapuščeni, imeli niso menda niti enega božjega hrama, kajti cerkev pri Velikej nedelji je bila gotovo opuščena. Zato jih je prepustil omenjeni ptujski grof nemškemu križniku (deutscher Ritter-Orden), kateri so v teh krajih cerkve postavljali in duhovnike svojega reda semkaj pošiljali. Še dandanes so na omenjenih farah duhovniki tega reda. Imajo pa tudi Ptujski grofi Friderik I., II., III. za kultiviranje vzhodnega dela slovenskega Štajera, zlasti za osvobodjenje od krutih Madjarov, velike zasluge.

Friderik Bojeviti. (1230 — 1246.)

V dobi tega poslednjega vojvode iz hiše Babenbergovske, katerega imenuje zgodovina po pravici Bojevitega, so bile vedno vojske z različnimi domačimi in tujimi protivniki. (Ta avstrijski vojvoda se je prvi imenoval tudi gospod Kranjske, ker si je bil pridobil nekatera posestva v tej deželi. On je bil namreč pomnožil po ženitvi od svojega očeta na Kranjskem kupljena posestva.) Bojeval se je začetkoma z Bavarci, potem se je boril s svojimi lastnimi nezadovoljnimi grofi in z ogerskim kraljem Andrašem. V boji in prepiru je bil celó z nemškim cesarjem Friderikom II., kateri mu je bil začasno tudi vzel Štajersko. Da-si mu je bila sreča večkrat nemila, ostal je vendar koncem vsakega boja on zmagovalec. Nesrečna je bila za njegovo osebo le njegova zadnja bitka z Ogrji. Ogerski kralj Bela IV. je bil razžaljen, ker mu Friderik v boji zoper Mongole ni hotel pomagati; zato napade Avstrijo z ogromno vojsko in pridere do Dunajskega Novega mesta. Friderik ga sicer v bitki ob Litavi (15. junija 1246) premaga, pa izgubi ondi svoje življenje. Ko je namreč ranjen s konja padel, zasačili so ga sovražniki ter ga umorili. Morilec je bil baje Friderik Frankopan, grof Modruški. Ž njim je zamrla vitežka rodovina babenbergovska, ki je od l. 976. do 1246., torej 270 let čez Avstrijo in 54 let čez Štajersko vladala. Friderik pa je bil pokopan v samostanu pri sv. Križu, kjer to naznanja njegov grob, kamen, predstavljajoč viteza v vojaški obleki z dvema angeljema in dvema menihoma.

Notranje razmere na Štajerskem v dobi Babenbergovcev. (1192 — 1246.)

Združenje Štajerske in Avstrijske je imelo le dobre nasledke za oboji deželi. Štajerska je sicer prenehala biti samostalna vojvodina, a z združenimi močmi ste zdaj se obe ložje branili vnanjih sovražnikov in ložje pospeševali duševno in gmotno blagostanje ljudstva. Kolike koristi je bila pa ta zveza za takratne babenbergovske vladarje, razvidi se še iz tega, da je Friderik Bojeviti edino še s sredstvi, ki jih je dobival iz svojih nevelikih dežel, mogel vspešno bojevati se z dosta močnejšimi sosedi, kakor so bili Bavarci, Čehi, Ogrri in drugi njegovi neprijatelji. V tej zadevi si je bil največjo zaslugo pridobil že Leopold Slavni, ki je bil svoje dežele denarstveno dobro uredil, ki je za kupčijo in obrt jako skrbel, največ s tem, da je pospeševal blagostanje mest in trgov, katerim je tako rekoč še le on temelj postavil.

Štajersko železo je po svetu neprenehoma slovelo; zato so štajerske delavce v daljne dežele pozivali. Izvaževalo se je pa še drugo blagó, zlasti sol, lepa živina, kože. Za kupčijo so dobro služile domače reke Sava, Drava, Mura in Aniža, po katerih se je razno blago plovilo. Čez Semernik¹⁾ je bila že takrat napeljana cesta v Dunajsko Novomesto in na Dunaj sam. Na slovenskem Štajeru se je že takrat veliko dobrega vina pridelovalo ter prevaževalo skozi Gradec na Judenburg, kjer se je vinski dac od voznikov pobiral, in še dalje naprej. Za trgovino na spodnjem Štajerskem sta bila Maribor in Ptuj že takrat važni mesti. Odkar so se vladarji in podložniki bolj z daljnim svetom seznanili, zlasti z jugom, z Italijo, pripoznali so tudi važnost boljše komunikacije, boljše vezi lastnih dežel z onimi.

Zato je Leopold VI. dal na lastne stroške čez Savo sezidati (1224) most.²⁾ Pri tem mostu je bila cerkev sv. Egidija in grad, katerih zdaj več ni. [Most pa, ki je zdaj ondi čez Savinjo napeljan, ni prvotni most, kajti ta je bil čez Savo postavljen in že v celjskih bojih (1442) razdejan.]

¹⁾ Semernik (za Semering) ni novo skovana oblika, tako se je beseda pisala že v 9. ali 10. stoletji.

²⁾ Na tem kraji so morda že Rimljani most imeli.

V dobi Babenbergovcev so se zlasti mesta že začela razvijati, kakor smo že omenili. K temu so pripomogle razne predpravice, katere so vladarji jim podeljevali. Nekatera mesta so imela, n. pr. pravico, da so morali tuji trgovci svoje blago pri njih nekaj časa razkladati in le meščanom na prodaj ponujati. S to pravico je bila večkrat v zvezi dolžnost vseh trgovcev, da so smeli svoje blago prevaževati le po javnih cestah, ki so skozi taka mesta peljala, in da so se za prevažanje posluževati morali vozov ali ladij, ki so bile lastnina teh privilegiranih mest, v katerih so gospodarili meščani s svojimi izvoljenimi sodci ali župani, čisto neodvisno od grofov.

Največjo oblast v upravljanji dežele in v sodnijskih zadevah so imeli: deželni poglavar, deželni sodnik, deželni pisar. Za prvega deželnega poglavarja, t. j. namestnika deželnega kneza ali gospodarja se navadno imenuje (l. 1229.) Reimbert Mureški (von Mueregg), prvi deželni sodnik Ulrih Pfannberški in prvi deželni pisar Henrik Merinski (von Merin [1241]). Ti so imeli predsedništvo pri deželnih stanovih (deželnem zboru). Poslednji so bili škofje, prelati, grofi, vitezi, tako zvani „plemeniti hlapci“ in meščani cesarskih (vojvodskih) mest, kakoršna so bila: Gradec, Maribor, Judenburg, Ljubno, Bruck, Ptuj in druga.

Cerkvena zgodovina te dobe. (1192 — 1246.)

V dobo Babenbergovcev spada ustanovitev naših škofijstev. Ker je bila Solnograška nadškofija preobširna, ustanovil je nadškof salcburški, Eberhard II., leta 1218. sekovsko (graško) škofijo. Znamenita so imena župnij, ki so prvotno spadale pod sekovsko škofijo, n. pr. Kobenc, Brank, Lembšnic, ki se glasé precej slovensko. Leta 1228. je bila ustanovljena pa labodska škofija. Prvi labodski škof je bil Ulrich I. (umrl leta 1257.). Prvotno (pa tako je ostalo tudi kacic 500 let) je obsegala labodska škofija samo kacic osem župnij, tri na Koroškem in pet na Štajerskem [Remšnik¹⁾, Veliki sv. Florjan, sv. Peter pri Lindenbergu, sv. Martin v Sulpski dolini in Sussenzelle; poslednji kraj je menda v ali pri nekdanjem mestu Solva bil].

¹⁾ Župnija in cerkev v Remšniku se imenujete že l. 1201. in prvi župnik je znan pod imenom: Konrad Krautberger.

Savinjski višji dijakonat.

Že Karol Veliki je bil določil, da ima v cerkvenih zadevah biti Drava meja med salcburškim nadškofijstvom in oglejskim patrijarhatom (811). Spodnji Štajer je bil pa precej oddaljen od očakovega sedeža, zato so bili oglejski očaki postavili skoro za ves spodnji Štajer višjega cerkvenega nadzornika pod imenom „Savinjskega arhidijakona“ (govor o njem je najprvo l. 1173.), ki je imel v cerkvenem obziru nekoliko teh pravic, kakor škofje. Pod ta Savinjski arhidijakoniat so spadale vse župnije od Save do Drave, razen slovenjegraškega okraja (slovenjegraški okraj je bil pa tudi od l. 1251. do l. 1360. lastnina oglejskih očakov); pa tudi Kranjske župnije: Svibno, Radeče (Radeče so bile vikarijat laški) so spadale do l. 1787. pod Savinjski arhidijakoniat. Vsaj se je celó mislilo škofovski sedež iz Pedene (v Istri) v Gornji grad postaviti, kajti že oglejski očaak Bertrand je l. 1238. stavil papežu ta predlog. Toda ta namera se ni izvršila. Prvi arhidijakon je naveden l. 1173. z imenom Pertoldus v nekem pismu Žičkega samostana. Poznejši arhidijakoni so bili ob enem župniki na različnih župnijah spodnjega Štajera, kajti v poznejših letih je skoro ves spodnji Štajer spadal pod oblast tega višjega duhovna. Od l. 1715. je imel mestni župnik v Celji vsikdar tudi Savinjski arhidijakoniat. Nekaj župnij je bilo v teku časa izključenih iz Savinjskega arhidijakonata, tako n. pr. je bila župnija Žalska l. 1256. pridružena zatiškemu samostanu na Kranjskem, l. 1257. je bila župnija Št. Lovrenc v Puščavi izročena Št. Pavelskemu samostanu na Koroškem. Pri ustanovitvi ljubljanske škofije odtrgale so se Savinjskemu arhidijakonatu župnije: Svibno na Kranjskem, Braslovče, Skale, Pilštanj in Gornji grad na Štajerskem, o čemur bode še govor. (Poslednje župnije so spadale itak pod Gornji grad.) Videmska župnija, ustanovljena l. 1297. in imajoča pod seboj podružnico v Sevnici in Brežicah („Widum“ [Videm]), se je imenovalo vse, kar je k farovžu spadalo [Orožen]), pridružila se je bila pa l. 1374. kostanjeviškemu samostanu in l. 1493. pa ponkviška župnija rudolfovskemu kapiteljnu na Dolenjskem. Premembe v pridruževanju spodnje-štajerskih župnij so se še večkrat vršile. V 15. in 16. stoletji je bil Savinjski arhidijakoniat združen z junsko dolino na Koroškem.

Včasih sta bila pa savinjska dolina in dravsko polje tudi ločena v cerkvenem obziru. Savinjski arhidijakonot je trajal do l. 1787. Takrat so se župnije: Slivnica pri Mariboru, Hoče, Hajdina, Lembach, Ruše, Št. Lovrenc na dravskem polji, Nova Štifta, sv. Barbara izročile sekovskemu škofijstvu, Radeče ljubljanskemu, a celjsko okrožje pa labodskemu škofijstvu. Poslednji savinjski ali celjski arhidijakon Peter Anton Segher pl. Weisenhaus se je l. 1790. pritožil zoper opuščenje arhidijakonata, a nič ni opravil. — Iz popisa papeževih davkov (Collectae papales) l. 1323. poizvemo, da so sledeče cerkve spadale pod Savinjski arhidijakonot: Žiče, Jurklošter, Studenice, Polzela, Gornji grad, Hoče, Laško, Konjice, Škale ¹⁾, Braslovče ²⁾, Žalec, Slivnica pri Mariboru, Nova cerkev pri Celji, Rogatec, sv. Rupert na Vidmu, Svibno, Ponikva, Gotovlje, dolnja Pulskava, sv. Martin v Šaleku. Celjska župnija je bila v 12. stoletji ali k večjemu v 13. stoletji ustanovljena. Prvi župnik z imenom Rubperus je imenovan v pismu l. 1229. Patronske pravice čez celjsko župnijo je imel prvotno Ulrich II. grof Heunburški (Oberski).

Pod vlado Babenbergovcev so se ustanovili na slovenskem Štajerskem trije samostani, namreč l. 1239. je ustanovil v Ptuji Ulrik Wallsee minoritski samostan, in l. 1241. je bil ustanovljen minoritski samostan tudi v Celji, in to najbrž po Soneških ali Savinjskih gospodih. Še prej (1221) je bil ustanovljen nunski klošter v Mariboru in l. 1230. je bil postavljen v Ptuji temelj dominikanskemu samostanu.

Novo cerkve na slovenskem Štajerskem se morejo v minulem polstoletji sledeče zaznamovati: na Svičini (1196) ³⁾, v Sevnici (1199), pri sv. Lenartu na Goriškem (1208), v Loki (to cerkev je bil sezidal Babenberški vojvoda Leopold Slavni v spomin svoje materi Heleni, hčeri ogerskega kralja Gajza [1208]), na Gori pri Ptuji (1230), pri Veliki nedelji (1235 ali 1220) ⁴⁾,

¹⁾ Stara župnija, l. 1142. se že imenuje župnik Henrik.

²⁾ Župnija l. 1140., cerkev l. 1255. in l. 1173. župnik Lambert.

³⁾ V tem letu se je namreč postavila tukaj kapelica, katero je bil blagoslovil sam solnograški škof Adalbert.

⁴⁾ To pa je bila menda že druga, kajti prvo od l. 800. so razdrli najbrž Madjari. Sedanja cerkev je pa iz 17. stoletja.

cerkev sv. Petra in Pavla v Ptuji (1239), v Novi cerkvi (1241).¹⁾ (Nova cerkev je imela za svoje podružnice: Vojnik, Dobrno in Šmartin v Rožnem dolu.) Maribor (cerkev 1229, župnija 1295). Iz 12. stoletja je tudi menda župnija Šmartin pri Slovenj. gradci (cerkev sedanja pa od l. 1701. menda). Zeló stara je cerkev v Vitanji, prva je stala morebiti že v 11. stoletji. Tù se imenuje prvi župnik Dan. Kaiser. Zeló stara je cerkev v Rušah. Po pripovedki je bila postavljena l. 905., pa je spadala pod glavno župnijo v Hočah, od koder so se postavljali vikariji za to službo; prvi vikar, ki se imenuje tudi župnik, je bil Pavrič (1625). Pa tudi l. 1435. se imenuje Emilijan župnik. — Cerkve, samostani, škofije, proštuje, župnije so se v dobi križarskih vojsk, in to v 12. in 13. stoletji, tudi s posvetnim premoženjem jako obogatele; po spodnjem Štajerskem je morebiti jedna petina vsega zemljišča spadala cerkvi.

Na božje pote je namreč takrat vse hrumelo, nekateri v Rim, drugi v Jeruzalem, tretji zopet v Marije Celje. „Za velike grehe so dajali ljudje cerkvam in kloštrom na množine denarja ali gruntov, podložnikov in družih gospodskih pravic. Neka cerkev, za katere začetek se ne vé, je morda tako nastala. Križarske vojske so bile samostanom na veliko korist. Marsikateri graščak, ki je šel v daljne jutrove dežele, zastavil je kloštrom svoje premoženje, katero jim je tudi večji del ostalo, ker se navadno ni nazaj povrnil.

Národne razmere v tej dobi. (1192 — 1246.)

Od Ogleja so pošiljali in nastavljali največ take duhovnike, kateri so bili ljudskega jezika zmožni. (?) Iz Solnograda je dobival slovenski národ po srednjem in severnem Štajeru, kjer je bil še takrat v večini, večinoma le take duhovnike, kateri niso umeli naščine in se je morda še le potem za silo malo naučili. Od cerkvene, še več pa od posvetne strani, skrbelo se je takrat že prav zeló za ponemčevanje Štajera. Na kraljevska posestva so bili postavljeni za oskrbnike zgolj nemški gospodi, ki so seboj pripeljali le nemške slugе in hlapce. Ti so pa zanesli v te prvotno slovanske kraje le nemške navade in običaje in le nemški jezik. Vendar pa severni Štajer v 13. stoletji še ni bil tako zeló po-

¹⁾ Prvi župnik Oton l. 1236.

nemčen, kakor bi si kdo mislil. Lehko se trdi, da Slovencev je bilo pred 1000 leti petkrat toliko, kakor dandanes, kajti bivali so Slovenci po vsem Štajerskem, Kranjskem, Koroškem, po Primorji, po Avstriji, Tirolskem itd.

Vsled naseljevanja Nemcev je nastala mešanica narodov po zgornjem Štajerskem; torej so zgornji Štajerci nemško-slovenska zmes. Navedli smo že jako obilno slovenskih krajevnih imen iz tega in prejšnjih stoletij, navedli bi jih lahko še več, ako bi se utegnili z emitologijo obsirneje baviti. Je pa tudi zgodovinsko dokazano, da so živeli po severnem Štajerskem še v 13. in 14. stoletji nekatere slovenske družine.

„Codex Frisingensis“ omenja nekaj nedvomno slovanskih osebnih imen, n. pr. l. 1148. neko plemenito gospo Dobronogo, l. 1188. plemiča Trdislava, za tem Chogoja, Negoja, in l. 1348. celó še nekega Valhuna. Ali mar imena Zwentopolch, Putizlau (Budislav), Witoguaus (Vitoglav), Stojdrag niso slovanska? Interesanten je v tej zadevi Trstenjakov spis v „Novicah“ (1881): „Nekaj o osebnih imenih korotanskih Slovencev“, v katerem dokazuje naš učenjak, da je bilo v srednjem veku po nemškem delu naše dežele vse polno lepih slovenskih imen. — Ondi beremo n. pr.: Okoli l. 1140. sta slovenski plemič Trdislav in njegova žena Slava sezidala na svojem posestvu cerkev blizo sv. Mihaela v Lesniki (Liesing) na zgornjem Štajeru. Še večji dokaz, kako zeló je bila slovenščina po zgornjem Štajerskem še v 13. stoletji razširjena, nam je slavni štajerski vitez in nemški pesnik Ulrik Lichtensteinski (umrl 1275). Ta je dvakrat prepotoval dežele od Italije do Avstrijskega, prvokrat z imenom kralj Artus, drugič kot gospa Venera oblečen, toda le v šali, kajti pod žensko obleko je nosil vitežko opravo. Povsodi, kjer se je ustavil in prenočil, pozval je viteze na boj s sulicami in kopjem, kakor je bilo v srednjem veku navadno pri vitežkih igrah, turnirjih.

Kogar je Lichtensteinski premagal, t. j. kogar je on s konja vrgel, ta mu je moral potem služiti. Kdor se je pa čvrsto in hrabro bojeval, ta je dobil od njega v častni spomin zlat prstan. Pisati se vé da ni znal, kakor njegovi drugi plemeniti sodobniki ne, toda svoje pesmi je narekoval pisarju. Lichtensteinski si je bil sezidal blizo Unzmarkta (beseda Unca je slovenska) grad Frauenburg. (Dandanes je podrtina. V tej podrtini se je pa

našel l. 1871. njegov grobni napis v nemškem jeziku, in pravijo, da je to najstarejši grobni kamen z nemškim napisom. Ali pod tem nemškim napisom je bil prej latinski, in prvi se je vsekal po vrh družega še le potem, ko je bil poslednji neznamen postal.) In kakošne narodnosti pa je utegnil biti ta Lichtensteinski? Nемеc je bil prej ko ne; a gotovo je, da je slovenski razumel. Kako bi ga bili sicer na Koroškem slovensko nagovarjali? Kako bi bil slovenske besede v nemški tekst svojih poezij zapisal? Kako bi bil sicer toliko potovati mogel po slovenskih pokrajinah?!

Slovenski jezik je bil namreč v 13. stoletju še dvorni jezik po Koroškem. L. 1227. je pozdravil koroški vojvoda Bernard (l. 1201. — 1256.) z drugimi vitezi pri reki Zilici na Koroškem tega pesnika, ki je kot kraljica „Venus“ potoval, s slovenskimi besedami: „**Buge Waz primi gralva Venus**“. Ulrich Lichtenstein je pošiljal, potovaje iz Benetk na Češko, sela pred seboj na razne dvore, kjer je njegov prihod naznanjal. Sel, ki je došel s tem namenom v Kindsberg k Otonu pl. Buhov, bil je tako sprejet: „Vil edelin künigin, Juh heizet willekomen si In Ditzlant ein windisch wip“. Ulrik se je namreč boril z Buhovskim, ki je bil oblečen kot žena Slovenka. (Dve dolgi kiti ste jej viseli doli čez sedlo, in na sebi je imela „godeže“, kar je bila obleka slovenskih žen, vrh tega je imela tudi „šapel“, jako drag in bogat. [Majciger, „Kres“.]) To kaže, da so bile slovenske noše še takrat dobro znane po zgornjem Štajerskem. ¹⁾ Sami Nemci trdijo, da je bilo pred nemškim vitežtvom slovensko vitežtvo na Koroškem in tudi slovensko petje. (Trstenjak v „Kresu“.)

Tudi umetnosti so se že v tem času gojile. V Žicah (Zajkloštru) je živel pesnik z imenom Filip, ki je sestavil legendo o življenju sv. Marije device v latinskem in nemškem jeziku (v 2. polovici 13. stoletja).

Na dvoru babenbergovskih vojvod v Beči in Gradci se je čislalo zlasti petje, in sicer tako imenovano petje o ljubezni ali petje o ženskah (Minnegesang). Med temi pevci in pesniki so se nahajali tudi štajerski plemenitaši. Najimenoitnejša sta bila že prej omenjeni Ulrik Lichtensteinski in Herrand Wildonski. Pa tudi dva slovenska(?) Štajerca bila sta pesnika te vrste, namreč

¹⁾ Vsaj se med drugimi nemškimi oblačili v srednjem veku imenuje tudi „sukaney“, t. j. suknja. (Muchar.)

neki „gospod Soneški“, Konrad, ded onega Friderika Soneškega, ki je postal l. 1341. grof. Ta se je menda l. 1224. v Brezji (Friesach) s znanim Ulrikom Lichtensteinom klal. Zložil je Konrad Savinjski nemško lirično poezijo. (Sonegg je toda bil tudi grad na Koroškem.) Med pesniki te dobe je bil tudi neki „Gornjegradski“.

Da naša domovina, krasni Slovenski Štajer, ni bila že v tistih časih več „terra incognita“ („neznana dežela“), o tem nam spričuje velik nemški pesnik tiste dobe, namreč Wolfram Eschenbach. V svojem umotvoru „Parzival“ govori namreč o nekem zlatonosnem potoku z imenom „Grajena“, kateri se v okolici Mariborski v Dravo izteka. To je Grajena, potok, ki se pri Ptuji v Dravo izteka. Wolfram Eschenbach (umrl 1230) je potoval od Ogleja gor tudi čez slovenski Štajer in imenuje v svojej pesmi „Parzival“ te-le slovenske kraje: Róhas (Rogatec), Zilje (Celje) in Gandine (Hajdina) pri Ptuji.

Medvladje.

Štajerska pod ogersko oblastjo.

Po smrti vojvode Friderika II. prišli so žalostni časi za Štajersko. Že večkrat omenjeni nemški pesnik Ulrik Lichtensteinski pripoveduje o teh časih, da se je noč in dan kradlo, da so se bogatini med seboj prepirali, da je mladež svoje premoženje zapravljala in ga z ropom nadomestiti hotela. In ta doba, medvladje zvana, je trajala dolgih 36 let. Avstrijo in Štajersko, ki ste bili zdaj brez gospodarja in vladarja, smatral je takratni nemški cesar Friderik II. Hohenstaufenski za državni fevd, kateri ima zdaj njemu pripasti. Zato je on postavil v deželo svojega namestnika, Otona Ebersteinskega¹⁾, kateri naj bi obe deželi v njegovem imenu vladal. Takratni papež Inocenc IV. je bil pa velik nasprotnik cesarske rodovine Hohenstaufenske in ni trpel, da bi se bila ona okrepila. Hotel je Štajerce na to nakloniti, da bi bili sestro pokojnega vojvode, Margareto, ali njegovo unukinjo Jero pripoznali za vladarico Štajerske. Ker ga pa Štajerci niso takoj vbogali, pretil jim je z žuganjem in kaznimi. A vse ni nič hasnilo. Naposled jih kaznuje z naj-

¹⁾ V dobi avstrijskega medvladja sta dva cesarska namestnika Štajersko upravljala: Eberstein (od l. 1246. — 1249.) in Majnhard goriški (od l. 1249. — 1250.).

večjo cerkveno kaznijo, z interdiktom, ki prepoveduje vsaktero službo božjo. Kljubu temu so ostali Štajerci zvesti cesarju, ki je za Ebersteinom poslal goriško-tirolskega grofa Meinharda za namestnika Štajerske. Cesarja Friderika pa zadene l. 1250. nagla smrt. Za svojega dediča v Avstriji in na Štajerskem je sicer izvolil svojega unuka Friderika, sina Margarete Babenbergovske, pa tudi tega je bila smrt že v sledečem letu pograbila. Oblast Meinhardova je bila že po cesarjevej smrti prenehala, zato je ta zapustil deželo, ki je ostala brez vladarja. A kmalu so se našli kandidati, ki so po njenem posestvu hrepeneli. Eden teh je bil češki Otokar II., ki se je bil poročil s staro Margareto Babenbergovsko, da bi si kot njeni zakonski soprog večje pravice do avstrijske in štajerske dežele pridobil. Avstrijski stanovi so bili l. 1251. sami radi Otokarja češkega za svojega vojvodo izvolili; in l. 1262. je tudi rimsko-nemški cesar (Rihard angleški) Otokarju avstrijsko in štajersko deželo v fevd izročil. A tudi ogerski kralj Bela IV. je hrepenel po zapuščenih deželah, katere bi bil rad za svojega sina Štefana pridobil. Naravno je tedaj, da je nastala vojska med obema pretendentoma. Na prigovarjanje papeževu sklenil se je pa v Budi dne 3. aprila l. 1254. mir, po katerem je pripadla Štajerska mladoletnemu sinu ogerskega kralja, Štefanu, Avstrija pa češkemu Otokarju II. Radi mladoletnosti novega vladarja štajerskega, Štefana, upravljal je štajersko deželo Štefan Šubic iz Zagreba. Ali ž njim je bilo ljudstvo kmalo nezadovoljno, zlasti pa plemenitaši, ker Madjari niso hoteli njih pravic potrditi in ker se je vsako upiranje hitro s silo ukrotilo. Zdaj so se pa tudi štajerski plemenitaši ohrabрили in ogerskega namestnika, Štefana Zagrebskega, iz dežele iztirali. Napadla sta ga bila (1258) zlasti Seifried Marenberški in Hartnit Ptujski v Mariboru, od kodar je z velikim trudom čez Dravo na Ogersko utekel. Na to pride novi vladar ogerski, Štefan, sam na čelu velike vojske na Štajersko in se v Ptuji ustanovi. To priliko porabi češki kralj Otokar II., ki je imel že Avstrijo, da se prikupi Štajercem, katere je bil Štefan s svojo vojsko hudo razkačil. Že l. 1259. je prišel v Gradec in postavil tu svojega namestnika. Potem je napravil red in ostro kaznoval plemiče, ki so krivico delali, kar je nekatere razkačilo. Otokar je imel razen ogerskega

Štefana tudi hudega nasprotnika v koroškem vojvodi Filipu, a oba je srečno premagal. Filip je bil brat poslednjega koroškega vojvode Ulrika III. (umrl brez otrok 1269), ki je svojo vojvodino zapustil češkemu Otokarju. To vojvodino bi bil pa tudi rad imel pokojnega brat, Filip, duhovnik. Otokar se je trudil, da bi bil Filip vsaj za oglejskega patrijarha izvoljen, pa tudi to ni šlo, ker Filip je imel v vsakem obziru slabe lastnosti.

Češki kralj Otokar II., štajerski vojvoda.

Da se je bil Otokar štajerske dežele polastil, to je bilo hudo razžalilo vse Madjare; po volji pa tudi ni bilo nemškim knezom. Bela IV. napove zatorej Otokarju II. vojsko. Ali vojna sreča je bila zlasti s pomočjo junaških Štajercev na strani Otokarjevej, kajti v bitki pri Kressenbrunu na Moravskem polji (1260) so bili Madjari pobiti in so morali štajersko deželo hoté ali nehoté pripustiti Otokarju, kojemu so se Štajerci v Gradci klanjali kakor novemu vojvodi.

Namera Otokarjeva je bila, stalno utrditi si pridobljeni deželi, Avstrijsko in Štajersko; zato se je prikupoval mogočnej duhovščini, podpiral je samostane, in pridobil od mest, katerih blagostanje je pospeševal zlasti s tem, da je skrbel za kupčijo, deželni red in mir, vse spoštovanje. Ker so bili avstrijski stanovi svojo vojvodino ponudili Otokarju, zato je mislil, da ima pravico tudi do Štajerske, ki je bila že od l. 1192. vedno pod enim in istim vladarjem združena. Pod njegovo vlado se je bil sestavil natančen popis vseh posestev deželnih knezov pod naslovom „Rationarum“, katera knjiga je neizmerno važna za štajersko topografijo v srednjem veku. Sestavil jo je bil notar Helwig, ki je bil pisar namestnika štajerskega, olomuškega škofa Bruna (1267).

Vendar se je Otokarjeva prvotna priljubljenost pri Štajercih kmalu v sovrašтво spremenila. Temu je bil vzrok njegova oštrost nasproti štajerskim plemenitnikom, veliki davki, katere je terjal za svoje večkratne vojske in za svoj drag dvor, in naposled tudi to, da je dajal tujcem pred domačini prednost. Ko je gospod Ptujski, Friderik, Otokarju o tej nezadovoljnosti pripovedoval, razkačilo ga je to tako zeló, da je bil dal mnogo štajerskih vitezov

vjeti in jim njih gradove podreti. Med vjetimi, ki so bili čez pol leta zopet izpuščeni, je bil tudi štajerski pesnik Ulrik Lichtensteinski. Imenitnega žlahtnika štajerskega Seifrieda Marenberškega je celó v Prago tiral in ga ondi mučiti in umoriti ukazal, ker mu ni bil udan. O tem pa sodi slavni naš Terstenjak vse drugače v „Kresu“ l. 1881. (stran 302): Nekateri štajerski plemiči so namreč rovali zoper Otokarja. Marenberški se je pa njemu hlinil. Slovenjegraški plemič Ortolf je bil po zvijači dobil svojega soseda Seyfrida v pest (povabil ga je bil na gostijo) in ga po deželnem glavarji v Prago odposlal. Tako je pisal Horneck. Temu pa ni do pičice verjeti, marveč je jako dvomiti, da bi bil Otokar neusmiljeno ravnal z Marenberškim. Najverjetnejše je to, da je v Pragi, kamor je bil na odgovor pozvan, radi visoke starosti in bolehavosti umrl. Da ni kralj Otokar gojil mržnje do Seyfrida, vidi se iz tega, da je njegovim sorodnikom mrtvo truplo, po katero so v Prago prišli, rad izročil in l. 1271. ustanovitev Seyfridovo potrdil, namreč samostan dominičank v Marenbergu. — Štajerce je pa to, ko se je pripovedovalo, da ga je jako mučil na vešalih, torej tako sramotilno umoriti dal, zeló žalilo, zlasti pa še tudi to, da je bil Otokar zapustil svojo staro soprogo Margareto, sestro pokojnega Babenbergovskega vojvode Friderika II. — Kljub temu je bil Otokar zdaj v resnici mogočen gospod.

Bil je kralj češki, vojvoda avstrijski, štajerski in koroški, mejni grof moravski, gospodar Kranjske in slovenske krajine (t. j. bila večinoma sedanja Dolenjska in deli spodnjega Štajera), Ogre (Eger) in Pordenone na Furlanskem. Njegova moč je segala skoro od baltiškega do jadranskega morja; junški Otokar je imel namreč velik upljiv tudi na severu češke kraljevine, kajti vodil je dvakrat križarsko vojsko zoper paganske Pruse.

Rudolf Habsburški.

Kakor je bila po smrti zadnjega Babenbergovca na Štajerskem velika zmešnjava, tako se je tudi po smrti (1254) zadnjega cesarja iz rodovine Hohenstaufenske na Nemškem godilo. Angleškega kraljeviča Riharda Kornwalskega in španskega

vladarja Alfonza X., ki sta bila ob enem času od dveh strank za nemškega kralja izvoljena, imeli so samo za namalana kralja, ker sta bila tako rekoč le to, kar je podoba nasproti resničnemu predmetu.

29. septembra l. 1273. so vendar izvolili nemški knezi v veliko srečo države hrabrega in pravičnega moža, ki se ni bal sicer vojske in je vendar mir ljubil; moža, ki je hotel trdne volje o tem delati, da se red, postava in pravica po cesarstvu zopet spoštuje. Ta je bil grof Rudolf Habsburški, doma na nemškem Švajcarskem, potomec stare sloveče rodovine; njen rodovinski grad, Habsburg (t. j. Habichtsburg [?], jastrebov grad) je še dan danes v Aargavu pri Windisch¹⁾ na Aari kot podrtina videti.

Njegovi sovrstniki enacega stanú so ga spoštovali, pa tudi bali so se ga, kajti marsikaterega mogočnega in nemirnega soseda je že ponižal.

Meščani in kmetje pa so ga ljubili; kajti večkrat je Rudolf za orožje prijel, da je slabejšemu do pravice pomagal nasproti mogočnemu. In ko je bil za nemškega kralja izvoljen, pripovedovalo se je daleč okrog, kako strogo ravna novi kralj s hudobnimi ljudmi, kako kaznuje razbojnike in roparje ob cestah, pa kako se milo in prijazno pogovarja tudi s siromakom. Ta novi kralj je bil tudi Štajercem jako po volji; kajti Štajerska je v sedem in dvajsetih letih (od smrti Friderika Bojevitega l. 1246. do 1273.) veliko pretrpela. Le Otokarju nova volitev ni bila po volji, kajti pričakoval je že, da bode radi njegovih dežel, zlasti radi avstrijskih pokrajin, ki so bile fevd nemške države, postal prej ali slej prepir z novo-izvoljenim nemškim kraljem. In res je bilo v državnem zboru v Norimbergu sklenjeno, da imajo vsi državni fevdi pripasti nazaj državi, ako se njih posedniki (vazali) ne bodo z novo za-nje pri nemškem kralju oglasili. Ta sklep je bil obrnjen zlasti zoper Otokarja, ki ni hotel novega nemškega kralja pripoznati za poglavarja in ki se je na večkratno povabilo branil priti na razgovor v državnem zboru, že naprej sluteč, da bodo nemški vitezi z nemškim kraljem tako odločili, da avstrijske dežele njemu ne pripadajo. Njegov ponos mu tudi ni dopustil, da bi

¹⁾ To ime in več družih zgodovinskih fakt kaže zopet, da so se stari Sloveni še celó na Švicarskem bili naselili.

bil nekako prosil za dežele, do katerih je imel vsaj nekoliko pravic, kajti za vojvodo avstrijskega je bil od stanov izvoljen, Koroško je podedoval, a Štajersko si je moral od Madjarov pribojevati. Vsled tega je prišlo do krvave vojske med Rudolfom in Otokarjem, kateri se je dosta preveč na svoje podložnike zanašal, zlasti na veternjaške in nezadovoljne Štajerce, ki so ga razen duhovščine in mest kmalu na cedilu pustili. Štajerski vitezi so se namreč l. 1276. v velikej množici zbrali v Runi (Rein) pri Gradci, odpovedali se tu Otokarjevej pokorščini in prisegli trdno in zvesto držati se do zadnje kapljice krvi novega vladarja nemškega cesarstva. Bili so mož beseda in izpodili iz dežele Otokarjevega namestnika. Na Dunaj se je Otokar najbolj zanašal; a ko je videl, da bi tudi to mesto kmalo prišlo njegovim neprijateljem v roke, in ko se je bil med tem časom upor vnel celó v domačej deželi češkej, sklenil je Otokar z Rudolfom mir (1276) in se odpovedal gospodstvu štajerske dežele in drugih dežel, katere je bil po smrti Babenbergovcev pridobil, namreč Avstrijsko, Koroško in Kranjsko. Rudolf Habsburški se je pa tudi hvaležnega skazal Štajercem, ki so se bili v boji z Otokarjem tako odločno na njegovo stran postavili. Že l. 1277. jim je na Dunaji potrdil vse njihove stare pravice in obljubil, da jim noče dati nikoli družega kneza za deželnega vladarja, nego tistega, katerega si bodo sami izbrali. — Koroško vojvodino je pa podelil Majnhardu, grofu goriško-tirolskemu. Štajercem je celó obljubil, da tistemu deželnemu knezu, kateri bi se branil, njih stare pravice potrditi, še zvestobe priseči ni treba. Štajerci so pa zopet Rudolfa v boji z njegovimi neprijatelji zvesto in hrabro podpirali. Ko si je ošabni Otokar, navdušen po svojej še častilakomnejšej drugej soprogi Kunigundi (?) l. 1278. z orožjem zopet hotel pribojevati izgubljene dežele, ni manjkalo pri krvavej bitki na Moravskem polji trum štajerskih, ki so se bojevale za Rudolfa. Velike čete vojščakov so bile v obeh taborih; navduševala sta jih sama vladarja. Otokar v prekrasnej srebernej vojniškej opravi z zlato krono na glavi, a Rudolf v priprostej vojaškej obleki. Dolgo je bila zmaga v božjih skrivnih rokah, naposled opešajo češki vojniki in pobegnejo. Ko se Otokar vendar še z veliko srčnostjo in obupnostjo bojuje, bili so ravno vojaki umorjenega Marenbergovca, med njimi njegov sorodnik

Emmerbergovec, in nek drug Marenberški, ki so premaganemu češkemu kralju zadali smrtni udarec. Zastonj je bil kralj Rudolf razglasil, naj se prizanaša življenju njegovega nasprotnika; in ko je prišel na bojišče, stopile so mu solze v oči, ko vidi nekdanj mogočnega vladarja, prevzetnega češkega kralja z 18 ranami pokritega, v prahu in krvi ležečega. Prihodnje leto (1279) je prišel kralj Rudolf sam v Gradec, kjer je bival 11 dni in predsedoval splošnemu deželnemu in sodnijskemu zboru. L. 1281. obiskal je bil zopet Rudolf štajersko glavno mesto. Posvetni in duhovski velikaši ter vse ljudstvo sprejelo ga je bilo z neizmernim veseljem in navdušenjem. Deželnim stanovom je potrdil njih stare pravice, in ti so mu v krasno okinčanej deželnej hiši prisegli zvestobo. Čez Judenburg in Admont podal se je nazaj v Beč.

L. 1282. se je izpolnila Rudolfu Habsburškemu srčna želja, katero je dolgo že gojil. — Z dovoljenjem volilnih knezov je to leto na državnem zboru v Avgzburgu izročil v navzočnosti avstrijskih in štajerskih poslancev svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko. Koroško je podelil kasneje grofu Majnhardu goriško-tirolskemu za velike storjene zasluge. Tako je torej — ko se je bila že l. 1278. za Rudolfa srečno, a za Otokarja neizrečno izbojevala bitka na Moravskem polji — prišla naša dežela za vselej pod gospodstvo habsburške vladarske hiše, katere se je vedno zvesto držala v sreči in nesreči. Povsodi po nemškem cesarstvu je bilo Rudolfovo ime v časti; ko je umrl, obžalovali so vsi njegovo smrt in še dolgo so se spominjali poštenega, v obleki in govoru priprostega kralja, kateremu so se mogočneži klanjali, pa h kateremu tudi najnižji prihajali za pomoč. „Ta nima Rudolfove pravičnosti“, bil je še dolgo za njim navadni pregovor. („Pripovedi iz zgodovine Štajerske“.)

Notranje razmere na Štajerskem v dobi medvladja. (1246—1282.)

Kakor piše resnicoljuben kronist o tej dobi, bila je dežela ta čas v velikej zmešnjavi. Siromaki so tožili, cerkve so se ropale, mesta sežigala, z eno besedo: ni ga bilo kotička, kjer se ne bi čul

jok in stok. Roparski vitezi so se posebno zdaj, ko ni bilo pravega gospodarja v deželi, svoje pestne pravice posluževali. Večkrat so se pa tudi junaki med seboj sprli in kavšali. K temu so se pridružile še tako slabe letine, da je velika lakota nastala. Posebno velika lakota in živinska kuga je bila v letih 1261. in 1262. L. 1270. je — kakor poročajo — toliko ljudi gládú pomrlo, da so mrliče kar kupoma v jame zakopavali. Ne toliko zavoľjo pomanjkanja živeža, ampak zavoľjo človeške kuge, ki je l. 1261. posebno po zgornjem Štajerskem razsajala, so se admontski menihi k sv. Petru v Solnogradu podali (Peinlich, „Geschichte der Pest“, II. Heft, pag. 305.).

Bile so tudi velike povodnje in l. 1267. velik potres.

Radi pogostnih vojsk, ki so bile od l. 1246. — 1278., dežela seveda ni mogla napredovati niti v zadevi poljedelstva, niti v zadevi rudarstva, kupčije in obrti. To se pa vendar mora o Otokarjevej vladi reči, da je skrbela za povzdigo in vtrjevanje štajerskih mest. Različne zmešnjave so bile tudi vzrok, da so se bili pokazali verski sanjači pod imenom „bičarji“ ali „gajžlarji“.

Gajžlarji so sprva imeli namen z očitnim pokorenjem jezo božjo tolažiti in odvrniti šibo človeške kuge; še le pozneje so dober namen zlorabili nekateri sanjači in motili ljudstvo, doklej jim tega posvetna in cerkvena oblast ni zabranila. Pričeli so bili najpoprej svoje rogoviljenje v Italiji in so potem to versko komedijo nadaljevali po vsej notranjej Avstriji. To so bili ljudje, ki so se v spomin Kristusa in za zveličanje svoje duše 33 dni zjutraj in zvečer na ta le način pokorili: Slečeni so bili do pasa, glavo so imeli s platnenim robcem pokrito, nosili so okrog sveče in zastave, hodili od kraja do kraja, molili in tulili od bolečin, kajti po golem životu so drug drugemu bičali. To pokorenje je začelo ljudstvo zeló posnemati in se celó pridruževati tem bičarjem, ki niso odnehali, dokler jim te procesije niso bile od gosposke ostro prepovedane.

Pod vladó prvega Habsburžana Rudolfa kot nemškega kralja je bil mali začetek s šolami storjen. Po samostanih, ki so bili v obče izvrstno urejeni, skrbelo se je za poduk in omiko sicer že prej nekoliko. Ž njimi in tudi s cerkvami so bile po nekod, pa redko, že nekake majhne šole združene, seveda največ v pospeševanje službe božje in cerkvenih opravil. O tem bomo sicer v posebnem oddelku govorili o koncu „srednjega veka“.

V Rušah je bil (v poznejšej dobi) nekakošen gimnazij, ali bolje rečeno, pripravljalnica za gimnazij; vodil jo je župnik, pomagali so mu pa kaplani, stari duhovniki itd. Že duhovnik (vikar) Marijan l. 1187. je imel učence.

Krščanstvo te dobe. (1246 — 1282.)

Neizmerno veliko posestva, kakor smo že omenili, so imele cerkve, samostani, škofje, prošti. Bogati so bili zlasti admontski in Št. Pavelski samostan, salcburška in krška škofija, manj pa sekovska in labodska vladikovina. Veliko moč v cerkvenih in posvetnih zadevah je pa imel na Štajerskem oglejski patrijarh, kajti večina slovenskega Štajera je bila njemu podložna; v cerkvenih zadevah je bil on skoro za vse slovenske župnije višji poglavar. Vendar pa v verskih zadevah v teh časih ni bilo dosta boljše, kakor v preteklih. Krščanstvo je v bojih s pol paganskimi, pol krščanskimi sovražniki, kakor so bili Madjari, veliko trpelo. Višje duhovenstvo je pa vendar čudovito oblast imelo.

Rimski papež je svojo moč dal občutiti tudi Štajerskej, kojeg je z interdiktom prepovedal vsa duhovenska opravila. Takrat se nikjer ni smel zvon oglasiti, vse cerkve so bile zaklenjene, nikjer se ni opravljala božja služba, nikjer ni bilo procesij, ne slovesnih pogrebov mrtvih, a to je trajalo le kratek čas in ni imelo pričakovanega vspeha. Vtikali so se višji duhovniki v tej dobi vse preveč v posvetne reči in se večkrat v boje spuščali za posvetne reči. Tako je bil v teh časih velik bojni prepir med solnograškim nadškofom Filipom in sekovskim škofom ter deželnim poglavarjem Brunonom, ki je bil, kakor smo čuli, olomuški škof. Vendar se je tudi v tem preteku nekaj cerkev in župnij na Štajerskem sezidalo. Vladarji so samostane radi podpirali, tudi Otokar češki skazal se je cerkvi dobrotnika, n. pr. dominičankam v Studenicah, samostanoma v Gornjem gradu in v Žičah. Na slovenskem Štajeru so sledeče cerkve nastale: cerkev sv. Elizabete v Slovenjemgradci (1252), župnijska v Pilštanju (1254, če ni bila že prej ustanovljena), sv. Miklavža v Žalci (1256). (Župnija žalska je tudi iz tega leta (1256), cerkev se je večkrat popravljala, n. pr. v l. 1518., 1764.; l. 1817. je bila deloma pogorela; župnija je spadala pod zatiški samostan), v Trbovljah (1265),

v Studenicah (ta je zdaj v podrtinah) (1260), v Hočah (1265), v Slivnici (1265) (poslednji se že tudi prej imenujete), sv. Peter pri Mariboru (1280), Marenberg (1251, namreč samostanska, zdaj podrta), Polzela (1255 že župnija), pri sv. Juriju v Gotovljah (1263). (Da je v Gotovljah — tako blizo Žalca — že l. 1263. župnija bila, to izvira od tod, ker je imel Gebhard Savinjski tu sedež in sodstvo), sv. Peter v Savinjski dolini (1256), sv. Jurij v Skalajah (1261), v Gornji Kunigundi na Goričkem (1267), sv. Jakob v Ormoži (1271), Braslovška (1278 ali 1120) in župnija sv. Križa pri Rogateci (1281). Sv. Peter v Savinjski dolini je bil l. 1256. že župnija, spadajoča pod Zatično. Župnija na Vidmu je nastala l. 1297. V Loki se prvi duhovnik imenuje Albert l. 1269. V Lučanah (v sekovski škofiji) je bila cerkev tudi že v 13. stoletju, župnija pa ustanovljena menda l. 1250. (prvi župnik Gurman). Na Rečici l. 1247. župnik Matija.

Naposled nam je še omeniti, da ste l. 1237. dve plemeniti ženi na slovenskem Štajeru ustanovili nunski samostan v Studenicah. Ustanoviteljici ste namreč bili: Zofija, hči Alberta Rogatskega in vdova po Rihardu Saneškem, ter njena sestra Rihica, žena Otona Kraljegraškega (sedaj „pri Gorah nad sv. Petrom“ podrti grad nad Bizeljskim). Trstenjak pravi o ustanoviteljih tega samostana: L. 1263. se imenuje Sophia, vdova Richera de Sunegk, bila je sestra Henrika rogačkega (de Rohats) in je ustanovila kloster dominičank v Studenicah, vendar ta Richer de Sunegk ni bil posestnik Žunjeka (v Savinjski dolini), marveč grada Sunegk v junskeji dolini. („Nov.“ 1881.) Samostan z imenom Hrastnik je bil v vasi Hrastje v fari „sv. Petra pod sv. Gorami“ (ustanovljena l. 1257.). Utemeljili so ga bili prej ko ne omenjeni plemeniti „Kunžbergi“ (Königsbergi).

Štajerska pod Habsburžani.

Vladanje Albrehta I. (1282 — 1308.)

Prvi Habsburgovec je bil sicer deželi Avstrijsko in Štajersko izročil svojima sinovoma: Albrehtu in Rudolfu; de-

želni stanovi v teh deželah so se pa že leto dni potem obrnili s prošnjo do očeta kralja, da bi le enega edinega gospodarja imeli, češ težko je dvema gospodoma streči. — Tej želji je kralj Rudolf vstregel in postavil za edinega vojvodo v obeh deželah Albrehta, ki je kot vojvoda 15 let vladal. Albrehta I. hvalijo, da je gospodaril z močno roko, da mu je bil blagor njegovih dežel vedno pred očmi in da ni dopustil, da bi kdo v njegove pravice segal. Radi tega so ga večkrat obrekovali in mu nasprotovali. Štajersko plemstvo, navajeno že v dobi medvladja samovoljno postopati, nasprotovati mu je začelo prav resnobno. Štajerski gospódi je bil trn v očéh zlasti admontski opat Henrik II., katerega je bil Albreht I. deželni glavarjem na Štajerskem postavil.¹⁾ Ta je varoval vojvodine pravice in skrbel za mir in red v deželi. Nastali so prepiri in male vojne praske, ker se je Albreht branil, potrditi plemstvu njih privilegije. K nezadovoljnejšem sta se bila pridružila tudi solnograški nadškof Rudolf in njegov naslednik Konrad²⁾, in naposled še bavarski vojvoda. Nasledek teh prepirov je bil, da so zavezniki našemu vojevodi vzeli nekaj krajev na zgornjem Štajerskem, razdrli nekoliko gradov, razbijali po anížkej dolini, vzeli tudi Ljubno in oblegali naposled Bruck. Ko je bila nevarnost za našega vojvodo do vrhunca dospela, primaha jo Albreht v največjej zimi čez Semernik na Štajersko in hipoma razpodi in zmaga uporne zaveznike. Izkazal se je bil pa nasproti tem svojim upornim podložnikom prav milostljivega; kajti prizanesel je vsem, potrdil jim celó njih pravice in svoboščine in naposled odstavil od deželnega namestništva svojega ljubljenca, Henrika, opata admontskega. Vojvoda Albreht I. je bil leta 1298. izvoljen za nemškega kralja.

Rudolf III. in Friderik Lepi. (1308 — 1330.)

Ko je bil Albreht I. za nemškega kralja izvoljen, izročil je upravo štajerske dežele svojemu najstarejšemu sinu Rudolfu III. Ta pa je postal l. 1306. kralj češki, zato je pa dobil štajersko deželo drug Albrehtov sin, namreč Friderik Lepi, ki je vladal

¹⁾ Pred njim (1284) je bil deželni glavar Oton Lichtensteinski, sin pesnika Ulrika Lichtensteinskega.

²⁾ Ta je bil pred labodski škof.

od l. 1308.—1330. Med vlado tega poslednjega, ki je tudi hrepnel po smrti Rudolfovej po češki kroni, je to znamenito, da se je Slovenska Bistrica in Savinjska dolina pridružila k štajerskej deželi (1311). Pripadali ste od l. 1286. Koroškej, kjer je bil vojvoda Henrik izvoljen tudi za češkega kralja po smrti Rudolfa III. Friderik Lepi pa si je omenjeni pokrajini, namreč Slovensko Bištrico in Savinjsko dolino pribojeval od protivnega svojega soseda. Pribojeval si je bil tudi za nekaj časa slovenjegraški okraj. O tem piše Trstenjak v „Kresu“ (1881) tako-le: Leta 1302. je nastopil stolico oglejskega patrijaršva Ottobono de Razzi in je vladal do leta 1315.

On je bil, kakor njegovi predniki, lastnik grada, mesta in pokrajine slovenjegraške. Pod tem patrijarhom se je začela moč patrijaršva zelo majati; prevzetni njegovi, pa tudi mogočni sosedje so začenjali deželo napadati, med temi grof goriški. Patrijarhi oglejski so davali svoja posestva v „fevd“, ker jim je za vladanje denarja trebalo. Tako sta imela tudi vojvoda koroški in avstrijski od patrijarha zavezna imenja. Ko sta videla, da se je nad patrijarha razven gori omenjenih tudi sprivil grof Mainhard ortenburški, se je tudi koroški vojvoda s silo patrijarhovitih posestev polastil. Na Koroškem je takrat vladal vojvoda Henrik, ki se je ravno poganjal za krono bohemsko in jo je tudi kratek čas v svojej lasti imel. Zaveznik Friderikov zoper koroškega vojvoda je bil Henrik III. iz žlahtne rodbine Helfenbergov, škof krški od l. 1299.—1326. Ottokar iz Hornecka (Reimchronik, 807. kapit.) pripoveduje, da je ta škof slovenjegraško trdnjavo, ki je stala na hribu, kjer zdaj župnijska cerkev sv. Pankracija stoji, s pomočjo grofa Friderika heunburškega in hrvatskih grofov Babaničev od 1. do 13. julija l. 1308. napadal in močno razdril. 13. julija so se grajski branitelji vdali, ker ni bilo od nikod pomoči. Škof Henrik je sam vodil vojsko in grozovito ravnal z onimi, ki so se branili. Takrat je mnogo glav padlo, ki so bile pod gradom pokopane (glej o tem pri opisu „Slov. Gradca“). Friderik je leta 1309. Koroško zopet izročil koroškemu vojvodi. Patrijarh Ottobono je po tem zasedanji še zmirom ostal faktični lastnik Slovenjega Gradca in je v Bresciji leta 1311. zopet svoja posestva na Koroškem in Štajerskem v pričo cesarja Henrika VII. dal v „fevd“ vojvodoma koroškemu in štajerskemu, ki sta mu v spoznanje vasalstva pri mizi stregla.

Leta 1311. se je tudi mir sklenil med Henrikom, vojvodom koroškim, in Friderikom, vojvodom štajerskim; Friderik je Henriku Slovenji Gradec nazaj dal, a ta je grad zastavil Konradu Auffensteinskemu za 100 mark srebra s pogodbo, da naj grad popravi. Ko Henrik l. 1335. umrje, je Slovenji Gradec zopet pod patrijarhom Bertrandom de st. Ginnes prišel v neposredno lastino oglejske cerkve.

Friderik Lepi si je krepko prizadeval, da bi bil došel na prestol nemškega cesarstva. Ali nesrečna vojska pri Mühlendorfu (1322), kjer se je mnogo junaških Štajercev hrabro borilo (zlasti se to pripoveduje o nekem vitezu Wurmbrandu), bila je za Ljudovika Bavarskega odločilna. Friderik sam se je tudi junaško boril, a bil je naposled vjet. Ljudovik ga je zopet oprostil, ker mu je ta obljubil, da se ne bo več potegoval za cesarsko krono.

Boježeljni brat njegov, Leopold, ga je bil pa naklonil, da ni obljube držal. Zato se je pa sam podal k cesarju v Monakovo, kjer se mu je za jetnika ponudil. To vestno ravnanje Friderika je cesarja naklonilo, da ga je za svojega sovladarja sprejel. Ker je pa bil to storil menda le iz strahu pred njegovim pogumnim bratom Leopoldom, zato ga je po smrti tega očitvidno zanemarjal. Podal se je potem naš Friderik nazaj v svojo avstrijsko domovino, kjer mu je bila soproga zbog žalosti in jokanja nad nesrečnim možem oslepela. Tu sta potem živela v miru na samotnem gradu, dokler se nista v večnost preselila. — Tudi Štajerska je bila pod Friderikovo vlado dosta nesrečna. Vojske, ki so mu večinoma spodletele, so terjale velike požrtovalnosti, davki so bili neizmerno veliki. V bojih je padlo veliko Štajercev, samo pri Mühlendorfu je bilo posekanih 21 vitezov Trautmannsdorffov. In med tem, ko je držal nemški cesar našega vojvodo vjetega, vladala je doma zopet pestna pravica.

Razsajala je v teh časih živinska kuga, bile so take povodnje, da je narastla Mura in 14 mostov potrgala. Prišle so l. 1309. tudi kobilice, ki so požrle vse, kar je bilo zelenega. K tem nesrečam so se še požari in toča pridruževali.

Od Albrehta II. Modrega do Ernesta Železnega.

(1330—1406.)

Frideriku Lepemu je sledil brat Albreht II., imenovan Modri in Hromi. On je po smrti poslednjega vojevode Koroškega Henrika (sina goriško-tirolskega grofa Majnharda) podedoval (1335) Koroško in Kranjsko. Vladal je od l. 1330. do 1358. in umrl 69 let star. Pod njegovo vlado (1348) zanesla se je bila iz Italije na Koroško in Štajersko grozovita „črna“ kuga, ki je bila v kratkem času jedno tretjino vseh štajerskih sta-

novalcev pomorila. Človek je bil mahoma pokrit s črnimi bleki, pomagalo ni nobeno zdravilo, marveč je navadno vsak še tisti dan, ko je izbolel, tudi umrl. Ta vladar je dal stare štajerske pravice iz latinskega na nemški jezik prevesti.¹⁾ Albrehtu II. je sledil najstarejši sin Rudolf IV. Utemeljitelj (od 1358 — 1365); pod njegovo vlado je bil položen temeljni kamen Štefanovej cerkvi v Beči in Rudolfovem mestu na Kranjskem. Rudolf IV. je avstrijske dežele pomnožil s Tirolskim (1363), katero je bilo do takrat lastina Margarete (Maultasch), unukinje prej omenjenega Majnharda. Rudolf IV. je pribojeval Štajerskej deželi in habsburškej hiši Slovenji gradec²⁾, ki je bil do takrat lastina oglejskih očakov. Njemu sta sledila brata Leopold Pobožni in Albreht III., ki sta skupno vladala. Poslednji je šel z mnogimi Štajerci v križarsko vojsko zoper Pruse (1371); za viteza ga je naredil grof celjski Hermann I. (Od l. 1365. — 1395.) Če ravno je bil njegov oče, Albreht II., določil, da se habsburške dežele ne smejo deliti, marveč jih ima vsikdar najstarejši princ vladati, vendar je nastala taka delitev l. 1379; prepustil je Albreht III. Štajersko, od katere so se bila pa mesta Štajer, Ischl in Hallstadt odtrgala in stalno gorenjej Avstriji pridružila, Leopoldu III., ki je vladal tudi Koroško, Kranjsko, Tirolsko in druge ozemeljske dele avstrijske. L. 1372. je bil Albreht III. s svojim bratom Leopoldom III. v Gradci in v Celji.

V njegovej (Leopoldovej) dobi so jude preganjali. Bilo jih je namreč vse polno v Ptuji, Celji, Mariboru, Ormoži, Radgoni in Slovenjem gradci. L. 1370. so bili zlasti Slovenjegradčani vse židove pretirali iz svojega mesta.

Ta vladar si je bil svoje dežele pomnožil s Trstom (1382), ki se je bil Habsburškej hiši prostovoljno pridružil, s pokrajino Predarelsko in s posestvi na Švabskem. V družbi z Leopoldom III. so se bojevali Štajerci v nesrečnej bitki pri Sempahu (l. 1386.) zoper Švajcarje. Leopold in veliko čvrstih vitezov

¹⁾ V zadevi posvetovanja o deželnem pravu je bil tudi l. 1338. zbor v Gradci — kranjskih, štajerskih in koroških stanov.

²⁾ Vojvoda Rudolf je bil l. 1364. prišel sam v Slovenji gradec, kjer mu je ljudstvo zvestobo priseglo. Menihi samostana v Gornjem gradu so mu izročili vrhovno varstvo (Vogtei), kajti Rudolf IV. je bil menda 1361 v Gornjem gradu, od koder je šel dalje na Koroško (?).

je, našlo tū prezgodnjo smrt. Zdaj je vladal tudi na Štajerskem zopet Albreht III., ker je bil Leopoldov sin Viljelm I. še mladoleten. Vladala sta pa tudi skupno nekaj časa (l. 1395. in 1396.). Od l. 1396. — 1402. je vladal na Štajerskem sam Viljelm I., od l. 1402. — 1404. v družbi z bratom Ernestom I., in od l. 1404. do 1406. pa je bil štajerski vojvoda Leopold IV., tudi sin Leopolda III. Vojvoda Viljelm je l. 1406. na Dunaji s konja padel in v 34. letu brez otrok umrl.

V poslednjih letih so se mnogi roparski vitezi (Svibenjski, Pfannberški, Ehrenfelsi, Arnfelsi) odlikovali s tem, da je le močna pest pri njih odločevala. Zoper te rogovileže so si razni vojvode vse prizadevali in za vojskine potrebe velike davke terjali od duhovščine, meščanov in judov, med tem ko so plemenitniki z orožjem v roci pomagati morali.

Ernest Železni. (1406 — 1424.)

Po novej delitvi je dobil Štajersko, Kranjsko in Koroško Viljelmov drugi brat: Ernest Železni.

Ernest Železni je bil ustanovitelj notranje avstrijske vrste habsburških vladarjev, to je vrste vladarjev čez Štajersko, Koroško in Kranjsko. Imenuje se ta vrsta tudi štajerska panoga in to zato, ker je nje glavna in največja dežela bila Štajerska, v čegar glavnem mestu so nje vladarji tudi svoj sedež imeli.

Ernest Železni je bil močan na duhu in telesu. Železno podkev je igraje prelomil. Njemu enaka je bila gledé telesne moči njegova druga soproga, Cimbura Mazovska (iz Poljskega kraljestva), katero si je bil pri vitežkej igri pridobil. Bila je izvrstna soproga in mati, pa tako močna, da je velik voz sena z eno roko peljala. Ernest je potoval tudi v Sveto deželo l. 1412. Na tej božji poti so ga spremljevali razni plemiči, med drugimi tudi Koloman Slovenjegraški. Ernest Železni je bil zadnji vojvoda, ki se je dal za koroškega vojvodo kronati po starem slovenskem običaji na Gosposvetskem polji pod Krnsko goro. Umrl je l. 1424. še le 47 let star in počiva v samostanu v Runi (Rein) pri Gradci, kjer se njegova kamenena grobna podoba še videti more.

Savinjski gospodje kot predniki Celjskih grofov.

Za slovenski Štajer je bilo malo rodovin tako imenitnih, kakor so bili Celjski grofje. Prvotno se je ta rodovina zvala „Soneški svobodni gospodje“. Ker je bil ta rod po svojih potomcih tako silno imeniten, vredno je, da zasledujemo v zgodovini njih stara kolena. Gerard je ime menda prvemu Soneškemu gospodu. Njegovo ime se nahaja v pismih Št. Pavelskega samostana že l. 1120. — 1125. in l. 1141. Imel je menda brata Leopolda, ki se nahaja v pismih l. 1146. Bila sta brž ko ne potomca slovenskih plemičev. L. 1137. se imenuje v starih pismih drugo ime Soneškega gospoda, in sicer Gebhard Savinjski, kateri se imenuje takrat prvič, ko se je z višjim dijakonom Savinjske doline, Bertoldom (ti dijakoni so v tem letu prvič zaznamovani), udeležil cerkvenega zbora v Gornjem gradu. Savinjski gospodje so imeli svoje ime po svojem rodovinskem gradu: „Sounek“ v občini Podgora pri Braslovčah (Rutar piše tudi Savinek. Savinjek se imenuje kraj v Krškem okraji), katero ime zgodovinarji različno pišejo, največ Sonek in Sanek. Mi bi bili za pisavo Savinjek vneti, zato ker se je ta grad, ležeč ob Savinji, tako zval po tej reki, enako kakor Mureck po Muri, in ker so se Savinjski gospodje kot poznejši Celjski grofje imenovali tudi „Saweshaimb“ in „Saweinshaimb“ t. j. Savinjčani, doma pri Savinji.

Kakošnega rodú so bili ti plemeniti Savinjski gospodje? Na to ne moremo zgodovinsko zanesljivega odgovora dati. Morebiti da so bili nemškega pokolenja, in sicer nasledniki poslednjega mejnega grofa spodnje krajine, ki je bil v boje vpleten z Mariborskim grofom Bernardom, in potem (pred l. 1137.) odstavljen od grofovskega svojega dostojanstva. To so vendar le zgodovinske kombinacije nekaterih (nemških) pisateljev. (Savinjski gospodje izvirajo menda od kakega slovenskega plemiča, méni Rutar, ker se nikjer ne omenja, da bi se bili naselili.) Povestniška istina je le to, da sta Gerard ali Gebhard I. v l. 1125. — 1141. in Gerard ali Gebhard II. l. 1173. bila Savinjska gospoda, kajti poslednji podpisal se je bil v tem letu tudi v pismu, s katerim je oglejski patrijarh Ulrik II. podaril več zemljišč in desetnin redov-

nicam v Studenicah, kjer je bil samostan l. 1237. postavljen. Tema prvima (vsaj zgodovinsko znanima) Savinjskima gospodoma je sledila še cela vrsta v bodočih dveh stoletjih, namreč do l. 1341., ko so ti gospodje kot Celjski grofje tako zgodovinsko imenitni postali. Kot tretji Savinjčan se imenuje Gebhard III. l. 1209. (podpisan v nekem pismu v zadevi Jurkloštra, katerega je bil ustanovil Krški škof; vojvoda Leopold VI. je ponovil in potrdil ustanovno pismo).

Četrty je Konrad (ta je bil menda pesnik, imenovan je tudi l. 1224., podpisan kot priča v pismu zastran novega Zidanega mosta, postavljenega po vojvodi Leopoldu VI. Konrad dobil je l. 1237. patronat čez Braslovče).

Peti je Rihard, oženjen z Zofijo Rogatsko pred l. 1237. (Če ni bil morda posestnik gradu enakega imena v junski dolini na Koroškem.[?]) Šesti Savinjčan je imenovan Leopold l. 1278. Ta izroči gornjegradskemu samostanu patronstvo čez braslovško cerkev, ko odhaja v boj z Rudolfom Habsburškim zoper češkega Otokarja. Umril je l. 1286. brez otrok. Pokopan je bil menda v Gornjem gradu, kjer je bilo navadno pokopališče Savinjskih gospodov. L. 1291. se imenuje tudi „Gebhard von Sewnegk“ (Konradov sin) in je menda tudi v tem letu umrl, ker je bil že zelo star. Ta bi bil torej sedmi Savinjski. Ulrik Savinjski bi bil osmi svobodni gospod, imenuje se l. 1301., ko je kupil od Otona Lichtensteinskega Rogaški grad. Umril je pri priliki 1316 in bil pokopan v Žičah, ker ni bil dober Gornjemu gradu. Tega naslednik je bil sin Friderik Savinjski (imenuje se l. 1332.). Miroslavu je že l. 1300. podelil Krški grof Henrik Soteški grad. Ta Friderik Savinjski je bil torej sin Ulrika Savinjskega in njegove žene Katarine, hčere grofa Ulrika Heunburškega (Oberskega). Ta je priznal gornjegradskemu samostanu patronat nad Braslovčami, kateri se jim je popred odtrgoval in jemati hotel.

Heunburški pa so bili posestniki Celjskega grada in mesta (vsaj l. 1323. gotovo že). Friderik Savinjski si je bil potem l. 1331. pridobil Celjski grad in Celjsko mesto. To pa ni šlo ravno na lahek način. Celje je bilo namreč zastavljeno Konradu Aufensteinskemu. Prepir, ki je med njima nastal radi tega posestva, rešil je bil vojvoda Albert II.

Friderik Šavinjski si je umel svoje posestvo še veliko bolj razširiti. Od oglejske cerkve je prosil in tudi dobil fevde, katere so imeli prej že predniki njegovi in njegove soproge, n. pr. Lemberg ali Lengenberga (tako so se včasih Šavinjski gospodje tudi imenovali), Novo cerkev, Braslovče, Mozirje itd.

Tudi na drugi način so Šavinjsko - Celjski gospodje še pred l. 1341. silno svoje premoženje množili, n. pr. l. 1334. so dobili od krškega škofa Gorico pri Velenji, l. 1336. grad Forchteneck pri Skalajah od Št. Pavelskega samostana, l. 1337. od oglejskih očakov posestva ob Mirni na Kranjskem. Od avstrijskih vojvod Alberta in Otona ¹⁾ so dobili l. 1336. za pomoč v vojskah na Češkem in Ogerskem več gradov v zastavo: Laško, Freidenegg, Klausenstein in Radeče.

Celjski grofje.

Friderik I. (1341 — 1359.)

Leto njegovega rojstva nam ni znano. Oče mu je bil Ulrik Šavinjski, mati pa Katarina, hči grofa Ulrika Heunburškega. ²⁾ Mati poslednje pa je bila Neža Badenska (nečakinja poslednjega Babenberžana Friderika II.), ki je bila vdova po Koroškem vojvodi. Vsled sorodstva z Heunburžani pridobil si je bil Friderik obširna njih posestva in z lastnim prizadevanjem si jih je pa tudi zelo pomnoževal. Nastanil se je potem v Celji. Njegova moč in zasluge njegove naklonile so takratnega cesarja Ljudovika IV. Bavarskega, da mu je l. 1341. v Monakovem s privoljenjem avstrijskega vojvode Alberta II. podelil grofovski stan. ³⁾

¹⁾ Vojvoda Oton je Friderika Soneškega potrdil tudi za deželnega glavarja Kranjskega in slovenske pokrajine.

²⁾ Poslednji iz imenitne rodovine grofov Heunburških je bil Hermann (umrl menda 1322).

³⁾ O tem in o velikem obsegu celjske grofije je priobčil Trstenjak v „Nov.“ (1881) sledeče izvirno poročilo:

„Fridericum liberum de Sewenegh“ je cesar Ljudovik l. 1341. povzdignil v grofovski stan, a dozdeva se, da se cesarja Ljudovika diplom ni spoznal za veljavnega, ker je cesar Karol IV. l. 1372. Hermana in Vilhelma „von Sanecke“ z nova pogrofil z naslovom: „Grafen von Cilli“. Karolov diplom tudi popisuje obseg celjske grofije; priobčim dotične vrstice v izvoru:

Za svoj grb si je Friderik kot Celjski grof izvolil grb svojih prednikov Heunburških, namreč 3 zlate zvezde v zelenem polju, in to je bil grb vseh njegovih potomcev. Moč in veljava Friderikova in njegovih naslednikov je hitro rastla. Oni so znali modro uporabiti vse razmere in okolščine v svojo korist in imeli tudi srečo pri vseh svojih podvzetjih.

Kako je Frideriku premoženje rastlo, še predno je postal Celjski grof, videli smo že v prejšnjem poglavju. A tudi v poslednjih letih njegovega življenja pridobival je graščino za graščino, posestvo za posestvom.

L. 1342. so dobili od posestnikov Prežinskega grada jedno četrto. Grad Prežin je bil v teharskeji župniji nad sv. Lovrencem. Podrli so ga pozneje Celjski sami. Mesto, kjer je grad stal, zovejo zdaj Gradišče. L. 1344. in 1346. so kupili Celjski naposled ves Prežin. L. 1347. si je Friderik kupil Podsredski grad. L. 1350. si je pridobil Gornji grad (graščino) od posestnikov Vrbovske graščine. Tudi Vrbovski grad so si bili pridobili. L. 1357. je bil za 6000 gold. Vipavski grad na Kranjskem v zastavo vzel in l. 1359. je vojvoda Rudolf IV. zastavil Miroslavu za 8000 gold. Strahovski grad na gornjem Štajerskem.

Friderik I. je imel dve ženi; prva je bila Ana, hči saksanskega kralja Janeza. S to je imel dve hčeri: Ana je bila

„anzuheben an den benannten Schlosse Seneckg, davon sie vor freyen sind gewesen, und von dannen an Einer seiten auf uns zu einen andern Schlosse, gehaissen Obernburg, von denselben Schlosse wider zu thall zu Einem Hauss vnd Schloss Schönstain geheissen, und fürbasser ab biss zu dem Seluck vnter Hochenegck in dem Herzogthum zu Steyer, und gehet bis zu einem Dorff geheissen Gaberch ¹⁾, dasselbenhin sind auch die Gemerkh der Gebiet, die genant ist Rohatsch ²⁾, und von denselben gemerkhen an des andern seiten wiederauf zu der benannten grafschaft Cilli, und zu einem Sloss, genant Osterwitz, und grot wieder zu dem vorgenannten Schloss Senekg, die nach der Leng haben zehen Meil, und habent sich an dieselben Herscheft nach der breite, und gebite, das dem Dorff, das gehaissen ist Grublitz, das da stosset an das Gemerk Landsparg ³⁾ in dem Bistum zu Gurkg ⁴⁾, und gehen bis zu dem Dorff, das gehaissen ist Sabiach bei Faistritz ⁵⁾ in dem Herzogthumb Steyer, das sich zeicht an einen Enden auf vier Meil, und an etlichen andern Enden auf drei Meile.“ (Ex tabulario aulae Graecensis discripsit Puschius).

¹⁾ Gabernik pri Poličanah.

²⁾ Rogatec.

³⁾ Podčetrtek.

⁴⁾ Podčetrtek je bil takrat lastnina krških škofov.

⁵⁾ Slovenja Bistrica.

omožena z grofom Otonom Ortenburškim, Katarina pa prvokrat z grofom Albertom Goriškim. Druga žena mu je bila Dietmunda pl. Walsee (umrla 1351). Ž njo je imel sinova: Ulrika in Hermana. Oče pa je umrl 1359, pokopali so ga v minoritskeji cerkvi.

Ulrik I. (Umrl l. 1368.)

O tem Celjskem grofu imamo precej obširna poročila, zlasti od sovremenskega zgodopisca Petra Suchenwirta. Po tem poročilu je moral biti Ulrik prava junaška duša. Le vojska in orožje je bilo njegovo veselje. L. 1345. spremlja slavnega ogerskega kralja Ludovika I. pred trdni Zadar, da ga otme benečanskej sili. Pozneje napada močen grad Reding na Tirolskem, da bi ukrotil drznega Engelmarija. L. 1347. se vojskuje po peščnatih planjavah braniborskih zoper lažnjivega Valdemarija. Dve leti pozneje ga nahajamo sredi križarjev zoper paganske Pruse. Iz mrzlega severa potuje potem v gorko Laško kot spremljevalec cesarja Karola IV. v večni Rim. Kasneje pomaga Ulrik zopet ogerskemu kralju, najprvo zoper Benečane pri Trevizu in potem zoper Bolgare na podunavskih obalih pri Vidinu. Gotovo, Ulrik I. je zanimiva oseba in junaški značaj. Oženjen je bil dvakrat. Druga žena Adelajda Ortenburška rodila mu je sina Viljelma I. — Kako so Celjski bogateli tudi v njegovej dobi, povedali bomo v poslednjem. Ulrik I. je bil tudi deželni glavar na Kranjskem.

Herman I. (Umrl l. 1385.)

Ulrik I. in Herman I., brata, se v zgodovini največkrat skupaj imenujeta, ker sta najbrž oba skupna upravljala obširna svoja posestva, katera sta še vedno pomnoževala. L. 1363. sta bila n. p. dobila od Eberharda Walsee-a Slovensko Bistrico, isto leto sta bila podedovala Planinski grad. L. 1363. jima je vojvoda Rudolf IV., ki je bil l. 1360. tudi v Celji in Ljubljani, kamor sta ga bila spremila Ulrik I. in Herman I., zastavil gradova Žalec in Vojnik. Eno leto kasneje sta postala lastnika Žusemskega grada in l. 1365. pa sta dobila Ivenski in Konjiški grad. Kako mogočna sta bila takrat,

kaže, to, da jima je vojvoda Albreht I. 1365. izročil v njunej grofiji krvavo sodnijo. Vseh posestev in letnic, kdaj so Celjskim grofom v roko došla, ne moremo naštevati, ker bi bilo to preobširno. Iz življenja Hermana I. povejmo še, da so bili Celjski grofje od Karola IV. z nova pripoznani kot taki, to menda za to, ker Karol IV. ni hotel Ljudovika Bavarskega za cesarja pripoznati (primeri prejšnjo Trstenjakovo opombo). Celjska grofija je bila v tem letu (1372) dosta obširnejša, nego pred 30 leti. Na dolgost je merila grofija 10 milj, na širokost po 3 do 4 milje.

Gledé tega grofa je še imenitna Suchenwirtova pesen o vojvodi Albrehtu IV. Pesnik nam popisuje, kako je Habsburžan Albreht IV. pogumno šel med križare zoper Pruse. Spremljalo ga je sijajno število vitezov, med njimi trije celjski grofje: Herman I., njegov sin Herman II. in pa stričič Viljelm. Izbrano krdelce se je pomikalo čez Vratislavo, Torun do Nemená. Tukaj so se z nasprotniki grozno krvavo sprijeli. Celjski grofi so se toliko odlično proslavili, da je sam Albreht celjskega grofa Hermana I. prosil za poviteženje ali za slovesni vitežki udarec z golim mečem. Potem je Herman I. sijajno pogostil vojvodo z 182 vitezi. Pri veseli gostiji so pili „sladko vino ljutomersko“.

Herman I., ki je bil tudi deželni glavar kranjski, oženjen je bil s Katarino, hčerjo bosenskega kralja Tvrdka II. Tekla je torej v njegovih potomcih tudi slovanska kri. Herman I. je imel dva sinova: Janeza (umrl 1372) in Hermana II. Predno pa o teh govorimo, ne smemo preskočiti Viljelma, sina grofa Ulrika I. — Herman I. je umrl l. 1385. na Dunaji, pokopali so ga pa v Celji v minoritskeji cerkvi, katerej so Celjski veliki dobrotniki bili.

Viljelm. (Umrl l. 1392.)

Viljelm se je bil najprvo (1373) poročil z grofinjo Elizabeto Goriško, hčerjo grofa Majnharda. Druga njegova soproga je bila Ana, hči poljskega kralja Kazimira II. S to poslednjo je imel hčer, katera se je bila l. 1401. omožila s poljskim kraljem Vladislavom I.

Kakor smo že povedali, podal se je bil Viljelm s svojim stricem Hermanom I. na križarsko vojsko zoper Pruse (1377). Pred odhodom sta oba Celjska grofa sklenila dedinsko pogodbo z Friderikom Ortenburškim, in zato so po smrti poslednjih Ortenburških njih obširna posestva pripadla Celjskim.

Viljelm I. se je bil l. 1392. z vojsko zoper Turke namenil. Ko pa je v tem letu prišel na Dunaj, umrl je tu, a pokopali so ga v minoritskeji cerkvi v Celji.

Herman II. (Umrl l. 1435.)

Ta celjski grof je bil menda med vsemi najsrečnejši. Največ zvemo o njem iz celjske kronike (Cillier Chronik — chronica der gefürsteten graven von Cilli). V predgovoru te kronike beremo, da se je pisati začela „zu erren und zu einer gedächtnuss“ grofa Hermana II., ki je umrl l. 1435. Dokončala se je pa ta kronika veliko pozneje. Kdo je bil prvotni pisec njen, ne ve se. Najbrž duhovnik in sicer kakov menih pleterskega samostana na Dolenjskem, kateremu so bili celjski grofje veliki dobrotniki in zaštitniki. Ta kronika je pisana sicer v prav robatej nemščini, pa ima vendar obilo lepega gradiva za domačo povestnico in prav odkritosrčno in verno pisavo. Herman II. je bil tudi glavar na Kranjskem, kar zvemo že iz pisma nadvojvode Albrehta od l. 1393., v katerem mu ta ukazuje, da ne sme obsojevati ljubljanskih meščanov, kateri spadajo pod lastne sodnike. L. 1395. je bil Herman II. s svojimi sinovi v Križevcih na Hrvatskem, kjer so ogerskega kralja Žigo potrdili tudi za hrvatskega kralja.

Kako se je Herman II. udeleževal l. 1396. s kraljem Žigo vojske zoper Turka, to bodemo povedali, kedar bode govor o turških vojskah. L. 1398. je dal kralj Žiga Hermanu II. Varaždin v last, in l. 1406. je kupil Herman od njega za 48.000 gld. hrvatsko Medjimurje. L. 1401. so bili ogerski velikaši svojega kralja Žigo v Budi vjeli in ga imeli več mesecev zaprtega. Še le po prizadevanji mogočnega Hermana II., njegovega sina Friderika II. in drugih plemenitašev so kralju zopet ječo odprli. Iz ječe rešen podal se je Žiga, ki je bil vdovec, v Celje k svojemu rešitelju in se tu zaročil z Barbaro, najmlajšo hčerjo Hermana II., s katero se je bil l. 1408. kot

hrvatski in ogerski kralj tudi poročil. Dve leti pozneje je postala Barbara nemška cesarica, kajti Žiga je bil l. 1410. izvoljen tudi za nemškega cesarja. To cesarico nam nekateri zgodopisci opisujejo za prav slabo žensko. Zlasti Enea Silvij Piccolomini (pozneje papež Pij II.) nam jo je jako ostro in neprijazno opisal. Njegove karakteristike so pa skoro gotovo za to tako bodeče, ker je bil Piccolomini tajnik cesarja Friderika III., s katerim so bili Celjani v dolgotrajnem prepiru. Sicer je pa tudi po družih pisateljih dopričano, da so bili Celjani zelo udani raznim slabostim in strastim. Opisujejo je kot pohotne, lakomne, prevzetne in silno častiželjne. Barbaro nam Piccolomini opisuje kot drzno nevernico, podobno rimskej Mesalini. Po smrti Žige se je hotela zaročiti z mladim poljskim kraljevičem Vladislavom. Ponujala mu je češko in ogersko krono. Ali njeni zet, nadvojvoda Albreht (imel je njeno hčer Elizabeto), dal jo je nagloma (1437) zapreti in jej odločil za bivališče Melnik na Češkem, kjer pa tudi ni posebno izgledno živela.

Herman II. je postal l. 1420. tudi ban hrvatski in slavonski in eno leto potem je vsled pogodbe podedoval po smrti poslednjega ortenburškega grofa Friderika dve veliki grofiji na Koroškem: ortenburško in sternberško, h katerima je pripadalo jako veliko mest, trgov in gradov v tej deželi.

Po svojih največjih posestvih se je začel zdaj Herman II. imenovati: „Grof celjski, ortenburški, sternberški in zagorski [hrvatsko Zagorje namreč]“, ban Dalmacije, Hrvatske in Slavonije, vladar (gubernator) zagrebške škofije in tast cesarja Žige“. Razun omenjene hčere cesarice Barbare je imel Herman II. še te-le otroke: Elizabeta je bila soproga Henrika IV. Goriškega (z Goriškim je bila pozneje [1437] sklenjena dedna pogodba): Ana je bila poročena z bogatim ogerskim magnatom; Friderik II., o katerem bodemo kot očetovem nasledniku kmalu več slišali, in Herman III., kateri je bil pa že devet let pred očetom umrl. Nezakonski sin Hermana II. je bil še prav mlad škof Brižinski, pa je tudi zgodaj umrl.²⁾

Herman II. je umrl v Požunu, kamor se je bil podal, da bi ga ondi bil zet cesar Žiga povzdignil v knežji stan. A te časti

¹⁾ Katero so bili Celjski tudi dobili od cesarja Žige.

²⁾ Gornjegradska listina od l. 1414. imenuje tudi sina Ljudovika.

on ni učakal, ker se je vojvoda Friderik IV. (kot poznejši cesar III.) temu upiral. Pokopali so ga v Pleterjah.

Hermana II. slika se nahaja v Lipoglavi na Hrvatskem. Ta samostan je bil on ustanovil. Žena mu je bila Ana, grofinja Schaumberska.

Friderik II. (Umril l. 1454.)

Česar ni bil oče dosegel, to se je posrečilo sinu.

Postali so Friderik II., njegov sin Ulrik II. in vsi njih nasledniki knezi nemškega cesarstva. V to veliko čast povzdignil jih je bil cesar Sigmund I. 1436. v Pragi. To se je vršilo pa med tem časom, ko je bival Štajerski vojvoda Friderik IV. v Palestini, zgodilo se je bilo to brez njegovega vedenja in zoper njegovo voljo. Krvavi prepiri so po njegovej vrnitvi nastali med njim in Celjskimi. Pa o teh celjskih bojih, v katerih je slovenski Štajer ne malo trpel, govoriti čemo kasneje.

Friderika II., o katerem samem pač zdaj govoriti nameravamo, opisujejo zgodopisci s prav črnimi potezami. Že večkrat omenjeni Piccolomini pravi o njem, da je bil brezsraven nasladnež, popolen materijalista, krvoločan grozovitnež, sovražnik cerkve in duhovnov. Omožen je bil z Elizabeto, grofinjo Frankopansko. To je baje on sam umoril v zakonskej postelji, menda v Krškem gradu pri Savi (ali pa v Krapini l. 1422.), a pokopali so jo v Celji v minoritskej cerkvi. Radi tega umora je bil brat pokojne grofinje Friderika na dvoboj pozval, a do tega ni bilo prišlo. Friderik je potem vzel za soprogo lepo Veroniko, hčer ubogega hrvatskega plemenitaša iz Desenic (1425).

Ker so tudi pajdaši posnemali v samopašnosti svojega gospodarja, si torej lahko mislimo, koliko je takrat slovensko ljudstvo tudi v tej zadevi trpelo. Teharčanom je podelil plemstvo. Teharski kmetje so ga namreč zasačili pri njegovih nepoštenih potih; ko je hotel biti prikrit, terjali so od njega to in uno. Dal jim je torej omenjeni privilegij, kateri jim je bil prišel pa v zgubo pri nekem požaru; od cesarja Ferdinanda I. so si bili l. 1537. izprosili nekaj podobnih predpravil pred drugimi kmeti. ¹⁾

Zakonska zveza Friderika II. z ubožno Veroniko ni odgovarjala mogočnej čistihlepnosti njegovega očeta. Tako je bil nad

¹⁾ O vplemenitnji Teharčanov je sicer več pripovedk, ki se pa bistveno vjemajo.

*tem razsrden, da je dal lastnega sina zapreti v celjski grad, v stolp, ki se še dandanes imenuje Friderikov¹⁾ turen. Sinu je porušil tudi grad Fridrichstein pri Kočevji, ki si ga je bil sin sam sezidal. Toda s tem si ni bil še dovolj svoje jeze in togote potolažil. Hotel se je tudi Veronike polastiti. Ona se je namreč potem, ko jej je bil tast moža zaprl, pri kmetih skrivala. Na to so jo bili prijatelji spravili v grad Vurberg¹⁾ pri Ptuji; Hermann II. jo je bil pa zvohal, odpeljati jo je dal v Ostrovico pri Vranskem. Imel jo je tu do l. 1428. zaprto. Potem jo je dal pripeljati v Celje, kjer jo je tožil pred sodnijo, da je njegovega sina očarala in zmotila, da jo je v zakon vzela. Zagovornik jo je pa nasproti temu obdolženju tako čvrsto zagovarjal, da so jo sodniki nedolžno spoznali. Kljubu tej razsodbi je bil Herman II. še tako razkačen, da jo je dal nazaj v Ostrovico odpeljati. Ob enem pa je dal povelje Joštu Soteškemu, naj jo v kopeli vtopi. To se je tudi zgodilo l. 1428. (17. oktobra) v Soteski. Njeno truplo so pokopali v Braslovčah. Pozneje so ga pa na povelje Friderika od tu odnesli v Jurjevškloster, kjer so ga pokopali. — Po smrti svoje žene Veronike je oče sina iz ječe izpustil in poslednji je stanoval v Radovljici na Kranjskem. Od tod je potoval v Rim (1431). Na potovanji ga je ferarski grof vjel in zaprl v ječo. Rešil ga je zopet iz ječe njegov svak Henrik IV., grof Goriški. — Da je moč, čast in premoženje tudi pod tem celjskim grofom rastla, tega nam ni treba omenjati. Vrhunec je pa dosegla slava in velikost Celjanov pod edinim njegovim sinom Ulrikom II. Umrl je Friderik na Savinjskem (Sonek) gradu 9. junija 1454 v visokej starosti.

Ulrik II. (Umrl 9. novembra 1456. l.)

Ulrik II. je bil veličastne in orjaške postave, smelega in ponosnega postopanja; bil je neutrudljivo delaven, jako zgovoren in junaško srčen. Njegove moralične lastnosti se pa slikajo tako, da ga moramo imeti za kosmatega grešnika, sebičnega, nikdar mirujočega zvijačnika, ki sebe in svojo hišo v nesrečen prepad in pogin strmoglavi. Gledé telesne nasladnosti je bil po vsem po-

¹⁾ Starodaven grad, s katerim v zvezo spravlja národna pripovedka „Kresnika“.

doben svojemu očetu. Avstrijski velikaš Eizinger (rodom Bavarec) ga je zarad pohujšljivega življenja s pomočjo Dunajčanov sramotno iz dvora mladega kralja Ladislava pregnal (1453), a čez leto dni se je bil zopet povrnil na Dunaj, kjer je bil slovesno sprejet. Pa pustimo njegove osebne lastnosti in govorimo o njegovih zgodovinsko-svetovnih djanjih. Svoje politično delovanje je začel l. 1438. kot namestnik kralja Alberta II. na Češkem. Njegovi sovražniki so trdili, da hrepeni Ulrik po češkej kroni, in zato ga je Albert nazaj poklical.

Velik prepir je bil nastal med Ulrikom II. in Friderikom IV., štajerskim vojvodo in nemškim cesarjem radi tega, kdo bode varuh mlademu Ladislavu Posmrliču, rojenemu po smrti očeta ogerskega kralja Albrehta II., čegar mati je bila kraljica Elizabeta, sestričina Ulrika II. Dolgotrajni bojni prepiri so nastali med tema mogočnejšema, mir je bil med njima sklenjen še le l. 1443. Cesar je pripoznal knežji stan Celjanov, a Ulrik II. pa podložnost svojo nasproti cesarju, kateri je pozneje tudi mladega Ladislava Celjskemu v izrejo izročil. Tudi je bila med njima medsebojna dedna pogodba dogovorjena.

Ulrik II. je bil vzela za soprogo Katarino Brankovičevo¹⁾, srbsko kneginjo. Njena sestra je pa imela turškega sultana Amurata II. († 1451). S svojo ženo je imel Ulrik troje otrok, ki so pa vsi pred njim pomrli. Grof Ulrik II. Celjski je bil v letih 1450.—1456. najimenitnejši in najmogočnejši knez rimsko-nemškega cesarstva. Imenuje se pa v nekem pismu sam: „Mi Ulrik po božjej milosti grof Celjski itd.“²⁾ Imel je mnogo lastnih dežel; graščin, mest in trgov nad 70 po Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in Hrvatskem, na Avstrijskem in Ogerskem. Ulrik II. je bil ban hrvatski, zet srbskega vladarja Jurija Brankoviča, stric češkega in ogerskega kralja ter avstrijskega vojvode Ladislava, v čegar imenu je vladal

¹⁾ Jurij Brankovič je vladal staro Srbijo in Hercegovino pod turškim gospostvom.

²⁾ Pripoveduje se tudi, da so se Celjski grofi bili začeli imenovati „vojvode vseh Slovencev“.

prav za prav on sam. — Na Ogerskem je pa bil kraljev namestnik Ivan Sibirjanin (Hunjad Korvin). Tudi tega je hotel Ulrik II. izpodriniti, pa se mu ni posrečilo, dobiti ga v zanjke. Naposled je osoda hotela, da je po smrti Ivana Korvina pri Belgradu, kjer se je ta ogerski junak hrabro zoper Turke bojeval (1456), Ulrik II. bil izvoljen v Tutaški skupščini za kraljevskega namestnika na Ogerskem. Ali ravno ta nova in poslednja čast je bila njegova smrt. Nevošljivi sin pokojnega Korvina umori Ulrika II., ko je bil prišel ta v Belgrad. Njegovo smrt in pokop popisuje „Celjska kronika“ (Orožen) tako-le:

Ivan Sibirjanin je bil zapustil dva sinova: Matija in Ladislava. Poslednji je bil po smrti očetovej zapovednik Belgrada. Ladislava je nekoliko mrzelo to, da so Ogri nasprotnika njegovega očeta volili za kraljevskega namestnika, nekoliko se je pa bal Ulrika II., da bode njega tako zalezoval, kakor očeta. Ko je prišel Ulrik II. s svojo vojsko in mladim kraljem Ladislavom Posmrličem pred Belgrad, odprl je Ladislav Sibirjanin samo kralju, Ulriku II. in Ogrom mestna vrata, vsa druga vojska morala se je zunaj mesta utaboriti. Tu v Belgradu je bil neki dobil Ladislav Sibirjanin v roke pismo, v katerem je grof Celjski svojemu tastu Brankoviču naznanjal, da mu hoče poslati dve krogli, kakoršnih še ni videl, menda glavi bratov Sibirjaninov. To pismo je kazal Ladislav svojim prijateljem in po njih nasvetu pokliče Ulrika k sebi. Ulrik je neki ravno pri maši bil, ko mu je došel ta poziv. Svarili so prijatelji Ulrika, naj ne ide k sovražnemu mu Sibirjaninu. Šel je kljub temu. Tukaj ga pa Sibirjanin, potem ko je bil v prepiru Ulrik neki Sibirjanina prvi mahnil, s svojimi ogerskimi prijatelji umori (8. ali 9. novembra 1456). Stara nemška kronika iz istih časov popisuje ta umor tako-le: „Der edel von Cili, da er sach, es solt vmb ihn ergehenn, da fieng er eines Leuen Gemuth vndt griff ritterlich zu seiner wehr vndt schlug auf den Hunadt Lassla (t. j. Ladislav Sibirjanin) einen geschwinden schlag und hette der ungetreu diesen schlagk nit versetzt vndt aufgefangen, sein ungetreu wehr in wohl vergoldten worden vndt wie wohl er den schlag angefieng, nach wardt er von dem Cili in das haubt vndt in einem Daumen gewundt vndt schlug ihm das Gehulz ab dem messer vndt einen gulden Ring an dem daumen von einander. In dem wardt ein Camerthür geöffnet, daraus liefen die, die da verstossen waren, mit schwerten vndt mit tartschen ihn den Edl fürsten von Cili grosse wunden in

sein haupt ungt in sein fuss vndt da sy ihn nun zu todt erschlugen, da legten sy ihn auf einen tisch und schlugen ihn sein haupt ab. Dass haupt, das ward verschicht bies auf den fünften tag, da wardt es wieder bracht“.

Kralj Ladislav je poprej obečal morilcem milost, a pozneje je zapovedal Ladislavu Hunyadu glavo odsekati, mlajšega pa je iz Belgrada seboj vzel in ga kasneje Juriju Poděbradu izročil.

Truplo Ulrika II. so v Celje pripeljali. Tukaj so ga jako svečano pokopali. Na konci cerkvenih molitev v cerkvi sta stopila pred mrtvaški oder v cerkvi dva moža, ki sta bila prinesla seboj šest zastav, eden celjsko, ortenburško, saneško, sternberško in zagorsko; drugi pa mrtvaško, katere sta postavila vse okoli odra. Za njima je prihajalo na črno ogrnenih konjih dvanajst črno oblečenih dečakov. Ti so prinesli in na oder položili pokojnega grofa: oklep, naprsje, buzdovan, meč, čelado in grb. Za njim se je vzdignil ves v oklepe zavit velik mož, herold namreč: ta je vzel v roke ščit, čelado in grb rajnega grofa in je vse to pred odrom na tla vrgel ter glasno in tužno trikrat zaklical: „Grafen von Cilli und nimmermehr“. Vse ljudstvo po cerkvi je zaglalo tak jok in stok, da se je daleč na okrog razlegalo — pravi stari kronist.

Takó je bil konec te slavne vladarske rodovine, o katerej svet različno sodi. Imeli so veliko dobrih, pa tudi slabih lastnosti. Kot mogočni in bogati knezi so — pravi Orožen — tudi za cerkev veliko storili — ustanovili so veliko cerkvá, samostanov, beneficij in družih pobožnih ustanov, kakor malo kdo v onej dobi.

Rodovinsko drevo Celjskih grofov.

Ulrik Soneški (Savinjski).

Soproga: Katarina, hči grofa Ulrika Heunburškega in Neže, hčere Jere Babenberške.

Friderik I. pridobi si mesto Celje (1331), 1341 postane grof Celjski, † 1359.

Ulrik I., † 1368.

Herman I., † 1385.

Soproga: Katarina, hči bosniškega kralja Tvrdka II.

Viljelm, † 1392.

(Ta je sklenil l. 1377 s koroškimi
Ortenburškimi grofi dedno pogodbo.)

Herman II., † 1484.

(1372 jim je bil grofovski stan potrjen.
Ta je bil deželni glavar kranjski, ban
Hrvatski in dedič Ortenburgov.)

Friderik II., † 1454.

Soprogi: 1. Elizabeta Modruška
† 1422 (umorjena).
2. Veronika Deseniška † 1428.

Elizabeta.

Soprog: Henrik IV. Goriški.
(Dedna pogodba med Celjani
in Goričani od leta 1437.)

Herman III.,
† 1426.

Barbara,
† 1415,
Soprog:
cesar Žiga.

Ulrik II., † 9. nov. 1456.,
zadnji te rodovine.

Soproga: Katarina Brankovičeva,
srbska kneginja.

Elizabeta.
Soprog:
kralj
Albreht II.

Herman, Jurij, Elizabeta,
† 1452. † 1443. † 1455.

Ladislav
Postumus
† 1457.

Celjski boji.

1. S Celjani in Friderikom IV. (III.)

Grofje Celjski so bili prav za prav vazali deželnih knezov štajerskih. Vojvoda štajerski je bil takrat, ko je cesar Sigmund Celjska grofa Friderika II. in Ulrika II. v knežji stan povzdignil, Friderik IV. Ta pa je bil ravno tedaj (30. nov. 1436) v Palestini. Zgodilo se je torej to počastenje Celjskih grofov brez njegovega vedenja in zoper njegovo voljo. Poknežena grofa Celjska in Friderik IV. stali so si odsehnal sovražno nasproti, in to je rodilo slab sad za avstrijske in slovenske dežele. Hujskanje se je začelo, ko se razpre s Celjskimi krški škof, katerega je vojvoda podpiral. Celjski so si najeli Jana Vitovca, ubogega češkega plemenitaša, ki je bil v Celje došel samo s tremi konji, za svojega poveljnika. Kakor hudournik vzame na Štajerskem grad Plankenstein (Zbelovo) pri Celji, dve grajščini v Savinjski dolini, Soteški grad, Gomilo, nekdej v loški župniji (Untererkenstein na Kranjskem), Schrottenturn pri Kranji, Kacenstein pri Begunjah in Mokronog na Kranjskem. Samo Lož so dobili vojvodine čete (1437).¹⁾ V tem umrje poslednji Luksemburški, cesar Sigmund, največji podpornik celjske rodbine (11. dec. 1437). Med volitvijo novega cesarja Albrehta II. iz habsburške rodovine, ki je pa že l. 1439. umrl, zapustivši še nerojenega dediča ogerske in češke krone ter avstrijskega vojvodskega klobuka, bilo je kratko primirje. Nastale so potem velike zmešnjave, ker Čehi in Ogrji niso hoteli Albrehtovega sina Ladislava Posmrliča pripoznati, in ker so se razni knezi in velikaši prepirali, kdo bode kraljevemu detetu varuh in odgojitelj. Najbolj se je za to potegoval Ulrik II. nasproti Frideriku IV., kateri je bil v to porajnem Ladislavovem očetu postavljen. Z Ulrikom II. se je bil združil tudi Friderikov brat Albreht. Vojni ples celjskih in vojvodskih čet se je začel na Kranjskem, kamor je bil peljal Vitovec — tako piše Parapat v Letopisu Matičinem l. 1871. — svoje čete, da bi Ljubljano vzel. Jurij Apfalterer je mesto tako vro branil, da niso Celjani nič opravili. Cesar je dal radi tega zvestemu mestu pravico, z rudečim voskom pečatiti, kar je

¹⁾ O teh bojih prinaša kranjski zgodovinar „Valvazor“ slike.

bilo v tistih časih posebno odlikovanje. Kranj so bili zavezniki sicer dobili, a kmalu zopet izgubili. Razgrajaje in požigaje po deželi prideró celo do Novega mesta, a tudi tukaj jim je bilo mnogo ljudi pobitih. Friderik je poslal Hartmana Turna Ljubljani na pomoč; a ta sovražnikov ni več videl, ali pri Žalcu jim je bil pobral poln voz raznih dragocenosti, katere je bil Friderik Celjski iz Savinjskega grada poslal v Stari grad pri Celji. V teh bojih so bili menda podrli tudi Zidan most, katerega je bil dal postaviti Babenberški Leopold Slavni čez Savo.¹⁾ Boj je bil torej brez vspeha in napravili so mir. Celjski so obljubili, varovati avstrijske nadpravice, a Friderik jim je potrdil njih knežje plemstvo. Ob enem so bili napravili med seboj dedno pogodbo, vsled katere dobijo Celjski avstrijansko Istro, več grofij in graščin na Kranjskem in Štajerskem, če zamrje habsburški rod; ako pa ugasne rodbina Celjska, podedovali bodo Habsburški celjsko, ortenburško in sternberško grofijo. Ulrik Celjski je postal potem celó kraljev svetovalec. Vendar častilakomnost Ulrika Celjskega še ni mirovala, vedno je še gojil sovražno iskro zoper Friderika IV.

2. Boji zaradi celjske zapuščine.

Celjska zapuščina je bila neizmerno velika.

Orožnova celjska kronika ima sledeči imenik mest, trgov in gradov, katere so kdaj Celjski posedli.

Na Štajerskem: Celje, Ostrovica, Pograd, Lekenburg, Savinjek, Braslovče, Paka, Mozirje, Vrbovec, Rudnik, Gornji grad, Forchteneck (zdaj razvalina), Katzenstein, Soštanj (grad je razvalina), Šalek (podrtina), Gorica, Soteški grad, Novi grad, Rabensberg, Lemberg, Vitanje (grad je razvalina), Konjice, Vuzenica (grad je razvalina), Mota, Ivnic, Hohenburg, Waldstein, Pfannberg, Cmurek, Trutzenau, Freistein, Rogatec, Kraljevi grad (razvalina — pri sv. Gorah), Podsreda, Planina, Žusem, Rifnik (razvalina), Prežin (ga ni več). V zastavi so imeli tudi: Slov. Bistrice, Laško (stari grad razvalina), Vojnik, Žalec.

¹⁾ Zidan most imel je to ime že, predno so bili sezidali sedanja dva mostova čez Savinjo. — Čez Savo so bili tã menda mostove postavili že Rimljani, a na ohranjene stebre, v katerih so bili najdlji rimske novce, postavil je bil Leopold VI. nov most, katerega so menda cesarski podrli l. 1445., da ne bi bili prišli kranjski podložniki celjskih grofov tem na pomoč.

Na Kranjskem so imeli okoli 30, na Koroškem okoli 20, na Hrvatskem tudi najmanj toliko graščin; nekoliko gradov so imeli tudi na Avstrijskem; vseh mest, trgov in graščin, katere so imeli, presegalo je gotovo število 100.

Čisto naravno je torej bilo, da so se za tako obširno zapuščino vneli hudi prepiri med lakomni dediči, katerih se je bilo oglasilo — 23. Največ so pa terjali cesar Friderik III., češki in ogerski kralj Ladislav, nadvojvoda Albreht, vojvoda Sigmund in goriški grof Janez. Vsled dednih pogodeb od l. 1443. je bil Friderik IV. (III.) pravni dedič celjske, ortenburške in sternberške grofije. Jel se je iz početka mirno pogajati s služabniki celjskimi; kapitanu Vitovcu se je moral seveda najbolj prikupiti. Dal mu je nekaj v denarji, odstopil mu graščino Sternberg pri Belaku, ter ga povzdignil v plemeniti stan in ga imenoval grofa „Zagorskega“. Oskrbniki so bili še precej voljni, tako je oskrbnik Starega grada prišlemu cesarju koj izročil celjsko graščino in prav tako so storili ostali, le Savinjski, Mehovski, Radoljski in nekateri drugi so potegnili z vdovo Celjskega grofa, Katarino, ter niso hoteli cesarju kar nič odstopiti. V tem pride povelje od ogerskega kralja Ladislava v soglasji z vdovo do celjskih oskrbnikov, da posestev in gradov celjskih nikomur ne smejo izročiti, kakor edino le njegovemu pooblaščenču. Brez ozira na ta ukaz je cesar napeljal, da so njemu l. 1457. v Gradci zbrani razsodniki prisodili celjsko zapuščino.

Jan Vitovec, boječ se, da ne izgubi posestva svoja na Ogerskem, ako vse tako z lahka cesarju prepusti, zbere skrivaj vojaško četo in plane tako nenadoma nad cesarske, ki so bili ravno v Celji, da je cesar sam komaj utekel v Stari grad, spremstvo, pisarnico in dragocenosti pustivši Vitovcu in njegovi trumi. Osem dni so oblegali cesarja v gradu, a predno prihiti pomoč, odide Vitovec. Oproščeni Friderik udari zdaj na Kranjsko, skozi Ljubljano in Kranj v uporno Radoljico, katero oblega. Vitovec pa tudi po Gorenjskem razsaja, užuga Kranj, požge Škofjo loko in se polasti Radoljice, potem ko je bil Friderik jo na Koroško mahnil, kjer je bil Vitovčev Sternberg razdjal. Ko je mladi Ladislav še v tem letu svojo dušo izdahnil, morala se je tudi vdova, grofinja Katarina, udati. Vse gradove, zemljišča, podložne i. dr., razun Krške graščine ob Savi,

prepustila je cesarju, ki jej je obljubil na vse žive dni dajati letnih 2000 vinarjev.

Po smrti Ulrikovej mudila se je Katarina nekaj časa na Hrvatskem, zlasti dokler je boj trajal, potem je bivala v Krškem gradu. Pozneje se je odpovedala še temu posestvu in šla v Dobrovnik v samostan. Od tod je pa šla v Macedonijo, v grad Ježevo na Strumi, kamor jo je bila povabila sestra Mara, vdova po sultanu Muradu II. Pokopana je pa v Kočni nad Strmnicom.

Friderik IV. (kot cesar III.) (Od l. 1434. — 1493.)

O smrti štajerskega vojvode Ernesta Železnega je bil njegov najstarejši sin Friderik še le 10 let star. Zato je do njegovega 20. leta upravljal Štajersko njegov stric in varuh Friderik Tirolski („S praznim žepom“), čegar vladanje je bilo za štajersko deželo malo znamenito. Ko je Friderik IV. postal dostaleten, potoval je v Sveto deželo. Po smrti Albrehta II. je bil izvoljen za nemškega cesarja (1440). Njemu je bil, kakor smo že slišali, najnevarnejši sovražnik njegov brat Albreht VI.¹⁾, ki je bil neizmerno zapravljiv in je vedno mislil, da je bil na izgubi pri delitvi očetove dedščine. O drugem protivniku, o celjskih grofih, smo itak že govorili.

Dovolj opravka in sitnosti je imel kot varuh nad tirolskim in avstrijskim mladoletnim vladarjem. Na Tirolskem je bil namreč varuh vojvodi Sigmundu, kateri je sicer vendar kmalu dostoleten postal; na Avstrijskem je pa imel varovanca Ladislava Posmrtiča, rojenega l. 1440. Friderik IV. je bil prvi Habsburžan, ki je bil v Rimu kronan za nemško-rimskega cesarja. Za soprogo si je bil izbral Leonoro Portugijsko, s katero se je bil poročil v Rimu (1453), kjer je papež Nikolaj V. obadva tudi kronal. Friderik IV. (kot nemški cesar III.), ki je skozi 59 let vladal v jako razburjenih časih, bil je miroljuben, porazumljiv in prijenljiv. Kljub temu je bil zapleten v mnoge vojske. Med tem, ko se je Friderik IV. mudil v Sveti deželi, je nemški cesar Žiga (l. 1436.) brez privoljenja deželnega kneza kot fev-

¹⁾ Nekaj časa sta skupno vladala oba brata: Friderik IV. in Albreht VI.

dalnega gospoda Celjske grofe povzdignil v knežji stan; vsled tega je nastal med njim in Celjskimi prepir, katerega je še le s tem konec bilo, da so Celjski Friderika IV. kot svojega gospoda priznali in da je njim nasprotno Friderik IV. podeljeno knežje dostojanstvo potrdil. To, da je bil Friderik IV. varuh Ladislava Postuma, sina cesarja Albrehta II., zapletlo ga je v boj z avstrijskimi, češkimi in ogerskimi velikaši, ki so terjali, da se mladi kralj njim izroči. Ogri so si bili gubernatorjem izvolili Ivana Korvina. Ta je porazbijal v tej dobi po spodnjem Štajerskem, kjer se je hotel posebno znesti nad svojimi smrtnimi sovražniki, nad Celjskimi knezi.

Pridrl je bil čez grad Borel pri Ptuji do Slovenske Bistrice, katero je Jan Vitovec (1446) hrabro branil. Pri Celji so potem tudi nekaj vasi zapalili. Ko vidi ogerska četa — bilo jih je 15000 — da nič ne opravi, pomaknila se je proti Ptuji nazaj, a ker jej je bil Vitovec vedno za petami, zapustila je Štajersko kmalu in samo okoli Čakovca in Koprivnice na Hrvatskem plenila.

Ko se je bil Friderik III. nazaj iz Rima v svoje dežele povrnil, naletel je tu na nov upor svojih podložnikov, katerim je Ulrik Eizinger v zvezi z Ulrikom Celjskim na čelu stal. Ta je bil avstrijske stanove nagovoril, da so od Friderika zahtevali, naj jim izroči mladega kneza Ladislava Postuma. Ker se je branil, oblegali so ga (l. 1452.) njegovi lastni podložniki v Dunajskem Novem mestu. Ker si je Friderik mir želel, udal se je in izročil mladega Ladislava častilakomnemu Celjskemu grofu Ulriku II. (1452).

Po smrti tega (namreč Ulrika II.) l. 1456. nastal je velik prepir o tem, kdo bode velika posestva pomrlih celjskih grofov podedoval. Oglasilo se je veliko (23) dedičev. Največje pravice do zapuščine celjskih grofov je seveda imel Friderik III. vsled dedne pogodbe in kot cesar in vojvoda, kot fevdalni gospodar celjskih grofov. Toda z veliko pravico se je za-nje potegoval tudi nečak poslednjega grofa celjskega, mladi Ladislav. Ker je pa ta že l. 1457. umrl, pripadla so Frideriku III. ne samo vsa obširna celjska posestva, nego tudi Avstrijsko, katero je hotel imeti njegov zapravljivi brat Albreht VI. Le to se Frideriku ni posrečilo, da bi si bil pridobil češko in ogersko krono, po katerih je tako zelo hrepenel, marveč so si bili Čehi Jurija Po-

děbradskega, Oгри pa Matija Korvina (kralja Matijaža) v kralja izvolili.

Friderik je imel prepirke tudi s svojim častiželjnim bratom Albrehtom VI., pa miroljubje Friderikovo je vse poravnalo, dokler se ni bil Albreht z nova ž njim sprl radi Avstrijskega, po katerem je po Ladislavovi smrti tudi Friderik hrepenel. Dunajčanje so bili z Albrehtom potegnili in v dvornem gradu svojega cesarja oblegali (l. 1462.). Iz tega žalostnega položaja je rešil cesarja drzovit junak z imenom

Andrej Baumkircher.

Andrej Baumkircher ni bil rodom Štajerec, ampak Kranjec iz Vipave. Vendar se vse njegovo delovanje dotika štajerske zemlje in štajerskega vojvode, cesarja Friderika III. V svojej mladosti je že bil prišel na dvor omenjenega vladarja, kjer je postal velikanski mož širokih pleč in neizmerne telesne moči jako imeniten. Tu se je vadil pridno v orožji in se pred vsemi drugimi vitezi odlikoval. Hrabrega vojščaka, enakega rimljanskemu Horaciju Koklu, izkazal se je bil pri obleganji Dunajskega Novega mesta l. 1452., kjer je rešil življenje cesarja Friderika III. Uporniki cesarjevi, katerim so pomagali tudi zunanje vlasti, premagali so bili koj cesarske predstraže v predmestji, in te so hitro v mesto skozi odprta mestna vrata pobegniti hotele. A tudi sovražnik jo je mahnil hitro za njimi, skoro bi bil že v mesto pridrl, da ne bi se mu bil edini junaški Baumkircher pred mestnimi vrati v bran postavil in ga tako dolgo zadrževal, da so se bila velikanska mestna vrata zatvorila. Tu je bil Baumkircher prvokrat svojemu cesarju življenje rešil. Ta mu je tudi pripoznal s tem njegove zasluge, da ga je imenoval velikim županom v požunskem komitatu, da ga je povzdignil v plemeniti stan in mu grb s cesarsko krono okinčal.

Ko se je Friderik za celjsko dedščino potegoval, podpiral ga je v tem posebno Baumkircher.

Med drugimi, ki so hrepeneli po celjskih posestvih, je bil tudi grof Ivan Goriški, sin Henrika IV., kateremu je bila Elizabeta Celjska soproga. Pridrl je na slovenski Štajer z namenom, Celje si pridobiti. A hrabri Baumkircher ga je

kmalo iz dežele iztiral. Goričani so bili pri tej priliki Drauburg in Ortenburg na Koroškem vzeli. Pri delitvi celjske zapuščine porazumeli so se naposled skoro vsi, kateri so imeli kaj pravice do nje. Le Friderikov brat Albreht ni miroval. Ril in ril je tako dolgo, da je l. 1461. svojemu bratu vojsko napovedal. Načelnik Albrehtove dunajske uporne čete je bil surov živinski kupec Holzer, ki je cesarja devet tednov v dunajskem gradu oblegal. Zdaj dirja Baumkircher v urnem skoku v Prago pomoči prosit pri češkem kralju Juriju. Ta in njegov sin prihitela sta urno z veliko vojsko pred Dunaj in sta 4. decembra 1462 ukrotila puntarje in rešila obleženega cesarja. Pri tej priložnosti so zlasti štajerski in kranjski gospodje s slovenskimi oddelki pokazali udanost svojo do habsburške hiše.

Lepo število se jih je pridružilo armadi češkej. Tu so bili Lichtenbergi, Gallenbergi, Černomaljski, Lambergi, Herbersteini, Stubenbergi, Jan Vitovec, Turjaški, Hohenwarti, Apfalteri in drugi. Poleg tega, da je Baumkircher v vojskinih zadregah cesarja podpiral, posojeval mu je tudi mnogo denarja, po katerem je Friderik prav zelo hrepenel, ker je bil vedno v denarnih zadregah. Imel je torej Baumkircher velike zasluge. A to prijateljstvo s cesarjem ni večno trajalo. Baumkircherju, ki je imel velika posestva tudi na Ogerskem, začel se je tudi ogerski kralj Matija prikupovati in ga od našega cesarja odvracovati. Baumkircher je začel na to cesarja prositi, opominjati in žugati mu, naj mu dolžne izneske povrne ali mu vsaj poplača stroške njegove za obilne vojske. Pri skopem cesarji, kateri je veliko denarja tudi za turške boje potreboval, pa vse to moledovanje ni nič izdalo. Razkačeni Baumkircher se je na to tako izpozabil, da je v svojej strasti za orožje zoper cesarja zgrabil. Uporniku so se bili še pridružili ti-le gospodje: njegov zet Stubenberški, bratje Narringer, Ulrik Pesiški in Ljudovik Lausner.

Cesarska mesta: Fürstenfeld (Sala [?]), Hartberg, Maribor, Feldbach, Lipnica in še druga so bili puntarji kmalu v roke dobili; tudi po muriškej dolini so razsajali. Na to skliče cesar l. 1470. v Velikovec na Koroškem veliko skupščino štajerskih in družih velikašev svetnega in duhovenskega stanú. Ti so naposled dovolili cesarju davek, da se je mogel za boj z upor-

niki pripraviti. Na to so pa uporniki se s cesarjem pogodili, in Baumkircher je bil na videz od cesarja pomiloščen. Ko se je pa Baumkircher l. 1471. (23. aprila) s svojim oprodo podal v Gradec, kjer se mu je bilo treba — ako je ljudskej pripovedki verjeti — še zagovarjati in opravičevati, sklenila se je bila njegova smrt (pa ta sklep je bil baje že pred storjen).

Obravnavo ž njima so nalašč do večera zavlačevali. Ko je solnce že na zaton šlo, bežala sta prezaupljiva obtoženca iz grada iskat svojih kônj in hlapcev. Ker teh nista več našla, bežala sta proti takratnim Murskim vratom. A koj zazvoni večerni zvon z grada, in sicer prej nego navadno.¹⁾ Na to znamenje se zapró vrata, in viteza sta bila v mestu zaprta in s silo prijeta. Koj prispe rabelj z duhovnikom in dene oba ob glavo, dasiravno je Baumkircher 60.000 gld. in vse svoje gradove ponujal za svoje življenje. Njegovo truplo se je v cerkvi minoritov (sedaj frančiškanska cerkev) pokopalo, pozneje pa odpeljalo na njegovo glavno graščino Schlaming (Salonak) na zahodnem Ogerskem, v železno-grajskej županiji), kjer je bil Baumkircher samostan ustanovil. Ondi si je bil dal tudi svojo podobo v kamen vsekati z napisom:

„Andrej Pamkircher Schlaminski, grof Požunski (Pressburški).“ Zapustil je dva sina, Viljelma in Jurija, ki sta tudi cesarja napadala.

Ogerski kralj Matija.

Radi osebnih razmer med visokimi glavami, med cesarji, kralji in škofi trpel je slovenski Štajer v tej dobi prav veliko. Cesar Friderik III. je hotel za solnograškega nadškofa imeti svojega ljubljenca Janeza, ostrogonskega nadškofa, ki je živel z ogerskim kraljem Matijažem — kakor ga slovenske národne pesmi imenujejo — v sovraštvu. Prejšnji, odstavljeni (ali prostovoljno odstopivši) solnograški nadškof Bernard se pa s tem maščuje, da pozove Matijaža v deželo. Temu je pa tudi cesar sam svobodno pot v Štajersko prepustil, kajti Matijaž je bil to dovoljenje dobil od njega s to pretvezo, da hoče iti nad Benečane,

¹⁾ To pripovedanje pa zgodovinsko ni popolnoma verjetno.

kateri so bili edino radi kupčije sklenili za kristijane sramotilni mir s Turki.

Madjarske čete prideró torej pa samo na Štajersko, zlasti na lepo slovensko stran, posedejo mnogo gradov in mest ter gospodarijo pod vodstvom črnega Haugvica prav po turško. Na spodnjem Štajerskem postanejo kmalu njih last: Ptuj, Brežice, Sevnica, Radgona, Lipnica, Sala (Fürstenfeld); tudi Maribor so oblegovali, vendar brezuspešno. Prišel je tudi na Koroško. Matijaž si je bil celó Beč osvojil (1485), Friderik se ga ni mogel prej rešiti, dokler ga ni bila nagla smrt pograbila (1490). Matijaževi vojskovodje na Štajerskem so bili Tomaž Tarezal in Jakob Szekely (Cekelj). Poslednji je postal po Matijaževi smrti, ko je pristopil k cesarju, lastnik Ormoža in Borla, in se je kot pogumni poveljnik štajerskih Slovencev proti Turkom bojeval. Cesarju Maksimilijanu je pripomogel do marsikatere zmage in bil zato povzdignjen v vitežki stan. Za Ormož in okolico je Cekelj imenitna zgodovinska oseba. Zoper Matijaža sta bila dobra boritelja Reinprecht Rajhenburški in vitez Kunigsberg (menda posestnik Kraljevega grada), ki sta l. 1487. branila cesarja Friderika III. v Dunajskem Novem mestu.

Kralj Matijaž (drugi sin Ivana Huniada Korvina, katera je hrvaški narod imenoval Sibirjanina Janka) imenuje se tudi v slovenskih narodnih pesmih. Dejanja vendar, katera se v slovenskih narodnih pesmih prisvajajo kralju Matijažu, ne vjemajo se z zgodovinskimi njegovimi deli, da si je njegova pravičnost dospela tudi do Slovencev; le radi tega se ga v mičnih pesmicah spominjajo. Zato naj podamo tu še njegovo pravo sliko, katero mu je izvrstno izpeljal pokojni Parapat v spisu „Turški boji“, (Letopis Matice 1871). Ne dá se tajiti, da je bil Matijaž mogočen vladar, kakoršnih tudi druga kraljestva ne štejejo na kupe.

Za kralja Matijaža je dospelá ogerska država na vrhunec svoje moči in slave, brez nje ali bolje rečeno, brez Matije, se ni dalo računati. Zatorej vidimo njegov vpljiv v vseh imenitnih vprašanjih in prigodkih.

Korvin je bil kos nemškemu cesarju, s katerim se ni mogel nikdar popolnem sprijazniti, a tudi strah turškemu polomesecu, kateremu je njegova smrt pot odprla v madjarske dežele. — Na Turško je toda le bolj svoje vojskovodje pošiljal, on sam pa se je

večkrat kaval s kristijanskimi vladarji. Po njem je prišlo ne malo zlá tudi v slovenske pokrajine, vendar ga slovenski národ zato ni črtil, ampak brez ugovora smemo trditi — pravi Parapat — ni jeden vladar ni bil Slovencem tako znan, tako popularen; v nobenem ni v zračnih visočinah ni na obalih dereče Drave in bistre Save toliko národnih pesmi prepeval, kakor o njem: Kralj Matijaž je slovenskemu národu „vzor“ junaštva. Národna pesem pravi:

„Ko mahnil je, je prostost dal,
Deset je padlo vselej glav.“

Zakaj njegova britka sablja je bila strupena:

„Od spodaj kača gor sedi,
Od zgoraj ogenj gre iz nje.“

Prof. Rutar pa v „Zvonu“ (1879) pravi, da se v teh pesmih opeva le bolj junaštvo srednjeveško v obče, in da je to junaštvo le poosebljeno v kralji Matijaži.

Ena národna pesem imenuje Matijaža celó Celjskega grofa, to pride od tod, ker sta bila Matijaž in Celjski grof Ulrik II. sovremenika in v marsikakej zgodovinski zvezi.

Národne pesmi slavljajo tudi Matijaževo hrabrost in prekanjenost, s katero je med drugim kot menih preoblečen tudi svojo Alenčico rešil. Alenčica je toda le mitologično imé; kajti njegova prva žena je bila Kunigada (češkega vladarja Jurija hči), a druga pa napolitanska kraljičina Beatrica.

Pa tudi Matijaževih napak ne smemo prezirati, da se nam ne bode očitala pristranost. Kedar je hotel, je bil sila priljuden s svojimi podložnimi, sicer pa in posebno v poznejših letih je bil pa jako brezobziren, sebičen, zapravljiv. Imel je ta vladar ogerski precej veliko poželenja do Kranjske, kar nam razodeva neko pismo iz Inspruka, iz katerega se to razvidi. Kranjska mu je bila zavoljo morja strategično-važna, pa tudi kranjski vojaki, ki so kar vreli pod njegovo zastavo, bili so mu jako po volji. O nekej priliki je Matijaž zahteval od cesarja Friderika III., naj mu prepíše to deželo za dolžnih 200.000 gld. Seveda je cesar to ponudbo odbil.

Kralj Matijaž je posebno skrbel za kmeta, da ga magnati niso preveč tlačili. Kako si kmet težko zasluži vsakdanji kruh, to je Matijaž enkrat dejansko magnatom pokazati hotel. Peljal jih je v vinograd, zgrabil tû sam za motiko in kopal, ter tudi od svojih spremljevalcev terjal, da isto storé.

Kmalu se naredé delu nenavajenim dvorskim gospodom žuli na rokah, in prosijo kralja, da bi prenehali od tega dela. Z ostrimi besedami tedaj pravično kralj posvari magnate, naj milostljivo ravnajo s svojimi podložnimi kmeti, kateri si morajo le v potu svojega obraza kruh služiti.

Med Slovenci se je ohranila o kralju Matijažu pripovedka, da spi s svojo črno vojsko v gorskej jami, pri kameneni mizi sedeč. Kedar mu bode brada devetkrat okoli mize se ovila, ostal bode in pridrl iz gore s svojo vojsko ter naredil mir na zemlji. Ta pripovedka pa se utegne bolj naslanjati na zadnjega Celjana, Ulrika II., čegar nagla in skrivnostna smrt je morda bila povod tej pripovedki.

Turški boji.

Ni ga omikanega človeka, kateremu bi ne bilo vsaj v obče znano, koliko so trpele vse krščanske dežele pred divjimi Turki, koliko so prestale ogerske in avstrijske dežele pred njimi, koliko so zlasti južno-slovanske dežele bile teptane in mendrane. Turški napadi so bili tudi za slovenske pokrajine najhujše nesreče v 15. in 16. stoletji. Na Štajersko so dohajale divje čete Osmanov tudi zelo pogostoma. Vseh napadov v to deželo se šteje do leta 1704. šestindvajset, zlasti je pa to slovenski Štajer najhujše zadevalo.

Turške vojske je posebno dobro opisoval Parapat v „Slov. Maticе“ letopisu (1871). Mi radi tega nismo hoteli boljšega vira iskati, ampak se držimo njegovih opisov pri vseh turških bojih, ki so se vršili na spodnje-štajerskih tléh. Da ne postanemo preobširni, opuščali bodemo vse druge turške boje, če tudi so bili v zvezi s tistimi, ki so se bili na slovenskem Štajeru.

Najprvo sledé:

Turški napadi v 14. stoletji.

Bitka pri Nikopolji.

L. 1356. so bili došli Turki prvokrat v Evropo, vzešši slabo vtrjeni grad pri Galipoli. Hitro so se potem po južnej Evropi razširjevali. Zlasti Bajesid, zmagovalec na Kosovem polji, je bil turški junak, kateri je hudo mlatil po krščanih.

Bulgarsko je podjarmil, vlaškega kneza je primoral plačevati letni davek; Vlaška je torej tudi nehala biti samostalna kneževina, in Mohamedancem je bila tedaj pot odprta na

Ogersko. Kralj Sigmund se torej vzdigne. Že l. 1387. zbere vojsko, pri kateri je bil tudi Viljelm Celjski, tedaj gotovo tudi nekaj Slovencev, in gre proti Osmanom in bosenskemu kralju ob Donavi na Bulgarsko. Požge nekaj turških in vlaških čolnov, premaga sovražnika v nekaterih majhnih praskah, vzame malo trdnjavo Nikopolje in se vrne potem domú. To razljuti sultana Bajesida. Zavoljo njegovega žuganja in na prošnjo stiskanega cesarja carigradskega Emanvela sklene Sigmund Bajesida prehiteti in zagrabit ga. V ta namen povabi kralje in kneze, katerih je prišlo mnogo s svojimi četami, med njimi tudi Herman II. Celjski s svojimi slovenskimi vojščaki. Sešlo se jih je vseh skup kacic 100.000 oboroženih mož, v resnici krasna armada. Komu bi se pač sanjalo, da bode tako žalosten konec storila! Turška vojska je bila neki močnejša in razdeljena na tri kampe. Prvega in družega kristijani kmalu v beg zapodé, ko pa za begočim dirjaje ugledajo Bajesida s spočitimi izbranimi konjiki, upade trudnim in spehanim vojakom srce, ter začno bežati. Sedaj je postala zmešnjava splošna, težko oboroženim francoskim konjikom ni bilo mogoče ubežati lahkim turškim Sipahi, drug je bil drugemu na potu, in ko še srbski knez Štepan, prisiljeni zaveznik Bajesidov, pritisne, bila je osoda krščanske vojske odločena: kristijani so bili premagani, 20.000 jih je obležalo, blizo toliko vjetih, kralj Sigmund sam s Hermanom Celjskim je komaj utekel. V barki sta po Donavi prišla v Črno morje in v Carigrad, od koder sta se še le domu vrnila. Ta nesrečna bitka je bila pri Nikopolji l. 1396.

Glas njen je pretresel vse sosedne dežele, ki so le prekmalu čutile roparske druhali zmagovalnih nevernikov. Bajesid je pri Nikopolji sicer tudi sam veliko ljudi zgubil; besen zaradi tega ukaže koj naslednji dan po bitki (28. septembra 1396) čez 3000 vjetih kristijanov grozovito umoriti. Malokdo se je mogel odkupiti, vse druge so gnali v Kalipolje in potem v malo Azijo v sužnost, med temi tudi Schiltbergerja, o katerem bomo kmalu obširneje govorili.

Turki prvokrat na slovenskej zemlji.

Tri dni je Bajesid počival na borišči, potem se vzdigne proti Ogerskej. Na desnem bregu Donave drvijo zmage pijani in ropa

željni Turkomani, Mitrovici nasproti prebrodijo slovensko Savo in kakor povodenj se razlijó po Ogerskej. Celo do Bude so dospeli in blizo vse prebivalce ali potolkli ali odgnali. Drugi so pridrli med Savo in Dravo. Tako grozno so pokončali in opustošili dežele, zlasti Sirmijo, kjer so bili že l. 1391., pa jih je z nje odpodil z veliko žrtvijo hrabri Ivan Morovički, da še mnogo let pozneje skoraj ni bilo ne sledú ne tirú prebivalcev in poprejšnjih lepih mest. Od teh roparskih čet se je brž ko ne odcepila druhal, ki se je spustila ob Dravi dalje in prihrula na dolenje Štajersko pred Ptuj, prvikrat na slovensko zemljo. Mesto si ni bilo v svesti tacega pohoda, sovražniki ga tedaj z lahka izropajo in zapalijo, prestrašene meščane in deželane iz okolice brez posebnega truda polové in odženó v sužnost; 16.000 duš, mož, žen in otrok z živino in drugim imetjem so neki odpeljali seboj, ter nekaj pustili na Grškem, nekaj tirali dalje v Azijo.

Ta napad spričuje edini Schiltberger. Kdo je Schiltberger? Ali mu smemo verjeti? Tema dvema vprašanjema se ne moremo ogniti, ker tù gre za to, da dokažemo dogodbo, o kateri nimamo do sedaj razun omenjenega nobenega družega poročila. Janez Schiltberger je bil doma v Monakovem. Na klic kralja Sigmunda v boj zoper splošnega neprijatelja zapusti še prav mlad z gospodom svojim Lenartom Reicharteringerom rojstni kraj. Pri Nikopolji pride Turkom v pest. Tudi njemu je pretila smrt, katero je bil srditi Bajesid vjetim namenil, vendar mladost njegova — bil je namreč še le 16 let star — rešila ga je smrti, a ne sužnosti. Ker je bil pameten in spreten mladenč, vzel ga je sultan med svojo družino. Postal je potem suženj mongolskega kralja Timura in njegovih sinov, prehodil je malo Azijo, Sirijo, Perzijo, Armenijo, Sibirijo in druge dežele, skusil in pretrpel marsikaj, in še le po 32letni sužnosti se mu je posrečilo, da je pobegnil s štirimi pajdaši in srečno prišel v domačijo svojo l. 1427. Kar je mož doživel, videl in slišal, to je priprosto zapisal in svetu izročil. V tem potopisu beremo na navedenem mestu napad na mesto Ptuj. Sicer poročevalec sam ni bil pričujoč, vendar je lahko izvedel popisano dogodbo iz ust tacih, ki so bili priče, iz ust Turčinov, katerih jezik kakor sploh druge izhodne jezike je kmalu popolnoma umel, vjete je pa morebiti še sam videl. Da bi nas hotel nalagáti, ne moremo misliti, kateri razlogi bi ga

bili pač naklonili k takemu početju? Res, da v tem hipu nimamo razun omenjenega ni enega vira, ki bi potrdil dogodbo pred Ptujem, a tudi ni jednega ne moremo navesti, ki bi nasprotoval oni pripovedi ali omajal resničnost njeno.¹⁾

Spričano in dokazano po mnogih zgodovinarjih je, da so Turki razgrajali med Savo in Dravo. Verjetno je torej, da so jo nekatere čete, ki so še premalo naropale, udrle najprej ob naposled imenovanej reki in planile v deželo, kjer se niso nadjali širokohlačnih gostov, o katerih so menda celó že mislili, da jih je velikanska nemško-francosko-ogerska vojska Sigmundova razpršila na vse vetrove svetá. Za brambo zmožnih ljudi pa ni bilo mnogo v deželi. V nesrečnej bitki pri Nikopolji je bilo brez dvombe precejšnje število tudi Slovencev ubitih, drugi so prišli sovražniku v oblast, in kateri so utekli smrti in sužnosti, tavalii so na begu po neznanih krajih in niso bili še doma. Neprijatelju ni bilo torej težavno ropati, požigati, ljudi loviti in iz slovenskega Štajerja tirati več tisoč ljudi (prebivalcev), če jih prav ni bilo natanko 16.000, kakor trdi naš popotnik. Prvikrat so bili tedaj Turki na slovenskej zemlji l. 1396., kmalu po nesreči pri Nikopolji. Rodila in vodila je ta, kakor vse poznejše napade, želja po ropu in prelivanju krščanske krvi.

Ta napad v štajersko deželo in ravsajanje Turkov po južnih slovanskih deželah opozorila sta takratne vladarje, da so se jeli gibati in pripravljati na neljubega gosta. Ker se je poročalo takratnemu vojvodi Ernestu, da so Turki pridrli bili (l. 1416., pa jih takrat še ni bilo), ukazal je, da se morajo mesta dobro utrditi in popraviti. Takov ukaz je bil Ernst izdal zlasti za Ljubljansko mesto. Ljubljančanje naj si nenadoma napravijo nasipe, okope okoli mesta in obzidje najbolje utrdijo in popravijo. Ob enem naj deželni glavar zahteva od samostanov, župljánskih predstojnikov in okoličanov, da zapovedó svojim ljudem, meščanom pomagati apna in kamna voziti, kopati itd.

Turški napadi v 15. stoletji.

Bitka pri Radgoni.

Leto 1418. si je Turek zopet izbral, da se poskusi s Slovenci. Prigrmi namreč na Ogersko in Štajersko do Radgone.

¹⁾ Najnovejša preiskavanja pa vendar kažejo, da ta Schiltberger ni zgodovinsko-zanesljiv.

Tukaj je bila velika, za nas slavna bitka. Nenavadno obširna in na drobno jo popisujejo Megiser in vsi drugi za njim. 20.000 nevernikov obleže imenovano mesto, ki se prav vrlo brani. Nadvojvoda Ernest, poklican na pomoč, pa je preslab in čaka na pomoč iz dežel. V malo dneh je dospela. Nikola grof Frankopan pripelje 800 hrvatskih in 250 kranjskih konjikov; Oton Ehrenfels, deželni glavav koroški, 2700 kirasirov in pešcev, njim na čelu so stali Pangracij, Ungnad, Wülfing, Krajg, Miklavž in Ernest pl. Ditrihstein, Eberhard pl. Kolnic, Viljelm in Janez pl. Khevenhüller in drugi. Štajerce — 2000 jih je bilo — pripeljejo Vuk pl. Stubenberg, Dieting pl. Emerberg, Ekart pl. Herberstein in Friderik pl. Harrach; vojvoda Albreht V. pošlje 3000 konjikov in 2000 pšicarjev, tem se pridruži še neki gospod Turjaški (kateri?) z 1000 pšicarji, vseh skupaj tedaj kačih 12.000 dobro oboroženih mož. S to trumo udari Ernest nenadoma na Turka. Bili so se srdito na obeh straneh. Eberhard Kolnic, oskrbnik dravske doline, v pričo Ahmetbega popuca dva imenitna Turčina, hoče se torej beg ž njimi poskusiti. Toda naletel je, kajti Kolnic ga tako vseka, da se mu kar obilno kri pokaže. To videvši planejo sovražniki na hrabrega Kolnica in ubili bi ga bili, da ni prišel še o pravem času Frankopan s svojimi, druhal v beg zapodil, Ahmetbega pa srdito zgrabil. Sedaj upade turškim vojakom pogum. Spusté se v beg, vojvoda Ernest, ki je bil poprej sam raz konja pal, se ojači, gre za njimi in jih hudo otepe. 12.000 pešcev in 7300 jezdicev, med njimi Ahmetbeg, in 16 poveljnikov, obležalo je na borišči. Ta zmaga pa je bila za kristijane jako draga; 1500 pešcev, 500 konjikov je bilo mrtvih, 300 jih je umrlo v šotoru za ranami, tretji del vse vojske sploh je bil ranjen. Gottfried Ravber, Ditrih Danhavsen in Viljelm pl. Khevenhüller so se žrtvovali za domovino. Plen je nadvojvoda tako razdelil, da so eno polovico prejeli stotniki, drugo pa samostani in cerkve, ker v njih se je izprosila zmaga krščanskej vojski.

Kakor so dogodbe tukaj popisane, imamo o njih nekatere pomisljke.

1. Težko, težko je bilo 20.000 Turkov pred Radgono. Tisti čas je imel namreč sultan Mohamed I. mnogo opraviti v malej Aziji, da si je iznova pridobil v poprejšnjih homatijah zgubljenata mesta. Če so bili Turčini res na Štajerskem, zapovedoval

jim je le kak mejni beg, ta pa ni nikakor bil gospodar 20.000 mož močne vojske. Bilo jih je morebiti komaj 2000.

2. Ni verjetno, da je bila Radgona tistih dob že tako utrjena in močna, da bi se bila mogla več dni vspešno braniti tako ogromnej sili, kakor tudi to ne, da se je v tako kratkem času zbralo 12.000 mož jezdé in peš iz vseh slovenskih krajev.

3. Oton Ehrenfels l. 1418. ni bil več deželni glavav koroški, ampak Konrad Krajg.

4. Khevenhüllerji ta čas še niso bili plemeniti. O Viljelmju, ki je neki padel pred Radgono, ni nič znanega. Janeza Khevenhüllerja pač najdemo v pismu l. 1400. kot meščana in priseženega moža v Belaku. L. 1427. ukaže vojvoda Friderik IV. „Khevenhilerju“, meščanu belaskemu, graščino Aichelburg zastaviti, ta prejem Janez Khevenhüller kot oskrbnik v Vetrovskej blizo Belaka štiri leta pozneje reverzira. Od tega časa še le je ta rodovina plemenita.

5. Število mrtvih Osmanov (19.300) se ne veže z množico oblegovalcev, katerih šteje 20.000 mož, ker potem računu bi jih bilo le 700 uteklo, če nijeden ni bil vjet. Na prvi pogled se vidi, da vsa pripoved na to meri, zmago in junaštvo nekaterih vitezov več ko treba povzdigovati in slaviti. Ako pa še bolj na tanko preberemo zgodovinarje, ki so pisali o bitvi pred Radgono, prepričamo se, da si je njih pripovedovanje z raznimi najmanjšimi nebitvenimi dostavki in spremembami podobno: njih poslednji, poglavni vir je Megiser. Megiser¹⁾ je zasukal marsikatero dogodbe po svoje, ter olišpal z mnogimi junaškimi deli plemenitih rodovin, katerim si je ravno hotel prilizniti in prikupiti. Pri tem poslu se ni zmenil, je li istina, kar pripoveduje, ali ne, sklicevaje se predrzno celó na druge pisatelje, da so mu morali podpirati sebične njegove laži; kakor v drugih dogodkih lahko se je zgodilo tudi zastran bitve pri Radgoni.

Povzemimo vse, kar smo rekli, prav na kratko. Napad l. 1418. je bil res, iz trte izvil ga tudi Megiser ni, Valvazor je videl različne to bitvo zadevajoče listine, Krištof grof Frankopan se je l. 1691. pri sodnji skliceval na junaštvo preddega Nikole

¹⁾ Nekateri menijo, da bi bil Megiser Slovenec in imel pravo ime slovensko, namreč Kristalnik, a Trstenjak pravi, da je bil Nemec iz Würtembergu.

pri Radgoni, in nihče mu ni nič oporekal in zgodovinopisec Wolfgang Lacij, ki je res da še le 150 let po tej dogodbi živel, kratko omenja, da je Nikola Frankopan vojvodi Ernestu, očetu cesarja Friderika III., pripeljal 1000 lahkih konjikov zoper Turka. Da so se pa vse posamezne reči prav tako vršile, kakor nam jih pripoveduje Megiser, iz navedenih razlogov močno dvomimo in to tako dolgo, dokler nam jih ne potrdi kako drugo verjetniše pismo z dogodbami bližjih časov.

Štirideset let so uživale slovenske pokrajine mir pred Turkom. Med tem časom pa se ni veliko storilo, da bi se v nevarnostih kristijani krepko uprli neverniku. Friderik III., tudi Miroljubni imenovan, hotel je le mirnim putem, po zborniških obravnavah nakloniti svoje viteze in veljake, da bi se orožili zoper Turka, nabirali davke za vojsko, za utrjevanje mest in preskrbljenja orožja. Takih zborov je bilo do l. 1470. prav veliko. Mi hočemo obširnejše omenjati le enega, ki se je vršil na slovenskejši zemlji, namreč l. 1461. v Mariboru.

S privoljenjem poslancev naložil je cesar občen davek duhovstvu in svetnim. Od slehernega dvora je bilo n. pr. plačati po tri denarje, od zemljišča po 60 in od koče po 15 denarjev. Obljubil je ob enem, da v prihodnje ne bode več naložil takega davka. Vkljub tej obljubi je kmalu potem terjal velik pa neopravičen davek od cerkvá itd. Prelati štajerski, koroški in kranjski so 24. marca in 11. aprila l. 1463. ugovarjali in ustavljali se tej neslišani samovoljnosti, toda zastonj. Drugo leto po mariborskem zboru so se Štajerci, Korošci in Kranjci brez volje in dovoljenja cesarjevega sešli v Lipnici na Štirnem. Ker je Friderik prepovedal obiskati ta shod, prišlo je štajerskih poslancev komaj tretji del, koroških in kranjskih polovico, tedaj niso mogli vsega dognati, kakor so želeli. Vendar so Štajerci sklenili med drugim: 1. deželni vojski naj se na čelo postavi poveljnik; 2. vsaka dežela naj se razdeli v štiri pokrajine; 3. v vsaki teh pokrajin naj pobirata po dva pooblaščenca potrebne davkarske doneske, ako ne izhajata, naj pomagajo drugi zborniki, vojni kapitan ali ves zbor; 4. štirje deželni poslanci naj hranijo nabrani denar; 5. kedar pridere sovražnik v deželo, naj vojskovodja skliče vojsko, in zbor 12 pooblaščenecv določi novce za vojne potrebe in vse stroške v račun postavi; 6. vojaški poveljnik sme v sili sam vojake jemati, da je

črna vojska vedno dosti močna. Štajerci so si koj izbrali vojskovodjo, osem nabiralcev in štiri varuhe denarne blagajnici. Erazem vitez Stubenberg je postal kapitan deželne vojske, vsi so mu obljubili zvestobo. Koroškim in kranjskim stanovom pa so naznanili sklepe z opominom, naj oni enako storé.

Manjši turški napadi.

L. 1469. so Turki po Kranjskem posebno pa po Dolenjskem hudo razsajali. Požigali in rušili trge, vasi, cerkve in posamezne hiše, na tisoče ljudi pobili, kacih 20.000 jih v sužnost z raznim blagom in mnogo živino vred odpeljali. Proti koncu tega leta so pridrli tudi do Celja, ker se jim na Ogerskem in Hrvatskem nihče ni bil v bran postavil. Tudi ob Savi okoli Krškega so se v tem letu klatili. O Binkoštih l. 1471. prirazbijal je Izak paša z mnogobrojno armado zopet — v tem letu že tretjokrat — pred Ljubljano. Tam je razdelil svoje trume v tri dele. Ena četa Turčinov je drla kraj Save proti Kranji in Kokri, druga pa proti planinami, ki ločijo Kranjsko od Štajerske, je vdrla čez mejo, ropala in žgala po Savinjskej dolini do Celja, ter je več tisoč ljudi deloma umorila, deloma v sužnost odpeljala. Turki so razdrli Gajre, Gornjigrad in Nazaret in razrušili ali poškodovali na slovenskem Štajerskem 24 cerkvá; — kdo pa prešteje hiše, katere so oropali in užgali? Tretja četa je drla skoz Ogersko in Sedmograško.

Ko so se bližale krščanske trume, odšli so Turki s svojim plenom v Bosno. L. 1473. so bili došli Turki čez Gorenjsko na Koroško, kjer so strašno veliko škode učinili.

Nazaj gredé jim je Korošec Mihael Zwitter pot kazal, in na jesen tega leta drvili so jo pa čez slovenski Štajer. Pri Slovenjem gradci jih je hotel oskrbnik tega mesta, Egidij Schulz Hautzinger (ali Gilg Schulz Hautzinger) ustaviti s svojimi 100 možmi; a to predrznost je drago plačal: ljudje so mu bili deloma razkropljeni, deloma pobiti. Turki si napravijo potem pri Slovenjem gradci šotor, v katerem ostanejo eno noč, na jutro pa se razcepijo na dva kampa. Eden je šel skozi Vitanje v Konjice, kjer so se v farovž v gostje povabili, drugi pa so prehodili Velenje, Šoštanj in Savinjsko

dolino. V soboto 1. oktobra so trume vjetih kristijanov, katerih se je nabralo do 8000, in živine brez števila od 8. ure zjutraj do 4. ure popoldne počasno pomikale mimo Celja. Slovenci so sicer neprenehoma nadlegovali Turčine, opravili pa niso nič. Tisti dan so se bili ustavili pri sv. Juriji pri Celji, in vso okolico strašno uničili. Pri Brežicah so stopili na Hrvaško in jo dalje drvili v Bosno. Ker je cesar po ogleduhih slišal, da nameravajo, — kakor l. 1474. Kranjsko — tudi v prihodnjem letu obiskati slovenske dežele, je sklical za Štajersko, Koroško in Kranjsko deželni zbor v Maribor na drugo povelikonočno nedeljo l. 1475. Sošli so se ne le prelati in plemenitaši, ampak tudi zastopniki mest in trgov ovih treh dežel ter so sklenili, da mora vsak prebivalec brez ozira na stan, dajati na teden en vinar za vojaške potrebe in se sestaviti četa. Bilo pa je tudi treba, kajti že dné 14. avgusta l. 1475. stal je Turčin zopet na štajerskej zemlji.

Neki 12.000 mož močan je divjal in razsajal po Dravskem polji od Ptuja in Gore (Neustift) do Lembaha. Ko se približata štajerski in koroški stotnik, umaknejo se nepovoljni gostje proti Savi do blizo Brežic. Sedaj pa dospejo Kranjci s stotnikom Ljudevitom Kozijakarjem.

Na sv. Jerneja dan — 24. avgusta — združijo se kardela in izvolijo prvega poveljnika Sigmunda pl. Polheima, zapovednika radgonskega. Bilo je vkup samo 450 mož slovenskih junakov. Pri Bizelji blizo Sotle se zgrabijo.¹⁾ Morija bila je huda. Slovenci so se bili ko levi, naposled so omagali; nasprotnikov je bilo primerno preveč. Zgodovinopisec, koroški Unrest, piše, da so nesreče krivi kateri nezvesti, ki so pobegnili iz boja. Toda čudež bi bil, ako bi bilo 450 kristijanov premagalo 12.000 nevernikov. Mogoče tudi, da se imenovana peščica ni bojevala zoper vso ogromno silo Turško. Sploh so si zgodovinarji oziroma številc posameznih dogodob zelo navskriž. Valvazor poroča po Megiseru nasproti Unrestu, da je koroški vojskovodja Jurij Šenk²⁾ Ostroviški prvi zagrabil turško četo pri Brežicah in kakih 200 Turčinov pobil, potem pa je Ahmet paša, razkačen zaradi te praske, pridrl z 12.000 možmi in petkrat

¹⁾ Na hribu nad šolo v Orešji pri Bizeljskem je podrtina cerkve svete Marjete, katero so po ustnem poročilu razdejali Turki.

²⁾ Georg der Schenk von Osterwitz se veli v listinah, ker je bil „Schenk“, t. j. natakhar koroškega vojvode pri slovesnih gostijah.

manjše krdelo kristijansko z zgubo 2000 svojih ljudi otepel. Hammer dodaja, da je 6000 kristijanov smrt storilo za vero in domovino in 124 plemenitih bilo odpeljano v sužnost; Valvazor pa trdi, da je 400 kristijanov ostalo; med štajerskimi plemenitaši so mrtvi ostali: Janez Gradenecker, Viljelm Gall, Viljelm Grazel, Andrej Naringer, jeden Tattenbach in drugi. Med vjetimi je bil poveljnik Sigmund Polheim sam in deželna stotnika, kranjski in koroški, katere so bili kristijani z visokim denarjem odkupili.

L. 1476. je velika druhal divjih Turčinov plenila po Kranjskem in Štajerskem. Naveličavši se razgrajanja po Dolenjskem, pripelje se kacih 2000 mavharjev pri Krškem čez Savo, vihrajo na sv. Jakoba dan skozi Podsredo, Planino, sv. Jurij pod Rifnikom, skozi Šmarije, Lemberg, Rogatec do blizo Borla. Potem se razlijejo na Hrvaško in razgrajajo okoli Krapine do Zagreba. In zopet se vrnejo na Štirska. Skozi Pilštanj se uderó v Kozje, Sevnico, Rajhenburg, Brežice, prepeljejo se čez Savo in mahnejo jo zopet v Bosno. Ko so Turki pa naropano blago in vjete kristijane spravili v zavetje, prihrujejo v drugič. Sedaj je veljalo Koroškej, katero so strahovito plenili. Z naropanimi ljudmi in blagom so roparji mirno korakali skozi nezavarovane soteske v Slovenji gradec, Celje in potem poleg Save do Krškega. Tu so se všotorili in ostali osem dni, razpošiljaje roparje na vse kraje, na to in uno stran Save. Potem so ropali pa še drugod po Kranjskem in po Istri, odkoder so 2000 repov živine odgnali. Na dan sv. Lenarta se vrnejo v Bosno, tiraje seboj mnogo jetnikov, med njimi celjskega meščana Jurija Leiserja.

L. 1477. so bili zopet pridrli na Kranjsko, kjer so si bili napravili nekje na Dolenjskem šotor, iz katerega so ropali in napadali na vse strani. Ko so hoteli pri Krškem jo mahniti čez Savo na Kranjsko, utonilo jih je neki 500. V tem letu, ali pa že leto pred, so bili Turki krškemu župniku Primožu farovž zažgali. Zato je cesar s pismom od l. 1478. odpustil njemu vse davke za novi farovž.

V nedeljo po Jakobovem (25. julija) l. 1478. vdrle so turške trume čez Kranjsko na Koroško, kjer so divjaki grozno razsajali, ropali in žgali. Z bogatim plenom so se vrnili mimo Slovenjega gradca in Celja v Bosno. Ali ondi jih grof Peter Zriny neprevi-

doma napade in tako pobije, da jih je od 20.000 komaj 5000 peté odneslo na Turčijo.

Tudi l. 1479. je Turek zopet na slovenski Štajer prilomastil. Glavna vojska je sicer šarila po Ogerskem, kjer jej je bil pa kralj Matijaž kmalu za petami. Meseca avgusta tega leta pa udari oddelek te velike, kacih 30.000 Osmanov broječe vojske, v Medjimurje. V Nedeljišči je ravno semenj in mnogo ljudi (na dan sv. Jarneja). Neverniki jih pri tej priliki veliko posekajo, drugim pograbiyo, kar so pripeljali na prodaj. Naskočijo tudi stolp, v katerem je bila muta, in umoré 50 oboroženih mitničarjev. Potem so razgrajali med Dravo in Muro okoli Ptuja in Ljutomera. Poslednji trg so v prah in pepel spremenili ter sploh tako škodo napravili, kakor še pri nobenem napadu ne. Istega leta 1479. skoraj ob istem času vdrla je druga četa Turčinov iz Hrvatskega čez Sotlo med Brezicami in Pilštanjem na slovensko Štajersko. Prirazbójala je mimo Celja do Novega kloštra, samostana dominikanov. Svoje konje so postavili v samostansko cerkev, v katerej so štatvo Matere božje in podobe svetnikov zasramovaje posekali in užgali. Pri svojem odhodu iz samostana, kjer so se tri dni mudili, so vse oropali, dragocenosti, knjige in pisma pobrali in seboj vzeli. Tudi sledeče redovnike so seboj v sužnost tirali: priorja Pavla de Nova civitate, o. Jurija Marschalka de Viena in o. Gašparja Kolobina. O. Wolfganga Weidtdorfferja, rojenega Dunajčana, so pa dné 24. avgusta na griču tik samostana grozovito umorili, kjer je tri dni nepokopan ležal. (J. Orožen, III. 512.)

Ovo četo je pri Brezicah napadel Jurij grof Zagorski, jo dobro naklestil in jej precej konj pobral.

Na dan sv. Ožbalda l. 1480. — bila je ravno sabota — (5. avg.) prilomastilo je 16.000 Turčinov brez dvoma čez Kranjsko na Koroško, ko so ondi okoli ropali, potem se na gornje Štajersko podali ter tudi tam po svoji navadi plenili in morili. Ena četa je vdrla čez Gradec proti Radgoni, ter se z bogatim plenom vrnila zopet na gornje Štajersko. Vse razskropljene trume Turčinov združile so se pri Velikovcu na Koroškem, ter so se vrnile čez Kranjsko domu, tiraje seboj mnogo jetnikov, — med temi 500 duhovnikov. V tem letu obiskali so divjaki tudi slovenjegraško okolico do Radla.

Tudi sedaj se ni nihče krepko uprl sovražniku, ne beremo namreč nikjer, da so se vzdignili cesarski ali ogerski ali domači

in planili nad Turčina. Da bi bila v tem letu (1480) pri Brežicah velika bitka, kakoršno Trdina v „zgodovini slovenskega národa“ tako plastično opisuje, zgodovinsko ni dokazano.

L. 1483. so privihrali zopet turški konjiki na Kranjsko in Koroško, kjer je ogenj in rop bil njihov sled. Pa tudi Štajerci so čutili to leto še težko roko in britko sabljo Mohamedancev, zlasti prebivalci okoli Ptujja, od koder so jako veliko vjetih kristijanov odgnali na Hrvatsko. A tukaj so jih Hrvatje prijeli in Turčine do dobrega oklestili na Uni. V tem letu, če ne še poznej, razgrajali so Turki tudi okoli Laškega, ter razdejali in oskrunili več cerkev. To razvidimo iz pisma oglejskega generalnega vikarja Butija de Palmulis od dné 22. aprila l. 1486., v katerem duhovščini v Laškem dovoljuje v onih cerkvah, v katerih so neverniki altarje oskrunili, — pa tudi v Laškem gradu in Rimskih toplicah na „portatilu“ maševati. (J. Orožen, Tüffer 27.) Več let potem niso bili Slovenci nadlegovani, in to bil je nasledek krščanske zmage na Uni. Slovenci so se v tem nekoliko oddahnili, popravljali podrtije, utrjevali mesta, cerkve in tabore ter tako se ob enem pripravljali na prihodnje nezgode. Tako je bila 1487. leta cerkev Matere božje v Svetini pri Laškem zopet blagoslovljena, ker so jo Turki oskrunili z nesramnim dejanjem.

L. 1489. dné 1. marca je cesar Friderik III. ukazal celjskemu davkarju, 80 funtov vinarjev trgovine odpisati vsem, ki tržujejo domá, da morejo tem bolje mesto utrditi, in 16. aprila zapové Andreju Hohenwartu, naj zaradi silnega turškega ropanja nabira ljudi, za njih plačo pa razpiše v celjskem glavarstvu štibro, katero naj nabira on in naddijakon Savinjske doline.

K l. 1492. pripoveduje Valvazor grozne reči, ki so jih doprinašali Osmaní pod Ali pašo po vseh slovenskih pokrajinah. Morili so kristijane na vse mogoče načine; njih glave na sulice nabadali in okoli njih skakali; otroke z glavami butali ob plotove in zidovje, da so se možgani razlivali po tléh. Človeški udje so ležali na cestah in potih. Telesa umorjenih so parali, z njihovimi čevami se prepasovali in celó pekli in žrli človeško meso.

Na slovenskem Štajerskem imela je največ trpeti Celjska okolica. Laški trg so požgali in s plenom vihrali nad Celje. Ali mesto je Jurij Herberštajnski tako junaško branil in vse naskoke tako pogumno odbijal, da so morali Turčini s krvavimi glavami sramotno odlaziti. (Celjska kronika 118. J. Orožen, Tüffer 28.)

Notranje razmere proti koncu srednjega veka v obče.

Štajerska dežela je bila došla v poslednjih stoletjih (14. in 15.) do velike veljave, posebno pa velja to o slovenskem delu. Ta je postal po večjem svojem obsegu skoro izključljiva lastnina mogočnih Celjskih grofov, o katerih smo videli, da bi bili postali skoro nevarni celó Habsburškej dinastiji. Po smrti prvih se je pa tudi poslednja precej okreplila, če tudi je bila v 15. stoletji razkrojena na tri vrste. Ena panoga habsburške rodovine je vladala notranje avstrijske dežele (Štajersko, Koroško, Kranjsko), kjer je bila Štajerska jedro vseh treh, kajti Gradec je bil prestolnica vladarske vrste, katero je bil ustanovil vojvoda Ernest Železni (1412). Ta je bil na duhu in telesu močan vladar. O njem se pripoveduje, da je železno podkev igraje prelomil; za soprogo si je zbral Cimburgo Mazovsko (iz Poljskega kraljestva), ki je bila gledé telesne moči njemu enaka.

Ernest je umrl l. 1424. in počiva v Runi (Rein) pri Gradci, kjer se njegova kamenena grobna podoba še videti more. Njegovemu nasledniku cesarju Frideriku III. je bil Gradec posebno priljubljen. On je zanj dosta storil. Znamenito je iz dobe tega cesarja, da je mnogim poslopjem postavil temelj. Vse stavbe iz njegove dobe imajo te simbolične črke: A. E. I. O. U., kar najbrže znači: „Austria erit in orbe ultima“. (Avstrija bode najdalje na svetu obstala.) Tudi v Celji so našli kameniti spominek s temi črkami. Vzidan je bil ob savinjskih mestnih vratih ter imel letnico 1466. Zdaj je vzidan v gimnazijalnem poslopji. Friderik je umrl 87 let star v Lincu 1493. Vladal je kot cesar 54 let, kot vojvoda štajerski pa 69 let. Zgodovino-pisci ga različno sodijo; koroški letopisec Unrest (Slovenec po rodu) ga hvali, rekoč, da je bil krščanski in bogoslužni cesar. S tem vladarjem se končá za Avstrijo in torej tudi za slovenski Štajer srednji vek.

Za Slovence tudi poslednja stoletja niso bila vesela. Ljudstvo slovensko je bilo kakor prej in še poznej sužno svojim nemškim gospodom. Za nje se je moralo bojevati v vojskah, za nje delati v mirnih časih. Do tolike slave, do tolikega bogastva, kakoršno so imeli Celjski grofje, pripomogli so veliko čvrsti, zdravi, ubogljivi Slovenci, ki so bili skoro edini podložniki Celjskih grofov. Težko bi bilo naštevati vsa bojišča, kjer so se hrabri slovenski mladenči in možje bojevali za čast in slavo Celjskih grofov. Koliko so pa Slovenci pred Turki krvi prelili, koliko trpeli pred temi divjaki na domačih in tujih tléh, to smo videli že pri popisu turških bojev. In vendar se Slovenec takrat ni bojeval za domače ognjišče, za dom svoj. — Grunte, katere je obdeloval, so bili le na videz njegovi, kajti grajščak mogel mu jih je odvzeti, kedar koli se mu je poljubilo. Od njih je pa moral vendar vedno večje davke plačevati; zlasti za turške vojske jih ni bilo nikoli zadosti.

Poleg tega, da je moral kmet svoje gospodski najprvo zemljišča obdelati, moral je grofom sezidati gradove, ki so jih postavljali največkrat na strme hribe in pečine.

Desetine, katero je kmet prvotno odrajtoval samo duhovščini, začela si je v teh časih vkljub cerkveni prepovedi tudi posvetna gospodska prisvajati, kar je delalo kmetu slovenskemu le nove nepravilike in sitnosti. Misliti si moremo torej slovenskega kmeta v teh časih kot pravega sužnjega, kateri se je trudil edino le za svojega gospoda in — za krščansko vero, katera mu je bila edino tolažilo. Tej pa je tudi pretela že zdaj, ko je bila še le 500 let se dobro utemeljila, velika nevarnost po brezbožnih Turkih, ki so Slovencem podirati prišli komaj postavljene božje hrame, najdražja svetišča od nekdanj zatiranim Slovencem.

Cerkvene stavbe v srednjem veku.

Najveličastnejše spominke stavbine umetnosti srednjega veka vidimo po cerkvah, zlasti v mestih, pa tudi v manjših krajih in v tistih hišah božjih, katere so bile s samostani v zvezi. Da so se morale vstvariti taka velikanska dela, katerim se še dan danes čudimo, treba je bilo združenih moči. Ustanovile so se bile namreč stavbarske družbe, t. j. društva mojstrov in pomočnikov zidarskega in kamenarskega stanú, in tim se imamo zahvaliti za prelepe spominke stavbene umetnosti iz onih časov.

Razločevalo se je dvoje glavnih stavbenih oblik ali stavbenih zlogov pri zidanji cerkvá. Pri nekaterih cerkvah, n. pr. pri lepej stolnej cerkvi v Sekavu na gornjem Štajerskem in drugod se opazi pri oknih, vratih, obokih in ornamentih polokrog kot glavna ali podkladna črta. Ta način zidanja se imenuje zidava na okrogle obloke; ker je pa bila že za časa krščanskega rimskega cesarstva in zlasti v južnih (romanskih) deželah navadna, zato se tudi romanska zidava imenuje.

V Mariboru, Ptuji, Celji (opatska cerkev), Radgoni, Ljutomeru imajo pa cerkve tako stavbeno obliko, katera se jako od romanske razlikuje. — Na podpornih stebrih zunanjega cerkvenega zidú, na dolgih oknih, okinčanih s pisanim steklom ali celó z malarijo, na vratih in durih in na stebrih, ki nosijo v cerkvi obok, zapazimo znamenja druge, po Štajerskem tudi zelo razširjene zidave, ki se imenuje gotiški ali staronemški zlog ali ostrokrogi stavbeni zlog, ker se tu ostrokrog (Spitzbogen) za podlago ali glavno črto jemlje.

V tem zlogu je sezidana stolna cerkev v Gradci. Potem tudi cerkve: v Konjicah, Žalci, Šmariji pri Jelšanah, v Vu-

zenici, na Planini, v Svetini, Slovenjem gradci, Marenbergu, v Kapeli itd. („Pripovedi iz zgodovine Štajerske.“) Ena najlepših v gotiškem zlogu je na Ptujski gori, zidana okoli l. 1424.

O samostanih.

V srednjem veku se je jelo samostansko življenje razvijati. Pospeševali so ga vsi vladarji. O prednostih ali o slabej strani teh zavodov govoriti ni nas volja, niti naš namen. Mi hočemo samo ob kratkem naslikati samostansko življenje v spodnje-štajerskih samostanih. Na Slovenskem smo imeli kartuzijanske samostane: v Žičah (Zajcklošter) in v Jurkloštru na Štajerskem, v Bistri in Pleterjah na Kranjskem.

V Zajckloštru je bil najstarejši samostan Kartuzijanov, kar jih je bilo v deželah, spadajočih pod rimsko-nemškega cesarja. Ustanovil ga je bil l. 1154. (1160) Otokar V., štajerski mejni grof.¹⁾ Samostan in cerkev v Zajckloštru, ki sta imela neizmerno premoženje, sta bila veliko skupno poslopje, obdano z obzidjem in turni ob voglih. Zidana sta bila v gotiškem zlogu. Zajckloštarski kartuzijanci so bili tako imenitni, da so imeli od l. 1391. do l. 1410. celó generala tega reda v svojej sredi.

O življenji menihov v tem samostanu piše slavni Slomšek v svojih „Drobtinicah“ (1862) tako-le: Nekoliko belih menihov je bilo mašnikov, drugi so bili bratje.

Od duhovnih kartuzijancev je imel vsak svojo posebno izbico, v katerej je molil, stare bukve prepisoval in učil se. Sveta tihota je v samostanu vladala; kdor je drugega srečal, pozdravil ga je samo z besedami: „Memento mori!“ Vsak je imel svoj poseben vrtec, kjer je delal, in kjer si je tudi lastni grob izkopal.

Bili so pa tudi izvrstni rokodelci in izdelovali prav lepe reči. Svoje duhovne ure so imeli po dnevi in po noči. Kdor je zamudil ali zaspal ponočno službo božjo, moral je očitno kazen prestati. Po dvakrat na teden so skupaj obedovali in med seboj govorili.

¹⁾ Zajcklošter je res dobil imé po zajci. Zajec še je v grobni kamen Otokarjev v runskem samostanu vrezan. Žiče je župnijska vas uro pod Zajckloštrom, po nemškem: Seitzdorf, veli se Žiče iz Žitje, ker so tam imeli Kartuzijanci marof, kleti in kašte — žitek. Zajcklošter je stal nad Špitaličem četrť ure, Špitalič je dobil imé, ker so tam Johaniterji postavili špital za romarje v Rim.

Pa tudi po bližnjih gorah, katere so njih lastnina bile, sprehajali so se ob lepem vremenu. Postili so se trdo, mesa niso jedli, razen o Božiči, kedar je bil v petek. Imeli so pa veliko ribnikov, in v celem celjskem okrožji so imeli samo oni pravico vidre loviti. Celjski grofje so bili žičkemu samostanu veliki dobrotniki in ga l. 1444. bogato obdarovali. Celjski grofje pa so tudi druge samostane podpirali, bili so ustanovitelji samostanu v Pleterjah na Dolenjskem. O Žičkem samostanu so prinesle prezanimiv spis „Novice“ (1881) iz peresa našega slavnega Trstenjaka, katerega hočemo tukaj podati od besede do besede. Pod naslovom „Spomin na kartuzijanskega meniha“ se ta spis tako-le glasi:

„Leta 1840. sem obiskal župnika v pokoji Jakoba Bevka. Živel je pri sv. Jurji ob Pesnici, kake tri ure gori od Maribora, na cesti čez Plač v Gradec. Imel je tam švoje posestvo; preje je bil župnik pri gornji sv. Kungoti. Bil je čislán, značájen mož, in zavoljo svoje modrosti so ga sosédje radi za svét popraševali. Bil je domá iz Kranjskega ¹⁾, velike, čvrste postave in slovel je daleč okrog, da zna najokusnejše postne jedi pripravljati. Zapomnil sem si iz najnih pogovorov, da je bil 1761 rojen, in da je kot 18letni mladenič prišel za novinca v samostan Kartuzijancev v Zajckloštru. Kot novincu so mu dali delo v kuhinji, in tam se je naučil izvrstne postne jedi pripravljati, okusne klobase in pleča iz rib, tako, da sem mislil, ko mi je z njimi postregel, da jém svinjino.

Povedal mi je, da je, ko je cesar Jožef II. s patentom, danim 24. grudna 1782. leta, mnogo samostanov, med temi tudi Zajcklošter, zatrl, v samostanu nastalo veliko jadikovanje in strašna nevolja.

Samostan je imel veliko biblioteko, mnogo rokopisov, važnih diplom in kodeksov; menihi so spisovali letopise od početka samostana l. 1160. do najnovejše dobe. Samostan je imel umne umetnike, mehanike, slikarje, podobarje itd.

Menihi, razljuteni zoper krivico, da morajo zapustiti mirno stanovališče, v katerem so čez 600 let prebivali, so v ostri zimi na kolah izvozili stare listine na neko njivo in tam vse sožgali

¹⁾ Znani rajni izvrstni gospodar župnik gospod Bevk pri sv. Križi je bil njegov nečak.

rekši, naj za nami ne bo nobenega spomina. Koliko važnega gradiva za posvetno in cerkveno zgodovino se je takrat pokončalo! Izpisi, katere najdemo pri Erazmu Fröhlichu in Hieronymu Pezu, ki sta svoje dni posnemala iz listin Zajckloštarskih, naše trdenje podpirajo.

Znano je, da je Zajcklošter ustanovil štirski markgraf Otokar; prvi predstojnik samostanu je bil Peremund, iz krvi angleških kraljev, pozneje izvoljen za škofa. Kakor iz ene, od Fröhlichu priobčene listine (Dipl. sac. Styr. II. Seiz. 20.) vidimo, je „tertio Idus Aprilis“ 1202 cerkev sv. Janeza bila posvečena od oglejskega patrijarha Gottfrieda; toraj ta patrijarh ni leta 1195. umrl, kakor se sploh v zgodovinskih spisih bere.

Leta 1388. so si Zajcklošter izvolili za sedež generali tega ostrega reda. Leta 1590. je vojvoda notranje-avstrijski Karol ta samostan izročil Gregorju, opatu runskemu (Rein), ki ga pa ni hotel vzeti, zato je bil leta 1591. ponujen jezuitom; a leta 1592. je zopet prišel nazaj v roke Kartuzijancem, in je ostal njihova lastina do konca leta 1782. Duhovniki so bili, kar jih je bilo starejih, v pokoj dejani, močnejši so pa bili postavljeni na fare kot dušni pastirji. Naš novinec Jakob Bevk pa je stopil v Gradci v generalno semenišče in postal sveten duhovnik.

Kot novinec si je naš Bevk zapisal nekoliko dogodbic iz samostanske kronike in jaz sem si iz njegovih zapiskov v naglici sledeče zapisal.

Leta 1201. pod priorom Johanezom I. bil je v celi okolici Zajckloštra velik potres, ki je porušil vitanjski grad in pokopal sedem ljudi, med njimi ministerjalca vojvode Leopolda Hartroda.

Po smrti priora Nikolaja (1208. l.), dve leti pozneje, je bila ostra zima, velika povodenj, pomor med ljudmi in kuga med živino.

Pod priorom Gottfriedom (1306—1314) so se na Štajerskem krivoverci „Waldenses“ pokazali, patrijarh oglejski Ottobono je postavil priora Gottfrieda za inkvizitorja. (Prior Gottfried je bil leta 1314. izvoljen za predstojnika v kloštru Mauerbach na Avstrijskem, in je postal ob enem dvornim kaplanom vojvode Friderika Lepega.)

Po smrti priora Kolomana (l. 1335.) je vlada obdačila vinograde, zaradi tega so se vinogradniki okoli in okoli bili spuntali.

Pod priorom Nikolajem II. (25. januarja 1348. l. ob 4. uri popoldne) je zopet bil hud potres, iz bližnjih bregov in gorá so se valile močne pečine v dolino; potem je vladal dve leti velik pomor.

Pod priorom Bartolomejom I. 1447. je v okoličo prišla temà požrešnih kobilic. Tega priora je bil obiskal slavni Joannes Capistranus.

Pod priorom Heinrichom pl. Eggenfeld (l. 1474.) so zopet prišle kobilice in so vse požrle; nastala je potem velika lakota, menihi so morali mnogo gladnih pogoščevati.

Priora Andreja II. so Turki ubili l. 1529.

Več nisem si zapisal iz Bevkovih papirjev, katere je po njegovi smrti 21. decembra 1842. leta kupil nek kramar in v nje sir in mast zavijal.⁴

Kartuzijanski samostan v Jurkloštru [Gairach, ⁵) l. 1174. se imenuje „Gajeraw“] ni bil toliko znamenit. Ustanovil ga je bil v letih 1167. — 1174. krški škof Henrik in ga je zelo obdaroval. Koj po smrti (1174) tega škofa je prišel samostan v roke družega reda. L. 1187. je bil samostanu predstojnik Viljelm. Zidan je v gotiškem zlogu. Tu je pokopana, kakor smo že omenjali, druga soproga Friderika II. Celjskega, nedolžna Veronika, katero je bil dal umoriti njegov strogi oče, Herman II. (1428). V novem veku je samostan propadel, kakor bomo poročali na dotičnem mestu.

Benediktinski samostan v Gornjem gradu je bil l. 1140. ustanovljen in sicer po Dyebald Chagereu, njegovej soprogi Truti in po oglejskem očaku Peregrinu (po rodu plemeniti Korošec) in od teh bogato obdarovan. Od kod so prišli benediktinci v Gornji grad, ne ve se. Tudi to ni znano, kakošnega rodú je bil ustanovitelj. Muchar izpeljuje Chagere od Khaag, Klun od Kanker (Kokra). V Gornjem gradu je, kakor Orožen pripoveduje, še dandanes nekaj osebnih imen „Kaker“. Prvi

⁵) Nemško imé Jurkloštra: Geirach ni iz slovenskega „Gorjah“, marveč iz latinskega Girium. Pravijo, da so Kartuzijanci, ki so iz gorenje Italije (Savojske) tje prišli, kloštru dali imé maternega kloštra, ki se je zval Ghiria. Slovensko ljudstvo si je priredilo imé: Ghirio v Jur (ako ni Jurklošter po bližnji podružnici sv. Jur dobil imena) nemška kancelija pa v Gairach.

opat je bil Bertold (1145). Pod ta samostan so spadale župnije: Braslovče (jako velika župnija), sv. Jurij v Skalah in sv. Mihael v Pilštanji. Na te župnije je pošiljal samostan svoje redovne ali pa druge svetne duhovnike. V teh župnijah je bilo 60 cerkvá in kapelic. Pozneje so tudi župnijo sv. Jurija v Hočah pridružili Gornjemu gradu. L. 1173. je bil nekak cerkven zbor (sinoda) v Gornjem gradu, kjer so se bili zbrali: škof tržaški, škof iz Pedene (v Istri) in drugi duhovniki ter svetni gospodje.

Cesar Friderik III. je bil odločil l. 1461. ta samostan v temelj novemu ljubljanskemu škofijstvu, kar je bil potrdil tudi papež Pij II. Menihi so morali potem zapustiti samostan. (Pozneje so dobili tudi slovenje-graško župnijo sv. Pankraca ljubljanski škofje in si tu vzdrževali svoje vikarje. Od te župnije dobivajo ljubljanski škofje še zdaj 84 gl. na leto.)

Kakor kaže neka listnica od l. 1332. so bile menda tudi nune v gornjegradskem samostanu. Pravili so ljudje, da je bil na pokopališči, kjer je stala cerkev sv. Magdalene, nekdanj ta nunski samostan. — Okoli l. 1340. je bil slab red v samostanu, ki je bil v velikih materijalnih zadregah. Vzrok temu je bil takrat opat Leopold, ki ni živel kot menih posebno izgledno. Tudi pod opatom Ulrikom (1365), ki se je kot priča pri ustanovitvi dunajske univerze podpisal, ni bilo gospodarstvo samostana kaj v redu, in bili so prepiri med dvema opatoma. (V 16. in 17. stoletji so se duhovniki, spadajoči pod Gornji grad, vsako leto shajali v cerkvene zборе [synode]). Zadnji opat je bil Kašpar Pinter (1461). Volili so potem menihi novega opata, a cesar Friderik III., kot vrhovni varuh samostanski, nove volitve ni hotel potrditi, kajti nameraval je s pomočjo papeža Pija II. ustanoviti ljubljansko škofijo in dotirati jo z dohodki razpuščenega samostana. Menihi so se dolgo upirali, ko so morali samostan zapustiti in so prej z drugimi ljudmi vred veliko kvara naredili samostanu. Še le l. 1463. se je mogel prvi ljubljanski škof Žiga Lambergar Gornjega grada polastiti s tem, da je potolažil prejšnjega opata Gregorja, od cesarja nepotrjenega. 12 menihov je pa tudi pod škofovim nadzorstvom še ostalo v kloštru. Do l. 1473. so pa polagoma še ti zapustili samostan, in s papeževim dovoljenjem je škof za svetne duhovnike skrbel.

Tako je bil konec samostanu, ki je 300 let trajal. Svetni duhovniki — kacij deset — so pa tu do cesarja Jožefa II. bivali v kloštru. — V Celji in Ptuji sta bila minoritska samostana, ustanovljena v prvi polovici 13. veka. Tudi v Mariboru imeli so minoriti svoj samostan, ki je bil l. 1284. ustanovljen. L. 1784. morali so ga prepustiti vojakom in se preseliti v kapucinski samostan, v katerem so do l. 1818. živeli. Bila sta v srednjem veku tudi na slovenskem Štajeru še dva nunska dominikanska samostana, eden v Marenbergu, drugi pri Studenicah na Dravini, poslednji imenovan nemško: Gnadenbrunn. Ta je bil ustanovljen l. 1263. po Zofiji, hčeri Alberta Rogaškega in vdovi Riharda Soneškega in namenjen nunam plemenitega rodú. Dominikanski kloster je bil tudi v Ptuji. L. 1329. je bil v Celji red Klarisink, pa je menda malo časa ostal. Red Avguštincev je bil na Velikej Moti, in nemški križniki so imeli svoje komende pri Velikej nedelji in pri Meljah blizo Maribora. Omenjati moramo še dominikanski samostan Novikloster v Savinskej dolini (v Polzeljskej župniji). O njem beremo že l. 1449. Namenil ga je bil Friderik II. Celjski najprvo puščavnikom; po nasvetu svojega dvornega kaplana sporočil ga je dominikancem (1453). Leta 1479. so bili Turki dobili samostan v svoje roparske roke in konje v samostansko cerkev postavili ter samostan močno poškodovali.

Druge cerkvene razmere. (1282 — 1492.)

V cerkvenem obziru je spadal večji del slovenskega Štajera, zlasti pa Savinjska dolina z bližnjimi župnijami, pod oglejske patrijarhe, kateri so imeli svojega naddijakona tu; ta je bil navadno kateri odličnejši župnik na župnijah spodnjega Štajera, kakor smo že omenjali. Ptuj z okolico in vse, kar je bilo nad Dravo, spadalo je pod salcburško škofijo. Nove cerkve so se tudi v poslednjih dveh stoletjih pridno ustanovljale. V teh časih beremo namreč o sledečih novih božjih hramih: Predmestna župnija sv. Magdalene v Mariboru se imenuje že l. 1288. Poddružna cerkev sv. Ulrika je iz 13. stoletja in je bila začetkoma menda župnijska cerkev, cerkev pri sv. Križu nad Mariborom¹⁾, 1293, (menda še pred, 1223), pri sv. Marjeti na Pesnici (1297) in na Moti

¹⁾ Sedanja je pa menda iz 16. stoletja, župnijska cerkev je postala l. 1786.

(1290). Cerkev sv. Duha poleg Središča — (v Središči je cerkvena 7 žalosti Device Marije) — je zidana l. 1316., posvečena pa l. 1519. Cerkev na Studenicah je iz l. 1309. Kapelska pri Brežicah iz l. 1321.¹⁾ O župnijski cerkvi sv. Ruperta na Vidmu beremo, da jo je patrijarh Pagamus l. 1331. pridružil samostanu Kostanjeviškemu, kateri je v teh letih veliko trpel pred napadi Ogrov. Kostanjeviškega samostana vikariji so jo oskrbljevali do l. 1814. Zadnji vikar, poslan iz Kostanjevice, je bil Dismas Jan, umrl l. 1814. kot prvi dekan na Vidmu. Cerkev sv. Jurija na Ščavnici je od l. 1336., pri sv. Petru niže Maribora omenja se cerkev že l. 1338.; sedanja je od l. 1730. Cerkev sv. Štefana pri Celji je tudi iz teh časov. Na dalje so bile zidane do novega veka še te-le cerkve: Rogaška (1371), Črešence (1374), Laporje, Pulska, Poličane (1374), Ponikve, Kamnica pri Mariboru (1378 — župnik Niklas) (1396), sv. Vid pri Valdeku (1399), sv. Križ pri Ljutomeru (1402)²⁾, Teharje (1404) kot podružnica Žalska, sv. Jakob v Galiciji (l. 1422. cerkev), prej vikarijat Zatiški do l. 1667., od l. 1781. pa samostalna župnija. Cerkev na Gori pri Ptuji (1424), Mozirje (1429), sv. Lovrenec v slovenskih goricah (1445), sv. Martin pri Vurbergi (1446), Laška (1461, tu je morala že prej cerkev biti), Svetina (1489) itd. Iz 14. stoletja je cerkev sv. Jurija v Slovenskih goricah. Sledeče župnije na Štajerskem so pa spadale v 14. stoletji pod višji diaconat na Koroškem: Vozenice, sv. Pankracij v Slovenjem gradci, sv. Martin pri Slovenjem gradci in menda Vitanje. Mestno župnijsko cerkev v Celji so ustanovili celjski grofje, a kdaj? se ne vé na tanko. — Cerkev v Petrovčah (Žalska podružnica) je menda iz 15. stoletja; postavili so jo celjski grofje; imenitna božja pot; včasih so bivali tukaj tudi duhovniki, kaki vpokojniki. — Župnija sv. Marjete v Polzeli je bila že l. 1323. komenda Maltezarjev, ki so imeli grad Polzelski. Posvetnim duhovnikom se je župnija l. 1780. izročila, ko so bili Maltezarji grad prodali. Pri Dobriču (ali na Oljski gori) je bila imenitna božja pot, še pred 100 leti so bivali trije duhovniki na gori.

Pred l. 1308. je utegnila stati cerkev v Ljubnem, kjer so gornjegradski benediktinci božjo službo opravljali.

¹⁾ Takrat morebiti še-le kapelica, kajti sedanja cerkev je od l. 1798.

²⁾ V 16. stoletji ste zgoreli cerkev in duhovnija.

V Kozjem je bila cerkev morebiti že v 14. ali 15. stoletji. Prvi kaplan Jan. Lipič, prvi župnik in dekan Fr. Zeiselsteiner, lokalija je bila l. 1786. ustanovljena, župnija in dekanija pa l. 1802. — Župnijska cerkev pri sv. Vidu blizu Ptuja je bila leta 1498. sezidana, župnijska cerkev za ta kraj je bila pa od l. 1533.—1610. sedanja podružna cerkev sv. Janž na Dravinjskem vrhu.

V turških bojih so mesta in cerkve mnogo trpele pred groznimi neverniki. Zato so se na poseben način utrjevale, da so se ložje branile ljutih Turčinov. Mesta in trgi so si napravili nasipe iz zemlje z luknjami za streljanje. Ti nasipi so vezali sprednje hiše med seboj in videti je bilo, kakor da bi bile hiše v té nasipe vtaknjene. Taka vtrjevanja so zvali Slovenci, ki so takrat tudi še po srednjem Štajeru bivali deloma še neponemčeni, tabore, iz česar so potem Nemci „Täber“ naredili. Taki tabori so bili v Feldbachu (slovensko se je zvalo „Vrbje“) in Fehringu (Brnik) na srednjem Štajeru. Na slovenskem Štajeru so imele nekatere cerkve take tabore ali vsaj močno zidovje okoli njih. Takov tabor je bil pri sv. Lenartu v Slovenskih goricah okoli ondotne dekanijske cerkve in okoli cerkve sv. Jurija na Tabru.

Pri Rušah nad Mariborom je zid, imenovan turški zid, še iz turških vojsk. Duhovnja v Konjicah ima tudi podobo tabora.

Verske sekte so večkrat motile pravo krščansko življenje. Take so bile gajžlarji ali bičarji in pa Waldensi in nesramni Adamiti (1312).

Zoper poslednje sta bila na Štajerskem od oglejskega patrijarha kot inkvizitorja postavljena: prednik žičkemu samostanu in Konrad, župnik v Mariboru. Privržence tej sekti so kar sežigali.

Gajžlarji ali bičarji so prišli, kakor smo že omenjali, iz Laškega na Štajersko. Siromaki in bogati, stari in mladi so na pol nagi v procesijah se okrog vlačili in po nagem životu bičali skozi 33 dni v spomin Jezusovih 33 let. Tacih prostovoljnih spokornikov se je včasih na 1000 skupaj zbralo. Ženske so te verske komedije po noči vganjale. Dokler se niso ti bičarji med seboj spovedovati in odpustke drug drugemu dajati začeli, so še gospodske to trpele, potem pa ne več.

O starih gradovih, zlasti v srednjem veku.

Na mestu nekaterih starih gradov so imeli morebiti že Rimljani svoje „kastele“; vendar se zgodovinsko nikjer po slovenskem Štajeru dokazati ne more, kjer bi bili že Rimljani kakov grad imeli, čeravno je jako verjetno, da so grofje Karola Velikega svoje gradove tudi postavili na kakošno rimljansko temeljno zidovje. To je pač gotovo, da je početek večini štajerskih gradov iskati še le v srednjem veku, čeravno se nekaterim niti v srednjem veku ne more najti začetnih sledí. Največ starih štajerskih gradov je že v razvalinah ali popolnih podrtijah; nekateri so celó čisto izginili, da jim skoro sledú najti ni, n. pr. Mariborski stari grad, ki je stal nad mestom, Vojniški grad, stari Pilštanjski grad, Rabenberg ¹⁾ (pri Jurkloštru), nekdanji Dolnji grad pri Ljutomeru (sedanji, na mestu starega, stoji že kacih 20 let), grad Dobrenje pri spodnji Kunigeti (imenuje se še l. 1239.), Klausenstein nad Zidanim mostom.²⁾ Blizo Laškega v dolini Rečici je stal menda grad Freudeneck; Orožen misli, da na zemljišči kmeta, ki se po domače „Grajšak“ (št. 45.) imenuje. Blizo sv. Pavla pri Preboldu (pri Bolski) je bil grad Sachsenwart ali Žasenberg, nekaj ostankov je še; imenuje se še l. 1270. Imeli so ga pozneje Celjski; kdaj je propadel, ne vé se. Forchteneck (slovensko?) je bil grad pri Skalah, prav za prav v Ravnah pri Šoštanji (imenuje se n. pr. 1317).

Pri Novem Celji (grad iz l. 1754.) je bil stari grad Ostrožno (Bromberg, ljudje pravijo „Blumberg“). L. 1296. je bil njega posestnik Henrik Meč.

V Polzeljskeji župniji je grad Schöneck. Stari Schöneck je po Orožnovem mnenji utegnil stati na tem mestu, kjer je podružnica sv. Miklavža; l. 1288. so ga imeli Soneški gospodje v lasti. Stari Gornji grad je bil nad trgov, prostor, ki ga ljudje „gradišče“ imenujejo. Grad Anderburg (slovenski Podgrad ali Grad) pri

¹⁾ Ali je to isto kakor Rabenstein (Vranska peč)?, kojega išče Orožen nad potokom Gračnico pri Jurkloštru. Rabenstein je bil lovski grad Celjskih, menda južno-vzhodno od sv. Lenarta pri Laškem trgu.

²⁾ Ta grad je stal še l. 1270., najbrže je bil postavljen v varstvo mostu in bil morda z mostom vred l. 1442. razdejan. Kakor smo že omenjali, stala je na Zidanem mostu tudi cerkev sv. Ilija.

sv. Juriji na južni železnici je čisto izginil, na tem mestu stoji zdaj lipa. „Korpola“ je bil gradič v občini Korpola pri Šmarijah. V Fischerjevi topografiji je narisana (l. 1681.) in menda še stoji tu neko poslopje.

V Hajndelnu pri Velikej nedelji je stal grad na mestu, ki se še dandanes „gradišče“ imenuje.

Na gričku, ne daleč od Središča, sedaj „gradišče“ imenovanem, je stal gradič, z zidom in nasipom obdan, katerega so l. 1532. Turki razdejali.

„Prežin“ je bil grad blizo Štor (Storé), nekdanj lastnina Celjskih grofov; na tem mestu je dandanes cerkvena št. Janž.

Na Avženbergu blizo Štokovnika v župniji Šmarten v Rožnej dolini je bil nekdanj grad Stok.

Pri Kapelah blizo Brežic je bil grad „Dvor“ v vasi Jere-slavec blizo Sotle.

V občini Št. Pavel pri Bolski sta bila nekdanj tudi gradova „Liebenstein“ in „Schönbüchl“.

Paralelno s Pesniško dolino (pri sv. Lovrencu v Slov. goricah) je hrib „Gradišak“, na vzvišenem prostoru so videti sledi bivšega večjega poslopja; ime ni znano.

„Gradišče“ na Gmanjšici župnije Št. Jungerte na Pohorji kaže, da je tu grad bil. Nekdanj je bil grad v „Tragaču“ na Šlosbergu in Grušav v Grušovi (župnija sv. Peter pri Mariboru), potem Šibenek pri sv. Juriji na južni železnici.

Na „Gradišči“ pri sv. Marjeti na Pesnici izkopavajo ostanke gradú, in kakor Muchar pravi, je bilo na Pohorji več silno starih gradov, ki so v 13. stoletju še stali.

Nekdanj gradovi so bili še: V občini Iaporski sta stala nekdanj gradova: „Turniš“ (morebiti uničen v turških vojskah, tu blizo je log „zverinjak“ [Thiergarten]) in eden na polji, imenovanem „na Gumlah“.

Kjer je baron Wartbergova villegiatura na Paki je bil nekdanj grad. V slivniškej župniji (pri Celji) je bil grad „Turen“.

Pri Ljutomeru na Cvenu je bil nekdanj gradič, kjer je danes pristava. Porušili so ga Kruci l. 1704. Na Dravinjskem vrhu v župniji sv. Vida pri Ptuji je stal nad sedanjo podružno cerkev sv. Janža grad Pogrenja; iz njegovih razvalin se je (menda v 15. stoletju) sezidala sedanja župnijska cerkev pri sv. Vidu. — Nad

Nagojnico (pri Rečici) je bil grad, o kojem skoro ni več sledú. Kraj pa ljudstvo imenuje „Gradovi.“

V Kočnem (župnija Gornja Polskava) je skoro na nedosegljivem prostoru podrtina gradú „Grünberg“. Pod to podrtino so trije kmetje, ki se imenujejo „gornji, spodnji Grumberžan“ in tretji „Na marofi“.

Schrotteneg je na griču blizo podružnice sv. Miklavža (župnija Dobrna). Stari grad je bil pri Vidmu v vasi enakega imena, pristavo ima sedaj kmet. Stari Falski grad ob Koroškej železnici je bil menda l. 1407. porušen. V tem starem gradu (pa tudi v novej Falskej graščini) so bivali benediktinci iz Št. Pavelskega samostana, ki je imel tū graščino v lasti do l. 1782.; do l. 1820. ga je imela država, potem pa drugi.

Na mestu, kjer stoji sedaj cerkev Dev. Marije v Vojniku, stal je nekđaj grad vojniških vitezov. Prvi znan lastnik je bil Liupold (1165 — 1217), ki se je kot priča pri ustanovi Zajckloštra podpisal. Razdril ga je Vitovec l. 1437. Leta 1681. postavili so cerkev na ono mesto. Drugi grad je baje stal na sedanjem hribu sv. Tomaža. Znani lastnik sam Viljelm Trmasti († 1241) je svoje premoženje sporočil Zajckloštru. Vrh hriba poznajo se še okopi in malo zidovja. — Na tem bližnjem hribu je še lepo ohranjen staroslovanski žrtvenik.

V župniji Žusenski, v Dobrini, je bil grad, kjer pravijo dan danes na „Turnu“ (morebiti „Saweshaim“). — V Kostrivniškej župniji je bil menda v turških časih grad „Dvor“, pa so ga Turki razdejali. (?) Najdejo ljudje na tem mestu še ostanke. Rottenberg je bil grad pri sv. Lovrenci na koroški železnici.

Razdrtih in razpadlih starih gradov, od katerih je malo ali več ostankov še, je vse polno na Štajerskem. Iz njih prezanimivih ostankov se more spoznati njih prvotna velikost, lepota in trdnost. V teh ostankih se pri nekaterih gradovih opazi še tako imenovano predgradje, stražni stolp, tudi notranji prostori za stanovališča, graščinska kapela itd.; pri nekaterih je videti tudi še vrhe na strehi, strelne luknje v zidovji, okope in vrata, h katerim se je hodilo po vzdigljivih mostovih.

Razpadli gradovi na slovenskem Štajeru so: Celjski grad nad mestom (o njegovej osodi smo na več mestih te knjige že poročali), Žleberski grad (Smilenburg ali Schmierenburg) pri

Lučanah v Slovenskih goricah. (Ljudstvo pripoveduje o njegovih posestnikih, kako so bili kruti in razuzdani, l. 1443. je imel ta grad v lasti Ponkrac Rindscheid, v 18. stoletji grofje Schönborn.)

Gornji Rogatec, Marenberg (menda jako malo ostankov; o osodi njegovih lastnikov smo že čuli), Sonek (Žolnek, Savinjek; o njegovih posestnikih je bil že večkrat govor), stari Šoštanjski grad (glej opis trga), stari Konjiški ali Tattenbachovski grad, Lindeck pri Frankolovem, Valdeck nad Hudo Luknjo (v župniji Št. Vidskej pri Slov. gradci), Šalek pri Velenji; Forchteneck in Lillienberg pri Škalah sta zdaj v kmetskih rokah; Vitanjska gradova, Kozjanski grad, Vuzeniški grad (lastnina marnberškega samostana), Kraljevi grad (pri sv. Petru, nad Sotlo; nasproti Kraljevemu gradu, na Hrvatskem stojé nad Klanjcem razvaline Cesarjevega grada). Stara grada Kačnik¹⁾ (Schlangenberg) in Gutenegg pri Dobrini (podrt l. 1772.). Na Ravnšpergu ali Lačnpergu v okolici Rupe v Rožnej dolini pri Celji je podrtina starega gradú Rabensberg. Ta grad so bili baje celjski grofje razdejali? Rifnik pri sv. Juriji na južni železnici, stari Laški grad nad trgom. Rudenek je bil grad pri Rečici. Radi njega so bili v l. 1326.—1345. krvavi prepiri. V občini Zavodnje pri Šoštanji so razvaline starega gradú Žamberga. V župniji Kebel pri Konjicah so razvaline Zajčjega grada in nekega lovskega gradiča pod cerkvijo, pri Majšpergu pa Majšperskega grada.

Pri Vranskem je stari Ojstriški grad. Hribček, na katerem je stal stari grad, ki je bil lastnina Celjskih grofov, se imenuje „Krvavica“.²⁾ To ime si je pridobil po obilej krvi, ki se je za časa Celjskih grofov pretočila v gradu, kjer so imeli Celjski grofje svoje ječe, predno se je bil na starem gradu nad Celjem v ta namen sezidal turen. V Ostrovici je bila umorjena v kapeli Veronika Deseniška; pokopati jo je dal njen soprog celjski grof Friderik II. v Jurkloštru. Prvi posestniki tega gradú so bili skoro gotovo isti ostroviški gospodje (v rodu s Celjskimi grofi), ki so imeli krasni grad Ostrovico na Koroškem. — Drugi

¹⁾ Kačnik je še stal l. 1681.

²⁾ Gospod nadučitelj Š. mi piše: Pod Vel. Planino in Krvavico je stal grad Ojstrovica (menda drugi).

grad v dolini je bil v 17. stoletji sezidan, pa so ga l. 1830. tudi podrli. Od obeh gradov stoji samo gospodarsko poslopje v dolini. Graščinsko premoženje oskrbuje Podgrad pri Vranskem. Pilštanjski grad je stal na griču od šole proti jugu. Na koncu trga proti severu je razvalina Hartenstein. Eggenstein so razvaline starega gradú tega imena pri Velenji. Ta grad in Šalek so imeli nekdanj Eggensteinski, n. pr. l. 1341. Herman in Oton. L. 1232. se imenuje že Landfried Eggensteinski pri ustanovljenji Lampertskega samostana. Poslednji tega rodú je bil Boštijan Eggensteinski, ki je umrl l. 1473. v turškeji sužnosti vsled ran. Stari grad so imeli pa že preje in pozneje različni posestniki. Novemu gradu, katerega ljudstvo Gorica imenuje, je zdaj lastnik vitez Noe pl. Nordberg. Grad Šalek so večinoma tudi v celjskih bojih podrli.

Stari Šoštanjski grad je podrtina, en turen še stoji. Žusemski (Süßenheim) grad v Šmarijskem okraji je tudi podrtina. Gospodje Žusemski so bili menda — kakor piše slavni Trstenjak (Vestnik 1873) — pradedi sedanje imenitne rodovine Schwarzenbergov na Češkem, kajti Erlinger Seinsheim (ali Suessenhaim) je bil kupil l. 1420. graščino Schwarzenberg in si prisvojil to poslednje ime. Ivan Suessenhaim je bil 1478 grajski grof v Celji.

Stari in veličastni, pa prenovljeni gradovi so: Podsreda¹⁾, Podčetrtek, Velenje, Zbelovo²⁾, Ponikva, Planina („Monparis“ v srednjem veku)³⁾, Reichenburg, Bizeljsko, Ptuj, Bistrica (Slovenska), Wilduš (Wildhaus v Selniškeji župniji), Cmurek (sedanja zidava tega gradú je iz l. 1592. Prvi posestniki so bili gospodje Cmureški, ki se že l. 1150. omenjajo. Poslednji te rodovine je bil Reimbert [1192—1206]. Potem so imeli to posestvo: Kranichsbergi, Celjski, deželni knezi, Stubenbergi in dr.). Negovski grad so imeli gospodje Vindi (Winden), Lichtenecki, Volkersdorferji; l. 1650. pa grofje Trautmannsdorfi, ki so še zdaj silno bogati plemenitniki na Češkem. L. 1487. je bil došel ta grad v last kralju Matijažu. Podrtine gradov so še: Spodnja Polskava, Vodriž (Widerdries) pri Slovenjem gradci, nekdanj posestvo Andechsčanov. Gradovi iz srednjega veka, ki še dan

¹⁾ Več o gradovih naj se bere pri dotičnih mestih in trgih.

²⁾ Nemško Plankenstein (v župniji sv. Duha v Ločah) je podrtina.

³⁾ Dandanes je tudi planinski grad zeló razpadel — brez strehe je že.

danes stojé, so tudi še: Jelševski grad (Erlachstein) je star pa še trdno stoji — ravno tako grad v Jurkloštru. Polzelski grad (Heilenstein) je menda imel še l. 1149. Pilgrim Hohenwart, mejni grof v spodnji krajini, kajti v neki listini se imenuje „Pilgrim v. Puzol“ in v drugi „P. v. Potsul“. L. 1323. so imeli Maltezarji že ta grad.

Blizu Vojnika je star grad z imenom Tabor (Weixelstätten); njega posestniki se imenujejo že l. 1117.

Vrbovec. (Altenburg.) Grad v okraji gornjegradskem, tričetrt ure od Rečice oddaljen, blizo Nazareta. Ta grad je stal že v 13. stoletji, gotovo pa še dosta pred, kajti Richter je celó mislil, da je bil ta grad že lastnina slovenskega kneza Pribine, kar pa seveda ni zgodovinsko čisto nič verjetno. Pač se je v 13. stoletji posebno štajerska plemenita rodovina po tem gradu pisala. Ti so imeli večkrat prepire z gornjegradskim samostanom. Pozneje je došla ta graščina v last celjskih grofov, a za njimi so jo dobili deželni knezi. L. 1530. jo je Ferdinand I. izročil kot dedni fevd Kacijanarju. L. 1615. si jo je pridobilo ljubljansko škofijstvo, katero jo je z malimi prestanki obdržalo do današnjega dné.

Pri sv. Andreji v Svečini je stal gradič, katerega so Turki l. 1532. sežgali.

Lemberg (še stoji) (prej Lengenber) je grad pri Doberni v župniji Nova cerkev (iz 12. stoletja). Pod gradom je neki stal tudi mali trg. (Tu prek je utegnula biti meja med Norikom in Panonijo.)

Soteska. (Einöd.) Ta grad je oddaljen tri četrt ure od Nove cerkve pri Celji. Tu je bivala stara plemenita rodovina, ki je imela posestva po Štajerskem, Avstrijskem, Solnograškem in Kranjskem. Pri Knittelfeldu je podrtina starega grada z enakim imenom. Na nemškem Štajeru je več občin, ki imajo ime „Einöd“. Soteska se imenuje velik grad Turjaških grofov pri Žužemberku na Kranjskem. Ta (Soteška) plemenita rodovina se že omenja l. 1231., v katerem letu sta živela Ulrik in Rudolf tega imena; l. 1279. se omenja Henrik in l. 1326. Herman. Soteški gospodje v celjskem okrožji so pa bili v dobi celjskih grofov odvisni od teh poslednjih, kajti Herman II. je ukazal Soteškemu gospodu, umoriti nedolžno Veroniko Deseniško, soprogo njegovemu sinu Frideriku II. Soteški grad ima Fischer v svojej topografiji upodobljen (1681). Takrat je bil v lasti viteza Julijana Rämbschissela. L. 1790. imela ga

je gospa Terezija pl. Dienersberg, l. 1817. Pavel Ignacij pl. Res-singen, a potem je bil lastnina Ivana viteza Ressingena. Sedaj ga ima grof Mensdorf.

V slovenjegraškem okraji so bili že v srednjem veku razen omenjenih gradov še: Buchenstein in Turen (zdaj Rotten-thurm). V fevdu so ju imeli od oglejskih patrijarhov Auffen-steinici, ki so se bili iz Tirolskega na Štajerskem naselili. Blizo Slovenjega gradca so precejšnje podrtine Waldeka; od Irrsteina (v občini Št. Florijan v Doliču) je nekaj malo podstavnega zidú.

Borl (Ankenstein) pri Ptuji je starodaven grad. Omenja se že l. 1199., ko je Friderik Ptujski nasproti temu gradu na Dravskem polji potolkel na velikonočno nedeljo Madjare. Takrat je bil v lasti Borlskih (Ankensteinskih) gospodov, ki so l. 1323. z Friderikom B. zamrli. Podedovali so ga za njimi Ptujski in ga imeli do l. 1428. Potem so ga imeli različni posestniki. L. 1481. ga je bil kralj Matijaž razdejal. L. 1639. so si ga pridobili ime-nitni in bogati grofi Završki (Sauer), ki so sezidali lepo gradsko cerkev in druge prostore in stavbe. Cerkev je tako prostorna, kakor marsikatera župnijska cerkev, pa je bila tudi župnijska cer-kev, dokler se ni bila sezidala sedanja župnijska cerkev sv. Bar-bare v Halozah. Imeniten je tudi Vurberg (Wurmberg) pri Ptuji in več drugih.

O poslednjem gradu piše naš slavni Trstenjak, da se je v srednjem veku imenoval Wurben, kakor spričujejo listine iz 11. stoletja. Wurben je v starej nemščini značilo pozoja (lintverna), in sedaj še národ slovenski postavlja dosti povesti v ta grad in njegovo okolico o pozoji „sasu“ ali „sesu“, katerega je Krsnik ubil. Zmija je prilazila prek Drave, pravi ljudstvo, in je bila tako grozovito velika, da je tok Drave zadrževala, ko je čez reko plazila. Drava je prestopila svoj breg in poplavila vso ptujsko polje. Vlekla se je skoz gorice, kjer se še zdaj vijugast graben vidi, proti silnemu gradu, oklenila silen grad s svojim truplom, rep v gobec potegnivši. V gradu je živela zaprta lepa princesinja z imenom Vesina. (Pod gradom se imenuje okolica Vešica. Vešico ali veščico so si Slovani predstavljali v podobi zmije, Nemci so torej ta kraj prav predstavljali v Wurmbach, kakor se imenuje potok, ki teče skozi Vešico, v starejših listinah.) Šest mesecev je bila Vesina v gradu, po pozoji oklenjenem, zaprta, ko pride na Jurijevo lep grof Krsnik s svitlim mečem in se postavi nad kačo. Kača pa je imela peruti in je v zrak zletela. Tudi Krsnik je vedel bajati, zrastle so mu krila, in v zraku se ses in Krsnik silno bojujeta. Krsnik premaga kačo, vrže jo v grajski studenec in jo priklene s silnim lancem (verigo) na

pečino, kjer še dandanašnji leži. Ko je Krsnik sesa premagal, padala je sama zlata pšenička na zemljo, Krsnik si je Vesino vzel za ženo in je ž njo srečno živel.

Gospodje Vurberški se imenujejo že l. 1130. (Otmar), 1190 (Konrad), 1200 (Leopold), 1250 (Wilfing). Poslednja te rodovine je bila Marjeta, poročena z Bernardom Ptujskim (1392). — Kjer stoji Ptujski grad (Oberpettau), utegnil je stati rimljanski kastel, kateri se je pa podrl v dobi národskega preseljevanja. Potem je postavil grad ali Karol Veliki že, gotovo pa solnograški nadškof zoper Madjare (1120). Ptujski grofi so bili zeló imenitni. Friderik I. (1160 — 1222) je potolkel Madjare. Poslednji ptujski grof Friderik V. je zamrl l. 1438. — Gornjo-radgonski grad so utegnili postaviti radgonski gospodje, ki so bili ministerijali štajerskih Otokarjev. Omenjajo se l. 1129. (Adalbert, Oton), 1186 (Bernard). Zadnji te rodovine je bil Wetzl (1362). Potem je prišel grad v last deželnih knezov, ki so ga pa zopet oddajali. Znamenito je pri tej graščini to, da so njeni podložniki za davek tudi vrabce loviti morali. Vsak gruntar je moral na leto štiri vrabce odrajtati. L. 1764. so jih vsi podložni kmeti graščini nalovili 1593, kar je točno zapisano v grajskih knjigah.

Gradovi v razvalinah so še: Vuzeniški grad in tó blizo Thumersfelden, dominikanski klošter v polzelskeji župniji. — V razvalinah je Žusenski grad (Sussenheim), postavili so ga bili menda Celjski grofje. Stari Paški grad (Packenstein) je razvalina. Severno od Rečice je razvalina gradú „Rudenegg“, Helfenberg pa pri Gornjej Ponikvi.

Sledeči gradovi so večinoma iz novega veka, kajti vsi so še dosta trdni. Vmes se pa nahajajo nekateri iz srednjega veka, popravljeni v novem veku: Grad sedanjih nemških vitezov (redovnikov) pri Velikeji nedelji je bil l. 1612. sezidan po komturu Marquardu pl. Egkh. — Grad Ulimje se je postavil l. 1550. (V njem je zdaj: šola, farovž in kaplanija.) Novo celje, Zalog, Dornova, Meretince, Hrastovec pri Ptuiji, Račje pri Mariboru, Pišečki grad, Slivnica, Wartelheim in Braunschweig pri Mariboru, Gradič (Schwarzenstein pri Velenji), Stražnik (Straussenegg pri Vranskem, last mnogozaslužnega Kar. Haupta). V župniji Šmarten v Rožnej dolini: Prešnik (Meyerberg), Goricica in Rosenberg v okolici istega imena. — Lukavški

grad in Branek pri Ljutomeru, Brežki in Sevniški grad. Bizeljski grad je imel Erazem Tattenbach; zdaj ga imajo knezi Windischgrätz; Prebold (Pragwald) in gradič Gorica (Görzhof) v Savinjskej dolini. Loški grad ob Savi. Pri Slovenjem gradci so: Gallenhofen, Lechen (Legen) in Hartenstein. Pri Škalah je grad Turen, pri Spodnji Polskavi: Freistein in Pragersko. Blagovna (Reifenstein) pri sv. Juriji na južni železnici (lastnina viteza Berksa). Zavrč, Radvanj in škofovski grad Vindenav pri Mariboru. — Frankolski grad (Sternstein). — Gradič Velika Breza (Birkenstein) v župniji Št. Rupert pri Laškem ima kmet Fr. Mraz.

Trdni gradovi so še: Gornja Polskava (last barona Post), Novi grad (Neubaus). (Posestnik Novega grada, Matija Gajčnik, je najdel sedanje deželne toplice dobrnske l. 1624.). Dobrna (Guteneg). Sedanji Falski grad ob Dravi, Rogatec, Strmol. V župniji sv. Petra pri Radgoni je grad Steinhof. Komenda, Šenek in Novklošter so trdni gradovi v poljzelskej župniji. Visolski grad (lastnik Bogolj. Beyer) v okraji slovenje-bistriškem. Ormožki grad (lastnica baronica Henrika Werner). Novi Soneški grad (Ruhethal) je trden. — Ravno tako grad „Gospejin dvor“ (Frauenhof) v župniji Gornje sv. Jungerte. Grad v Kozjem — v njem so zdaj uradnije. — Vurberg, (Ptuj) od koder je lep razgled, vidi se 83 cerkvá in 21 gradov. V Sevnici sta trdna gradova gorenji in dolnji grad. Pri Lučanah: Trautenberg in Amthofen. Turnišče pri Ptuji je bilo sezidano od l. 1686.—1694. po maršalu grofu Jan. Maksim. Thurnu, sedanji lastnik je Leon baron Lenval-Löwenstein.

Stare plemenite rodovine na Štajerskem.

Slovenski národ je štel začetkoma le malo plemstva; po rodu so bili Slovenci vsi jednaki, le svojim odličnejšim možem je skazoval národ večjo čast in zaupanje. Take može so si Slovenci volili za župane, kneze, starašine, vojevode, lastnike itd. Vendar nam najstarejša zgodovina štajerska govori tudi o plemičih, ki so bili slovanskega rodú, morebiti potomci in daljni sorodniki slovanskih knezov: Svatopluka, Pribine in Kocela, ali pa samosvoji domači plemenitniki, ki so si ohranili še v dobi nemških cesarjev svoje

podedovano dostojanstvo in plemstvo. Slovenski plemič je bil na spodnjem Štajerskem brez dvombe Braclav, čegar ime nosijo morebiti še dandanes nekateri slovenski kraji, n. pr. trg Brašlovče. Slavnemu učenjaku Kronesu se pa dozdeva, da je bilo središče Braclavih dežel lepo graško polje (Hengistfeld), kjer je bil grad Hengistburg. Slovenskega rodú je bil brez dvombe Valtun, o kojem beremo, da je dobil l. 895. posestva v okolici rajhenburškeje in drugod ob Savi od cesarja Arnulfa. Slovenskega rodú je bil plemič Svetbob, morebiti tudi grofje Runski (Rein) pri Gradci. O grofih in posestnikih Brež in Selč, ki so bili silno bogati, in kot mejni grofje vladali tudi čez Savinjsko dolino, smo itak že govorili. O njih so zgodovinarji že skoro vsi enih misli, da so bili slovenskega pokolenja. Poslednja tega rodú, pobožna Ema ali Ima, je sprejeta med svetnice. Stari rod na spodnjem Štajerskem so bili svobodni gospodje Soneški ali Savinjski; a njihovega pokolenja ali národnosti ni mogoče določiti. Oni so podedovali stare mogočne grofe Oberske ali Heunburške, ki so imeli posestva na Koroškem in na Štajerskem in bogato Celje. Zato so se pa Soneški potem Celjski grofje zvali. O njih smo itak veliko poglavje napisali.

Imenitni so bili tudi Mariborski in Ptujski¹⁾ grofje, ki so imeli dostojanstvo štajerskih deželnih maršalov, n. pr. Mariborski grof je v dobi madjarske vlade nadomestoval deželnega kneza. Zeló imenitni so bili za vzhodno Štajersko ob Dravi in Muri Ptujski grofje, o katerih smo že to in ono povedali. Ptujski grof Friderik I. je zagnal Madjare iz Velikonedeljske in Ljutomerske okolice l. 1199. Friderik II. (?) je bil deželni maršal l. 1255., ravno tako Hardegen (1341) in Friderik III. l. 1235. se imenuje Herman; po njem ima vas v ljutomerskih goricah svoje ime. Ta rod je zamrl, kakor smo že omenjali, z Friderikom V. (v l. 1438. — 1443.).

Imenitne stare plemenite rodovine so bile: gospodje Konjiški (l. 1182.), Bistriški (1170), Vojniški (1224), Khager (1140, ustanovitelj gornjegradskega samostana), Cmureški (1183), Radgonski (1265), Vuzeniški (1251), Valdeški (1140). — Vitezi so bili na spodnjem Štajerskem: v Ljutomeru (v tej okolici sta gradova: Branek, Dolnji grad; na Cvenu pri Ljutomeru

¹⁾ V 9. stoletji je imel tretjino Ptuja slovenski plemič.

je bil tudi gradič, morebiti „Zwingburg“ imenovan), v Oplotnicah pri Konjicah, na Pesnici, v Purgstallu (Podgradje pri Vranskem), na Rifniku, v Radgoni, v Rogatci. Do l. 1401. so na Štajerskem živeli vitezi „Ostervic“. Nižjega plemeni tega stanú so utegnili biti lastniki: Kozjega (1249), Eggenfelda pri Ptuji (1150), Kraljevega grada (1152), Lengenbarga (1274), Ljutomera (1257, to je moral biti pa drugi rod „Luttenbergerjev“), Marenberga (1251), Maribora (1150, morebiti drugo pokolenje), Monparisa (Planine 1203), Rabensteina (1168), Rogatca (1190 drug rod), Šoštanja (1236), Slovenjgradca (1242), Lemberga (1213), Pake (1220), Pilštanja (1171), Zbelovega (1202), Ponikve (1197), Konjic (druga rodovina 1271), Pulskave (1257), Ruš (1183), Rajhenbarga (1190), Skal (1213), Šaleka (1187), Smilenbarga (1289), Vitanj (1160), Vilduša (Wildhausen (1209), Bizeljskega (1278) itd.

Še nekoliko o národnih razmerah v srednjem veku.

Našega národa se je bilo v začetku srednjega veka vse polno po Štajerskem naselilo; v dolenjem delu, po lepših in rodovitnejših krajih se je bil gosto nastanil, po mrzlejšem in pustejšem srednjem in gorenjem delu so bile redkeje in bolj raztresene slovenske naselbine, a ipak še precej mnogobrojne. Kako bi sicer toliko dandanašnjih nemških krajev imelo slovensko ime? Kako bi si sicer razlagali toliko slovenskih poimenovanj rek, rečic, potokov, gorá, hribov, dolin in dolinic? Vsaj smo slišali o mnogih slovanskih osebnih imenih v srednjem veku in brali o slovenskih šegah, o slovenskej noši v srednjem veku po gorenjem Štajerskem! Iz dobe nemškega pesnika Ulrika Lichtensteinskega smo povedali zanimive takratne odnošaje, ko je bil v Koroškej (ozkozvezanej deželi z našo) takrat slovenski jezik na tako častnem mestu, da se je rabil nekako še za dvorni jezik pri samem vojvodi Koroškem! Národne razmere, t. j. kar se tiče veljave in rabe slovenskega jezika, niso mogle biti čisto nič drugačne na Štajerskem kakor na Koroškem, in slovenski jezik ni bil še nikakor ne tako spodrinen po Nemškem, kakor se je to zgodilo v poznejših letih. Književnih dokazov seveda nimamo, kajti malo se je takrat pisala nemščina,

še manj slovenščina; edinim učenjakom po samostanih služila je le latinščina, v katerej so se vsi dogodki zapisovali. Nekatere in ne čisto neznatne dokaze pa imamo še iz srednjega veka, ki kažejo, da se je bil slovenski živelj tu pa tam še ohranil po sedanjem nemškem Štajeru. — Prednikom ali načelnikom več rodbinam ali zadrugam so rekli že stari Slovenci „župani“, kakor še mi dandanes občinske predstojnike imenujemo. Beseda „župan“ se nahaja v latinskem pismu že l. 777. v bližnji gornji Avstrijskeji, pa tudi v poznejših stoletjih se na nemškem in slovenskem delu Štajerske nahaja beseda „zupan“, „župan“, tako n. pr. v 13. stoletji še v admontskem urbarji (zapisniku davkov). V nekeji listini od l. 1161. se imenujejo „Slovenci“ (v latinskem jeziku „Sclavonici“), ki so takrat že v Gradci in njegovej okolici stanovali. Dokaz temu je n. pr. tudi to, da so celó Nemci sami svoje slovenske podložnike večkrat slovensko imenovali in slovensko zapisovali; n. pr. najstarejši admontski samostan je imel podložnike s slovenskim imenom „Janž“ (Jans) na sedanjem nemškem Koroškem v 12. stoletji, v 13. pa tudi v graškeji okolici z istim slovenskim imenom.

Za severno Koroško je veljala še v l. 1172. in 1175. posebna slovanska poljska mera. Ali ni verjetno, da je to isto bilo tudi na zgornjem Štajerskem, kjer so bile v obče in v vsakem obziru iste razmere? Vsaj se v listinah od l. 1041. in 1060. govori o posebnih slovenskih dačah, t. j. o davkih, katere so morali slovenski podložniki v hrvatskem ¹⁾ okraji na Koroškem in v runskem okraji na srednjem Štajerskem plačevati solnograškemu škofu. Davki gorenjskih kmetov brižinskemu škofu (od l. 1291. — 1318.) se pa celó naravnost imenujejo s slovenskimi besedami „poklon“ in „pogača“. Bili so pač to časi, v katerih je bil Slovenec rob tujih gospodov, časi, o katerih pravi Kreml: „Slovenec je kravo držal, gospodska pa so njo dojili“. — V novem veku, zlasti pa v sedanjem stoletji je cerkev z duhovščino slovensko vred najboljša tolažiteljica zatiranemu národu, kateremu zlasti s tem do veljave pripomoči hoče, da zagovarja njegove pravice do jezika materinskega. V srednjem veku pa ni bila duhovščina vsikdar iz národa

¹⁾ „Hrvatski okraj“ (Chrouvat-Gau) išče učenjak Muchar na Štajerskem, Filicetti na Koroškem.

našega, večkrat so dobivali Slovenci trde Lahe ali Nemce za župnike, in celó iz daljnih škofij, n. pr. v Konjicah, je bil enkrat za župnika magister Erhard iz Pasavske škofije, in kaplan oltarja sv. Andreja v Konjicah je bil l. 1445. Janez Wall iz Mogunške (Mainz) škofije. Drugod po Slovenskem, zlasti po nekaterih krajih na Primorskem, se je v srednjem veku sv. maša tudi v slovanskem jeziku brala; da bi se bilo to tudi na Štajerskem zgodilo, ni znano. Vender je tudi na Štajerskem znan en slučaj iz 16. veka, da se je sv. maša brala iz glagolitskih (slovenskih) knjig. V Grižah blizo Žalca je bil vikar Slivar Matijaž od l. 1580. — 1631.; došel je bil na to službo iz tržaške vladikovine, in ta je večjidel bral sv. mašo v slovanskem jeziku, nad čemur se pa menda takrat škof Tomaž Kren (pod ljubljansko škofijo so takrat Griže spadale) ni spodtikal, kajti bere se, da ga je celó podpiral v družih rečéh.

O pravnih razmerah v srednjem veku.

Dokler so bili Slovenci svobodni, dokler niso prišli pod bavarsko-frankovsko in pozneje čisto nemško oblast, imeli so vsi enake pravice, revni in bogati, moški in ženske; pri njih ni bilo robov in sužnjev. Veljali so pri starih Slovencih — kakor to lepo dokazuje Dr. Janko Babnik v „Letopisu Matičinem“ 1882 in 1883 — posebni pravni običaji — imeli so posebno slovensko-poljsko mero, dača jim je bila začetkoma odmerjena po slovenskih običajih, in govori se celó o posebnem slovenskem denarji.

Ko je pa došel Slovenec pod tujo oblast, postal je suženj ali rob nemških gospodarjev, ki so postavili samo za-se pravice, in po svojih pravnih, prav zaprav živinsko-trdih zakonih sodili svoje nove podložnike, krotke Slovence. Muchar, ki se v svojej zgodovini ni posebno milostno na Slovence oziral, pravi, da kar je ohranjenih pravnih spominkov na Štajerskem, da vsi pričajo, da je veljalo pri nas le nemško pravo, t. j. na pravične želje Slovencev se ni oziralo. Admontski samostan je ohranil rokopis o bavarskem ljudskem pravu iz 12. stoletja, ki se je bilo že na Štajerskem udomačilo (?); kako kruto je bilo to „pravo“, svedoči sam Muchar, ki pravi: da do 12. stoletja so še na Štajerskem sužnje podložnike (Leibeigenen) prodajali in kupovali.

Lepo je slikal „Slovenski Gospodar“ stanje „Slovenskega kmeta pod nemškim gospodstvom“. Med drugim pravi: „Najbolje zemljišče odbral je Karol Veliki za cesarski dvor ter napravil velike pristave, katere so doposlani nemški grofi oskrbovali. Za tem je prišla na vrsto nemška duhovščina. Tej se je odmerilo, zlasti salcburškim nadškofom pa raznim samostanom, neizmerno veliko zemlje: gozdov, travnikov, njiv, goric. Čudno pa je to, da nemška duhovščina s tem ni bila še zadovoljna. Izposodila si je celó judovsko postavo in ovčicam svojim navrgla desetino. Pozneje so pa nemški grajščaki se vsilili nemškej duhovščini za jerobe — Vogte — češ, da je ta preslaba desetino sama pobirati. Tako so grajščaki prišli do desetine, pa nje niso duhovščini odrajtavali, ampak za-se hranili.

Kar je še zemlje slovenske ostalo, to pa se je dalo v last nemškim, globoko iz Nemčije prihajajočim vojvodom, knezom, grofom, baronom, žlahtnikom ali plemičem, vitezom, slobodnjakom, pušenjakom ¹⁾ in vojakom.

Kaj pa je tedaj Slovencem, slovenskemu kmetu ostalo? Nič kakor delo, trpljenje, zaničevanje, tepenje, solze in smrt.

Nekateri so postali, zlasti na cesarskih graščinah, popolnem sužnji. Takih so mnogo tudi nam odgnali, zamenili, prodali. Nемеc in za njim Italijan, Francoz in Anglež so Slovanu takrat pečat vžgali tolikega zaničevanja, da še dan denašnji za besedo rob, sužnik ne rabijo druge besede, kakor sklave. Drugi so pa bili podložniki, rabotarji in tlakarji. Rodbine slovenske oča je dobil odkazano nekaj zemljišča. To je moral obdelovati, pa zraven desetine še mnogo pridelkov kot davek vsako leto prepuščati vsak svojemu nemškemu gospodu graščaku. Ali to še ni bilo vse. Vrhu tega moral je Slovenec rabotati, tlako delati, t. j. vsaki teden po več dni delati za svojega nemškega gospoda. To je bila tako imenovana tlaka in rabota. Toda posestvo, na katerem je slovenska rodbina živela, ni bilo njena last, njena lastnina, ampak vselej graščakova. Ta je mogel vsaki čas zemljišče vzeti nazaj in za se porabiti. To se je navadno takrat zgodilo, če je katero posestvo bilo lepo obdelano, n. pr. s sadovjem, z vinsko trto zasa-jeno. Zato so ubogi kmetski ljudje sčasoma opustili vse boljše obdelovanje. Rekli so: kar pojém in spijem, to je moje, drugo

¹⁾ t. j. kmetom.

pa nič. Ni čuda tedaj, da beremo o pogostih lakotah. Kmet ni rad kaj več prideloval, graščaki so pa mnogo požrli in spili, in tako je kmalu nastalo pomanjkanje, če je slabeja letina potegnula.

Desetina jemala se je od vina in žita. Davki pa so bili navrženi na vsakojake reči: oves, ječmen, proso, repo, korenje, mak, kokoši, race, goske, piščance, kopune, jajca, sir, predivo itd.

Rabota in tlaka je tudi bila mnogovrstna: ženske so hodile v gradove semena lušit, predivo prest, perilo prat, moški so morali graščakom orati, sejati, kositi, žeti, gorice kopati, drva sekati, sodarji sode delati, kolarji vozove napravljati, vse zastonj in pri svojej hrani.

Najhuje godilo pa se je slovenskim rabotarjem, tlakarjem, kedar so morali nove ceste delati ter na visokih strminah tujeje nemškeje gospodi trdne gradove zidati z globokimi kletni za slovensko vino, pa tudi s strašnimi ječami za slovenske siromake, če bi vselej se ne pokoravali svojim strahonjam in njihovim beričem.

Pravo sodili so graščaki ter lahko živeli, kakor so hoteli. Mnogi izmed njih bili so pravi tolovaji, roparji, ki so kakor jaстреbi z visokih gradov na okolico prežali in napadali potnike, trgovce, plenili, kder so mogli. Zapisano tudi je, kako so ti klateži časih ostudno živeli, slovenske žene nadlegovali, device skrunili. Slovenski človek ni našel nikder pomoči, nikoli pravice; še tuje duhovenstvo ga ni moglo tolažiti, ker ni govorilo njegove govornice. Nemška duhovščina stala je sredi ljudstva nema. In tako trpelo je naše ubogo ljudstvo od Karola Velikega naprej v trdi temi grozne nevednosti sramotnega sužanstva brez vsake premembe na boljo stran celih 400 let. Še le za Přemisla Otokarja, kralja Matijaža in cesarja Maksimilijana iz prevzvišene hiše Habsburške začelo se je svitati. Iz te dolge noči nimamo nobene slovenske pesni, ne žalostne ne vesele, ne cerkvene, pa ne svetne. Vse je otrpnelo, mrtvo“.

Šolstvo na Štajerskem, zlasti na slovenskem delu, v srednjem veku.

Veliko listin priobčujejo zgodovinarji iz srednjega veka. Na teh se nahajajo kot priče pri raznih sklenjenih pismih, kupih, darilih, pogodbah ljudje različnega stanú: plemenitniki, duhovniki,

in še celó rokodelci. Le šolnik (scolarius) se redko kje nahaja. Šole v prvi polovici srednjega veka menda tudi nihče potreboval ni, kajti duhovniki so se izobraževali za nemški Štajer v Salzburgu, za slovenski Štajer v Ogleji, kamor ste namreč ti dve polovici naše dežele prav dolgo pripadali. Prvotne šole so bile na Štajerskem v samostanih. O njih notranjej osnovi pa nam zgodovina ni ohranila nikakoršnih poročil. Prvo šolo so bili benediktinci osnovali v svojem imenitnem in bogatem samostanu v Admontu, in sicer že l. 1122. Leta 1196. nam je pa znano tudi ime učitelja (Bogomir, Gottfried) v Admontu; nahaja se v nekej listini kot priča poleg — ribiča Eppo. O šoli in o šolniku (Oton) je govor potem l. 1217. v Kirchbergu ali Kirchschlagu na nemškem Štajerskem; l. 1229. in l. 1247. nahajamo v Mariboru učitelja Ulrika, in v l. 1273. in l. 1288. je bil ravno tu šolnik „mojster“ Henrik. V Ljubnem (Leoben) je bil l. 1256. in l. 1264. šolnik Ditrih, v Stainzu l. 1247. Wildung. V okolici Borovski (Vorau) in Thalberg na nemškem Štajeru se imenujejo že v l. 1217. šolniki: Liupold, Franc, Rechlin.

Za božjo službo in za pouk v veri so imeli skrbeti v 13. stoletji zlasti vitezi (duhovniki) nemškega reda. Ti so bili v Gradci ustanovili šolo, katera se je bila zlasti v 2. polovici 13. stoletja zelo razširila, in kateri je Rudolf I. dal l. 1278. nekako take pravice, kakoršne so imele pozneje univerze. Nemškim vitežkim redovnikom je vojevoda Friderik l. 1235. podaril cerkev pri Velikej nedelji največ radi tega, da bodo za pouk v veri skrbeli, in v nekej listini od l. 1247., zadevajoči Veliko nedeljo, imenuje se Konrad iz Osterne izvrsten učitelj tega reda.¹⁾ — V Rušah je bila v 17. in 18. stoletji imenitna šola, kakor bomo videli pri novem veku, namreč nekakošen mali gimnazij, na katerem so poučevali župnik, kaplani, stari duhovniki. Pa poroča se, da je že l. 1187. duhovnik Marijan učence okoli sebe zbiral.

¹⁾ O tej stvari imam v svoji zbirki zapisano to-le: „Friedrich II. von Pettau hat das Vogteyrecht ddt. Hermannsschloss 15. Jänner 1235 an die von seinem Vorfahrer mit Grosssonntag dotirten Hospitaler des deutschen Ritter-Ordens frei und ungezwungen abgetreten, was Eberhard II., Erzbischof zu Salzburg, ddt. Pettau 20. Hornung 1237 bestätigte . . . Iz tega potrdila imam važnejše stvari prepisane. (Slek.)

Še nekatere znamenitosti iz srednjega veka.

Turki so bili huda nadloga v srednjem veku. Ravno tako kuga, ki se je, kakor smo že povedali, večkrat ponavljala. Najhuje je l. 1348. razsajala, pa tudi l. 1353., 1358., 1385., 1449., 1473. in 1480. se o njej poroča. Požrešne kobilice niso bile redki gosti. V kroniki Štajerca Otokarja so opisane, kako so se v strašnih oblakih, ki so solnce otemneli, privlačile, in kakor urejena vojaška armada spustile se na polje in travnike in vse zelenje do golega objedle in s svojimi pocrknenimi in gnjijočimi trupli zrak okužile. L. 1309. so celó, kakor pripoveduje ista kronika, oprodo (hlapca) Ulrika Soneškega napadle, umorile in do kosti objedle. O Ulriku Soneškem se pripoveduje, da je učil kmete kobilice loviti. O kobilicah beremo zopet l. 1337., 1338., 1447., 1473., 1474. in 1478. Tudi l. 1480. so bile došle kobilice, nasledek njih ukončevanja ste bili lakota in kuga.¹⁾

Tiskarstvo, ki je bilo na Nemškem po Ivanu Gutenbergu iznajdeno, razširjevalo se pri nas v 15. stoletji še ni. Pač pa je slovenski Štajerec, doma iz Slovenjegrada, namreč Matija Cerdonis²⁾, ustanovil bil tiskarno v Padovi na Laškem.³⁾

Tudi o potresih imamo poročila iz srednjega veka. L. 1348. (25. januarja) je bil po Štajerskem, Kranjskem in Koroškem tako strašen potres, da so se razsula cela mesta, vasi in nad 40 gradov v teh deželah. Še celó gore so se prekucevale.

V 14. in 15. stoletji nahajamo že sledi o judih, ki so se nahajali v Celji in v Ptuji in se pečali s trgovino ter s posojevanjem denarja, ki so ga dajali tudi deželnim knezom. Potem so pa za odškodnino pobirali namesto vladarjev mostovino, cestovino in druge dohodke. Dolžili so jih tudi, da od tatov in tolovajev kupujejo čaše in drugo cerkveno opravo. Menihi so jih krivili, da krščanske otroke kradejo in ubijajo, da sv. hostije jemljó in drobé, da Kristusa preklinjajo, studence zastrupujejo itd.

Na to je nastalo strašno sovraštvo do judov in njih grozno preganjanje. V božični noči l. 1312. so po nekaterih krajih Štajerske vse žide grozovito umorili. Toda kmalu so se zopet naselili ter enako pijavicam vlekli krščansko lastino na se, da so nekateri kraji celo ubožali. Na splošno željo deželnih stanov je cesar Maks l. 1496. žide iz Štajerske pregnal.

O židih v Celji beremo v Orožnovi „Celjski kroniki“, da je na dan sv. Neže l. 1347. Rudolf (?) Soneški v Celji pismeno obljubil, da hoče svo-

¹⁾ Slovenski Gospodar l. 1882., št. 19. in 20.

²⁾ Morebiti v slovenskem: Cerdo ali Čerdo.

³⁾ Trstenjak (v Kresu) pa pripoveduje, da je „Matthäus de Windischgraetz“ v Padovi bil tiskar (1482 — 1487) in natisnil 23 obširnih knjig bogoslovnega, naravoslovnega in historičnega zadržaja. Na Štajerskem so se tiskarne počele še-le v 16. stoletji. Tiskali so se najprvo koledarji.

jima stricema Martinu in Janezu Rifniškemu rifniški grad in druga posestva povrniti čez 8 let, ako bosta do takrat poplačala ptujskim judom dolžnih 320 mark starih gradskih vinarjev. Iz l. 1362. beremo, da je vojvoda Rudolf celjskim grofom prepustil židove Hadžim in Mužen. L. 1397. sta jo ta židova bila pobegnila iz Celja. Potem sta ju sodila: Ulrik celjski in korneuburški jud Iserlein. To sodbo, katera nam ni znana, potrdil je vojvoda Albreht. Žide so tudi oglejski očaki, ki so imeli precej posestva na spodnjem Štajerskem, večkrat podpirali, zlasti v 13. stoletji, ko so bili patrijarhi v denarnih zadregah, in so jim judje denar posojevali — za visoke obresti.

Razne elementarne nezgode in nadloge, pa tudi vesele ali zanimive prigodbe v srednjem veku.*)

Leta 792. je po dolgem deževanji meseca sušca nastala v naših krajih velika povodenj, katera je mnogo ljudi in živine potopila; potem pa so še kuga, lakota in pa silni potresi naše kraje nadlegovali. (Valvazor XIV. 248 — J. C. Aquil. II. 138. — Celsk. kr. 17.) — Kreml stran 108 pravi: „Kader je 792 Drava in Sava od velikega dežja tako izstopila, da je kraj njiji vse pod vodo bilo in se veliko ljudi in živine potopilo, poljá pa vsa pobita bila, je potem, ko je voda odtekla, smrdeči mlaj zrak tako okužil, da je pomor in kuga nastala“. — Dasiravno so vode spet upadle, je vendar celo leto malokdaj brez dežja bilo, nebo je bilo vedno oblačno, in malokaj žita in sadja je dozorelo, pa tudi ni bilo mogoče žeti in spravljati, razen vse mokro, kar je v shrambah hitro segnjilo. Dragota je nastala velika, in njena sestra, kuga, ni pobirala samo ubogih, temveč tudi bogate ljudi, tako da je v teh krajih malo bogatinov živih ostalo: kar jih ni kuga pobrala, so pa sami zbežali v druge kraje. Tudi potresi so prišli, in zvezda repatica se je videla. — (Valvazor XIV. 248 et 249.)

820. leto je bilo tako nerodovitno, da so ljudje gladú pomirali. — (Kreml stran 108.)

860. leta je tako huda zima bila, da je okoli Benetk morje (lagune) zmrznilo, tako, da so blago po ledu v mesto vozili. — (Valv. XIV. — Ann. Fuld. anni 860.)

872 je bilo toliko kobilic po Avstrijskem, Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, da so solnce zakrivale, kakor oblaki, in so tukaj tako do golega vse zelenje pojedle, da je za njimi huda lakota nastala; strahovita severna burja (?) jih je v potoke in reke popihala, cele kupe potopljenih je voda izmetala, in kužni smrad njih gnjilobe je v mnogih krajih veliko ljudi in živine pomoril. — (Valvazor XIV. 259.) Te kobilice so imele štiri perute in šest nog, široke gobce in dva zoba trda, kakor kamen, s katerima so

*) Časoslovno sestavljene največ po Loški kroniki, spisani po č. g. Ripšlu.

lahko najtršo drevesno skorjo oglodale. Dolge in debele so bile te kobilice, kakor možki palec, in prišle so iz jutrovega večjidel ravno takrat, ko je bilo pri nas žito že več ko na pol zrelo. — (Valv. ravno tam.)

880. leto je bilo zeló nerodovitno, in sledila je huda zima, potem pa 881. in 882. leta huda kuga, ki je morila ljudi posebno 883. leta še tako grozovitno, da so navadno po dva in več mrličev v eno jamo zakopali. — (Valv. XIV. 260.)

Armada korotanskega vojvoda Arnulfa, kateri je Karolu Debelemu zoper napadajoče Normane na pomoč šel, je nazaj seboj kugo prinesla, in po Noriku in Panoniji zatrosila. — (Gebl. 57.)

V božični (sveti) noči leta 993. se je nebo tako razsvetilo, da je bila noč svetla, kakor po dnevju; potem je sledila tako huda zima, da so ljudem „zobje klepetali“. — (Valv. XIV. 275.)

1125 in 1126 je bila silno huda zima in strašno veliko snega. (v. Winkl. p. 36.)

1186. je bilo silno zgodnje leto; meseca svečana je vse sadno drevje že ocvetelo; meseca maja je bilo vse žito zrelo; avgusta je bila trgatav sploh končana in vsakega pridelka v obilici. — (Valv. XIV. 292.)

1187. in 1188. leto je pa toliko neprijaznejše nehalo; zima, huda in dolga, je nastopila in trajala do Binkošti 1188. leta; zato je vse žito, vino in drugo dosta pozno dozorelo, in trgatav je bila še le okoli Božiča. Vse je bilo nezdravo, in drugo leto, 1189., so do zdaj neznane bolezni nastale, da jih tudi učeni zdravniki poznali niso. (Valv. XIV. 232.)

1194. je bilo slabo leto; velike nadloge so našo deželo zadele; povodnji, ogenj in kužne bolezni, katere so mnogoterih krajev prebivalce uničile. (v. Winkl. p. 48.)

1194 so se videle krvave zvezde repatice, nastale so velike povodnji, ki so obsejano polje zasipale, črede iz pašnikov splavile; velikokrat je hudi ogenj cele vasi požgal; roparski mrčesi so v celih tropih kvar delali, in kuga je veliko ljudi pomorila. — (Gebl. 88.) — (Winkl. p. 48.)

1196. Kobilice so priletele iz Madjarskega in veliko kvara naredile; živinska kuga je nastala, in ljudje so gládú pomirali. (Wart. p. 46. §. 61.)

1201. 4. velikega travna je bil v naših krajih, — kar se je celo leto po malem ponavljalo, — skoraj skozi pol ure tako strašen potres, da so se cerkve razsipale in zidane hiše podirale in veliko ljudi pobile. V vitanjskem gradu se je podrl turen, kateri je ravno tam nazočega štajerskega ministrijala Hartroda in 7 drugih oseb ubil. Solnograškega nadškofa grad Kač na zgornjem Štajerskem se je razrušil in vse prebivalce v njem pokopal. Po celej Štajerskej deželi se je zemlja zaporedoma večkrat tako silovito potresla, da so prebivalci hiše zapustili in celó pod milim nebom, v kočah za silo iz lesa ali zemlje narejenih, prebivali. — (Muhar. V. 33. in 34.) — (v. Winkl. p. 49.)

1210 in 1211 so bile velike povodnji, katere so polja preplavile in veliko ljudi in živine usmrtile; prihodnjo zimo, 1211, je pa veliko snega zapadlo in tako mrzlo bilo, da je veliko ljudi in živine zmrznilo ali v zametih zakopanih ostalo. — (Gubl. pag. 94. — v. Winkl. pag. 50.) — (Wart. 46. §. 61.)

1237 je bilo vse po čudno nizki ceni: 1 star (2 vagana, ali 4 mernike, to je 80 bokalov) najlepše pšenice za 15 soldov ali 3 groše; 1 star ajde za 9 soldov; 1 govedo ali ena krava za 52 soldov; 1 vedro vina za 26 soldov; 1 delavec se je dobil za tri peneze. (Valv. XIV. 295.)

1241 je drevje sušca cvetelo in maja so bile črešnje zrele.

1248. leto vsi kronisti za zeló mokro leto zaznamvajo.

1252 se je neko popoldne tako stemnilo, da je tema dan čisto premagala, in so se na nebu zvezde tako vidile, kakor po noči. — (Valv. XIV. 295.) Menda je solnce popolnoma mrknilo.

1254 je po Jurijevem prišla taka zima, da je na njivah in v goricah vse zmrznilo. — (v. Winkl. p. 63. — Krempl 148.)

1255 je bila po hudi zimi taka vročina in suša, da ni polje, ne vinogradi, ne drevje kar nič ni rodilo, in ljudje niso imeli živeža. — (Muhar V. 291.)

1256. leto je zavaljo povodnji zeló zanimivo; do polovice malosrpna je deževalo, tako, da so vse doline pod vodo bile. — (Muhar V. 312.) — (Celjsk. kr. 22.)

1259., 1261. in 1262. leta je velika dragina in živinska kuga naše kraje hudo stiskala. — (Muhar V. 291. — Celjsk. kr. 22.) — Malo živeža je prirastlo, živina je pocepala, in ljudje so od lakote veliko trpeli. — (Gebl. 120.) — V rajhenburški kroniki berem o tem letu, da je bila takrat tako velika lakota o veliki noči, da so ljudje same repne olupke imeli za jed. V spomin na to leto so potem ljudje vselej o veliki noči repne olupke (alelujo) jedli — ta navada se je povsod pri Slovencih še ohranila.

1265 in 1266 so bile strašne povodnji, da so ljudje veliko pomanjkanja trpeli in dohodki vojvoda Otokarja so se vsled tega od 30.000 mark na 6000 zmanjšali. — (Gebl. 120.) — (Wart. p. 53. §. 66.) — Admontski mnihii so se takrat v Solnograd preselili. — (Gebl. 120.)

1266. leta, 8. velikega travna je bil tako hud potres, da se je grad Kindberg na gorenjem Štajerskem razrušil. — (v. Winkl. p. 69.)

1270. leta je toliko ljudi gládú pomrlo, da so cele kupe mrličev brez duhovnika kjerkoli v globoko jamo zmetali in zakopali. — (Krempl 148.) — (Celjsk. kr. 22.)

1289 ni bilo zimskega vremena. — (Graz. Volksblatt 1869, Nr. 45.)

1290 je o božiču tako toplo bilo, da so vijolice in druge cvetlice cvetele, trava pa sploh še lepo zelenela. — (Krempl 148.) — (v. Winkl. p. 78.) — Kategat (zamorski preliv na severji Evrope) pa je premrznil.

1298 spet ni bilo zime. — (Sonntagsbote 1869, 28. svečana.)

1305 so ljudje hodili po ledu na botniškem zatoku od Kodanja do Danskega.

1306 je iz jutrovih krajev taka množina velikih kobilic sem v naše kraje priletela, da so za miljo daleč solnce zakrile, in kamor so se vsedle, so tako čisto vse požrle, da je sredi leta vse posušeno bilo, kakor sredi zime. — (Krpl. 148.)

1310 je bila huda zima, da se je štajerska armada v boji na Bavarskem nazaj domu umakniti morala. — (Geb. 186.)

1310 je kužna bolezen veliko otrok pomorila. — (Geb. 192.)

1312 je bila na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in Primorskem taka huda lakota, da so žito z otoka Sicilije na spodnjem Talijanskem po morji v naše kraje vozili. — (Valv. XIV. 309 in 310.)

1315 — pravi stara kronika, — je 1. velikega travna deževati začelo, in potem deset mesecev neprenehoma deževalo; sledila je na to huda lakota in umiranje.

1315 in 1316 so bili štibro tako strašno nagnali, da je vsakateri posestnik deseti del svojega premoženja za štibro odrajtati moral. — (Geb. 192.)

1316 je živinska kuga veliko goved podavila, in nastale so velike povodnji; tudi zvezda repatica se je videla, in sploh so ljudje, kakor je še danes navadno, rekli, da to nič dobrega ne pomeni. — (Geb. 192.)

1323 je bila tako huda zima, da se je nekatero morje pokrilo z debelim ledom, po katerem so ljudje hodili in vozili. — (Valv. XIV. 255.)

L. 1333. je bil velik mraz spomladi.

1335 in 1338 so po letu priletele kobilice in so vse rastline do korenin požrle. Splašeno ljudstvo se je v procesiji k molitvam zbiralo, da bi usmiljeni Bog ta strašni mrčes pokončal. Kakor vojskine armade so v vrstah priletele in se na zemljo spuščale; vojvode teh trum so vselej dan poprej prileteli, kakor bi hoteli primerni kraj za svoje neštevilne armade poiskati. Ob 9. predpoludne, ko so se z vojvodo sešle, se je temni oblak teh požrešnih živali na zemljo spuščal in se ni prej vzdignil, kakor drugo jutro, ko je solnce njih trupla, ki so bila od rose mokra in težka, spet posušilo in polajšalo; še le zima jih je iz naše dežele pregnala. — (Geb. 196 in 197.)

1337. leto je v slabem spominu; vsi vinogradi so bili cenjeni, in za vsakih 10 funtov (denarja) cenjene vrednosti so morali posestniki 1 funt davka plačati; to je bilo kaj jako nenavadnega in neprijetnega, zato je ljudstvo malo da ni spuntalo. — (v. Winkl. pag. 89.) Na to je še huda kuga v naši deželi in skoraj po vsej Evropi veliko ljudi in živine pomorila. — (v. Winkl. pag. 89. — v. Geb. 196. — Krempl 148.)

1340 in 1341 huda zima, potem so prišle kobilice in povodnji in nerodovito leto. — (v. Winkl. p. 90. — Krempl 148. — Kindermann p. 422.)

1342 je meseca malega travna hudi mraz vse požgal, in kar si je še opomoglo, so pozneje nalivi in povodnji vzeli; prišla je tudi še živinska kuga. — (v. Winkl. p. 90.)

1344 je o Božiči še tako toplo bilo, kakor kadarkoli po letu; od 27. svečana 1345. leta pa je sv. Matija za pet tednov tako ljuto zimo še naredil, da je ljudi in živino morila. — (v. Winkl. pag. 90. — Kreml 148.)

1347 je po letu tako mrzlo in skozi deževno bilo, da ni moglo ne žito, ne vino, ne sadje dozoreti; ljudje so vse negodno in pozno domov spravljali in vino ni bilo nikakor pitno; pač pa je prirastlo toliko pšenice, da ni imela nikakove cene; (Povoden, Pettau. — v. Winkl. p. 90. — J. C. Aquil. Ann. III. 209. — Kreml 148.)

1348, 25. prosinca je bil tako silovit potres po Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, da je več ko 40 gradov, veliko hiš, da celó mesta in vasi podrlo, celó gore so se prekucnile in doline zasipale; takrat se je reklo, da je to božja kazen zavoljo hudobnosti, razbojnosti in nečloveške grozovitosti naših grofov in žlahtnikov. Tudi je to leto in 1349. v naših krajih strašna kuga tako morila, da neki po splošnem potopu svetá ni bilo še take morije, kakor po tej kugi; ljudje so se tako splašili, da so očitno pokoro delali za svoje grehe. — (Caes. Jul. Aquil. III. 214. — Valv. XV. 321. — v. Winkl. pag. 91.)

Prišla je ta kuga iz Talijanskega čez Koroško in je nepopisljivo strašno morila; ljudje so jo imenovali: „Črna smrt“ po črunkastih marogah, katere so bile nemotljivo znamenje, da se je črni prisad človeka lotil. Bolezen je začela z mrzlico (trešlico, zimico), in hitro je sledila omamica, v kratkem času so bile cele vasi prazne in mesta hudo iztrebljena. Zdravniki, ki že tako niso veliko znali, so opešali; vse pomoči niso kaj izdale, le molitev, prošnja je še ostala; tretji del ljudi je pa kuga pobrala. — (v. Gebl. 197.)

1351 so spinačo iz papeževe dežele k nam prinesli. — (Kreml 154.)

1382 so hude bolezni veliko ljudi pomorile; samo v Admontskem samostanu je 10 patrov pomrlo. — (v. Gebl. 202.)

1382, meseca grudna, se je videla zvezda repatica 14 dni. — (Valv. XV. 327.)

1385 ni bilo nič vina (Kreml 149) in sploh draginja.

1386 so bile spet hude bolezni. — (Kreml 149.)

1387. leta so naši kmetje velikega veselja si zaužili, kajti zemlja je tako obilno obrodila, da so vse kašte in shrambe do vrba si napolnili. Še ve, da je vse po nizki ceni se prodajalo; pa ker so kmetje silno veliko na prodaj imeli, so vendar veliko skupili. En štar (= 2 vagana, ali 80 bokalov) pšenice je veljal v Ljubljani 2 libri = 8 grošev ali 40 soldov, 1 štar rži = 3 groše ali 15 soldov; 1 štar ajde = 1 liber ali 4 groše = 20 soldov; 14 jajc = 1 sold; 1 pišče = 2 solda. — (Valv. XV. 328.)

1399 je bila tako huda zima, da so ljudje po vseh vodah, celó po severnem morji od Libeka na Dansko hodili in vozili. — (Valv. XIV. 255.)

1420 je bila huda zima, ljudje so, zlasti po Francoskem, zeló umirali vsled hudega mraza, in roparske živali so mrličé v Parizu po ulicah žrle. — (Stari koledar.)

1420 je bilo na slovenskem Štajerskem zeló drago življenje, — toliko prijetniše pa je bilo l. 1421. Dné 7. aprila so cvetele vrtnice in reženo klasje bilo je dorašeno. Sredi aprila so dozorele črešnje in jagode — 15. maja imeli so pa semtertje že tudi mehko grozdje. Toda 8. junija padla je slana, — po planinah celó sneg, in precej sadežev je bilo uničenih. Vkljub temu so se dobivale 22. julija zrele breskve in povsod so lahko že trgatev začeli. (Dr. R. Peinlich, Geschichte der Pest, II. Heft, 341.)

1423 je bila zopet huda zima. — (Valv. XIV. 255.)

1432 je bilo prav rodovitno leto. En star (2 vagana = 80 bokalov) pšenice se je dobilo v Ljubljani za 26 soldov; 1 star rži za 4 bacne (1 bacen repar = 4 soldov); 1 star ajde za 2 bacna; 1 savni (tovor) vipavskega najboljšega vina, t. j. kolikor ga 1 konj nesti more = 30 gróšev, ali 1 tolar; 1 bokal (firkelj) marvina (Dolenjca) = 9 soldov; 12 jajc = 1 sold.

1433 huda zima; v Holandiji je neprestano 40 dni snežilo. — (Stari koledar.)

Od 1434 na 1435 je bila čudna zima; od 1. grudna 1434 do konec sušca 1435 hud mraz. V stari pratiki berem, da po Božiči 1435. leta je bilo po noči jasno do 6. ali 7. zjutraj, po dnevu pa je bilo temno in mrzlo do večera, pa meseca sušca, malega travna in velikega travna ni bilo ne snega, ne dežja, ne rose. Dne sv. Pankraca (12. maja) so vode premrznilé, da so vrane po ledu hodile; spomladi ni trava rastle, ne žito ne sadno drevje ni cvetelo; o Kresu (24. rožnika) so stare babe pred cerkvijo nad žrjavicah si roke grele, in ljudstvo je na cesti zmrzevalo. Pa 30. rožnika, dan po prazniku sv. Petra in Pavla, na osmino sv. Janeza Krstnika, je začelo solnce pripekati, in po noči pohlevno toplo deževati, da je vse lepo rasti začelo, in žetva tako obilna postala, kakor že dolgo ne poprej. — (Stari koledar.)

1436 so bile velikokrat povodnji, potem huda zima in 1437 popolnoma nerodovitno leto.

1439 spet velika povodenj, tako, da je bila leta 1437., 1438. in 1439. huda lakota v deželi, in veliko ljudi je za lakoto in kugo pomrlo. — (Stari koledar.)

Od leta 1434. do 1440. naštevajo stari koledarji samo slabih, nerodovitnih let, ki so posebno v naših okrajih jako nadlegovala.

1447 je neznano veliko kobilic na Štajersko priletelo in živinska kuga je nastala (Krempl 149. — v. Gebl. 262) ter glád.

1448, 1. kimovca solnce popolnoma mrkne, da je bila tema, kakor po noči.

1449 je kuga morila po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. — (Orož. Celjsk. kron. 72.)

1473 je bila tolika vročina, da je drevje že sredi marca cvetelo. Po leti je solnce tako hudo pripekalo, da so se semtertje gozdi vžgali in so vsahnili vreleci, potoki in reke. Po nekaterih krajih morali so za drag denar vodo kupovati, toliko obilneje so pa tekle solze, kajti prirazbijali so Turki na Štajersko in napravili mnogo škode. (Dr. R. Peinlich, Geschichte der Pest, II. Heft, 346.)

1474 je neznano velika množina kobilic po Štajerskem vse končala; glad, kuga in umiranje je prišlo za njimi. — (v. Winkl. pag. 119. — v. Gebl. 262. — Kreml 149. — Orož. Cel. kr. 114.)

1478, 18. velikega srpana so neštevilne trume kobilic zopet vse požrle, in je nastala lakota, kuga in umiranje. — (v. Winkl. 120. — Krpl. 149.) — „Ali pri vsem tem pa še to, kar je prirastlo, nikake cene ni imelo: Drevenka (Metzen) pšenice je veljala 12 krajcarjev, drevenka hrži dva šilnja, funt govedine en penez, funt svinjskega 3 peneze, pint najboljšega vina 4 peneze, božnejšega pa 2 peneza. Drugokrat je drevenka pšenice veljala 10 denarjev, oves 11 denarjev i. t. d. Pri tako malih cenah zrnja in vina, pa tako velikih dačah je pa prosto ljudstvo moralo opešati; ali po tolikih hudih letinah je vendar potlej za pol drevenke žita (hrži) se moralo 60, ovsa pa 40 denarjev dati“. — (Kreml 149.)

1478 — lakota, kuga, pomiranje.

1479 je bilo prav slabo leto za vino in žito, torej tudi glad in dragina. — (v. Winkl. 121. — Kreml 149.)

1486 je razsajala živinska kuga in razne kužne bolezni so veliko ljudi pomorile. — (Kreml 149.)

1490 se je celega meseca julija videla velika zvezda repatica s silno dolgim repom.

Novi vek.

Maksimilijan I.

Ča le junaški vladar, imenovan „zadnji vitez“, je bil postavil temelj habsburškej velevlasti. Štajerski stanovni se mu niso bili pri nastopu vladanja v Gradcu poklonili, ampak v Beči. Nekaj štajerske dežele je bilo še takrat v ogerskih rokah. Toda čvrst Maksimilijan je Ogre kmalu primoral, da so to deželo ostavili; Madjari se tudi po smrti svojega slavnega kralja Matijaža (1490) niso tako hrabri čutili. Nasproti plemenitim rogoviležem, kateri so se še vedno po pestnej pravici ravnali, začel je ostro postopati in je sploh za pravico skrbel ter postavil stalne sodnike. Deželnim stanovom je dal tudi to imenitno pravo, da imajo zavoljo velikih stroškov oni odločevati, kdaj se ima pričeti napadovalna vojska. O Maksimilijanu je tudi znano, da je on prvi v nemškem cesarstvu pošto vpeljal. Za Štajersko je tudi ta njegova naredba važna, da je v dvornem svetovalstvu, ki je bilo takrat največja gospodska, dovolil Štajercu glas in sedež. Med tem ko so prejšnji vladarji jude v deželi ne samo trpeli, ampak jih še celó varovali in branili, ker so jim precejšnji davek plačevati morali; zapodil je bil pa Maksimilijan dné 19. marca l. 1496. vse žide iz dežele in dobil za odškodnino judovskih davkov 38.000 gld. iz deželne blagajnice. Pod njegovo vlado je bil večjidel mir v deželi; le v bojih z Benečani so morali tudi junaški Štajerci sodelovati. S svojo ženitvijo z bogato burgundsko princesinjo postal je drugi vtemeljitelj

velike oblasti habsburške hiše. Maksimilijan je umrl l. 1519. v Welsu na gornjem Avstrijskem; vladal je 26 let štajersko deželo. Po svojej volji leži pokopan na strani svoje matere v dunajskem Novem mestu.

Kmečki upor l. 1515.

Pod vlado cesarja Maksimilijana imamo zaznamovati prvi večji upor slovenskih kmetov zoper graščake. O tem kmečkem puntu poroča nam pokojni Parapat v Letopisu „Slovenske Matice“ (1869) nekako tako-le: Zgodovina národa našega glasno spričuje, da se Slovenci nikdar niso ustavljali vladarjem svojim, da so se pa večkrat vzdignili zoper svoje sovražnike. In ti niso bili samo kruti Turčini, kateri so napadali njihovo domovino, katere so pa Slovenci tudi vselej hlabro odbijali, ampak v lastnej deželi se jih ni manjkalo takih, ki so po trdnih gradovih le prevečkrat kmeta odirali in v tlačanski jarem neusmiljeno vpregali. Samovoljnost mogočnih plemenitašev, surovo, včasih celó roparsko njih obnašanje proti seljaku, prehuđa tlaka, vedno viši davki: vse to in še druge napake rodile so nezadovoljnost, ki je s kraja tlela skrivaj, potem pa očitno na dan stopila v djanskih uporih, ki jim pravimo kmečki punti. Nemški gospodje so takrat pravili: „Kmet naj z voli seno žre, a gospod naj ž njim ravna kakor z oslom“. Kmetje so pa terjali svoje „stare pravice“, ali kakor so takrat z lepo slovensko besedo veleli: „Staro pravdo“. — Tlačeni in zatirani kmet je zgrabil za orožje ter si hotel sam pomagati, otresti od sebe pretežko breme in ob enem tudi se maščevati nad nemilimi grajščaki, oskrbniki, dacarji i. t. d.

Prilik za to je bilo dovolj.

Že po silnem napadu turškem na Koroškem leta 1476., kjer se blizo nič ni storilo za obrambo kmeta, godrnjali so koroški Slovenci, da se gospóda poskriva po gradovih in se obnaša, kakor da bi bila zastopljena z neprijateljem. Ko potem deželni stanovi občni davek vsacemu naložé, upró se temu očitno Zilčanje. Dve leti pozneje pa zgrabijo drugi Korošci vile, motike, balte, sekire in enako orožje z namenom, da si hočejo domovino sami braniti, da bi kmetje sami razsojevali tožbe svojih družbenikov in župnike sami postavljali in odstavljali. Kdor je pristopil k njih družbi, prisegel je na goli meč, ki je stal na dveh drogih kakor jarem,

in šel pod njim. Uporniki so zahtevali, naj se njih društvo priporoča z lece; mestom, trgov, plemstvu, višjim duhovnikom pa so pošiljali vabila k pristopu. Prvi zbor je bil pri Belaku. Zmešnjava po vsej deželi je bila splošna, Turek pa prihruli in iztrezne vroče glave punfarske.

Leta 1503. se vzdignejo kmetje na Kranjskem zoper samovlastno ravnanje graščakov in oskrbnikov, toda hitro so jim ustavili to početje in jih prisilili k pokorščini, da so orožje na stran položili in se drevesa poprijeli. Deset let potem se je na Kranjskem zopet punt vnel, ali tudi tega kmalu ukroté.

Ne tako z lahka pa je bil zadušen punt, ki se je vnel l. 1515. Ta prekosi zaradi grozovitosti in obširnosti vse druge. Kakor na znamenje pridere 80.000, drugi trdijo 40.000 kmetov, v štajersko mesto Brežice.¹⁾ Tu se posvetujejo, kako bi že vendar dognali „staro pravdo“²⁾, kako bi se namreč iznebili silnih stisk in bremen in pridobili zopet stare pravice in svoboščine. Sklenejo po postavnem potu iskati pravice, obrnejo se tedaj do cesarskih uradnikov, oskrbnikov, najemnikov. Ali ti hočejo stvar koj v početku zatreti in mislijo kmete s tem oplášiti, da ukažejo nekatere kolovodje prijeti in umoriti. To razsrdi kmete še bolj. In ko se še poslanci, ki so jih poslali do cesarja Maksa I. v Avgsburg, ki je imel takrat vojsko z Benečani, vrnejo le z obljubami, prične se razsajanje in divjanje po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, da mu menda ni enakega. Vendar moramo pri tej priložnosti omeniti, da Valvazor in drugi plemeniti pisatelji to reč popisujejo s preživimi, vmes menda tudi neresničnimi barvami.

Štajerski Slovenci so se stikali največ v Konjicah, kjer so kovali naklepe proti hudournim graščakom in posestnikom, od ondot se je širil punt na vse strani. Uporna četa prilomasti v Brežice.³⁾ Tam je stal ces. stotnik Kis Marko.⁴⁾ Ko puntarje ugleda, zbeži s šestimi konjiki v trdni grad in mesto zapali. Kmetje pa prederó zidovje, stotnik in njegovi zvesti hočejo ubežati, mahnejo jo tedaj skozi vrata in naravnost skozi kmečke trume, toda

¹⁾ Brežice so bile takrat pogorele, kakor poroča rajhenburška kronika.

²⁾ Zbiraje se so klicali kmetje drug drugemu na pomoč z besedami: „Leuhkup, leuhkup uvoga gmajna“! (tako se bere v starem rokopisu, natisnjénem menda v Celji), t. j.: Le vkup, le vkup, uboga gmajna (občina)“!

³⁾ Tudi kmetje iz Laškega trga in okolice so se udeleževali tega upora in bili zato z denarnimi globami kaznovani.

⁴⁾ Nekateri, osobito nemški pisatelji, pišejo: Markus von Clis,

uporniki so graški most podžgali, in Kis Marko in njegovi pajdaši stopivši nanj, se pogreznejo v grapo, kjer jih kmetje s kolmi pobijejo.

Tudi zbornica kranjska je imela opraviti dokaj. Prosila je Koroško, naj jej pride na pomoč. In res jej pošlje 100 konjikov in 400 pešcev proti Celju, da zabranijo zedinjenje štajerskih in kranjskih Slovencev. Gorenjcem v strah odločijo kranjski stanovi v Kranj 400 konjikov.

Na Štírskem je med tem deželni poglavar Sigmund Ditrichstein deželne brambovce nabral in združen s cesarsko vojsko, kateri je zapovedoval Jurij Herberstein z neomejeno oblastjo, napoti se nad ustajnike. Pri Brežicah, drugi hočejo pri Ptuji, meseca septembra 1516. l. se udarijo puntarji in vojaške čete. Vile, motike, male sulice, bodalca in sploh kmetov nevojaško, okorno vedenje niso bili kos težkim mečem, železnim oklepom, močnim puškam in topovom vajenih vojakov: boj je bil nesrečen za upornike. Kar jih ni moglo uteči, obležali so na mestu ali so bili vjeti. Strašno maščevanje je zadelo poslednje: 136 kmetov in 15 podpihovalcev so v Gradci obesili, na kole nataknili in na čvetero raztrgali. Nemški graščaki so se potem še dolgo rogali slovenskemu kmetu in se hvalili v robatej pesmi, kako so jih umarjali:

„gar maniger ward erstochen
auf der bauren sey,
in klainer zeit.
Stara prauda!
sy haben die schantz verloren,
man hat sy trucken geschoren
Leuhkup, leuhkup uvoga gmajna,
durch ihr falsch sinn und arglist
erhangen und auch gespist“.

(To je zadnja kitica žalostno-zanimive pesmi, ki ima naslov „Ain newes lied von den kraynerischen (t. j. slovenskih) bauern“. Cela se nahaja v „Letopisu slovenske Matice“ od l. 1878.).

Karol V. in Ferdinand I.

Prava dediča Maksimilijana I. sta bila njegova unuka Karol in Ferdinand, bivajoča pri svojih kraljevskih roditeljih

na španskem dvoru. Po podedovanskem redu prevzel je bil najprvo samo Karol vladarstvo habsburških dednih dežel. Deželni stanovi so ga bili povabili po posebnih poslancih, naj pride v deželo vladat. Ker je bil po važnih vladarskih opravkih zadržan, osebno v deželo priti, poslal je v Gradec namestnike, ki so bili prav slovesno sprejeti; prisegli so stare deželne svoboščine spoštovati, in potem se je vršilo poklanjanje novemu vladarju.

Novi vladar (Karol) avstrijskih dežel je bil kmalu potem izvoljen za nemškega kralja pod naslovom Karola V. Koj v začetku je Karol V. izprevidel, da ne bode kos prevzetej velikej nalogi, namreč vladati Špansko, Avstrijsko in še celoskupno, ogromno nemško cesarstvo. Zato je prepustil v pogodbah, sklenjenih v Bruselju l. 1522. in 1525. nemško-slovenske habsburške dežele svojemu ljubljenu bratu Ferdinandu I. Ta je bil prišel že l. 1521. v deželo s svojo soprogo, Ano, sestro kralja ogerskega in češkega, in v Gradci so se mu stanovi slovesno poklonili.

Po smrti svojega svaka Ljudovika II., kralja ogerskega in češkega, ki je padel v boji s Turki pri Mohači (l. 1526.), podedoval je Ferdinand I. ti dve deželi; toda radi ogerske dežele je imel velike boje s Turki in knezom Zapoljskim.

Ko se je bil Karol V. nemškej kroni odpovedal, prevzel jo je bil Ferdinand I. Ta je vladal čez Štajersko 43 let in je umrl l. 1564. Avstrijske dežele je Ferdinand I. razdelil, in izročil Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko svojemu mlajšemu sinu, nadvojvodi Karolu II.

Protestantizem na Štajerskem, zlasti na slovenskem delu.

Lutrovi nauki so se začeli hitro tudi po Štajerskem širiti in kmalu so se pokazali njih slabi nasledki pri kmetih na zgornjem Štajerskem, kateri so jih tako razumeli, da bode svoboda nastopila za nje tudi v tem obziru, da bodo oproščeni velikih bremen. Ker se ta njih nadja ni mogla izpolniti, zgrabili so za orožje. Njih zavezniki so bili rudokopi v rudarskem mestu Slad minji (Schladming). Deželni glavar Dietrichstein, ki je bil poslan upornike krotiti, je bil sam vjet in odpeljan v sužnost v Salcburg, kjer se je bil punt prav za prav začel. Še le grof Niklas Salm je

upornike premagal, rešil vjetega Dietrichsteina in razrušil rudarsko mesto Sladminje (1525).

Ferdinandu I. in njegovima naslednikoma je delala nova vera velike skrbi. Zatosila se je bila po Štajerskem na ta način, da je veliko plemenitih domačinov študiralo na nemških univerzah, kjer so se učili že prav zelo Lutrovi nauki. V Gradci sta podpirala novo vero deželni glavar Žiga Dietrichstein in župan Simon Arbatter. Največjo podporo je pa dobivala nova vera in luteransko slovensko-hrvatsko slovstvo od deželnega glavarja Ivana Ungnada, o katerem moramo pač obširnejšo besedo spregovoriti. Za razširjenje protestantske vere po Slovenskem, koder se je takrat veliko več slovensko govorilo, nego dan danes, kajti Koroška in Štajerska ste bili morebiti večinoma še slovenski deželi, sta Primož Truber in Jurij Dalmatin veliko storila, ker sta bila izdala v slovenskem jeziku veliko verskih knjig, tudi vso sv. pismo, ki je takrat (l. 1584.) prvikrat v slovenskem jeziku na svetlo prišlo.

Primerno se nam zdi na tem mestu spregovoriti besedico o

službovanji Truberjevem na slovenskem Štajeru.

Za slovensko slovstvo preimenitni verski reformator Primož Trubar je služboval tudi na slovenskem Štajeru, in sicer v Celji, v Loki pri Zidanem mostu in v Laškem trgu. V katerih letih in v katerem redu je pa služboval v teh navedenih krajih, to je pa težko določiti. — Pred seboj imam župnijsko kroniko, spisano po čast. gosp. župniku Dragotinu Ripšlnu v Loki (zdaj na Vidmu). Tu je navedeno (toda brez vira), da je že l. 1527. „tržaški škof Peter Bonuomo“ Primožu Truberju preskrbel faro sv. Helene v Loki. Ta letnica je pa malo verjetna, kajti Truber je bil takrat še le 19 let star, ako je letnica njegovega rojstva (1508) zanesljiva. Da se mora dvomiti nad tem, da je bil Truber že l. 1527. župnik v Loki, to se razvidi iz tega, ker se je Truber po Elzejevih spisih v tem letu bil še le vrnil v Trst k svojemu podporniku, škofu P. Bonuomu, ki ga je sprejel kot „diskantista“ v svojo „kantorijo“, t. j. kot pevca v cerkev. — Najbrže je bila prva služba Truberjeva na Štajerskem v Celji, kjer je bil kaplan in užival beneficij sv. Maksimilijana. Elze ga navaja l. 1530. v Celji, in v tem se strinja tudi Orožen, ki pravi, da kmalu po l. 1528. je došel Truber v Celje.

Ali predno je prišel v Ljubljano v stolno cerkev, služiti je moral tudi v Loki, če tudi le kratek čas, kajti to prvo službovanje v Loki omenja tudi

Elze, in ker se je vsled svojega novoverskega pridigovanja v Ljubljani moral Truber umakniti zopet v Loko nazaj. To drugo Truberjevo službovanje v Loki spada v l. 1540. Primož Truber se namreč nahaja prvi med imeni župnikov v Loki od l. 1540.—1744. Ta imena so bila napisana na neki tabli v zakristiji v Loki, katero je našel župnik Gajšnik v Loki (1744 — 1766), ki je spisal obširno topografijo te župnije in laškega okraja. — V Laškem trgu je bil Truber prav za prav le vikar, kajti pravi župnik ali župnijski gospod je bil sam škof tržaški Peter Bonuomo, ki je imel župnijo od oglejskih očakov, takratnih cerkvenih gospodarjev na Štajerskem. To župnijo je oskrboval Truber l. 1541.; morebiti je pa za obe župniji istočasno skrbel, t. j. v l. 1540.—1542. L. 1542. je bil pa zopet v Ljubljano za korarja pozvan in l. 1546. je pa moral v tretjič na kmete, namreč na Dolenjsko, v Št. Jarnej, romati.

Kako dolgo se je vpljiv Truberjev v štaj. Loki ohranil, kaže sledeče: V kroniki te župnije piše čast. gosp. Ripšl, da je bila do l. 1824. (v tem letu je bila po škofu prepovedana) navada, da je po obhajanju vernih od strani duhovnikov hodil po cerkvi cekmošter ali mežnar z večjim kelhom, iz katerega je dajal piti tako imenovano „poplahnilo“.

Želeli so pa možje te dobe, ki so bili lutrovskega verskega prepričanja in slovenskega rodú, da bi se bila nova vera razširila tudi po vsem slovanskem jugu. Mož, ki se je neizmerno prizadeval, da bi se bila ta ideja vresničila, da bi se namreč bile lutrovsko-verske knjige v srbo-hrvatskem jeziku tiskale, bil je Janez Ungnad Soneški. Rojen je bil leta 1493. Oče mu je bil cesarski kamerijalni mojster, a rodovinski grad te bogate plemenite rodovine je bil Sonek v Junski dolini na Koroškem, torej na Slovenskem. Naš Ungnad je služil cesarju (Ferdinandu I.) 37 let zvesto, in sicer največ v vojskah zoper Turke radi Ogorske, in je pri tem porabil velik del svojega premoženja, a ni dobil od cesarja nikakoršne odškodnine. Naposled je bil deželni glavar na Štajerskem. Kakor veliko družih njegovih sovrstnikov, tako se je tudi on nove vere poprijel in podal se je bil že l. 1555. v Wittenberg k glasovitemu protestantskemu učenjaku Filipu Melanchtonu, pri katerem se je tri leta mudil, in ta ga je gotovo za novo vero zelo navdušil bil. Ko je bil cesar Ferdinand svojim stanovom ukazal, ostati pri veri deželnega kneza ali pa svoja posestva prodati in deželo zapustiti, poslušal je Ungnad svojo vest in se je podal na tuje, v Würtemberško, kjer mu je za protestantizem zelo vneti vojvoda Krištof odstopil v mestu

Urach nekdanji samostan v bivališče.¹⁾ Vse svoje življenje se je Ungnad boril za krščansko vero z mečem v roki, ko je ljutega Turčina preganjal in tiral proti jugu. Na stare svoje dni pa je hotel delati za razširjenje vere s pomočjo knjig, pisanih v jugoslovanskem jeziku, po krajih, kjer je preganjal Turčina, kjer je trpel zatiran, pa dober, njemu soroden národ. Že Truber, s katerim se je bil Ungnad seznanil, pridobil si je bil hrvatskemu jeziku zmožnega pisatelja (nekega Konsula), in si prizadeval, ustanoviti tiskarno za hrvatsko-glagolitski jezik, v katerega naj bi se bile prelagale slovenske novoverske knjige. Za tako veliko podvzetje pa je bilo treba pred vsem novcev. Ungnad je užival vse dohodke svojih velikih posestev, zato je začel najprvo kar sam plačevati vse stroške za hrvatske knjige. Vzel je hrvatskega pisatelja Konsula kar v svoje stanovanje in mu dal primerno plačo. Ukazal je tudi glagolitske črke rezati in vlivati. Prišle so pa tudi od vseh strani, največ iz raznih nemških dežel, precejšnje podpore za tisek hrvatskih knjig. Še celó sam kralj Maksimilijan (sin Ferdinanda I.) je podpiral to podjetje, največ na Ungnadovo priporočilo in prigovarjanje. Prišlo je bilo še več hrvaščine zmožnih pisateljev na Nemško, ki so predstavljali razne knjige na svoj jezik. Ungnad je moral skoro vse svoje premoženje, veljavo in ves čas obrniti na to, da se je pričeto delo nadaljevalo in razširjevalo. Po Hrvatskem, po Bosni in sploh po Turškem je bilo pa silno težko te knjige razširjevati. Ljudstvo je bilo silno revno, nevedno, in le malo ljudi je znalo čitati. Še celó duhovniki so bili tako siromašni, da so morali večkrat za plug prijeti, da so si vsakdanji živež prislužili. Hrvatskih knjig je bilo tiskanih v Tübingu od l. 1560. — 1564. kacij 20, nekaj z glagolitskimi, nekaj s cirilskimi in z latinskimi pismeni. Le celega svetega pisma, kakor smo ga dobili Slovenci, niso mogli na svetlo spraviti. Temu je bila smrt Ungnada menda največ vzrok, kajti nadaljevalo se je natiskanje hrvatskih knjig prav malo. Tega

¹⁾ Na Würtemberškem, v Tübingu, je živel v tej dobi magister (učitelj) Mihael Tiffernus — t. j. Laščan, iz Laškega trga doma. — On je bil prvi svetovalec in prijatelj würtemberškega vojvode Krištofa, katerega je bil s pomočjo slovenskega jezika (?) enkrat vjetja rešil pri dunajskem Novem mestu. Ta je privabil še več Slovencev na Nemško, n. pr.: Truberja in nekaj Istrijanov. Rojen je bil ta Tiffernus l. 1488. V mladosti je bil sam prišel menda Turkom v roko. V Tübingu je bil profesor teologije in ustanovil dve štipendiji za kranjske (slovenske) dijake na ondotnej šoli.

za luterstvo vnetega moža doletela je nagla smrt 27. decembra 1564, ko se je mudil pri svojej sestri, omoženej grofinji Schlick (v Viternici) na Češkem. Še na smrtnej postelji je svojej sestri priporočil hrvatsko tiskarno, rekoč: „Ta je moj najdražji zaklad“. — Kako hitro se je reformacija po Štajerskem širila, nam kaže že to, da sta dva prva dostojanstvenika k novej veri prestopila, namreč opat Valentin Abel v Admontu in prednik Peter v Žičkem samostanu. 20 let ni bilo na Štajerskem nobene procesije. Katoliškim duhovnom je bilo prepovedano, ob delavnikih mašo brati. Vse življenje Karola II. in vse njegovo vladanje (1564 — 1590) je bilo samo bojevanje z Lutrovimi privrženci. Že pri slovesnem poklanjanji v Gradci (l. 1564.), kjer je bil Karolov sedež, so hoteli stanovi versko svobodo prisiliti, toda brez uspeha so se za to poganjali. Ni ga bilo deželnega zbora, pri katerem ne bi bili stanovi te svoje težnje ponavljali. Ker so imeli pravico, dovoljevati ali zaprečiti davke, katere je terjal Karol II. za vojske zoper vedno nadležne Turke, udati se jim je moral vojvoda večkrat.

Vpeljala se je v Gradci božja služba po protestantovskem načinu in ustanovila se lutrovska višja šola.

Na šolskem polji je nastala v 16. stoletji sploh velika živahnost. Videti je tudi, kakor bi se bili šolniki še le v tem protestantovskem stoletji oživeli, kajti pri vseh teh verskih homatijah, zlasti v mestih, imenuje se poleg predikanta tudi šolnik. Tako se n. pr. bere, da je luteranski šolnik Jarnej Picca v Gradci izdal protestantovske pridige pod imenom šolske knjige. Da se je omenjena protestantovska višja šola ustanovila, k temu je pripomogel Seifried (Jakob?) Eggenberški, ki je bil dal v ta namen proti odškodnini svojo hišo v Gradci „v paradižu“, tam kjer je zdaj „admontski dvor“. Po utemeljitelji se je ta šola imenovala tudi Eggenberški zavod. Da so šolo razširili, pridobili so si stanovi zoper nadvojvodino voljo še dve hiši poleg deželne hiše in tu postavili novo šolsko poslopje.

Učiteljstvo¹⁾ so poklicali iz Nemškega in število predmetov precej pomnožili.

V poslednjih letih 16. stoletja se je bil protestantizem tako okrepčal, da so bili mestni svetovalci in župani po mestih večidel privrženci nove vere, za katero so se z besedo in dejanjem potegovali. V Radgoni n. pr. je bil magistrat in vse mesto lutrovskega mišljenja. K novej veri so bili pristopili tudi šolnik, cerkvenik, korregent in pogrebec. Sezidali so bili Radgon-

¹⁾ Med protestantovskimi učitelji je bil tudi slavni astronom Kepler, doma iz Würtemberga, ki je tudi koledarje izdajal.

čani tudi novo luteransko šolo in mežnarijo, ki ste bili v dobi protireformacije sežgani. Magistrat je bil celó tako drzovit, da je ustanovljen mašni štipendij naklonil učitelju Urbanu Steinbergerju.

Škofje in prelati, ki so bili še zvesti ostali starej veri, so pritiskali Karola II., naj se potegne za preganjane katoličane, češ, da je to njegova sveta dolžnost, katero je prejel od Boga, in katero mu je vestno izpolnovati, ako hoče izveličan biti. Na to se je nadvojvoda vendar odločil, da hoče na noge stopiti in skrbeti za razširjevanje prave katoliške vere. V to ga je tudi zeló navduševala njegova soproga Marija, hči bavarskega vojvode. Leta 1573. je poklical v Gradec jezuite, katerih je bilo prišlo 12. Ustanovili so kolegij, kateri je bil že od začetka od 200 učencev obiskovan, kajti nadvojvoda je bil graškim meščanom zaukazal, da morajo svoje otroke v to katoliško šolo pošiljati. Deželni stanovi so se silno nad jezuiti spodtikali. Ko je bil Karol II. deželni zbor v Bruck radi turške nevarnosti sklical (1578), odjenjal jim je toliko, da je dopustil graškemu, ljubljanskemu, celovškemu in judenburškemu mestu in graščakom, imeti protestantovske pridigarje. Zoper protestantovsko šolo ustanovil je Karol II. l. 1586. univerzo, katero je jezuitom izročil. Svojega sina Ferdinanda je dal Karol najprvo vanjo vpisati. Bila je sploh dobro obiskovana, kajti še iz Švedije so dohajali na graško univerzo.

Ker je graški meščan svojega sina kljubu temu v protestantovsko šolo pošiljal, dal ga je sodec nadvojvode zatvoriti. Vsled tega je nastal velik upor med meščani; dotičnega sodca so bili napadli in natepli, a meščana iz zapora izpustili. Nadvojvoda je bil že precej bolan. Ko se mu je ta dogodjaj sporočil, se je njegova bolezen tako zeló pohujšala, da je kmalu potem oči zatínil (1590). Pokopan je v Sekavu na zgornjem Štajerskem.

O protestantizmu na slovenskem Štajeru se je do zdaj le malo pisalo. Kmetov se je nova vera malo prijela. Največ so se za njo ogreli graščaki in meščani. Prvi so večinoma potegnili z Lutrom in njegovimi nauki, a tudi drugi so jih posnemali. Tako so si bili Mariborčani l. 1597. luterana za mestnega sodca izvolili. Močno se je bila nova vera v Celji ukrepila. O tem nam zanimive reči pripoveduje Orožen v svoji knjigi: „Das Dekanat Cilli“.

Že l. 1528. je bila v Celji med duhovščino slaba disciplina. Duhovniki so se n. pr. pečali s kupčijo tako, da jih je oglejski patrijarh ostro pograjati moral. Ubegle menihe in duhovnike so plemenitaši jemali v svoje hiše za pridigarje. V tem času (1528) je bil tudi slovenski Luter, namreč Primož Truber, beneficijat na Štajerskem. Prvi predikant v Celji je bil Andrej Lang, pozneje tudi v Celovci. Izdal je v Frankfurtu l. 1576. lutrovski spis pod naslovom: „Von der Seligkeit“. Iz te dobe se tudi pripoveduje, da si je bila plemenita gospa pridobila patronatske pravice

čez celjsko župnijo in izpodila katoliškega župnika. Na drugem mestu pravi Orožen: Že l. 1575. je imel Janez Helfenberg, graščak in oskrbnik v Celji, luteranskega predikanta z imenom Jurij Maček, ki je v zgornjem in spodnjem celjskem gradu pridigoval, pa menda malo zmožnosti imel.

Po prizadevanji plemenitašev v Celji in okolici (Helfenberga v Celji, Wagena v Vrbovci, Schrottenbacha v Ostervici, Heriča v Mačkovem gradu in Kristofa Prebolskega) in deželnih stanov dobili so luteranski Celjani samostan in kapelo sv. Trojice v roke, in tukaj je deželni predikant David Rungius (l. 1576.) vpeljal Mačka kot luteranskega pridigarja. Privatne osebe so se pa nad tem Mačkom spodtikale in ga motile v njegovej službi.

Zavoljo tega so sklenili celjski luterani, umakniti se iz mesta in postaviti si novo, lastno cerkev, najprvo v Žalci, potem pa, ko jim je bilo tukaj prepovedano, v spodnji Ložnici blizo Žalca. Ta cerkev se je zvala Scharfenu¹⁾ in stala na mestu, kjer je zdaj posestvo „Golče“.

Čeravno se je zidanju cerkve deželni knez, nadvojvoda Karol II., močno in odločno protivil in na vse obilne prošnje deželnih stanov nikavno odgovarjal in celo cerkev podreti ukazal, vendar so plemenitaši luteranski cerkev, ki je bila zelo velika in krasna, l. 1588. dokončali. Pridigovali so v njej: že omenjeni Maček, ki je l. 1591. umrl in je s svojo hčerjo v tej cerkvi pokopan bil; Ivan Weidinger, zaradi slabega vedenja spoden; Ivan Pistor in Jan. Dolianski (1599). Zanimivo je iz raznih vlog, katere so luterani celjske okolice vlagali na enako misleči deželni zbor, da so pri prošnjah za novega predikanta poudarjali potrebo znanja slovenskega jezika, da bi namreč tudi kmetov za novo vero pridobili. Kupovali so pa ti slovenski luterani tudi slovenske knjige, ki so se na Nemškem tiskale.

Iz vsega gibanja protestantizma na slovenskem Štajeru se vidi, da so samo graščaki — meščani le malo — terjali od deželnega vojvode prostost v verskih zadevah. Deželni knez pa ni za las odstopil od svojega načela: „cujus regio, ejus religio“ (po veri kralja se je ljudem ravnati), ki je takrat sploh veljalo. Plemenitaši so mu pa sploh kljubovali. Čeravno je bil Karol II. zidanje luteranske cerkve večkrat prepovedal, vendar ti le niso odnehali.

¹⁾ V neki listini celo „Forschenau“.

Zidali in zidali so s pomočjo deželnih stanov le neprenehoma že omenjeno cerkev pri Žalci. Blagoslova božjega pa menda ni bilo pri tem podjetji; mojstri in nadzorniki so takó delo zavlekli, da so se celih 11 let s tem pečali in še so morali novo cerkev kmalu popravljati. Tudi zunaj Maribora, pri Windenavi, imeli so protestanti svojo cerkev in šolo.¹⁾

Upor štajerskih in hrvatskih kmetov l. 1573.

Isti vzroki, kateri so bili provzročili krvavi upor slovenskih kmetov l. 1515., so bili tudi zdaj povod temu, da so se bili kmetje zoper grajščake vzdignili. Neposredni povod k temu dal je bil pa l. 1573. plemenitaš v sosednej hrvatskeji deželi. Ne daleč od Brežic je bil grad Sosed (zdaj Podsosed). Tu je gospodaril prav po svojej spačenej volji graščak France Tahy. Ta je strašno neusmiljeno delal s svojimi podložniki, kakor bi ne bili ljudje, nego neumna živina brez občutka. Nakladal je kmetom silno velike davke in jemal jim vse, kar mu je bilo všeč. Ako je imel sam staro kljuso, silil je podložnika, da jo je moral od njega kupiti. Ako je imel v hramih sprideno vino, razdelil ga je med kmete, potem pa od njih plačila v denarji ali blagu zahteval. Živino in lovske pse so mu morali kmetje rediti. Ako se je kaj zgubilo ali pocepalo, moral je kmet plačati, za psa pa vola vrniti. Tožili so tega nečloveka tudi cesarju samemu, a on ga ni mogel kaznovati, ker mu je bil v vojskah zoper strašnega Turčina dobra podpora. Ne daleč od sosedskega grada naselil se je bil v vasi Brdovci kacih 20 let pred to dogodbo, katero bodemo zdaj opisovali, kmet Elija ali Ilija Gregorič. Domá je bil iz Ribnika pri Čermošnicah na Kranjskem. V mladosti je služil v vojaki in sicer pod slovečima slovenskima vojskovodjama Janezom Lenkovičem (pokopan l. 1569. v samostanskej cerkvi v Novem mestu) in Herbartom Turjaškim. V Brdovci na Hrvatskem si je bil pa na stare dni kupil zemljišče in vinograde ter imel tu lepo premoženje. Njegov gospod Tahy je učinil pa tudi Gregoriču veliko krivic. Vzel mu je siloma menda vse premoženje, vinograde in živino; vse skupaj v vrednosti 200 cekinov. — Pa tudi na Štajerskem in Kranjskem so nekateri grofje na svojo pest kmete hudo tlačili, dasiravno je bil že turški davek takrat neizmerno velik.

¹⁾ J. Orožen, Dekanat Höttsch, 437.

Zato so se kmetje na Hrvatskem in na Kranjskem l. 1572. pogovarjali, da bi se skupno spuntali zoper grajščake. V Stubici na Hrvatskem je bivala duša temu puntu, namreč Matija Gobec (Gubec), kateremu je ljudstvo začelo pozneje rekati „kmetski kralj“, a neki so mu pravili tudi „beg“. Ta je zbral še druge okoli sebe in začeli so se v raznih krajih ob hrvatsko-štajersko-kranjskeji meji posvetovati, kako bi združeno kmetsko ljudstvo planilo nad grajščake. Njih punt niso nameravali razširiti zoper samega cesarja, ampak razjeziti so se hoteli le nad grajščaki. Ko so bili po dokončanem uporuh zaslišani, izjavili so se skoro vsi nekako tako-le pri sodnijah: „Nismo grabili po tujem blagu, nego le svoje blagó smo hoteli zavarovati. Hoteli smo služiti samo enemu kralju, a ne sto gospodarjem.“ Ako bi bili zmagali, napraviti so nameravali cesarsko namestništvo v Zagrebu za vse slovenske pokrajine, mislili so sami davke pobirati in sami se braniti divjemu Turčinu. Orožje, koje jim je v uporuh služilo, bilo je najrazličnejše: puške, dvocevke, kopje, pa tudi sekire, krampi, kose, cepci i. t. d.

Na Hrvatskem so se kmetje okoli Soseda, Stubice, Brdovca, Stupnika in Kraljevega vrha že spomladi l. 1572. skrivaj shajali in premišljevali, kako bi zboljšali si svoje neznosno stanje. Shajali so se pa tudi v pogovore v vaseh kraj Save ob štajerskeji strani.

Začetkoma so pač mislili, le nekatere nadloge odpraviti, pozneje so pa postali predrznejši in sklenili sploh maščevati se nad gospódo, ki jim je naložila čezmerno veliko bremen. Iz omenjenih hrvatskih vasi, kjer je punt vnejevala zlasti trojica: Gobec, Pasanec in Gusetič, pošiljali so se mešetarji na vse strani, zlasti v slovenske dežele vabit ljudi, naj pristopijo k upornikom. Kdor je pristopil, moral je priseči, da bode namene puntarjev pospeševal, in v znamenje svojega pristopa, zataknil si je zimzelen za klobuk. Večkrat so katerega prevarili s tem, da so mu cesarski grb pokazali, kar pa tudi dokazuje, da so od cesarja pripomoči pričakovali in naravnost želeli, podati se pod njegovo varstvo. Dogovorjeno je bilo, da se bode petelinovo peró poslalo vases v znamenje, da se imajo dvigniti. Za vojskovodjo je bil Ilija odločen. Število puntarjev, katero je vodil, utegnulo je 20.000 dosežati. Ilija je bil izdelal poseben vojni načrt, po katerem se je deloma tudi

ravnal, dokler mu je bila sreča ugodna. Nameraval je iz Hrvatskega prodreti v Brežice, združiti se s tukajšnjimi kmeti in en oddelek poslati čez Krško in Kostanjevico v Novomesto. Sam pa je hotel udariti ob Savi in Savinji v Sevnico, Laško in Celje na Vransko, od tod pa poslati en oddelek celó v Ljubljano, da pot pripravi do bregov jadranskega morja. Ilija sam bi jo pa bil mahnil proti Rogatci in od tod na Hrvatsko. Tretja četa, ustajniki iz Stubice, bi pa imeli nalogo, domačijo varovati proti staremu neprijatelju Turčinu, ki bi bil utegnil to priložnost porabiti in skočiti čez nezavarovane meje.

Ko je bilo vse pripravljeno, vzdignejo se natanko po dogovoru, najprvo hrvatski puntarji in sicer 29. januarja (1573). Od Kraljevega vrha in družih hrvatskih vasi pomikajo se v treh kampih proti Štajerskej in Kranjskej z geslom: „Rajše stokrat umreti, ko tlako delati gospôdi!“ Na Jesenicah ob Savi, četrť ure od Mokriškega gradú, se ušotorijo in ondašnjemu grajskemu posestniku Štefanu Gregorijancu siloma vzamejo Jeseniški brod in se polasté drugih čolnov. Mokriški grajšćak prosi takoj pomoči pri Joštu Turnu, poveljniku Uskokov v Kostanjevici. Ustajniki se pa kar dalje pomikajo. Tretjega svečana so bili v Brežicah. Grajšćinski oskrbnik je bil brez vojakov. Mešćani se sami niso hoteli in ne mogli braniti. Gregorić pride torej brez ovire v mesto. Ko so puntarski kmetje debelemu županu popili nekaj rumenega vinca, gnal je je drzoviti poveljnik dalje proti Vidmu (nasproti Krškemu), kjer so se zvečer 3. svečana (1573) všotorili in prenoćili. Drugi dan je bil en oddelek namenjen čez Savo v Krško, a glavna truma pod poveljstvom Ilijinim jo je proti Rajhenburgu¹⁾ in Sevnici²⁾ kreniti namenila. Krški mešćani se niso dolgo obotavljali in izročili brod³⁾ puntarjem, katerih je 5. svečana 1573. l. kacih 2000 v mesto pridrlo. Većina se je seveda mirno držala, vsaj so bili Krćani enih misli z uporniki, katerim so za dober denar dajali kruha, vina in smodnika. Nekateri uporniki

¹⁾ Bližnji grad Reichenstein so bili kmetje razdrli, ljudi v gradu pomorili, razen dveh grajskih hćerá, katerih ena je skoćila v vodnjak, druge pa domá ni bilo; ta je šla pozneje v samostan studeniški.

²⁾ Pri Loki na Slapu so takratnemu župniku Koklnu razbili pivnice in odnesli vino.

³⁾ Brod je menda imel grajšćinski oskrbnik, ki se je bil tudi puntarjev ustrašil.

so pa vendar razlili svoj žolč nad dacarskimi hišami, katerim so razbili peči, okna in stene, in še usmrtili predrzneže, kateri so se jim v bran postaviti upali. Graščaki v okolici so bili v silnem strahu. Iz bližnjega Turnskega grada je kar pobegnil takratni posestnik, neki Valvazor. Toda vojaški kapitan Jošt Turn je še tisti dan priletel s 500 Uskoki in konjiki nad puntovce. Kmalu jih od vseh strani zajame v mestu in srdit boj se prične. Konjiki so sekali na razjarjene kmete, kakor na divjo živino. Le malo jih je zbežalo, veliko pa v Savi potonilo.¹⁾ Morda je celo do 1000 kmetov tu našlo na različni način grozovito smrt. Uskoki so posekali vse, kar jim je prišlo živega v pest. Niti ženskam in otrokom niso prizanesli. Več kmetov je bilo tudi vjetih, in nekaterim izmed njih je dal Turn roke in ušesa odsekati, drugim v strah in svarjenje, „češ drugi gospodje so tudi tako storili“. V tej bitki z uporniki je izgubil tudi Turn več svojih ljudi, med temi tudi vrlega stotnika Bihačkega, Danijela Ložkega. Tako je bila na žalostni in krvavi način ukrotena že 5. svečana prva puntarska četa. Drugej je bil pa poveljnik Ilija sam. Krenil jo je bil že prejšnji dan proti Sevnici. Med potom so se mu pridružile čete Bizeljčanov pod vodstvom Filipa Višera in Petra Zupana, rajhenburškega podložnika. Rajhenburškemu grajščaku niso ničesar učinili, ker jim je dal vola zaklati in vina piti. Pomikala se je ta četa kraj Save od Vidma do Zidanega mosta, a nikjer ni nalletela na upor. Kmetje slovenski na Kranjskem in Štajerskem so se jih nekako veselili, ker so menili, da pride čas svobode za nje. V Sevnici so jih baje že pričakovali in tržani so se jim koj udali. Na Planini je že Šterc, menda kovač od sv. Petra pod Gorami, ljudstvo pripravljal na dohod glavne čete pod Gregoričevem poveljništvom. 5. svečana, ko se je upornikom v Krškem tako slabo godilo, stal je Ilija nekje blizo Planine, kjer je bival na posestvu plemenite gospe Klobner. Tu izve nesrečo svojih tovarišev. Brž se vzdigne in hiti skozi Planino v Jurklošter²⁾, kjer v drugič zasliši grozno novico pri Krškem. To osupne množico. Hitro se spusti proti Pilštanju. Tu je prenočil in 7. februarja dalje drvil skozi Kozje. Ali tu je bil zajet od cesarske vojske. Od hrvatske strani prišla sta s svojimi konjiki Alapič in Zrinj-

¹⁾ Valvazor ima o tem sliko.

²⁾ V Jurkloštru so jim 6. februarja morali dati obilo živeža in pijače.

ski, ki sta bila potolkla že pri Krestnicu 800 kmetov, od celjske strani pa je došel celjski stotnik Juri Šratenbach, kateremu so se bili pridružili hlapci kozjanskega posestnika Rupa. Ilija je bil sedaj prisiljen udariti se pri sv. Petru pod Gorami s sovražnikom, ki ga je od dveh strani obdajal. Osmi svečan je bil — tako piše pokojni slovenski zgodovinar župnik Parapat — osode poln: vsa kmetska vojska je bila pokončana; veliko stotin puntarjev pobitih in vjetih, skoraj vsi puntarski poveljniki so obležali na borišči, samo Ilija in Gusetič sta bila utekla. Vjetih kmetov se je kacic 500 v Celje prignalo in tū zaprlo.

Tretja četa, močna kakih 5000 mož, bila je razpostavljena okoli Jastrebarskega, Okiča, Turopolja, Krapine, Zagorja, Lipoglava in Varaždina. Poslali so dva poslanca do Uskokov, da jih pregovoré za njih naklepe, toda Uskoki ostanejo zvesti Turnu, vsaj s posebnimi pravicami in vojaško upravo svojo niso poznali kmetskih teženj in nadlog.

Turn zbere do 1000 Uskokov in gre nad upornike. Ti se umaknejo čez Savo, ko zvedó njegov prihod. Sedaj pritisnejo Kaspar Alapič, Zrinjski, Matija Keglevič in poprejšnjega bana Erdödy čete, in splošna morija se prične. Tako piše 9. svečana Oton Radmanskdorfer iz Varaždina, da so na Turopolji užugali 2000, na Sotli 500 vstajnikov. Tudi nekaj poveljnikov so vjeli, kakor poroča naslednji dan njegov brat Jošt, in jih odposlali v Zagreb k škofu-banu. Bizeljski oskrbnik vé povedati, da je bilo pri Metliki ugonobljenih 6000 kmetov, pri Bizeljskem pa 50 in vjetih 40. Tudi na Krapini se puntarjem ni godilo bolje.

Najhujše pa je bilo pri Stubiških toplicah na Hrvatskem. Tū sta glasoviti Matija Gobec, z naslovom „kmetski kralj“, in Andrej Pasanec zapovedovala 10.000 kmetom. Bilo je 14. svečana, ko ga hrvatski plemenitniki zgrabijo. Štiri ure se srdito brani z okorno svojo vojsko in zmagal bi bil, da niso pritekale nekatere haramije omagajočim na pomoč. Že spehani uporniki ne morejo se več vspešno ustavljati novej sili, zmešnjava nastane in grozno so bili tepeni. 4000 ali 5000 jih je kar obležalo. Gobec in Pasanec sta bila vjeta in odpeljana v Zagreb, kjer je „prvega kmetskega kralja“ Gobeca strahovita smrt čakala. Sodnijske obravnave se menda čisto nič niso proti njemu vršile, niti zagovornika mu niso dali, marveč ga koj na grozoviti način do smrti mučili. Posadili so ga

na železni prestol in mu razbeljeno, z dolgimi žebli obito krono nataknili na glavo. Na ta način, pretrpevši neizmerne bolečine, je izdihnil svojo dušo prvi podpihovalec kmetskega punta l. 1573. Še se vidijo v Zagrebu na trgu sv. Marka štirje plošnati kamni z luknjami na sredi, na katerih je stal železni prestol kmetskega kralja Gobca. Pasancu so na kolesu zdrobili kosti in ga potem ob glavo dejali. Tako nečloveško sodbo, kakor nad Gobcem, izvršili so bili pred 50 leti pri kmetskem puntu na Ogerskem, kjer so bili poveljnika Doso in njegove prve pristaše še ostrejše kaznovali. Vjetega puntarskega poveljnika posadé na razbeljeni stol vpricho 9 tovarišev, kateri so prej v ječi 15 dni stradali, na glavo mu denejo tudi žarečo železno krono. Ko se je v strašnih bolečinah na pol spekel, zapové takratni vojvoda Zapoljski v Temešvaru, kjer se je to godilo, da morajo ti izstradani tovariši jesti na pol pečeno mesó svojega poveljnika. Šest jih izpolni strašno zapoved, trije se obotavljajo, a rabeljni cigani razsekajo jih takoj na drobne kosce. — Kako se je pa godilo poveljniku upornih kmetov, Iliju in njegovemu tovarišu Gusetiču po izgubljeni bitki pri sv. Petru pod Gorami? Skrivala sta se dolgo po temnih gozdih ob štajersko-hrvatskeji meji, a bila čez malo časa (okoli 25. svečana) vjeta na Hrvatskem pri Jasenovci med Križem in Ivaničem. Odvedli so ju najprvo v Zagreb, a na povelje cesarja samega so ju peljali v Beč, kjer so ju trije komisarji v priča dveh dunajskih meščanov s pomočjo tolmača Matije Pičina izpraševali od 11. aprila do 4. maja. Odvedena sta bila potem zopet v verigah v Zagreb nazaj, kjer so ju še dolgo v ječi mučili. Gusetič je izdahnul tū svojo dušo vsled prestalih velikih bolečin. Ilija pa je ostal zdrav in je bil po pripovedi hrvatskih pisateljev leto dni po kmetskeji vstaji ob glavo dejan na trgu sv. Marka v Zagrebu. Hujše muke je bil namreč zabranil cesar sam.

Druge kmete so sodili v Zagrebu, Celji, Ljubljani, Brežicah, v Gradci, v Kozjem, kjer so jih bile povsodi polne ječe. Da se jim ni dobro godilo, posnamemo pač lahko že iz navedenega.¹⁾

¹⁾ V pripovedno-romanskeji obliki je obravnaval ta predmet Šenoa v hrvatskem jeziku pod naslovom: „Selačka buna“, v slovenskem jeziku pa piše v enakeji obliki o tem predmetu Koder (v Kresu 1884).

Ferdinand II. (1594 — 1637.)

Ferdinand II. je bil še mladoleten, ko mu je oče umrl. Cerkevni prepiri so v njegovej mladosti do vrhunca prikypeli. Takrat je veljalo od katoličanov in protestantov pripoznano načelo, da ima deželni knez pravico odločevati o veri svojih podložnikov. Ferdinand II. ni kazal tiste tolerance v verskih zadevah, kakor njegov oče in ded, marveč je za svoje dežele edino le katoliško vero kot veljavno proglasil. Ta njegova odločnost za katoliško vero je najbolj razglašena v besedah, katere je bil izustil vojvodi Viljelmu bavarskemu: „Rajše izgubim deželo in ljudi, kakor da bi dovolil, kar bi veri škodovalo“. Ko so štajerski stanovi pred poklanjanjem zahtevali, da bi se jim verske svoboščine potrdile, odgovoril jim je Ferdinand II., da verska svoboda ni v nikakoršnej zvezi s poklanjanjem. Ta odgovor je stanove zelo plašil, še upali si niso omenjati, da je bil že Karol II. obljubil protestantom precej svoboščin.

Ko je bil l. 1619. cesar Matija umrl, odločil je bil Ferdinanda II. za svojega naslednika na nemškem cesarskem prestolu. Ferdinand II. je bil podedoval Češko in Ogersko, kateri deželi ste bili stalno združeni s Štajersko in z drugimi nemško-slovansko-avstrijskimi deželami. Pod vlado Ferdinanda II. je bil tudi upor slovenskih kmetov na Štajerskem. O njem piše Orožen v „Celjskej kroniki“ tako-le: L. 1635. so se kmetje okoli Celja, Gornjega grada, Prebolda, Studenic in Radgone uprli zavoljo velikega davka, ki so ga morali tedaj zaradi tridesetletne vojske plačevati. Od 24. aprila do 8. maja t. l. so oni mnogo graščin in samostanov poropali, požgali in porušili. Sledeči gradovi so bili več ali manj poškodovani: Pograd, Heckenberg¹⁾, Ostrovico, Gornji grad, Vrbovec, Rudnik, Šoštanjski grad, Lilgenberg, Forchteneck, Soteški grad, Turn, Šalek, Širje, Schönbüchl, laška in planinska graščina, Velika Brezja, Pragersko, Žusemski, Slivniški, Ponkviški grad, Golič, Soneški grad (soneški podložniki so ga siloma vzeli in ga poropali), Óplotnica, Studenice, Jurjev- in Zajeklošter, Korpula, Freistein, polskavski grad. V Novem Kloštru so tamošnjemu predniku Sal-

¹⁾ Heckenberg (slovensko?) je zdaj zapuščen grad pri Vranskem (v 13. stoletji so ga imeli Königsbergerji).

vatorju Mošenu pretili, da ga bodo ubili, ako jim tlake in zaostale davke ne odpusti. Pa tega upora je bil kmalu konec. Ljudovik Schwarzenberg je s hrvatskimi in drugimi vojaki te puntarje 10. julija 1635. l. krvavo potolkel.

Protireformacija.

Protireformacija, t. j. preobračenje h katoliškej veri, se je z vso odločnostjo pričela dve leti po smrti Karola II. Posebne strogotosti so bili pa ukazi cesarski od l. 1598. 13. septembra 1598 je došel namreč od Ferdinanda II., ki je hotel imeti edinost v verskih zadevah, če bi to tudi veliko novcev stalo, sledeči ukaz: „Vse luteranske cerkvene in šolske vaje se morajo odpraviti po vsej deželi, ustanovna šola (Stiftschule) v Gradci, odgojevalni zavod za plemenitaše v Schwanbergu in vse druge šole po deželi se morajo ztvoriti“.

Za protestante se je drug dekret od 28. septembra 1598 še žalostnejše glasil, namreč: „Predikanti na luteranskej šoli v Gradci morajo v osmih dneh vse dežele nadvojvodine zapustiti“. Razen tega je bil Ferdinand II. zaukazal, da morajo vsi protestanti svoje premoženje prodati in iz njegovih dežel se preseliti, ali pa se k starej veri povrniti. Od prodanega premoženja je pa moral vsak izseljenec desetino državi pustiti.

Ta svoj sklep je Ferdinand II. z železno voljo in z vso doslednostjo izvrševal. Pri tem so ga podpirali vsi cerkveni dostojanstveniki, zlasti oba škofa: sekovski Martin Brenner in labodski Juri Stobäus, potem prošt v Stainzu, Jakob Rožolenc, opat runski, Freyseysen, in seveda tudi jezuiti. V dobrih dveh letih je bila protireformacija končana. Komisija, ki je hodila od mesta do mesta, od trga do trga, ljudi k starej veri priganjati, je imela seboj vojake, nemške in slovenske (Ein Fähnlein deutscher und windischer Knechte). Veliko Štajercev, zlasti plemenitašev, je pa rajše deželo zapustilo, kakor da bi bili od nove vere odstopili. Enega, namreč Janeza Ungnada, smo že omenjali. Tudi nemški učenjak Janez Kepler, ki je bil sicer s Štajerko oženjen, je deželo zapustil in se podal v Prago, kjer je z učenjakom Tycho Brachejem se veliko pečal z astronomijo in mnogo iznašel na tem polji. V dobi protireformacije je bila tudi velika

in lepa luteranska cerkev v Golčah (Scharfenau) pri Žalci razrušena (1600). Pripoveduje se, da so kmetje silno veseli bili, ko jo je smodnik v zrak razpršil.¹⁾ Ko je v Celji l. 1600. protireformacijska komisija ljudstvo k pravej veri preobračevala, razsajala je v mestu kuga, a komisije, katerej na čelu je bil prošt Jakob Rožolenc iz Stainza, ni preplašila. Nam Slovencem bi bilo morebiti samo to žal, da se je takrat požgalo tudi veliko slovenskih knjig, katere so bili spisali in razširili med ljudstvo privrženci nove vere.

Turške vojske v novem veku.

Napadi Turkov na slovensko zemljo ponavljali so se tudi v novem veku. Že l. 1493. beremo, da so Turki meseca avgusta razsajali po Hrvatskem, dolnjem Štirnem okoli Celja in Ptuja in po Kranjskem do Ljubljane. Bilo jih je okoli 8000 konjikov. Zasačili so — kakor trdijo nekateri — 10.000 kristijanov, a še več so jih pokončali. Jakob Szekely (Sekelj) s 5000 jezdec in veliko nemškimi vojaki, s katerimi ali kmalu za njimi je došel tudi cesar Maksimilijan na Štirnjo, potisnil je neprijatelja iz dežele. — V začetku naslednjega leta (1494.) je bil naložen turški davek, katerega so pobirali navadno župniki. Da bi tudi deželni stanovi v slovenskih pokrajinah z nova kaj storili zoper Turke, sklical je Maks I. stanove in poslance iz mest in trgov v Maribor k posvetovanju. Cesarski komisarji so od zbora zahtevali, da prihodnje poletje vzdržujejo nekaj tisoč konjikov in pešcev zoper Turčina in v ta namen dovolijo potrebni davek. Turški napadi pa tudi v tem letu niso izostali. Po sv. Jarneji je privrelo kakih 5000 osmalinov na Hrvatsko, ropalo okoli Zagreba, Samobora in Križevcev ter odgnalo veliko kristijanov. V Savi je pa utonilo mnogo Turčinov in vjetih. Lahko bi jih bili naši ugonobili, toda krščanski meč ni hotel rezati. S tem še nezadovoljni, prilomastijo v nedeljo po sv. Mihaelu v drugič skozi Hrvatsko na Kranjsko. Plenijo in razgrajajo okoli Kostanjevice, Pletrij in Mokric, preplavajo Savo in razsajajo po spodnjem Štajerskem okoli Planine, Pilštanja, Žusma, Studenic, Slov. Bistrice in Zajckloštra. Ondi vjamejo kartuzijanskega prednika in dva samostanca. Potem krenejo proti Novištifti, kjer

¹⁾ Zvonovi te cerkve so zdaj v Gotovljah.

s semnja domú gredočih ljudi polové, in mimo Pilštanja popihnejo z bogatim plenom, s 7000 kristijanov domú. Prav blizo omenjenih krajev, kjer so se godile te prigodbe, stali so nemškega kralja vojaki in najemniki.

Ta 3000 mož močna truma bi se bila lahko v bran postavila turškemu ropanju in morenju, a to blizo ni bilo njena naloga. Temveč pa je nadlegovala, dražila ubogega kmeta in mu škodovala, ker je le lenobo pasla. Sicer so se spustili ti okorni vojaki za Turčini, toda vjeti so bili zasramovani zarad dolgih drogov in čudne obleke, ki so jih imeli; drugi pa Turka še celo videli niso. — Tudi v prvih desetletjih 16. stoletja dedni sovražnik kristijanstva ni bil še ukroten. Če tudi ni po Štajerskem razsajal, morala je naša dežela v tem čuti njegovo kruto roko, da je bila primorana sila velike davke v vojskine svrhe zlagati. Ko je Sulejman I. 1529. Dunaj brezvspešno oblegal in se od njega sramotno umakniti moral, razlil je svoj žolč nad ubogimi deželami. Tudi na Štajersko so bili turški trinogi to leto prihrumeli maščevat se tû nad nepovoljnim izidom pod glavnim mestom cesarstva.

Neizrečeno veliko krvi je takrat ta druhal na Štajerskem prelila, ropala, žgala in veliko ljudi odpeljala v sužnost. Trgatev, drugekrati vesela za slovenskega kmeta, je bila to leto zeló žalostna. Ena turška četa je iz Hrvatskega na Štajersko prirazbójala in razdrla Konjice in Bistrico, druga je prišla od ogerske strani in drla memo Maribora za prvo. Dné 14. oktobra razbójali so Turki posebno v celjski okolici; Doberno in Rimske toplice so oropali. Ko so iz Dolja prišli k sv. Magdaleni na Golci in cerkev zaprto našli, je nek Bošnjak začel z handžarom vrata sekati, pa trska mu je v okó zletela, na kar je tovarišem rekel: „Odlazimo braća! svetac je kod kuće“. — Ovo četo je pri Celji Viljelm Herberstajnski namlatil.

Naslednje leto (1530.) so se v raznih zborih z nova posvetovali o brambi zoper Turka in o dovoljevanji davkov. V praškem zboru so sklenili vtrditi Radgono, Mariboř, Ptuj, Ormož, Celje, Rogatec in še druge kraje ter odmerili tlako. Odbori iz dednih dežel so devet dni po tem zboru v Slovenjem gradci odobrili kraljeve terjatve.

Tudi l. 1531. so se posvetovali v raznih krajih, kakó braniti gradove in mesta pred Turkom. K takim shodom shajali so se

poslanci in vojskovodje, pa bili so ti zbori navadno brez vspeha. Tako osodo je imel tudi shod v Brežicah, kamor je bil na Hrvatskem stiskani Ljudovik Pekri povabil tudi Kacijanarja. Bolje se je porazumel zbor odbornikov in vojskovod štajerskih, koroških in kranjskih v spodnjem Dravburgu, ki je velike svote dovolil za vojsko. Dasiravno je stal l. 1530. Krištof Kacijanar s precejšnjim krdelom konjikov na hrvatskeji meji, pridrli so vendar to leto in eno leto pred Turki tudi na Slovensko. Prizanesli tudi slovenskemu Štajeru niso, ker beremo, da so v tem letu vnetili bili Ljutomer, in da so 1. marca 1531. l. na kosce razsekali prednika žičkega samostana Andreja. Cesar je na Dunaji zbiral vojščake vseh národnosti, Nemce, Španjole, Lahe, kateri so pa večkrat nadlegovali naše ljudstvo, namesto da bi bili udarili nad Turka. Ko so se španjolski in italijanski vojaški najemniki l. 1532. domú vračevali, razgrajali so prav po barbarsko ter gradove, trge, vasi ropali in požigali. L. 1532. je prišel sultan Sulejman pred Gradec in je hotel to mesto v pest dobiti. Toda ustrašil se je bil slovenskih vojskovodij, Kacijanarja in Herbersteina, ki sta takoj obleganemu mestu z Dunaja na pomoč hitela, in pobegnil je Sulejman proti Koroškeji in Mariboru. V prvo deželó ni mogel predreti, ker je bil v sotesko pri spodnjem Dravburgu deželni glavar koroški postavil 1500 mož močno posadko. Odškóvati si je hotel Sulejman z Mariborom. Pa tudi tú mu ni šlo po sreči. Štiri dni je delal most čez Dravo. V tem je peščica hrabrih braniteljev pod vodstvom Žige Višnjagorskega odbila tri sovražne naskoke. Predno je bil most gotov, lotile so se cesarske čete Turčinov in nagajaje jim škodovale na razne načine. Turki so na to most sežgali, umaknili se na Ptujsko polje, kjer so se všotorili, in jo čez nekaj dni potegnili na Hrvatsko, kjer so pa grozno razsajali. Cesar je iz Inšpruka Mariborčanom odpustil 305 gld. davka, „ker so se v poslednjem turškem napadu dobro branili zoper sovražnika, vrlo obnašali se, mesto oteli in ohranili, ob enem za to tudi, da se jim nekoliko odškódba“. Od štirskih stanov je zopet terjal denarne podpore, ker je bilo stanje zavoljo Turkov jako nevarno. L. 1536. je tudi dobil od njih v to svrhu 12.000 gld. Delale so se pa vedno majhne priprave zoper turške nevarnosti. Cesar je ukazal napraviti vojno pošto čez slovenski Štajer, in sicer čez Ptuj

in Gradec na Dunaj. Naše dežele so se marljivo oboroževale in pripravljale na sprejem neljubih gostov. Vsled ukaza od dné 19. maja l. 1540. so morali Ormož z nasipi in okopi močno vtrditi, in ormožki graščak Lukež Szekely je dné 22. julija l. 1541. dobil povelje, da mora 300 lehkijh konj v Varaždin ali pa v Nedeljišče postaviti. Iz zakladnic v Gradci in dunajskem Novem mestu so vozili topov, raznih pušek, sulic, sekiric, smodnika in krogel v Ptuj in od ondot v Ljubljano in naprej na meje. V Brežice so zazidali 3000 gld. Leta 1555. je bil v Celji zbor poslancev štajerskih, kranjskih in koroških, ki so se posvetovali o dovoljevanji davkov za turške vojske. Dovolili so Štajerci 108.000, Korošci 40.000 in Kranjci 22.000 gld. Cesar se je pritožil, da so poslednji (razen Štajercev) premalo dovolili, a ti so pa odgovorili, da ste deželi vsled vednih nadlog prerrevni. Prihodnje leto (1556.) je bil v istih zadevah na Dunaji zbor, ki je pa z obširnimi obravnavami in razpravami potratil skoro dva meseca, a dognal ni ničesa. Isto tako je bilo jalovo posvetovanje v Ptujl l. 1558. Složnega in krepkega delovanja zborov so silno ovirali verski prepiri, brez katerih ni minolo v 16. stoletji nobeno zborovanje; kajti s sleherno privolitvijo hoteli so si stanovi odkupiti kako versko svobodo. — Ko je' bilo l. 1562. zopet precej Turkov na Slovensko prilomastilo, niso prizanesli tudi štajerskim Slovencem, ropali in žgali so zlasti okoli Ljutomer-a, od kodar so veliko ljudi v sužnost odpeljali. Cesarski poslanec v Carigradu, Albert pl. Wyss, se je dné 17. septembra l. 1562. zaradi tega pri velikem veziru Ali paši pritožil, pa za enake pritožbe se Turki niso veliko zmenili.

Leta 1566. je prišel zopet turški sultan Soliman z 200.000 vojakov na Ogersko. Obrnil se je proti trdnjavi Siget, da bi se maščeval nad Zrinjskim, slavnim hrvatskim junakom, kateri je napadel in ubil nekega turškega namestnika. Bramba te trdnjave je najslavnejši čin v tej vojski. Dasi je imel Zrinjski le 2500 mož, Hrvatov, Srbov in Ogrov, vendar se to majhno krdelce ni trenutka obotavljalo, za dom in za cesarja se bojevati zoper 200.000 Turkov. Z divjo silo drviyo ti proti trdnjavi. Pričnejo se krvavi boji. Hrvati se junaško branijo, akoravno že traja boj nad teden dni. Upor te peščice sovražnikov hudo žali in bôde prevzetnega Solimana. Vsled razburjenosti ga začnejo moči zapuščati in nagle smrti umrje v taboru. A veliki vezir je zamolčal njegovo smrt,

da bi ne oplašil vojakov. Vedno silnejše pritiskajo Turki. Ko je na dan male gospojnice deloma že pogorela trdnjava, deloma pa še gorela, in se zaradi pomanjkanja vode ni moglo gasiti, sprevidi Zrinjski, da je daljna bramba nemogoča. Častno delo hoče tudi častno končati! Praznično oblečen postavi se na čelo svojih 500 — samo toliko mu jih je še ostalo. Ko se trdnjavina vrata odpró, pridirjajo Turki. Pa kanoni, tu nastavljeni, zagromijo ter jih mnogo pobijejo. Z golo sabljo v roki plane Zrinjski med sovražnike. Dve turški krogli in ena pušica ga prebodejo. Dolgo se brani majhno krdelce in pobije mnogo sovražnikov, konečno pa se ostali pomaknejo v trdnjavo nazaj. Radosti kričé jim sledijo Turki. Naenkrat se strese zemlja, v kletih se smodnik vžge in vrže z zidovjem vred 2000 sovražnikov v zrak. Tako so Turki dobili v last le kup razvalin, zgubivši pred nad 30.000 mož. Žalostno so se potem Turki nazaj povračali.

Več let je imela Štajerska zdaj mir pred Turki, osobito potem, ko je slavni Don Juan d' Austria bil dné 7. oktobra l. 1571. njihovo armado pri Lepanti na morji uničil.

Z dovoljenjem cesarja Rudolfa II. je nadvojvoda Karol zbral l. 1578. pri Brucku na gornjem Štajerskem precejšnjo armado. Ta je planila na Hrvaško in Turkom odvezla več močnih gradov, toda Ferhad beg jo je zopet odpodil. Vsled ove nezgode je Turčin postal predrznejši in našej domovini je pretila nova nevarnost. Na vse kriplje so vtrdovali Gradec, Radgono in druge važnejše kraje. Decembra l. 1578. so se Turki z Ogerske bližali Radgoni, pa Zrinjski in Vid pl. Halleck sta jih odpodila. Toda l. 1583. so se zopet vrnili in so do močno vtrjene Radgone prirazbijali. Ker nje niso mogli užugati, pomaknili so se nazaj na Ogersko. Naslednjega leta je Ferhad beg planil z 10.000 mož na Kranjsko, pa Slovenci so ga dobro našeškali; — sramotno je moral odlaziti. Bolj srečen je bil Hassan — sigetski sandžak, ki je l. 1585. pozno v jesen vdrl v Medjimurje in planil med Muro in Dravo do Čakovca. Na slov. Štajerskem so strahú trepetali, toda dné 22. junija l. 1593. so krščanski junaki Turke pred Sisekom slavno premagali, poveljnika Hassana ubili in štajersko deželo za več let pred sovražnikom zavarovali.

Najmočnejša obramba za slov. Štajer je bila Kaniža. Več let se je mesto, močno vtrjeno, upiralo turškeji sili in odbijalo so-

vražne napade, — a zdaj so se ga sovražniki lotili z veliko armado in so ga začeli tako hudo oblegati, da se je bilo vsak čas bati, da pade Turkom v oblast. Že l. 1599. je ogenj uničil en del mesta in skoraj vso zalogo za vojsko, kmalu po tem se je vsled hude nevihte podrl velik kos poškodovanega zidovja, in tako je bilo mesto brez posebne brambe. Poveljnik trdnjave, baron Jurij Paradeiser, storil je sicer vse, kar mu je bilo mogoče; — noč in dan so popravljali, pa bilo je prepozno. Koncem maja l. 1600. se je pri Sigetu zbrala turška armada in dné 5. septembra je dospela pred Kanižo. Le 44 dni se je mesto branilo, — dné 20. oktobra l. 1600. je padlo Turkom v oblast za 100 let.

Ko je dospela ta žalostna vest na slov. Štajersko, bilo je vse po koncu, kajti bilo se je vsak čas bati turškega napada. Nadvojvoda Ferdinand dá v naglici vse trdnjave med Muro in Dravo še bolj utrditi. V orožnici v Ptuji in Radgoni so preiskali topove in puške, slovenski kmetje so imeli voze in konje pripravljene, z mesarji so bile pogodbe sklenjene, stavili so barke in ladije, po katerih bi po Muri dovažali zrnje in druge potrebščine v Radgono, smodnik in krogelje dobivali so s Tirolskega in Švabskega; — vse se je pripravljalo.

Vojna se je zbirala v Radgoni. Tje je koncem avgusta prišel sam nadvojvoda in je pregledal armado, broječo 23.000 pešcev in 4500 konjikov, torej z vsem dobro preskrbljeno. Ta se vzdigne proti Kaniži, da bi mesto iz turške oblasti rešila. Dné 10. septembra l. 1601. začeli so kristijani mesto oblegati, pa mali Hassan se je junaški branil in vse napade odbil. K raznim nezgodam, ki so zadele krščansko armado, prišla je še vest, da se Turkom pomoč bliža. Zato so se kristijani, zapustivši pred mestom ne le več topov, ampak tudi 6000 bolnih in ranjenih vojakov, pomaknili po raznih potih nazaj na Štajersko. Zdaj je bila Turkom pot v našo domovino odprta. L. 1602. so vdrli v Medjimurje in od ondot na slov. Štajersko. Ropaje in požigaje so prirazbójali do Radgone in gotovo bi še bili dalje hruli, ko bi jih ne bili Zrinjski, Siegrfid Kollonitsch in Herberstein s svojimi trumami ustavili in srečno odpodili. Pri vsem tem pa so tužna pogorišča, oškropljena s človeško krvjo zaznamovala pot, po kateri so Turki hodili.

Prihodnje leto bili so Turki zopet na Štajerskem. Meseca junija l. 1603. prekoračila je namreč četa turških jahačev in poži-

galcev pri Kőrmenu štajersko mejo in je prirazbĳala do Cmureka. Ondi je hotela prek Mure proti Ptuju. Grozen strah se je polastil prebivalcev Slov. goric. Naglo so zagrādili vsa pota in pomnoĳili straĳe. Vsak 10. in 5. moĳ moral je k vojski. Do boja s Turki ni prišlo, kajti ti so se z bogatim plenom in z 1000 jetniki vrnili zopet na Ogersko.

Naslednja leta je pretila nova nevarnost. Meseca oktobra l. 1604. spuntali so se na Ogerskem hajduki in pristopili k Štefanu Boeskayu, sedmograškemu velikemu knezu. Po vsej Ogerski je vrelo in sosednje deĳele bile so v toliko veĳi nevarnosti, ker so se vstajniki s Turki druĳili. In zares, — ni dolgo trajalo in sovraĳnik je stal ųe na slovenskej zemlji. Koncem maja l. 1605. prilomastila je truma ogerskih vstaųev, zdruĳena s Turki, Tatari in drugo nevredno druhaljo, — 2000 konjikov pod poveljem Begler bege kanĳanskega, Ibrahima pijanca in polkovnika Jurija Nemethya iz Ogerskega na ųtajersko. Divjaki so napadli Radgono, Főrstenfeld, Feldbach in ųe veĳ drugih mest in trgov. Nekatere so uĳgali, oropali in uĳgali ter daleko na okolo vse uniĳili. Prirazbĳali so do blizo Gradca, kamor je bilo veĳ stotin ljudi z deĳele pribeĳalo. Z obilnim ropom umaknili so se potem nazaj na Ogersko.

Vsled mirų, sklenenega dnė 9. dec. l. 1606. v Sitvatoroku, oddahnila se je naųa domovina za nekaj let. Ker pa sovraĳniku vendarle ni bilo zaupati, pripravljali so se povsod, da bi ga zamogli pri prvem napadu junaųko odbĳti. Toda preteklo je poprej 35 let, preden je turųki konj zopet naųo zemljo teptal.

V prvi polovici sedemnajstega stoletja so si na Turųkem sultanu naglo eden drugemu sledili. Po Mohamedu III. nastopil je dnė 21. dec. 1603. prestol Achmed I., ki je vladal do svoje smrti (22. nov. 1617.) Njemu je sledil Mustafa I. Ali ta je bil norljav in slaboumen, zato so ga ųe ĳrez tri mesece (26. febr. 1618) odstavili in izvolili Achmedovega starejųega sina, Osmana II. cesarja. Toda ĳez 4 leta (19. maja 1622) so ga janiĳarji pregnali in po kratkej vladi norljavega Mustafe (do 30. avg. 1623) postal je sultan Achmedov drugi sin Murad IV. Bil je ųe le 14 let star, ko je vlado nastopil. Imel je mnogo opraviti, zdaj z janiĳarji, zdaj zopet s Perzijani, dokler se ni s slednjimi leta 1639. dnė 17. maja pomiril. Zdaj je hotel planiti zopet nad Evropo, pa smrt mu je uniĳila njegove naĳrte. Dnė 9. febr. 1640 sledil mu je Ibrahim I.

Vkljub temu, da je meseca aprila poslal posebnega poslanca na Dunaj cesarju zagotavljal, da hoče imeti z Avstrijo mir, so njegove čete napadle vendarle sosednje dežele. Meseca avgusta l. 1640. je ena truma napadla vasi „Imelnizen“ in „Istrakhof“, — tik Mure pri Ljutomeru, nasproti posestvu grofa Draškoviča, potem je planila v vas „Wisticza“¹⁾ pol milje od Ljutomera in ravno tako daleč od Mure, kjer je napravila mnogo škode. Prebrodivši Muro, ropala je po ljutomerskeji okolici, užgala mlin in tirala seboj mlinarico.

Druga četa Turčinov vdrla je pri Soboti na Štajersko, je razbijala pol ure od Radgone in vkončala vse vasi, — izvzemši „Dominzen“ in „Vordrinchen“.

V Gradci bili so v groznem strahu ne le zaradi radgonskih in ljutomerskih vinogradov, ampak tudi zato, ker so se bali, da bi Turčini ne prirazbijali še tudi do tje. Pa strah je bil prazen; sovražnik je z naropanim blagom zopet odšel. Cesarski poslanec v Carigradu se je zaradi tega pri velikem veziru pritožil, pa ta ga je odpravil z besedami: „Kar se je zgodilo, se je zgodilo“.

Od zdaj je slov. Štajer imel 15 let mir pred Turki. Posamezne čete prirazbijale so sicer nekaterikrat do meje, posebno po Medjimurji so divjaki razgrajali, plenili in požigali, kar še so prejšnja leta bili pustili, — a na slov. Štajer jih ni bilo do l. 1655. Takrat pa je 4000 Turčinov planilo čez mejo in plenilo do Radgone. Niso se dolgo mudili na slovenskih tléh, ampak s tem, kar se je dalo v naglici dobiti, vrnilo so se na Ogersko.

Vsled sedmograških razprtij bilo se je bati vsak čas novih napadov od Turčije. Zato je cesar imenoval grofa Montecuccolija, rojenega v Modeni na Laškem — vojskovodjo na Ogerskem. Ta je zaupanje, katero je cesar do njega imel, tudi popolnoma zaslužil, kajti bil je ne le moder in previden, ampak tudi srčen možak. Po vsej Avstriji pripravljalo se je na osodepolni boj, vse dežele zlagale so potreben denar in zbirale vojščake. Štajerska dala je 6000 mož, kateri so stali deželo 540.000 gld. na leto. Na Slovenskem zbirali so vojščake za kraje med Muro in Dravo v Lipnici, za celjsko okrožje pa v Slov. Bistrici. Od teh 6000, kar jih je Štajerska dala, šlo je 2000 k cesarskeji armadi na Ogersko, po 1000 v Ptuj, Radgono in Fürstenfeld, po 200 v Riegersburg in Gleichenberg, 300 v Brežice, po 30 v Klek, Halbenrain, Kapfenstein,

¹⁾ Slovenskih imen ovih krajev ni bilo mogoče pozvediti.

Feldbach in druge kraje ob ogerskeji meji. Ne le Gradec, ampak tudi Radgono, Fürstenfeld in Ptuj vtrdili so na novo.

Po leti 1663. l. je vdrlo 200.000 Turčinov na Oggersko. Tej ogromnej armadi Montecuccoli ni imel več kakor 50 — 60.000 mož nasproti postaviti, zato se je pomikal nazaj. Ropaželjne turške čete so se razšropile na vse strani, celó na Moravskem so razgrajale. Montecuccoli se je vtaboril pri Požunu ter zabranil, da Turki niso mogli kraj Donave pred Dunaj. Med tem je prišel iz Hrvatskega grof Miklavž Zrinjski in se je pri Komorni vtaboril. Njegov brat grof Peter Zrinjski je na južnej meji Štajerske ostal in je dné 17. oktobra pobil turškega namestnika v Bosni, ki je hotel na Štajersko vdreti. Tudi pomoč iz Nemčije, 10.000 mož, je dospela do Kremsa ob Donavi. Tako je nastopila zima — huda zima. Na slov. Štajerskem se niso ničesar dobrega nadejali, — vsi so se bali spomladi. Cesar Leopold je dné 27. oktobra l. 1663. opomnil državljane, naj se na predvečer čistega spočetja D. Marije postijo in ovi god slovesno obhajajo, kar se je povsod zgodilo. Dné 14. decembra pripeljali so že nekoliko Turčinov, ki jih je bil grof Peter Zrinjski vjel, v Ptuj, da bi nje v ondotnem gradu zaprli.

Grof Bolfenk Julij Hohenlohe je v januarji l. 1664. z 6000 pešcev in 1000 konjikov zapustil Ptuj ter šel v Serinvar, grad, katerega je grof Miklavž Zrinjski kraj Mure postavil. Tje so dospeli tudi graničarji pod vodstvom hrvatskega bana Zrinjskega, Ogrri pod grofom Batthianjom, 12.000 Bavarecev in več drugih vojščakov. Ta precejšnja armada, — bilo je 23.000 mož — vzela je 23. januarja Baboeso, vžgala Pečuh, glavno vojno zbirališče Turkov in podrla most čez Dravo pri Oseku. Potem se je vrnila k cesarskeji glavni armadi.

V spomladi je prišlo še tudi iz Francozkega 6000 mož pod Colignyom in vojvodom de la Feuilladetom, in tako je zamogel cesar turški armadi prek 80.000 mož nasproti postaviti. Pa vkljub temu bilo je Turkov vendar le še enkrat toliko. Večji del cesarske armade je stal ob izlivu Mure v Dravo in je imel nalogo, braniti Štajersko; — drugi oddelki so na Oggerskem operirali. Dné 15. junija je grof Montecuccoli dospel v Serinvar. Ali takoj je spoznal, da se ondi ne more Turkom ubraniti. Zato je dné 3. julija poslal 4 kompanije laških vojakov v Ptuj, da varujejo grad in mesto, sam pa se je z glavno armado pomaknil prek

Mure in Rabe in se je tam z nemškimi in francozkimi trumami združil. Veliki vezir Ahmed — Kõprili mu je z 60.000 Turkov sledil ter je hotel pri Kõrmend-u črez Rabo. Pa cesarska armada na drugej strani mu je to zabranila. Tako ste obe armadi stali v bližini samostana cistercijenzev sv. Gottharda ena proti drugej in takoj so spoznali vsi, da se bo ondi bila odločilna bitka. Dne 31. julija je grof Montecuccoli sestavil bojni načrt nadejaje se, da tudi s svojo majhno armado močnejšega sovražnika premaga. Ne daleč od štajerske meje, ondi, kjer se Labnica v Rabo steka, v prijaznej dolini, z nizkimi hribčeki obdani — na levem bregu Rabe stala je krščanska, na desnem pa turška armada, ki je hotela reko tukaj prebroditi. Že po noči, — vse bolj pa še zarano so turške čete prek blitvin na drugo stran hitele in napadle kristijane. Prvi naval Turkov je bil tako silen, da so cesarske trume omahovale. Zmage pijani janičarji so drli naprej, dokler se njim princ Karol Lotrinski v bran ne postavi. Zdaj še pridirja Montecuccoli, da zabrani razpršenje srednjih trum; Magersdorf, kjer so se janičarji že bili vtaborili, cesarski zopet vzemejo in Turka prek Rabe zapodijo. Opoldné planejo turški konjiki na dveh stranéh prek reke, da bi krščansko armado napadli od dveh strani. To je bil za naše najnevarnejši trenutek. Po kratkem posvetovanji bilo je skleneno, z vsemi močmi sovražnika lotiti se in ga zadržati. Slavni general konjиков — Spork, je pred svojo trumo raz konja skočil, na zemljo pokleknil in na ves glas zaklical: „O vsegamo-gočni vladar tam zgoraj v nebeških višavah! če nočeš danes pomagati nam, svojim otrokom, ne pomagaj vsaj turškim psom, — in potem boš videl, kaj se bo zgodilo“. In zdaj se začne boj na celej vrsti. S strašnim kričem planejo kristijani nad Turke in čez pol ure je sovražnik bil premagan. Turki bežijo; — več tisoč se jih v Rabi vtopi. Več ko 10.000 Turkov je pokrivalo bojišče, 15 topov, 40 zastav in neizmerni plen dragocenosti prišel je zmagovalcu v roke. Posamezne čete Turkov dirjale so prek Mure proti ljutomerskim goricam, pa junaške žene so večino teh v „babjem klancu“ pri Jeruzalemu pobile, le malo jih je dospelo v Ormož, kjer so jih vlovili in ubili.

To je bila slavna zmaga, nad katero se je radovala vsa Avstrija. Na bojišči so postavili lično kapelico, po mestih in trgih pa štatve Device Marije pomočnice kristijanov. Tudi v Ptujji jo

je dal Borlski grof Jurij Friderik Saver pred cerkvo minoritov postaviti, v hvaležen spomin, da je po priprošnji nebeške kraljice bil slovenski Štajer ljutega sovražnika otet.

Dné 10. avgusta l. 1664. je Turčija v Vasvaru sklenila z Avstrijo mir, ki je trajal do l. 1683. Toda nezadovoljneži, kakoršnih je osobito po Ogerskem mnogo bilo, so ga vedno kalili. L. 1683. je pozval grof Emerik Tököly Turke v pomoč in veliki vezir kara Mustafa pritira 200.000 mož čez Ogersko pred Dunaj. A zedinjene vojske lotarinskega vojvode Karola, poljskega kralja Ivana Sobjeskega z našimi cesarskimi pod vodstvom Starhemberga zapodile so bile v beg krutega vraga, ki je zapustil za seboj polno blagajnico, ki je došla našim v pest.

Naposled podajemo še skupni pregled

„Turških navalov na slovenskem Štajerskem“¹⁾ v srednjem in novem veku.

1. L. 1396. so po bitvi pri Nikopolji oplenili Ptuj in okolico.
2. L. 1418. so oblegali Radgono, pa Ernest jih je premagal in odpodil.
3. L. 1469. so Turčini planili iz Kranjskega proti Celji.
4. L. 1471. so razgrajali po Savinjski dolini in okolici celjski.
5. L. 1473. so s Koroškega gredé razgrajali pri Slovenjem Gradci, obedovali v Konjicah in plenili okoli Celja.
6. L. 1475. so razbijali in pustošili po ptujskem polji do Lembaha in pobili pri Brežicah krščansko trumo.
7. L. 1476. so divjali enkrat od Brežic čez Šmarije, Lemberg in Rogatec, drugikrat pa s Koroškega mimo Celja.
8. L. 1478. so hruli zopet s Koroškega mimo Celja.
9. L. 1479. so plenili okoli Ptuja in požgali Ljutomer. Prirazbijali so iz Brežic mimo Celja tudi v Noviklošter. (J. Orožen, das Bisthum Lavant, III. 511.)
10. L. 1480. so iz gornje Štajerske prirazbijali mimo Gradca tija do Radgone, iz Koroškega pa obiskali okolico Slovenjegraško.
11. L. 1483. so razbijali okoli Ptuja in Laškega trga. (Mogoče, da so slednji kraj obiskali l. 1485., — potem bi imeli eden napad več. — (J. Orožen, das Dekanat Tüffer 27.)
12. L. 1487. so užgali Laški trg in ropali po okolici. (J. Orožen, Tüffer 28.)
13. L. 1492. je Jurij Herberstein Turke naklestil pri Celju. (Celjska kronika 118.)

¹⁾ Sestavil M. Sl.

14. L. 1498. je od Turkov imela trpeti okolica ptujška (grad Markovec so razdejali — Krempl), tudi po Savinjski dolini so divjaki istega leta rogovili.
15. L. 1494. so plenili od Save do Zajckloštra in od ondot proti Novišti in Pilštanju.
16. L. 1529. so oblegali Maribor, požgali slovensko Bistrico in Konjice in razgrajali okoli Celja. (J. An. Janisch top. st. Lexikon von Steiermark, Heft 22, pag. 197. — Dr. R. Puff, Marburg — Celjska kronika 125.)
17. L. 1530. so užgali Ljutomer in umorili prednika v Zajckloštru (Parapat).
18. L. 1532. so rogovili po Slovenjih goricah, oblegali zopet Maribor in požigaje in ropaje drli od Ptuja eni nad Ormož, drugi čez Haloze v Vinico in Varaždin.
19. L. 1562. so martolosi razbijali in plenili v ljutomerski okolici.
20. L. 1583. so Turki obiskali radgonsko okolico.
21. L. 1600. so ropali med Radgono in Cmurekom.
22. L. 1602. so prirazbijali do Radgone.
23. L. 1603. so razgrajali od Radgone do Cmureka.
24. L. 1605. so divjali od Radgone do blizo Gradca.
25. L. 1640. so pustošili v ljutomerskej okolici in med Radgono in Cmurekom.
26. L. 1655. so plenili v radgonskej okolici.
27. L. 1664. po bitvi pri sv. Gotthardu je en oddelek turške vojske razgrajal po ljutomerskih goricah in je bil v „babjem klanecu“ potolčen. (Kronika župnije sv. Miklavža v Ljutomerskih goricah.)
28. L. 1683. Kruci in Turki rogovilijo v Ljutomeru in okoli Radgone.
29. L. 1685. Ovi divjaki obišejo mursko polje in plenijo okoli sv. Križa.
30. L. 1704. Roparska druhal razgraja v Ljutomeru, Središči in Ormoži.
31. L. 1706. Kruci plenijo zgoraj Radgone in v Kleku, — pa v Stradnu jih odpodijo.
32. L. 1708. Kruci ropajo okoli Male nedelje in premagajo ormoškega graščaka.
33. L. 1710. Divjaki rogovilijo okoli Halbenrajna in Tirnave.

NB. Dr. Hwof trdi po „Cäsar-ji“, da so s Kruci bili združeni tudi turški roparji, — zato so uvrsteni tudi ovi napadi. (Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark, 15. Heft. 171.)

Ferdinand III. (od l. 1637. — 1657.) in Leopold I. (od l. 1658. — 1705.).

Ferdinandu II., ki je umrl na Dunaji l. 1637. in počiva v Gradcu v grobljišči (mausoleum), katerega je bil sam sezidati dal, sledil je Ferdinand III. V njegovej dobi je bil konec nesrečnej tridesetletnej vojski (od l. 1618. — 1648.), med katero se je moral cesarjevič Ferdinand radi večje varnosti v Gradec preseliti. Pa

tudi tukaj je še bil v nevarnosti. Ko se je nekega dné po vrtu cesarskega gradú sprehajal, poskusila je bila hudobna roka, zavratno ga umoriti, toda k sreči jej je spodletelo. Nadvojvoda Ferdinand IV. je bil postavljen na prestol češkega in ogerskega kralja ter nemškega cesarja, a umrl je uže l. 1654. Ferdinandu III. je sledil tedaj brat Leopold I. (1658 — 1705). Pod njim so bile zadnje težke pa vendar srečne vojske s Turki. Glasoviti general Montecuccoli jih je bil pri sv. Gotthardu na Rabi l. 1664. tako dobro potolkel, da štajerske dežele niso več nadlegovali. V ta spomin se je bil v Gradcu postavil Marijini spominek, ki je stal na Jakominijevem trgu.

Ko so Turki l. 1683. Dunaj oblegali, je bil poleg drugih zopet Štajerec, grof Rüdiger Starhemberški, ki je mesto tako hrabro branil proti dosta močnejšemu neprijatelju, kakor smo to ravno prej omenili. Štajersko deželo je v tem letu (1683.) pred napadi Turkov in ogerskih razsajalcev branil tudi kranjski zgodovino-pisec, Ivan Vajkard Valvazor, stotnik na Dolenjskem, katerega so bili na prošnjo Štajercev kranjski deželni stanovi s 400 vojaki poslali na pomoč.

Ivan Erazem Tattenbach.

Pri sv. Gotthardu so l. 1664. avstrijske čete Turka dobro potolkle, a mir, ki ga je cesar Leopold I. s Turki sklenil (vašvarski ali železnogradski mir), bil je za kristijane silno sramoten, kajti sklenjen je bil pod takimi pogoji, kakor bi bili kristijani premagani. To je silno razkačilo ogerske in hrvatske velikaše. Silna nejevolja je nastala pri najodličnejših državljanskih dostojanstvenikih in magnatih na Ogerskem in Hrvatskem, zlasti radi tega, ker so slutili ali sumili, da se med dogovorjenimi pogoji s Turki nahajajo nekateri tajni člani, ki so bili zoper koristi Ogerske in Hrvatske. Nastala je vsled tega in vsled hrepenenja po neodvisnosti Ogerske in Hrvatske od Avstrije ter vsled osebnih čestilakomnosti tajna zarota zoper nemškega cesarja Leopolda I. Poleg nekaterih zeló odličnih ogerskih velikašev stala sta na čelu zarote osobito dva hrvatska velemoža, namreč: ban Peter Zrinjski, silno bogat hrvatski magnat in čvrst vojniki, in njegov svak Frankopan, velik in jako bogat magnat na Hrvatskem, zlasti ob hrvatskem Primorju. Peter Zrinjski si je pridobil še Ivana Erazma

Tattenbacha, in ta pa goriškega deželnega glavarja, grofa Karla Turnskega. Predno govorimo o Tattenbachu, povedati nam je s kratkimi besedami, kaj je bil namen zarote, in katerih sredstev so se zarotniki posluževali ali poslužiti nameravali, da bi svojo svrho dosegli. Pri Ogrih je bil poslednji namen, voliti si lastnega kralja ogerskega, morebiti sina ali sorodnika francoskega kralja Ljudovika XIV. Pri Petru Zrinjskem je bilo hrepenenje ali vsaj tiho poželjenje po ustanovitvi dedne kneževine za Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo. To so hoteli Hrvati, zlasti stranka, ki je bila pri tej zaroti udeležena, doseči nekoliko z lastnimi močmi, katerih niso tako malo na razpolaganje imeli, nekoliko s pomočjo tujih držav, s pomočjo francoskega kralja, poljskega kraljestva — in s pomočjo — Turške. S temi unanjimi vlasti so se zarotniki, osobito Zrinjski, deloma dogovarjali, deloma pa skušali dogovarjati se, a večinoma brez uspeha.

Zaveznik na Štajerskem je bil Petru Zrinjskemu Ivan Erazem Tattenbach. Tattenbachi so bili renska plemenita rodovina, ki je že v 16. stoletju imela na slovenskem Štajeru velika posestva, namreč graščine: Konjice (ali Tattenbach, sedaj podrtina), Kraljev grad (sedaj razvalina pri sv. Petru pod Gorami), Bizeljsko, Račje, Podčetrtek, Statenberg (pri Makolah), Ulimje, Zavrče, Spodnjo Sevnico (grad v trgu), Podsredo, Borl, Lindek (razvalina pri Vojniku, l. 1446. od Ogrov razdejan), Ebensfeld (pri Ptuji), Golič in Pogled pri Konjicah.

Ivan Erazem Tattenbach, rojen l. 1631., je bil poslednji bogate spodnještajerske grofovske rodovine. Bil je mož silno prevzet, a slaboumen, lehkomišljen in razuzdan. Zrinjski ga je za svoje namene pridobil z raznimi obljubami.

Tattenbach naj bi pri zaroti Hrvatom in Ogrom pomagal s tem, da napade s svojimi vojaki in podložnimi kmeti cesarska mesta: Radgono, Ptuj, Maribor in Gradec. Ako se jim napad posreči, utegnil je Tattenbachu Zrinjski obljubiti (?), da postane štajerski vojvoda, ali da se njemu dá vsaj celjsko okrožje (sedanji spodnji Štajer). Da sta se do dobrega dogovorila, pohodil je meseca septembra l. 1667. Tattenbach ¹⁾ Zrinjskega v Čakovcu v Medjimurji, kjer je imel poslednji velik grad in veliko bogatijo.

¹⁾ Že l. 1665. se je Zrinjski po svojem polkovniku Locatelli dogovarjal s Tattenbachom v svojem največjem gradu v Medjimurji, v Lepšini.

Po daljnem razgovoru o slabej vladi Leopoldovi pristane Tattenbach v Zrinjskega ponudbe in se mu s posebnim pismom zaroti, „da mu če biti zvest do poslednjega dihleja, in da če njegovo srečo in njegov namen v potrebi tudi s svojo krvjo in svojim življenjem pospeševati“. Daljne razgovore o osnovi ustaje je vodil s Tattenbachom v Račji Zrinjskega „štalmajster“ Rudolf. Priprave je potem Tattenbach delal na tihoma, spravljal orožje in druge priprave za vojsko.

Bečka vlada je bila kmalu podučena o zaroti in je poslala pet polkov v Medjimurje, kjer so bili glavni gradovi Zrinjskega. General Spankau, ki je zapovedoval cesarsko vojsko, ni naletel v Medjimurji na nikakošen upor, da si ravno sta Zrinjski in Frankopan imela zbranih kacic 8000 vojniki, ki so se pa pred Spankavom kar umaknili in razpršili (13. aprila). Zrinjski in Frankopan se utaborita v Čakovci, a takoj sprevidita, da se ne moreta braniti, zato skleneta takoj podati se na Dunaj, cesarja milosti prosit. Komaj dojdeta, bila sta zaprta (18. aprila 1670), na smrt obsojena in l. 1671. (30. aprila) ob glavo dejana. Kako se je pa Tattenbachu, njenemu zavezniku, godilo?

Dočim je bečka vlada o zaroti Ogrov in Hrvatov izvedela največ od poslancev unanjih vlasti, naznanil je bil vladi Tattenbachove naklepe eden njegovih služabnikov z imenom Baltažar Riebl, s katerim se je bil Tattenbach sprl radi neke ženske.) Rieblu je bil Tattenbach v svojej lehkomišelnosti namreč shraniti dal vse zapečateni in nezapečateni pisma o zaroti. (Puff — v Marburger Taschenbuch.) Pa tudi Tattenbach je že pred Zrinjskim obupal na vspehu te zarote in se je bal za svojo lastno življenje. Zato je že 19. marca iz Račjega pisal notranje-avstrijskemu kamerijalnemu prezidentu Breunerju, da je Zrinjski obupal nad svojo rečjo in da se bo sam udal. 22. marca je bil pa že Tattenbach sam vjet in v Gradec v ječo odpeljan. Njegovo premoženje, katero je vladi pripadlo, je bilo jako veliko, kneževsko, pa tudi dolgá je bilo nad 100.000 gld. Ako je pripovedki verjeti, sta bila pri tej priliki podrta tudi gradova Sonnenberg (?) in Widerschreck (?) pri Lembergu²⁾, ki sta zdaj razvalini. Največ zakladov so našli

¹⁾ Primerjaj historični roman Jurčičev: „Janez Erazem Tattenbach“.

²⁾ Prostora, kjer sta gradova stala, imenujeta se zdaj „Lambrežica“ in „Grad“. „Lambrežica“ rabi učitelju v njivo, kakor tudi „Grad“, kjer je zdaj gošča, njiva in šolska drevesnica.

v Konjicah in v Tribeneku (pri Konjicah). Sodnijske obravnave s Tattenbachom, katerih je bilo 15, so trajale več ko leto dni. 26. nov. 1671 se mu je naznanila obsodba: izguba plemstva in premoženja, odsekanje desne roke in glave. Še le zdaj si je upal cesarja milosti prositi. 28. novembra peljali so ga v zaprtem vozu iz ječe na gradu v hišo posvetovalnico v mestu. 29. novembra je bil velik deželni zbor, pri katerem je bil Tattenbach in njegov sin izključen za vse večne čase iz deželne knjige. Njegova obsodba se je razglasila po vseh cerkvah, molilo se zanj in zvonilo povsod. 30. novembra se je poslovil od svojega sina. 1. decembra so bila mestna vrata dalje časa zaprta, kakor po navadi, vse vojaštvo je bilo na nogah, kajti ta dan je bil odločen, da se izvrši obsodba nad nesrečnim Tattenbachom. Mrtvaški oder je bil postavljen v mestnej svetovalnici, kamor so pripeljali komaj 37 let starega lepega moža, ki je bil pa od žalosti ves bled in siv že. Spremljal ga je jezuit pater Zajec (Seic). S hvaležnostjo je sezvedel, da mu je cesar odsekanje desne roke odpustil. Pokleknil je in — odsekali so mu s tremi udarci — glavo. Po vseh cerkvah so začeli zvoniti — bilo je ob osmih zjutraj. Zvečer so čisto na tihem pokopali njegovo truplo na pokopališči pri sv. Andreji v murskem predmestju. — Njegov sin Anton je pod vladnim nadzorstvom se šolal in postal duhovnik ter je kot prošt umrl v Strassengel-u l. 1718.

Soproga njegova, rojena grofinja Forgacs, blaga in plemenita žena, dobivala je na leto 2000 gld. vžitka od vlade. Tattenbachova posestva so prešla v vladine roké, iz katerih je konjiško graščino kupil žički samostan, ki jo je imel do l. 1782., ko se je bil odpravil. L. 1828. pa jo je kupil oče sedanjega posestnika, namreč knez Veriand Windischgrätz.

Kruci na slov. Štajerskem. ¹⁾

Med mnogimi sovražniki, ki so svoje dni po prijetnih in rodovitnih krajih med Muro in Dravo grozovito razsajali, in katerih prosto ljudstvo še dandanašnji ni pozabilo, zavzemajo za divjimi Turki brez dvoma prvo mesto Kruci. Že je preteklo skoraj 200 let,

¹⁾ Posneto iz „Slov. Gospodarja“ l. 1880.

kar so ti divjaki več let zaporedoma v celih trumah v naše kraje ropat in požigat prihajali, ali dolga vrsta let še ni zamogla iz spomina izbrisati prebritkih skušenj, ki so je naši prednamci v onih žalostnih časih prestali. Zato se je beseda „Kruc“, čeravno je po obliki ptuja, po Slovenskih goricah zelo udomačila in pomeni zdaj korenjaka neprestrašenega in predrznega, zdaj divjaka brez vsakega sočutja in vere, kateremu ni sveto ne blagó, ne življenje.

Prve sledí Krucev najdemo za cesarja Maksimilijana I., ki je vladal od leta 1493. — 1519. Takrat namreč je več ko 10.000 ogerskih kmetov popustilo svoje domovje, da bi šli nad divjega Turčina in mu pokazali pot tje, od koder je prišel. V znamenje, da hočejo za poveličanje svetega križa iti v vojsko, so si nekateri kakor svoje dni za časa tako zvanih križarskih vojsk, pripeli na desno ramo ali pa na prsi rudeči križ, po katerem so dobili ime: križarji ali pa po latinski besedi „crux“ — križ — tudi Kruciati ali Kruci. Njihov vodja, zviti Jurij Dosa, pa ž njimi ni šel nad Turke, temuč je, dobro vedoč za mržnjo kmetov do graščakov, planil nad gradove plemenitašev ter ropal in plenil, kder se je kaj dalo. K tej telovajski druhali je vrelo od vseh strani vedno več ljudi, ne samo kmetov, katerim je delo presedalo, ampak tudi z vlado nezadovoljnih graščakov, in buknila je grozna ustaja, ki je trajala več let in delala vladarjem velike preglavice.

Najhujše je pa strašen plamen občne ustaje švigal po Ogerskem za cesarja Leopolda I., ki je vladal od l. 1658. — 1705. Postavil je namreč na palatinovo mesto za cesarskega namestnika nekega Nemca in podelil najvišje državljanske in vojaške službe le ptujcem. To je razžalilo ohole magnate in po vsej Ogerskej začelo je vreti ter se pripravljati na strašen punt. Nekateri zarotniki so bili sicer l. 1671. ob glavo dejani, ali punt s tem ni bil zadušen. Iskra nezadovoljnosti je dalje tlela, — Turki in Francozi so jo podpihovali in vse je bilo za ustajo pripravljeno, samo sposobnega glavarja je še manjkalo. A tudi ta je bil v osebi grofa Tököly-ja kmalu najden. Emerich grof Tököly, po svoji telesni lepoti in moči, vednosti in drugih lastnostih za vodjo tako rekoč vstvarjen, je s pomočjo Poljakov in Francozov zbral nezadovoljne národe okoli sebe. S 15.000 Ogrov in Poljakov, ki jih je za francozki denar najel, vzel je brez vsakega zadržka manjša mesta po Ogerskem in njegove trume so razbijale po raznih

krajih, celó do Moravskega. Cesar Leopold bil je prisiljen, skleniti s Tököljem primirje in pogajati se z nezadovoljneži. Po dolgem prenehanji se je l. 1680. zbral zopet ogerski deželni zbor. Grof Paul Esferhazy postal je palatin, Hrvatska je dobila svojega bana in ogerski stanovi vse svoje stare pravice; — kar so Ogrji želeli, dosegli so. Tudi Tököly je bil k zboru povabljen, pa ni prišel. Obljubil je sicer, da bo svoje trume razpustil in ohranil mir, ali njegov zaveznik — Turek — je hotel boj in tudi Tököly je bil enakih misli. Pred obzidjem trdnjave Füleek prejel je Tököly od Turkov krasno diplomo, ki ga je imenovala kralja Krucev in mu podelila gospodstvo čez srednje Ogersko. Za to pa je obljubil plačati Turkom vsako leto 40.000 piastrov davka in biti jim s svojimi trumami v pomoč. V znamenje svoje oblasti prejel je buzdovan in zastavo, pozneje celó tudi krono in bil je odzdaj Turčiji podložen „Hospodar“. Ko so se brezštevilne turške trume l. 1683. proti Dunaju pomikale, kazal jim je kralj Krucev najkrajšo pot; njegove čete so pa kot turška reserva ostale na Ogorskem ter se od tam enako pogubonosnej povodnji razlile na razne kraje. Takrat so Kruci prirazbježali prvič v slovenski Štajer.

Precejšnja truma teh divjakov je namreč pri Veržeji prekoručila Muro ter razsajala čez vse grozovitno v Ljutomeru in prijetni njegovi okolici. Kamor so divjaki prišli, ropali so in žgali; ljudstvo je bežalo v hribe in hoste in se tam poskrilo. Vse, kar se je dalo odnesti, vzeli so Kruci seboj; hrame, kleti in druga poslopja so pa razdejali in vžgali. Takratni župnik v Ljutomeru, Simon Porat, je zbral potem svoje farane ter nje peljal proti Soboti in Tišini, kajti bilo se je bati, da Kruci zopet prihrujejo. Tam jim je bral sv. mašo in jih k boju spodbudil.

Po slavni zmagi, ki so jo krščanski junaki dné 12. septembra l. 1683. pred Dunajem čez krutega Turka pridobili, imeli so tudi naši kraji pred ogerskimi puntarji nekoliko časa mir; kajti Tököly se je s svojimi trumami pomaknil na zgornjo Ogersko, kjer ga je dné 17. septembra l. 1684. general Schulz precej potolkel in mu več trdnjav vzel. Tudi novi veliki vezir Ibrahim — satan imenovan — (prejšnjemu je bila glava odsekana zavolj zgube pred Dunajem) — Tökölyju že več časa ni prav zaupal ter ga je hotel odstraniti. Povabil ga je torej k sebi, in kralj Krucev je bil v železje zakovan in je moral v Drenopolje. Brez dvoma bi

bil tam umorjen, pa nek krščanski junak je njegovemu nasprotniku, divjemu Ibrahimu, kmalu potem v krvavem boju glavo odsekal, in Tököly se je vrnil nazaj na zgornjo Ogersko ter začel s svojimi trumami zopet okoli razbítjati in ropati. Tudi v ljutomerske kraje je l. 1685. nek Pelhazy, Tököly-jev privrženec, z nekaterimi Kruci zopet prirazbítjal, si okoli sv. Križa po Murskem polji raznoterega blagá naropal, nekatere hiše vžgal in se potem tako naglo, kakor je prišel, zopet čez Muro na Ogersko vrnil. Pri tej priliki je lastnik Braneka in Ljutomerskega grada: Tomaž baron Mauerburg, ko je z nekaterimi pogumnimi možaki trumo Krucev proti Muri podil, uplenil med drugimi tudi petletnega turškega otroka, sina Ibrahimovega, bivšega paše v Budi. Ko je namreč razkačeni Kara Mustafa na svojem pobegu izpred Dunaja v Gjurovem dal Ibrahima grozovitno umoriti, je mati, neka Dinva iz Bude, z malim otrokom ubežala k Tököly-ju in njegove trume so malega Turčina na Štajersko seboj vzele. Ta otrok je bil dné 8. junija l. 1687. pri sv. Miklavžu v Ljutomerskih goricah od takratnega župnika Mihala Žagerja slovesno krščen in je dobil imé Franc Karol. Boter mu je bil Ivan Jožef baron Mauerburg, brat zgoraj imenovanega Tomaža, ki je poleti živel večjidel pri svojem velikem vinogradu v Zasavcu in je otroka odgojeval. Kaj je iz malega Turčina postalo, ni znano. Njegov odgojitelj in boter je dné 10. sušca l. 1719. umrl 60 let star in je pri Minoritih v Ptuji pokopan.

Nekaj časa še je Tököly po Ogerskem rogovilil, toda njegove trume, od cesarske armade vedno nadlegovane, so se manjšale od dneva do dneva. Dné 19. prosinca l. 1688. morala se je tudi njegova najmočnejša trdnjava Munkaez vdati, ktero je njegova soproga Helena Zrinjska dve leti junaško branila. Med raznimi dragocenosti, ki jih je cesarska armada tukaj vplenila, bila je tudi krona kralja Krucev. Podobna je dragonarskeji čeladi. Spodnji del je vijolične barve in obrobljen štiri prste na široko s čistim zlatom; zgornji del je pa obokast in bel, s platnom obšit in kinčan z velikim dragocenim kamnom. Kralj Krucev je prišel ob svojo krono, zato pa ga je turški veliki vezir l. 1690. imenoval velikega kneza Sedmograškega. In ko se je Tököly s svojimi ostalimi trumami tje podal in še tam nekoliko let rogovilil, so prebivalci ljutomerske okolice imeli precej časa mir pred Kruci.

Vsled sijajnih zmag slavnega Evgena bila je Ogerska rešena turškega jarma, pa Ogri so kazali za to malo hvaležnosti. Zavolj nekaterih malenkosti začelo je po vsej deželi v novič vreti in vsak čas bilo se je bati nove vstaje, kajti nezadovoljnost, ki so jo francoski najemniki natihoma podpihovali, dokipela je do vrha. Tudi poglavar nezadovoljnih trum se je kmalu našel in sicer Franc Rakoczy II. Ko je Tököly-jeva trdnjava Munkacz l. 1688. se vdala, prišel je Rakoczy s svojo materjo, Heleno Zrinjsko, na Dunaj. Od tam ga je mati na Češko poslala, kjer je pet let šolo marljivo obiskoval. Potem je prevzel oskrbovanje svojih velikih posestev na Ogerskem ter se l. 1696. oženil s hčerko Hessenskega kneza Karola. Bival je deloma na Dunaji, deloma na svojih graščinah na Ogerskem. Prvikrat mu je skušnjavec se približal v osebi francoskega poslanca Villarsa ter ga je nagovarjal, naj se zoper cesarja spunta, vsaj mu bo francoski kralj pomagal. Rakoczy bil je čez vse častilakomen in bi postal rad knez Sedmograški. Vdal se je toraj in začel se s Francozi pogajati. Toda nek oficir je vse ovadil in meseca maja l. 1701. bil je Rakoczy na svoji graščini nenadoma vjet in v Novomesto v ravno tisto ječo pripeljan, v kateri je pred 30 letimi moral njegov dedek, grof Zrinjski, zavoljo veleizdaje smrt storiti. Njegov svetovalec — duša celej zaroti — nek Berczenyi, utekel je srečno na Poljsko. Šest mesecev je Rakoczy v ječi pre-mišljeval spremenljivost posvetne časti ter bi prišel gotovo ob svojo glavo, ko bi ne bil po prizadevanji svoje soproge, ki je straže podkupila, srečno iz ječe utekel. Preoblečen v prosto vojaško oblačilo šel je ponoči iz mesta; pri mestnih vratih čakal ga je konj, ki ga je do Donave zanesel, tam pa brodnar, ki ga je zapeljal čez reko. Srečno je prišel na Poljsko, kjer mu je francoski poslanec priskrbel varno zavetje, med tem, ko so ga domá zavolj veleizdaje obsodili k smrti in pograbili njegova posestva.

Z malo konjikov prikazal se je leta 1703. Rakoczy na ogerskeji meji in mahoma je po vsej deželi švignil plamen silne vstaje. Cele trope nezadovoljnežev so od vseh strani k njemu vrele, truma je od dneva do dneva naraščala in narastla do velikanske armade. Ž njo je premagal prav lahko cesarsko armado in užugal več trdnjav; in zdaj so se mnogobrojne trume, kot mogočna reka, kedar jej se korito stesni, razlile pogubonosno na vse strani in pridivjale zopet na Štajersko in tudi slovenski kraji med Muro in Dravo morali so

čutiti besnost divjih Krucev. Blizu 30.000 ogerskih puntarjev pod več vodji je ropalo in požigalo pri Sali, Borovji, Fridbergu in Dekanovcih — da, ona truma teh divjakov pod Karolijem prirazbije celó do Dunaja. Posrečilo se je sicer enega vodjo puntarskih čet, Forgacha, premagati, ali grof Heister te zmage ni dalje porabil in tako je ostalo brez vsakih nasledkov. Razskropljene trume so se kmalu zopet zbrale ter še drznejše ropale. V dveh večih oddelkih prebrodili so Kruci dné 3. svečana l. 1704. Muro in sicer v Medjimurji in pri Veržeji ter se utaborili v Nedeljišči in v Veržeji, od koder so se v manjših trumah sem in tje razskropili in ropali.

Oni pri Veržeji so kmalu, povodnji enako, razširili se čez rodovitno Mursko polje ter ustanovili na Moti, v Braneku in Razkržu manjše tabore, v katere so spravljali naropane reči. Ker v Ljutomeru pogumnega in neprestrašenega župnika Porata več bilo ni, ki bi farmane navduševal, se Krucem v začetku tam nihče ni upiral. Prav lahko so toraj Ljutomer oropali in užgali. Tudi v ondotno cerkev so vdrli in pobrali vse dragocenosti; potem so planili, kakor bi bili od hudiča obsedeni, nad altarje in svete podobe. Vse po cerkvi so razdejali in podrli, na kup znosili in sežgali; v oropano in izpraznjeno cerkev pa so postavili svoje konje. Količina oskrumba brez ozira na neizmerno škodo! Da taki divjaki tudi farovžu niso prizanesli, razumeva se samo ob sebi. Takratnemu župniku Andreju Vizerju so poropali, požgali in vkončali raznoterih reči za 4351 gld.; kaplana Matijo Kosi, ki se je nekoliko protivil, ko so mu pobrali ves imetek, — so pa kar zvezali in seboj vlekli. Izpustili so ga sicer, toda njegovih reči, vrednih 455 gld., mu niso nazaj dali. Sploh je škoda, ki so jo Ljutomerčani takrat trpeli, grozno velika. Cenili so jo na 40.234 gld. Enako grozovito razsajali so Kruci tudi po okolici.

Ko so Radgončani slišali, kako se njihovim sosedom okoli Ljutomera godi, zbral je mestni župan in sodnik Draš več meščanov in 3000 dobro oboroženih kmetov in je šel z njimi proti Braneku. Zdaj zagleda unkraj Mure nekatere stotine Krucev, ki so od tod že odbežali. Draševa pogumna truma gre v Ljutomer in najde tam okoli 300 Krucev, ki se v bran postavijo. Toda kmalu so premagani in iz trga odgnani. Zgubili so precej vojščakov, mnogo zastav, bobnov, sabelj in družega orožja. Ko

čez nekaj časa zopet 70 Radgončanov z nekaterimi kmeti proti Braneku pride, zaslišijo strašen krič in zagledajo v svojo grozo pri Krapji zunaj Ljutomera več stotin Krucev, pešcev in konjиков, proti Ljutomeru se pomikati. Ali zdaj plane od spodnje strani Draš nad nje, iz Ljutomera pritiska s precejšnjo trumo tržanov in kmetov ljutomerski župan Matija Varašič, od zgornje strani pa je mahnila ravno došla truma Radgončanov nad divjake in nastala je grozna in krvava bitva. Kruci se z divjim kričem branijo enako ranjenim oroslonom, toda vse ne pomaga nič. Slovenci se ne umaknejo, ampak bojujejo se pogumno in junaško, dokler Krucev proti Muri ne spodijo, kjer se teh divjakov precejšnja množina potopi. Tudi mrtvih je okoli 300 obležalo, več ko 50 jih je pa bilo ulovljenih. Draševa hrabra truma, ki je tudi marsikaterega junaka zgubila, je uplenila tri lepe zastave, dva bobna in veliko drugega orožja, 90 konj in okoli 100 parov črevljev in čizmov. Ubiti Kruci so, če se ljudske govoric vrjeti smé, pokopani v Stročjivasi v precej veliki gomili ob razpotji, na kateri dandanes snažna kapelica stoji. Od tod odpodeni so Kruci vihrali na nemško Štajersko. Posebno okoli Hartberga so ropale, ubijale in žgale nekatere trume. Divjaki so odgnali ne le živino, ampak so vlekli seboj tudi ljudi, da bi od sorodnikov izsilili odkupnino. Meseca oktobra so zunaj Hartberga užgali več hiš, v mesto se pa vendar niso upali.

Druga precej velika truma Krucev, ki je Muro v Medjimurji prebrodila in se utaborila v Nedeljišči, je ropala kraj Drave po Medjimurji in središki okolici in se mudila precej časa tudi v Središči. Celó iznenada je prihrula meseca svečana l. 1704. iz Nedeljišča v Središče velika množina Krucev v večih in manjših tropah, ki so se večjidel na tratih utaborile, le nekateri oddelki so se na raznih krajih razstavili na stražo. Vseh je bilo več tisoč, pešcev in konjиков. Večinoma so imeli puške in sablje, nekateri pa tudi samo nataknjene kose in gnojne vile ali sekire in bate brez vsake vojaške oprave in vsakega reda. Zategadelj so nje v Središči imenovali sploh le „frajkore“ ali „frankore“ in pod tem imenom vé še tamošnje ljudstvo o njih marsikaj povedati. Središčani, čeravno so bili sovražnih napadov že precej vajeni, — vsaj so vojščaki, ki jih je ormožki graščak v Središče rubit pošiljal, razgrajali po trgu navadno prav po turškem, — teh ne-

pričakovanih divjih gostov vendar niso bili nikakor veseli. Ali kaj so hoteli? V strašnem pomoru l. 1681. in 1682. izgubili so najboljše moči in tudi teh, katerim je bleda smrt takrat prizanesla, bilo je zdaj nekaj v cesarsko armado uvrstjenih, nekateri, bolj bojazljivi, so pa denar in druge dragocenosti v naglici zakopali in odbežali v gornje kraje. Nekaj Središčanov si je z nekaterimi Ljutomerčani, Ormožani in Velikonedeljčani poiskalo varnega zavetja celó pod Pohorjem v starodavnih Rušah in je čakalo tamkaj mesec dni, dokler Kruci niso odišli. Tudi v Ptujci so se Kruce grozno bali. Komaj so slišali, da divjaki hrujejo proti Ormožu, bilo je vse mesto po koncu in mnogo mestjanov je pobegnilo v Maribor. Očetje minoriti so svojega na smrt bolnega gvardijana, Gašpara Dietl, v naglici dali iz samostana na „Hamre“ pri Najšpergu spraviti, kjer je še tisti dan 3. februvarja l. 1704. umrl. V Središči je bilo le malo tržanov doma, vse premalo postaviti se mnogobrojnim divjakom v bran. Upor bi tudi ne imel nikakoršnega uspeha, temuč bi Kruce le bolj razkačil. Od drugod zdatne pomoči pričakovati ni bilo in z ozirom na to, planiti nad divjake, bi bilo predrzno. Kazalo je toraj najbolje, zadržati se celó mirno. In ko so Kruci grozili, da bodo vse hiše užgali in ljudi pobili, če tržani ne bodo ž njimi vlekli, so Središčani se udali tudi tej sili, vsaj se je ponudila jim zdaj čez vse ugodna priložnost, zmaščevati se nad ormožkim graščakom, ki je toliko let delal jim vsakaterih neprilik in od katerega so morali prestati marsikaj britkega. Potegnili so toraj s Kruci.

Kakor Gašpar Adlešič, ki je bil takrat kaplan pri Veliikej nedelji in od l. 1708. — 1715. župnik v Središči, v svojem dnevniku trdi, šli so Kruci najprej nad središki farovž. Enako razbojnikom so prihruli z divjim kričem na Grabe ter so farovž od vseh strani obdali. Takratni župnik Jernej Benger, siv starček in črez vse blaga duša, moral jim je dati 300 korcev zrnja in 14 polovnjakov vina, kar so na središke trate v svoj tabor zapeljali. Po tem prvem razbojnem napadu je precejšnja truma teh divjakov planila z nekaterimi Središčani v velikem hrupu nad Ormož. Graščak Franc Anton Pete, katerega bi razdraženi Središčani zdaj menda kaj radi v pest dobili, jo je malo poprej srečno v Ptuj pobrisal. Divjaki so vdrli v graščino ter so vse poiskali in premetali, razgrajali kakor besni tudi po mestu in staknili

vsako hišo ter pobrali, kar se je dalo, in na zadnje so mesto in grad užgali. V nekaterih urah je strašen požar vkončal več hiš v mestu, tudi cerkvi, župnijska in frančiškanska, ¹⁾ ste bili po ognju precej poškodovani, ravno tako farovž. — Župnik Matija Žager je prišel ob vse premoženje ter si je komaj življenje otel. — Ni še mesto prav gorelo, že vihrajo divjaki proti Velikej nedelji, ne vedoč, da je ondi grad tistih križarskih vitezov, ki so na veliko noč l. 1199. njihove prednike potolkli, in da se zná tudi njim kaj enakega zgoditi. In res so pri Velikej nedelji kmalu zadeli na nepričakovan upor. Velikonedeljski kaplan Gašpar Adlešič se s pogumnimi Velikonedeljčani in nekaterimi ormoškimi meščani, ki so tje pribežali, postavi divjakom v bran ter se bojuje neprestrašeno, zares vitežko. Zastonj se prizadevajo Kruci hrib in grad v naskoku vzeti, vsi napadi so junaško odbiti in tolovajska druhal mora osramotena odlaziti.

Od Velike nedelje odpodeni Kruci so se potem srditi razkropili na vse strani ljutomerskih goric ter ropali, požigali in divjali, da je bilo strah in groza. Divjaki nataknejo in izpraznejo vse pivnice, ubogi Središčani pa z revno živino brluzgajo po ozkih in blatnih klancih ter prevažajo od Krucev naropano vino iz vinogradov na središke trate. V Kajžaru so ga naložili samo iz ene pivnice 11 štrtinjakov in na Kogu iz ene 23 polovnjakov. Sploh so Kruci v ljutomerskih goricah oropali in večjidel tudi užgali okoli 160 hramov, kleti in preš. Ko prihrujejo k sv. Miklavžu, najdejo cerkev zaprto, farovž pa celó prazen, kajti župnik se je zavolj večje varnosti preselil k podružnici žalostne Matere v Jeruzalemu. Kmalu vderejo v zaprto cerkev, poberejo, kar ima kako vrednost, razderejo in poškodujejo nekatere altarje, potem pa hrujejo proti Jeruzalemu. Ali v slovitem Babjem klancu, ki je l. 1664. spraval marsikaterega Turčina ob življenje, bila je nastavljena tudi tem divjakom pogibelna past. Niso na nje za grmovjem prežali, kakor svoje dni na Turke, junaške žene s kropom in debelim kamenjem, pač pa se je zopet hrabro držal vitez nemškega reda, Martin Stariha, župnik Miklavževski. Dokler so Kruci po okolici razbijali, ostal je on med svojimi farani. Le en sam dan je moral

¹⁾ Frančiškanska cerkev je stala blizo dr. Magdičeve hiše in je bila za dve tretjini večja od župnijske; postavljena v gotiškem slogu, zunaj in znotraj ozalšana, je bila krasno poslopje z dvema kapelama.

po službenih potih v Ptuj, pa hitro se je vrnil nazaj v Jeruzalem ter je ljudstvo svoje, tisti čas daleč razširjene župnije, tako srčno nagovarjal, da se je večina faranov njemu pridružila in se vsakaterim orožjem divjih sovražnikov v bran postavila. Marsikaj se je zabranilo, kar bi se bilo gotovo zgodilo, ko bi župnija ne imela župnika tako srčnega in neprestrašenega, ki si je po pravici zaslužil pridobljeno ime: „Victoriosus“, t. j. premagalec.

Nekaj po ljutomerskih goricah naropanih reči zapeljali so Kruci precej v Središče, druge pa so spravljali za nekaj časa samo v Šalovce, kder so imeli na občinskih tratih, kakor še ljudstvo zdaj poveđa, svoj „logar“. Na tako imenovanem Črncu se vidi še dandanašnji več nasipov, malim hribčekom podobnih, katere so baje Kruci si navozili, da so na njih počivali, ker je okoli precej močvirno. V Šalovcih shranjujejo še tudi nenavaden svečnik iz bronu, s katerim so si Kruci svetili in eno kladvo, ki so ga Kruci tam pozabili. Nekaj naropanega blagá pa so jim morali kmetje celo v Nedeljišče, v njihovo glavno taborišče, peljati. Ko so divjaki z obilnim plenom prišli nazaj v Središče, planili so z vso besnostjo zopet nad farovž. Dobro je storil stari gospod župnik, da se je divjakom še ob pravem času prek Drave v Petrijance odtegnil, kajti divja druhal, vsa razkačena, bi se lotila gotovo tudi njegovega življenja. Farovž so do čista oropali in užgali. Strašen požar je uničil še to, kar so brezbožneži pustili, in vpepelil tudi več drugih hiš po Grabah. Potem so vdrli še v župnijsko cerkev sv. Duha. Vse, kar je imelo kako vrednost, kelihe, ciborij, monštranco in druge dragocenosti, ki jih niso poprej poskrili, pobrali so, altarje podrli, sesekali in sežgali, v obropano cerkev pa postavili konje in napravili tako iz hiše božje konjski hlev.

Več tednov so Kruci še po ljutomerskih goricah in središkej okolici razsajali in doprinašali strašne grozovitosti ter napravili okoli in okoli grozno veliko škode. Tudi Središčanje so teh divjih gostov se že tako naveličali, da bi jim kaj radi pot prek meje pokazali. Ko so pa Kruci slutili, da se na skrivnem nekaj proti njim snuje, in da tudi v Središči niso več celó varni, sklenili so pred svojim odhodom še po Središči vse poklati in požgati. Že so si nekateri teh divjakov pred rotovžem brusili sablje, ko v bližnjeji kapeli ravno k sv. maši pozvoni. Bila je cvetna nedelja, in ker je bilo v župnijskeji cerkvi vse razdejavno, je kaplan Jurij Mikec, katerega

so tržani v svojo obrambo vzeli, da mu Kruci niso kaj žalega storili, božjo službo opravljal v kapeli. Precej Središčanov obojega spola in tudi nekaj drugih faranov, ki niso slutili, kaka nevarnost jim pretí, prišlo je k sv. maši. Na zadnje pride po ulici še neka mlada deklica, katero eden „Frankor“ sreča in jo nagovori: „Deklica! ne hodi zdaj k maši, zdaj ti bo vražja maša“. Bilo je namreč skleneno, med sv. mašo planiti nad ljudi v kapeli zbrane, je poklati in hiše vžgati, potem pa z vsem naropanim blagom oditi. Pa zadosti že grozovitosti. Bog je uslišal mile zdihljeje stiskanega ljudstva in prečrtal grozne naklepe divjakov. Ravno se Kruci pomikajo proti kapeli, da bi izvršili svoj peklenški namen, ko dojaše po velikej cesti Kruc s pismom tako naglo, da se mu je konj, komaj je na trgu postal, zvrnil in mrtev obležal; — in zdajci so pobrali Kruci nagloma svoj plen in dirjali proti „lipju“. Po ormožkej cesti pa je dodirjalo vse polno vojakov, ki so Kruce do Mure podili, jih mnogo ubili in jim odvzeli precej blagá, ki so ga na slov. Štajerskem naropali. Bili so to hrabri Hrvatje, katere sta ban general Balfy in Rabatta s Ptuja pripeljala. V zahvalo, da so bile središke hiše pred požarom srečno obvarovane, pristopili so skoraj vsi tržani k bratovščini sv. Florijana, ki je bila takrat vpeljana. — S časom vrnilo so se tudi oni, ki so pred divjaki v druge kraje pobegnili, zopet na svoj dom, ali marsikaterega so solze polile, ko je zagledal namesto snažne hiše okajeno pogorišče in videl hišo božjo onečasteno in razdejano. Trebalo je več let, da so se zacelile rane, ki so jih vsekali divjaki, in se je popravilo, kar je bilo razdejano.

Dve leti je imela potem Štajerska pred Kruci mir; kajti Karoly se je s svojimi trumami obrnil l. 1705. proti Avstrijskemu in ropal in žgal tam ter obiskal celo neko predmestje Dunajskega mesta. Rakoczy je pa sklical deželni zbor ter se dal za kneza in poglavarja proglasiti. Njegove trume bile so sicer na Martinovo l. 1705. pri Velikem Varadinu premagane in pobite, pa ne uničene ter so razgrajale toliko grozovitejše na Avstrijskem in l. 1706. tudi na Štajerskem. Zadnji dan sušca istega leta se namreč Kruci zgoraj Radgone pri Nemški sv. Ani in Kleku v dveh oddelkih vsipljejo na Štajersko ter vihrajo nad Straden. Njihov divji krič, zdihovanje in plakanje ubogih ljudi razlegalo se je po celej okolici. Kar je le moglo odbežati, pobegnilo je v hoste in na bregove. Kaj mило so se stradenski zvonovi oglasili in klicali verno

ljudstvo na pomoč. In zares, prišlo jih je precejšnje število. Ž njimi se dekan Matija Marko hrabro Krucem v bran postavi ter je srečno odpodi. Potem še plane s precejšnjo trumo pogumnih možakov nek školnik nad nje ter prežene divjake prek meje na Ogersko. Toda koder so hodili, povsodi se je dim požganih hiš kvišku vzdigoval. Da bi ta divja druhal, ki je l. 1707. imela zopet 70.000 oboroženih mož, ne vdrla zopet prek meje na Štajersko, postavili so, posebno kraj Mure, močno stražo. Toda Kruci so l. 1708. pri vsem tem vendarle zopet na Štajersko prišli. Grozovito so ropali in razsajali okoli Friedberga, v Dekanovcih in drugih tamošnjih krajih. Tudi v Ljutomerske kraje so še prihrule nekatere trume ter divjale okoli Male nedelje in v Tomaževskeji župniji. Tem se je ormožki graščak Franc Anton Pete z nekaterimi vojaki in precejšnjo trumo kmetov osebno v bran postavil, pa bil je premagan, njegovi vojaki pa večjidel ubiti. Brez dvoma bi enaka osoda bila zadela tudi njega, ko bi ne bil srečno v vinograde odbežal, in bi mu ne bili njegovi ondotni podložni ubranili in oteli življenja. V zahvalo za to je pred svojo smrtjo l. 1710. sporočil precej denarja, naj bi se v ondotnih krajih postavila cerkev sv. Tomaža, kar se je po prizadevanji križnikov, vključno nekaterim nepričakovanim oviram, l. 1717. tudi zgodilo.

Ko je vsled Evgenove sijajne zmage pri Malpaquetu dné 11. septembra l. 1709. zvezda vojne sreče Francozom, glavnim pomočnikom Krucev, zatonila, spoznal je tudi Rakoczy za dobro in potrebno, pogoditi se s cesarjem. Pa med tem, ko se je on pogajal, prirazbójale so meseca septembra l. 1710. njegove trume pod vodstvom grozovitega Adama Paloka zopet na Štajersko, — zdaj, hvala Bogu, zadnjikrat. Ropale in žgale so okoli Tirnave in Halbenrajna, pobile več kmetov na polji in odgnale seboj veliko konj in nekaj ljudi. Prebivalci bi se divjakom bili kaj radi v bran postavili, pa niso orožja imeli. Rakoczy je na to na Poljsko pobegnil, Karoly, njegov zaveznik, pa se je dné 30. aprila l. 1711. s svojimi trumami na Malenyski planjavi slovesno odpovedal vstaji in cesarju zvestobo prisegel. Puntarji so se mirno razšli in ogerskih vstaj in napadov na slov. Štajerskem je bil konec.

Znamenito bi bilo še to, da so Kruci imeli tudi lasten denar. L. 1840. so izkopali v farovžkih goricah pri Malej nedelji enega z letno številko 1706., kar nam kaže, da so Kruci ondi hodili še po l. 1706. En tak denar z letno številko 1704 so pa v Ljutomeru

našli. V prijetnej in rodovitnej ščavniškej dolini zaostalo je takrat več Krucev. Nekateri teh, ki so se okoli sv. Jurija naselili, bili so baje celó plemenitaškega rodú. Kdo še ni slišal o Krucih — Ferencih in Košarih? Posebno prvi so si pred več leti veliko prizadejali dokazati, da so Ferenci plemenitaši ogerski — „nobiles de Boržos“.

Ne dá se nikakor tajiti, kajti zgodovinsko je dokazano, da so nekateri Središčani s Kruci bili ne le v Ormoži, ampak tudi v ljutomerskih goricah ter se udeležili marsikaterih ropov. Tega ne potrdi v svojem dnevniku le Gašpar Adlešič, ki je bil tačas pri Velikej nedelji za kaplana ter je nekatera leta pozneje prišel za župnika v Središče, ampak isto pričujejo tudi drugi verjetni pisatelji — in priznavajo v več pismih celó takratni tržani sami. Zapleteni namreč zavolj svoje udeležbe s Kruci v razne sitne tožbe, v svojih zagovorih nikdar ne tajijo, da so s Kruci držali, pač pa v vsakem pismu določno trdijo, da tega niso prostovoljno storili, ampak le prisiljeni, ter opirajé se na občni zakonik in na druge takrat veljavne postavne določbe dokazujejo, da za to, kar so od Krucev prisiljeni storili, ne morejo biti odgovorni, tem manje pa kazni vredni.¹⁾

Jožef I. (1705 — 1711) in Karol VI. (1711 — 1740).

Po kratkej vladi Jožefa I. sledil mu je leta 1711. njegov mlajši brat Karol VI. Španska in poljska vojska o podedovalnej pravici ter dve vojski s Turkom ste stali obilo denarja in ljudi.

V njegovej dobi sta bila tudi dva upora štajerskih kmetov²⁾, — tako poroča Hirsch — ki so se pritoževali zavoljo prevelikih davkov in zavoljo divjačine, katerej se je na škodo kmetov preveč prizanašalo.

L. 1717. je z Ivanom Kristijem zamrla mogočna in bogata plemenita rodovina Eggenbergerjev, ki so bili rodom Štajerci (doma iz Radgone); ti so se bili s svojo delavnostjo in po sreči povzdignili iz prostega meščanskega stanú v bogati knežji stan.

¹⁾ Dotična pisma glej „Slov. Gosp.“ l. 1880., šte. 11. in 12.

²⁾ Obširnega poročila o teh uporih vendar nismo mogli niti v jednej knjigi najti, dasiravno smo jih veliko na razpolaganje imeli. Nemški pisatelji, kateri omenjajo teh uporov, mislijo tà skoro gotovo na Kruce, s katerimi so se bili tudi središki kmetje združili.

Po smrti tega poslednjega Eggenbergerja je podedoval cesar njih kneževino Gradiško, a grof Leopold Herberstein njih domovinski grad Eggenberg, Gornjo Radgono in še druga posestva na Štajerskem. S Karolom VI. je zamrl moški rod habsburške dinastije. Zato je vsled pragmatične sankcije zdaj sledila cesarica Marija Terezija. Karol VI. je storil dosta za kulturo štajerske dežele; sežidal je cesto čez Semerink, uredil Savo za plovenje, stavil ceste itd. Blizo Trbovelj so bile velike skale v Savi, katere je bilo treba odpraviti in napraviti nekak kanal sredi Savine struge.

O tem piše v Loški kroniki častiti gospod Ripšl: „1729 so cesar Karol VI. preskrbeli, da se je začelo mnogovrstno blago po Savi voziti; vlačili so od začetka ljudje polne ladije z vinom in žitom gori do Zaloga pri Ljubljani in so si s tem toliko zaslužili, da so nekateri obogateli. V hudih letih 1814., 1815., 1816. in 1817. pa, ko so ljudje strašno stradali in gladu pomirali, so bili za tako vlačenje preslabi, zatoraj so začeli živino vpregati. Za eno polno ladijo je bilo treba po 16 parov volov ali 12 parov konj. Brodniki (ladjarski hlapci) so pri tej vožnji navzgor tako vpili in kleli — (ljudje so rekli: „Brodniki svoj roženkranc molijo“) — da se je pol ure daleč slišalo. Pripoveduje se tudi, da je sv. Katarina svojo cerkvico, katera zdaj v Radečki župniji v Jelovem visoko nad Savo stoji, sama v eni noči prenesla, ko ni hotela poslušati strašnega preklinovanja. Pravijo, da je stala ondi, kjer je zdaj visok križ — blizo Becovega posestva. — Karol VI. je pospeševal sadenje koruze, katero je desetine oprostil, in sadenje krompirja; prepovedal skodelske strehe itd.“

Cesarica Marija Terezija. (L. 1740. — 1780.)

Mlada vladarica je morala hudo vojskovati se za svojo pravico prestolnega podedovanja; leta 1740. — 1763. so bili silno viharna za-njo, vendar so v obče ona in njene pravične terjatve zmagale. Štajerski regimenti: grof Königseck, Hessen-Kassel in grof Daun so se z veseljem bojevali za ljubljeno cesarico. Še le po dokončanih vojskah, ko je vladal mir v državi, je mogla ona skrbeti za svoje dežele. Štajerskej je vso svojo ljubezen izkazovala, zato pa zasluži po pravici ime deželne matere. Ko je bila navzočna v Gradcu s svojim soprogom Francem I. in s svojim sinom Jožefom, sklenila je bila Štajersko deželo posebno odlikovati. Okinčala je bila štajerski vojvodski klobuk z osmimi krasnimi biseri.

Pregled raznih notranjih razmer od l. 1590. — 1780. (od Ferdinanda II. do Jožefa II.).

Pod Ferdinandom II. se je bila štajerska dežela stalno združila z Avstrijsko, Češko in Ogersko. Beč je pa tudi postal za vse dežele prestolno in glavno mesto, kamor so se najvišje gospodske preselile. V Gradci je ostala samo deželna vlada, ki je imela v različnih časih različna imena.

Prejšnja moč deželnih stanov je pa s tem tudi vedno bolj in bolj slabela. Za Karola VI. se pa tudi poklanjanje deželnih stanov ni več vršilo, bilo je to itak le sama ceremonija. Po malem so začeli deželni knezi in njih vlade skrbeti za duševni in gmotni blagor podložnikov. Določili so, koliko robote je kmet graščakom dolžan delati, pa tudi so jo, kjer je bilo mogoče, zmanjšali. Karol VI. je bil izdal nov red o desetini; odpustil je bil davek od koruze, katero so začeli zlasti slovensko-štajerski kmetje potem bolje gleštati. Njegova hči Marija Terezija je bila število praznikov skrčila, davke uravnala in kmetijsko društvo osnovala. Tudi sodstvo je ta blaga cesarica izboljšala, zlasti s tem, da je odpravila natvezo, t. j. mučilno sodnijsko preiskovanje (torturo). Tako mučilno orodje je bila n. pr. sramotilna krinka (kapa) za brbljave žene. Na tej krinki je bilo pritrjeno železce, ki se je dejalo v usta, da se je govor zabranil. Z zavijakom palčnjakom se je palec zavil tistim, ki so kakošno dejanje pred sodbo tajili. Pospeševala je obrtnijo in blagostanje meščanov, izdala postavo za varstvo gozdov, napravila tovarne in zlasti železnemu obrtu vso pozornost izkazovala. Za popseh kupčije sezidal je bil že Karol VI. novo cesto čez Semerink, in Marija Terezija je še pošto (prve pošte so bile na Štajerskem vpeljane menda l. 1641.) izdatno izboljšala. Tudi umetnosti so se v teh časih gojiti začele.

Dokaz temu so razne lepe malarije v glavnem mestu in drugod iz te dobe, ki so se še do denšnjega dné ohranile. Prvi zemljevid štajerske dežele je risal Tirolec Matevž Vischer (1675), v baker ga je pa vrezal Trost (1678). Marija Terezija ima tudi za razširjevanje znanstva velike zasluge. Podpirala je, pohvaljevala in odlikovala učenjake. Svobodomiselnih knjig ni zatirala, ampak knjigotrštvo celó povzdignila. V tej dobi se je osnovala na graškem vseučilišču tudi juridiška fakulteta. Marija Terezija je bila sezidala v Gradci zvezdarno, in v njenem času se je bila napravila tū lepa vseučiliščina knjižničina dvorana.

Na polji štajerske zgodovine je bil začel ledino orati borovski (Vorau) korar Aquilinius Julius Cäsar; njega imenujemo očeta štajerske zgodovine, katere skupni pregled je nam on prvi podal. Tudi Erazem Fröhlich ima za štajersko zgodovino zasluge.

Za jezikoslovstvo, zlasti za nemški jezik, je veliko storil štajerski Slovenec Popovič. (Obsirnejše o njem in o drugih štajerskih pisateljih v slovenskej zgodovini gosp. profesorja Macuna.) ¹⁾

¹⁾ Za zgodovino slov. Štajera ima veliko zaslug tudi Sim. Povoden, bivši beneficiat v Ptuj, katerega zgodovinski spisi (30 zvezkov) se nahajajo v rokopisu v deželnem arhivu v Gradci.

Jožef II. (1780 — 1790.)

Marija Terezija je bila vzela sicer svojega sina Jožefa II. za sovladarja, vendar je poslednji še le po smrti svoje matere prišel na dan z lastnimi premembami in preuredbami. Prvi njegov ukaz je bil, da je dal tudi drugim veroizpovedanjem (protestantom, reformirancem in pravoslavnim) večjo svobodo, dasiravno je katoliško vero za državno vero proglasil. Vsled te naredbe nastalo je po Štajerskem, zlasti po zgornjem delu, zopet nekaj luteranskih cerkvá. Odpravil je 31 samostanov; na slovenskem Štajeru te-le: l. 1782. kartuzijane v Zajckloštru, celestinke v Mariboru in dominikanke v Marenbergu in Studenicah; l. 1785. avgustince na Muti, kapucine v Mariboru in Ptuji in minorite v Slov. Bistrici; l. 1786. dominikane v Ptuji in Pavlince v Ulimji; l. 1787. dominikane v Novem kloštru pri Polzeli in frančiškane v Ormoži in l. 1788. kapucine v Cmureku. Tudi 31 bratovščin je bilo razpuščenih, kajti bilo jih je po vsej deželi 476.

Od razpuščenih samostanov premoženje, katero je bilo precej veliko, vporabilo se je za ustanovitev šolskih in siromaških zalog, katere je ta ljudomili vladar ustanoviti ukazal.

Razpustil pa Jožef II. takih samostanov ni, kateri so se pečali s šolstvom, ali ki so bili za božjo službo ali za postrežbo bolnikov potrebni. Nepotrebne podružnice so se odpravile, iz potrebnih pa župnije ustanovile, kajti jako veliko župnij, kuracij in lokalij se je ustanovilo po tem, ko je bil cesar Jožef II. več samostanov zatrl. Iz razpuščenih samostanov so morali duhovni na nove župnije iti.

Z dovoljenjem solnograškega nadškofa prestavil se je sedež sekavskega škofa iz Sekava v Gradec, kjer se mu je dvorna cerkev kot katedralna cerkev izročila. Iz nekdanjega jezuitarskega poslopja napravil je glavno duhovensko semenišče za vse notranje-avstrijske dežele. — Cesar Jožef II. je posebno za svoje podložnike kmečkega stanú skrbel. Grofom je precej oblasti nasproti podložnikom odbil. Oni niso smeli ž njimi več tako delati, kakor bi se jim zljubilo. Okrožnim gospôskam je naročil, naj zaslišijo tožbe podložnikov zoper graščine in naj jih branijo. Ker je Jožef II. v marsičem prostemu ljudstvu zljajšal bremena, zato je pri njem nepozabljen. Gledé lastninstva zemljišč je Jožef II. izdal naredbo, da zemljišče

ni več nazaj prišlo gruntnemu gospodu, t. j. grofu. Pri tem je ostalo tudi v bodočih časih. Cesar Jožef II. je dal tudi vse grunte zmeriti, da bi se davek le po njih velikosti plačeval. Po njegovem ukazu bi bil samo dvojni davek, cesarski ali deželski in davek gruntnemu gospodu. Toda po tem se ni ravnalo; kajti po cesarjevi smrti so vse to ovrgli. Leta 1781. je Jožef II. odpravil robstvo in l. 1783. deloma tlako, ki se je odkupila z denarjem, živežem i. t. d.

Za šolstvo bi bil imel cesar Jožef II. tudi na slovenskem Štajeru velike zasluge, ako ne bi bil zaukazal, da mora biti nemški jezik učni jezik povsodi, kjer koli je le mogoče.

Da so po tem takem vse šole, ki so se osnovala, nemške bile, tega mi ni treba praviti. Najprvo je bil cesar Jožef II. graško latinsko vseučilišče ponemčil. Gledé ljudskih šol je bil ukazal, da se mora vsaj ena osnovati povsodi, kjer je v okrogu pol ure 90—100 za šolo ugodnih otrok, katerim je bila dolžnost od 6.—12. leta v šolo hoditi. Duhovnikom je bilo ukazano, v letu vsaj enkrat ljudstvu šolo toplo priporočevati in jo sploh pospeševati. Sicer so se pa c. kr. gospodske v dobi Jožefa II. kaj zelo vtikale v čisto cerkvene zadeve, kar je duhovenstvo zelo razkačilo.

Leopold II. (1790 — 1792.)

Po smrti Jožefa II., ki je brez otrok umrl, sledil mu je njegov najstarejši brat Leopold II. Miroljubni monarh je potolažil vse one stanove, kateri so bili po naredbah njegovega brata vznemirjeni, s tem, da je vse preklical.¹⁾

Jožef II. je bil dal štajerski vojvodski klobuk na Dunaj prenesti, a Leopold poslal ga je nazaj v Gradec, kar je bilo Štajerce posebno razveselilo. V l. 1792. je bilo posebno znamenito to, da se je v Gradci čez 200 let zopet opravljala protestantovska božja služba. Ko se je Leopold II. ravno pripravljal na vojsko zoper francosko revolucijo, je umrl.

Franc II. (1792 — 1835.)

Leopolda II. sin Franc (II. kot nemški cesar, kot avstrijski cesar Franc I.), je prevzel vlado še le 24 let star, v dobi, katera je bila tudi za Štajersko osodepolna.

¹⁾ L. 1790. so kmetje rogovilili v Loki, Planini, Zagorju, Sevnici. Začelo se je bilo to rogoviljenje na Dolenjskem, kjer so se vpri nekateri kmetje najprvo graščaku na Turnu pri Krškem in mu ne hoteli v tlako hoditi. Na Planini so morali vojaki na razgrajajoče kmete streljati.

L. 1797. so pridrli Francozi pod vodstvom Napoleona Bonaparteja v našo deželo, katera ni 89 let nobenega sovražnika videla, in obsedli Gradec. Napoleon se kar prikaže s svojimi generali v dvorani deželne hiše, kjer je bila zbrana deželna komisija, ki je deželo za časa vojske vladala. Terjal je od tih zbranih vladnih mož, naj njemu prisežejo zvestobo. Na to vstane sekavski škof, grof Jožef Arco, govoreč z vso odločnostjo: „Mi smo cesarju zvestobo in pokorščino prisegli, tej tujej republiki pa tega ne bomo storili“. In iz vseh ust navzočnih ponavljale so se iste besede. Napoleon se je jezil in pretil, z golim mečem po mizi udrihal, a kljubu temu ni dosegel svojega namena. — Kmalu potem se je bil v Ljubnem mir sklenil, kar je deželo kmalu Francozov osvobodilo.

L. 1805. ¹⁾ so pridrli zopet Francozi v deželo in se v glavnem mestu 7 tednov mudili; na dan so stali 12.000 gld. in deželo za 6 milijonov gld. izmolzli.

L. 1809. so bili Francozi z nova v deželi. Ker je Avstrija takrat vsled obilnih vojsk s Francozom že itak iz vseh ran krvavela, ni mogla za naše glavno mesto dovolj skrbeti. Gradec je bil hitro v francoskih rokah, le gradú niso mogli dobiti v svojo last, ker ga je major Hacker neizmerno hrabro branil z malo peščico štajerskih deželnih brambovcev. Vsled neugodnega pomirja, ki je bil v Znojmu sklenen, moral se je pa tudi grad Francozom izročiti. Ti so potem tabore dali podreti. Razen velikih žrtev je morala štajerska dežela še 18 milijonov goldinarjev vojnih stroškov plačati.

Kako zvesti so bili Štajerci, zlasti Gradčani, razvidi se iz tega, da so tudi takrat, ko so Francozi grad bombardirali, ko so kanoni tako pokali, da se je v enej uri nad 90 pokov slišalo — praznovali cesarski god z veliko razsvetljava mesta. Franc II. pa je tudi zaslužil, da so ga podložniki ljubili. Bil je zeló prijazen vladar, čegar domače življenje je bilo v vsakem obziru izgledno. Skrbel je pa tudi za blagor svojih podložnikov.

Izdal je „državljanski zakonik“, ustanovil „občno dobrodelno društvo“ in skrbel za šolstvo. Graškej univerzi, katero je bil Jožef II. v licej izpremenil, podelil je zopet svoj prejšnji značaj. Za uravnavo ljudskega šolstva je bil izdal l. 1805. tako zvano „politiško šolsko ustavo“, katera je več nego 60 let kot postava tudi na Štajerskem veljala. Leta 1808. je štela štajerska dežela s

¹⁾ Tudi l. 1800. so bili Francozi kratek čas na Štajerskem.

spodnjo Koroško vred: 9 glavnih in 431 trivijalnih šol. Čez 20 leti, namreč 1828, pa nahajamo na Štajerskem (brez spodnje Koroške) 7 glavnih, 611 trivijalnih, 11 dekliških šol in 927 učiteljskih moči, ter 64.347 šolskih otrok.

Nadvojvoda Ivan.¹⁾

Komu pri nas ni znano to imé? Kateri Štajerec bi se ne spominjal tega moža? On ostane v hvaležnem spominu vseh stanovalcev naše dežele.

Nadvojvoda Ivan je bil eden zadnjih otrok Leopolda Habsburškega, ko je bil ta še veliki vojvoda Toskanski. Rojen 20. jan. 1782., prišel je že kot osemletni deček iz Laškega na Avstrijsko, kjer je postal njegov oče po smrti cesarja Jožefa II. kralj in cesar. Še le 19 let star je Ivan zapovedoval v velikih francoskih vojskah od l. 1800. — 1801., imel v poznejših letih francoskih vojsk težka opravila pri deželnej brambi, in v najhujšej vojski l. 1809. mu je bilo važno zapovedovanje armade izročeno. To je bilo v onem času, ko je štajerska dežela že tretjikrat Francoze v deželi imela, ko je bil Gradec z gradom vred od njih obseden, ko ga je major Hacker čudovito dobro branil, kar so celó sovražniki hvalno priznali. Ravno v tem letu je prišel nadvojvoda Ivan na Štajersko, in ta dežela se mu je tako prikupila, da je najrajše tù bival in se kmalu domačina čutil. — Vedno pač ni tù bivati mogel; kajti tako visok gospod je imel tudi drugod razna in težka opravila; leta 1848. bil je celó nemški državni oskrbnik; pa vsikdar se je rad vrnil na Štajersko. Tukaj mu je bilo najbolj všeč, in Štajerci so imeli veliko zaupanje v nadvojvodo, ki je večkrat v priprosti obleki potoval čez hribe in doline, z vsakim je rad govoril, po vsem popraševal in vselej rad pomagal, kedar je šlo za korist in čast Štajerske.

Pol stoletja, celih petdeset let je skoro ves čas na Štajerskem bival in dolgo dolgo bi morali pripovedovati, da vse njegove zasluge za štajersko deželo naštejemo. Že leta 1811. je ustanovil v Gradcu znanstven zavod z velikimi zbirkami, ki se po njem „Joanneum“ imenuje (slovensko bi se reklo Ivanišče); osem let pozneje bralno društvo; kmalu potem štajerski časnik, po katerem so Štajerci svojo deželo vedno bolj spoznavati mogli; na dalje historično (zgodovino

¹⁾ Največ po knjižici: „Pripovedi iz zgodovine Štajerske“.

vinsko) društvo za Notranje - Avstrijsko, iz katerega se je razvilo štajersko zgodovinsko društvo za gojenje domače zgodovine. Tudi pri deželnej realki v Gradci je nadvojvoda Ivan storil začetek.

Toda visoki gospod ni bil samo za razširjanje znanstva v glavnem mestu vnet — skrbel je marveč za blagostanje cele štajerske dežele. Kmetijska družba, ki je kmalu 2000 družabnikov štela, in se po vsej deželi razširila, je njegovo delo; v življenje je zbudil tudi vrtnarsko, svilorejsko, gozdarsko, obrtnijsko društvo in obrtnijske razstave. Tudi „notranje-avstrijsko zavarovalno društvo“ proti ognju se ima za svoj obstanek njemu zahvaliti, bil je tudi velik podpornik štajerske hranilnice. Tudi obrtnijo z železom, ki je glavni zaslužek na zgornjem Štajerskem, je posebno pospeševal. In kdor se na Štajerskem po železnicah vozi, naj se spominja nadvojvode Ivana, ki si je mnogo trudil, da je južna železnica skozi našo deželo napeljana. Po svojih posestvih je bil izgleden kmetovalec, v svojih fužinah podvzeten obrtnik in v svojih vinogradih izgled vinorejcem. Najrajše pa je bival na svojem dvoru (Brandhof) na zgornjem Štajerskem, od koder je s puško na ramah posebno rad hodil lovit divjih koz. Bil je torej duša pri vseh početjih v svojej deželi do smrti svoje, ki ga je še prehitro v njegovem gradu v Gradci 11. maja 1859 doletela.

In ker je bil ves čas štajerski deželi udan, ker je njene gore in doline tako dobro poznaval, kakor malo kdo, ker si je Štajerko za soprogo izbral, ker je najrajše na Štajerskem bival in deloval in kar le mogel za svoje Štajerce storil — zato ga oni tudi po njegovej smrti čislajo in pristrčno ljubijo in se bodo še vedno hvaležno spominjali svojega nadvojvode Ivana. — Tako opisuje dr. Kroner tega slavnega člana Habsburške hiše. Temu še dodamo, da je bil nadvojvoda Ivan tudi Slovincem in slovenskemu jeziku pravičen. On se je zanimal za slovenske národne pesmi, katere je v letih 1838. — 1840. nabiral Stanko Vraz. Morale so se mu na nemško predstavljati, da jih je dobro umel. On je pripomogel, da je kranjska kmetijska družba dobila l. 1843. dovoljenje za izdavanje „Novic“, kar je silno važen dogodek v najnovejšej zgodovini Slovencev ¹⁾. Vrlega urednika „Novic“, našega

¹⁾ L. 1848. je deputacija slovenskih rodoljubov pod vodstvom Bleiweisovim prosila po nadvojvodi Ivanu za enakopravnost in skupno vladanje Slovencev (Slovenijo). Nadvojvoda je verno poslušal in pritrjeval ter po očetovsko skrbljivo pral: „Ali bo narod po Štajerskem, Koroškem itd. s tem zadovoljen?“

očeta dr. Bleiweisa so — tako pripoveduje prof. Levec v njegovem životopisu — počrtnili l. 1849. novomeški nemškutarji v posebnem pismu do nadvojvode Ivana, da za — Ruse dela. Blagi nadvojvoda pa ni bil teh misli. Kmalu potem pride v Ljubljano, kjer je Bleiweisovim klevetnikom s tem jezike zavezal, da je pri obedu, kazoč na dr. Bleiweisa, slovesno napil tistim možém, ki pospešujejo omiko in blagost kranjske dežele, rekoč: „Dolžnost je vsacega človeka, da svojo domovino ljubi in národni jezik spoštuje“.

Ferdinand I. (Dobrotljivi) (1835 — 1848).

Leta 1835. je sledil Francu I. Ferdinand I., katerega zgodovina zavoljo njegove milobe po pravici „Dobrotljivega“ imenuje.

Pod njegovo vlado se je otvorila železnica od Mürzzuschlaga do Celja, in potem se je zidanje južne železnice še nadaljevalo proti Ljubljani.

Več znanstvenih in dobrodelnih društev se je začelo snovati. Nastalo je zgodovinsko društvo, sviloprejsko, vrtnarsko in obrtnijsko društvo. Cesar Ferdinand je skrbel tudi za kmetski stan, kajti l. 1848. ga je rešil robote in desetine, o čemur bode v kratkem še govor.

Leto 1848.

V tem nemirnem letu je po celej Avstriji več ali manj vrelo. Čudno je vrelo l. 1848. tudi po malem Štajeru. Beseda „svoboda“ je kaj čudno zašumela po ušesih meščanov in kmetov. Nekateri so to besedo si razlagali vse preveč v dobrem pomenu; mislili so v resnici, da bode v vsakem obziru svoboda, tudi v plačevanji desetine, davkov itd. Mislili so, da bodo le prostovoljno dajali duhovnikom in učiteljem, kar jim gré. Zato pa je bil marsikateri duhovnik in učitelj prikrajšan, in nekateri učitelji so rajše službo zapustili, kakor da bi za tako beraško plačilo služili. Nekateri lahkoživci so tudi začeli zapravljati v prevelikej meri in čez mero piti, češ zdaj bodo itak zlati časi nastopili. Drugi so zopet šuntali ljudi, da naj ničesar več gospodskam ne plačujejo. Dočim so kmetje samo okorno politizirali, začeli so se meščani na pol v vojaške obleke oblačiti in se igrati kot národne garde — kar je bilo večkrat prav smešno videti.

Drugi so bili pa celó predrzni. V Laškem trgu so kmetje pri volitvi v frankfurtarski parlament nadlegovali tako okrajnega komisarja, da je moral pred njimi ubežati. Od župnika so zahtevali podpis, da se odpové desetini, kar jim je tudi storil. Na to so šli kmetje, njim na čelu laški tržan, celó v Beč, prazno slamo mlatit. — V Beči je pa v tem letu hudo vrelo in Madjari so se bili z orožjem v roci uprli našemu cesarju.

Nemirne Dunajčane je moral Jelačić v strahu imeti. Madjari so začeli takrat proti hrvatsko-slovenskeji meji tiščati, zasedli prekmurski okraj, Medjimurje, in tukaj je madjarskih ustajnikov general Perczel zbral do 5000 mož vojaštva. Trdil je sicer: Štajerska se nima ničesar bati, pa to je bilo težko verjeti; zato je general Nugent med Ptujem in Ormožem zbral, kakor se je trdilo, nad 10.000 cesarskih vojakov, in vse vesnice med tema mestoma bile so prenapolnjene z vojaki; kmeti so imeli do 20 mož v stanovanji. Tako je minol čas do 3. novembra 1848. Perczel nove prednje straže krožile so tik slovenske meje, male pol ure niže Središča.¹⁾ Nugent pa je imel svoje razpostavljene od Ptuja do ene ure niže Ormoža, menda do Obrežja. Dne 8. novembra se vzdigne Perczel jako rano in prekorači mejo s svojim krdelom. Že ob 4. uri pri trdej temi in deževnem vremenu se tiho pomika naprej skozi Središče, Grabe, Obrež; pride pod Holm, samo pol ure niže Ormoža. Pa v glavnem Nugentovem stanu pri Velikej nedelji niso slutili nobene nevarnosti. Kako je bilo mogoče tako prestriči naše prednje straže, še dandenašnji ni dognano. Nekateri so trdili, da se je našel ovaduh, kateri je enemu krdelu Perczelovih za Središčem skozi Hraščico — šuma se vleče nepretrgano od Medjimurja do blizo Holma, — kazal pot in to krdelo je našim prednjim stražam prestriglo pot; in Perczel je stal že pred Ormožem, ko je do Velike nedelje dospel glas, da je sovražnik tako blizo (dobre pol ure od glavnega stana). V Ormoži ni bilo toliko vojaštva, da bi zamoglo mesto dalje časa braniti. Nekoliko vojakov se je utaborilo v šoli. Videl sem nekoliko dni pozneje — piše č. g. Meško v „Slovenskem Gospodarju“ — to splotje zunaj in znotraj od krogelj napikano, kakor da bi bila debela toča močno klestila. Ali premagani prišli so z mestom vred Madjarom v roke.

¹⁾ Središčanom je pisal general Perczel pismo, da bi si jih pridobil.

Na severno večernej strani tik Ormoža vije se po prijaznej, tukaj jako ozkej dolini potok Lešnica. Na hribu (unkraj Hajndla), čez katerega državna cesta k Velikej nedelji in dalje v Ptuj drži, se naglo zbira Nugentovo vojaštvo. Pa tudi Madjari so imeli svoje kanone in jih navrli proti Hajndlnu. Od vsake strani sedaj gromi topov strel, da se na več ur daleč po Halozah in Slovenskih goricah grozno razlega. Stanovniki celega okraja vsi prestrašeni večjidel bežijo; deca in žene jočejo, nekateri ženejo živino pred seboj, da bi tako rešili saj nekaj grabljivim rokam divje druhali. Na srečo ta prva, tako naglo in nepričakovano došla strahota ni dolgo trpela; za nekoliko ur so Madjari odnesli pete in se zopet vrnili, od koder so prišli.

Svojo pot na slovenskej zemlji, komaj tri ure daleč, zaznamovali so s svojo krutostjo in pokazali, da še stara madjarska divjost v njih srcih tli. Odnegli so namreč, kar se je dalo, pojeli in spili ljudem, vse brez plače, kolikor je nesti mogel trebuh. Kar je ostalo, to so grde babure in različna ciganska druhal, ki je temu vojaštvu bila vedno za petami, pobrala in poropala.

Če tudi je veliko nepotrebnege šuma in ropota l. 1848. bilo, če tudi se je veliko nespametnega zgodilo, čeravno so bili Ogrji še le s pomočjo Rusov ukroteni — vendar je imelo to leto za vse avstrijske državljane dobre nasledke. O tem piše „Slov. Gospodar“ tako-le: „Vsak pravični ocenitelj zgodovinskih prikazni mora priznati, da se je l. 1848. veliko slabega za vselej odpravilo, in k temu prištevamo tudi odpravo podložništva pri kmetih. Dné 7. septembra 1848 je cesar Ferdinand I. „Mili“ podpisal najvišji patent, v katerem je bilo podložništvo s tlako, raboto, desetino in davščinami vred za vselej odpravljeno, slovenski kmet za avstrijskega državljana, z volilno pravico previdenega, proglašen. Mahoma bila je 1000letna veriga strašnega podložništva prekrhnjena; zadnje okove, ki so kmeta nemškej graškej gospôdi priklenjevale, za vselej zdobljene. Po 1000letnej temi zasije tudi slovenskemu kmetu ljubeznjivo solnce zlate svobode. Zemlja, katero je obdeloval, postala je njegova last, on sam z zarodom svoboden državljan.

Vendar cesar je tudi graščakom, prejšnjim lastnikom zemlje, dal nekaj veljati in je v istem patentu od 7. septembra 1848 ukazal, da se jim ima primerna odškodnina plačati. V to svrho bila je na Dunaji osnovana posebna komisija, s podkomisijami po

deželah. Te komisije so morale vrednost prejšnjih desetin in davščin itd. uceniti, kmetom pa uplačevanje posebne rešitve naložiti. Glavne točke pa, katere se je morala držati, bile so: $\frac{1}{3}$ zgubijo graščaki, $\frac{1}{3}$ vzame država na-se, $\frac{1}{3}$ vplačajo kmetje sami. Za Štajersko je komisija delo dovršila še le v nekaterih letih takó, da je precej nereda zapustila. Kmetje so sicer svoj delež vplačali, a državin delež moral je naposled prevzeti deželni zbor štajerski. In tukaj še sedaj ni konec plačilu. Vsako leto se vzame v to svrho več kakor $\frac{1}{2}$ milijona goldinarjev in konec bo storjen l. 1896. Do tiste dobe bodemo vplačanih imeli okoli 22 milijonov goldinarjev kot žrtvo za gruntno rešitev od strani dežele štajerske.^a

Cesar Franc Jožef I.

Revolucionarne pojave l. 1848., o katerih pa ni bilo na Štajerskem toliko čuti kakor drugod, napotile so bile Ferdinanda I., da je 2. decembra l. 1848. vladarstvo izročil svojemu stričniku, našemu sedanjemu presvitlemu cesarju Francu Jožefu I.

Vojske l. 1859. in 1866. so bile hud udarec za naše cesarstvo, v raznih bitkih je tekla tudi Štajercev kri. Razveselivni ste bili zmagi pri Custozzi in Visu. V bitki pri Visu se je odlikoval štajerski rojak, namreč Viljelm Tegetthof, rodom Mariborčan, ki je laško ladijevje potolkel, in pri okupiranji Bosne l. 1878. vojskovodji Filipovič in Jovanovič.

V diplomi od 20. oktobra 1860 se je cesar Franc Jožef odpovedal samovladarstvu in Avstriji dal deželnih in državnih zborov, v katerih bi tudi izvoljeni poslanci vsakega národa, dežele in stanú imeli pravico govoriti in sklepati o novih postavah. L. 1867. dné 21. decembra pa je cesar podpisal osnovne državljanske pravice, zvršetek in krono vsem. V njih je slovenski kmet, Slovenec s slovensko govorico vred proglašen za enakopravnega državljana. Slovenec in njegov jezik je pridobil v Avstriji tiste pravice v uradih, šoli in javnem življenji, katere je užival uže od nekdanj Nmec in nemški jezik. To pravico je svetli cesar Franc Jožef dné 21. decembra 1867 podpisal in proglasiti dal. Zato pa naj ne preminejo slovenskemu kmetu iz spomina trije cesarji: Maksimilijan, Ferdinand in Franc Jožef. Prvi je zatrl sužanstvo, drugi podložništvo s tlako in desetino, tretji pa povzdignil slovenskega kmeta do časti vsem drugim enakopravnega državljana. Večna hvala in slava jim!

Cerkvene razmere v novem veku. (1492 — 1883.)

Protestantizem je bil katoliškej cerkvi veliko rano vsekal, vendar je bila za Slovence ta rana neznatna, ker se je bila nova vera pri njih zeló malo prijela. Luteranske cerkve so bile na slovenskem Štajeru samo v Golčah (Scharfenau) pri Žalci, v Vidnavu (grad, katerega imajo dandanes mariborski škofje) pri Mariboru in v Radgoni, a še v te je zahajala tisti kratek čas, ki so obstajale, največ le nemška gospôda. — V 17. stoletji so začeli tudi na slovenskem Štajeru naseljevati jezuite, ki so za katoliško vero z vso gorečnostjo delovali. V Mariboru je bilo 11 jezuitov. Duhovnikom tega reda se je bil l. 1593. izročil za užitek prejšnji kartuzijanski samostan v Jurkloštru. Iz premoženja tega samostana so napravili fond graškemu semenišču. — V nekdanjem samostanu gornjegradskem so pa bivali v novem veku ljubljanski škofje; pod njih oblast so spadale župnije, katere so bile prej pod varstvom tega samostana (razen Hoč), in po nekatere župnije še na Štajerskem. V samostanskej cerkvi gornjegradskeje so pokopani nekateri ljubljanski škofje, ki imajo svoj stalni sedež še le od cesarja Jožefa II. v Ljubljani. Škof Krištof Ravbar je l. 1517. obdal samostan z zidovjem, stolpi in grabni zoper Turke, škof Ernest grof Atems (1743 — 1757) je pa star samostan spremenil v lep grad, podrl staro cerkev in sezidal krasno in veliko stolno t. j. sedanjo župnijsko cerkev. Še več so pa storili za pobožno krščansko življenje novi kapucinski in frančiškanski samostani, ki so se v 17. stoletji po vsem Štajerskem snovali. Na spodnjem Štajerskem so nastali kapucinski samostani: v Celji (1611) v Mariboru (1612), v Radgoni (1614), v Lipnici (1639), v Cmureku (1667) in v Ptujih. Utemeljili so se pa v tem stoletji tudi: minoritski samostan v Slovenski Bistrici (1629), frančiškanska samostana v Nazaretu (1632, ustanovljen po ljubljanskem škofu Skoliču) in v Brežicah (1660) in avguštinski samostan pri sv. Trojici v Slovenskih goricah. Pod cesarjem Jožefom II. so bile velike premembe na cerkvenem polju tudi na slovenskem Štajeru. Veliko samostanov (31 na Štajerskem) je odpravil in z njihovem premoženjem nove župnije ustanovljal in stare bolje uredil. Nekatere samostane je bilo pa treba zatreti, ker je v njih slab red vladal. Tako n. pr.: V Novem kloštru

je bil l. 1593. velik nered. Samostan je l. 1635. mnogo trpel od bližnjih kmetov, ki so se bili zoper njega uprli, kar je škodovalo kmetom in samostanu. L. 1787. je bil tudi ta samostan razpuščen. Njegovo premoženje je znašalo 90.000 gld. in se je vladi izročilo. Cerkev so l. 1826. podrli. Pred gradom so l. 1828. postavili kapelico. Kartuzijanski samostan v Jurkloštru je začel slabeti v prvej polovici 16. stoletja. Materijelno in moralno je opešal, ni imel denarja in ne dobrih, pobožnih menihov. L. 1569. že ni bilo več menihov. L. 1573.—1595. se je samostan z vsem posestvom izročil v užitek jezuitom v Gradci, ki so tukaj duhovnika nastavili in zanj skrbeli. Samostan je bil cesar Jožef II. 1783. l. popolnem odpravil. Župnija (kuracija) se je še le l. 1856. ustanovila; župnik je dobil stanovanje v gradu in nekdanja samostanska cerkev je zdaj župnijska cerkev. V gradu je tudi šola, menda v prav revnem stanju. — L. 1751. je bil odpravljen oglejski patrijarhat, ki je bil že v 15. stoletji vsa posestva izgubil, in ustanovili ste se bili dve nadškofiji — ena v Vidmu (na Laškem) ena v Gorici. Potem so prišle nekatere župnije (oglejske za eno leto pod ljubljanskega škofa, potlej pa pod labodskega [1788]).

Kakošna je bila labodska škofija pred 100 leti, o tem piše najboljši poznavalec štajerske lokalne zgodovine, naš Trstenjak, v „Kresu“ l. 1881. (str. 673) tako-le:

Pred 100 (1780) leti je bila lavantinska škofija pod štirimi škofi, in sicer pod salcburškim, lavantinskim, goriškim in ljubljanskim. „Archipresbyteriat“ salcburškega višjega škofa je bil v Strassgangu pri Gradci.

Salcburškemu škofu so pripadale sledeče župnije: 1. sv. Andrej v Slov. goricah, 2. sv. Anton v Slov. goricah, 3. sv. Benedikt v Slov. goricah in Ormuž, 4. Kamenica pri Mariboru, 5. sv. Jurij pri Ščavnici, 6. Velika nedelja, 7. Jarenina, 8. Mala nedelja, 9. sv. Križ pri Ljutomeru, 10. gorenja sv. Kungota, 11. sv. Lenart v Slov. goricah, 12. sv. Lovrenc v Slov. goricah, 13. Ljutomer, 14. sv. Magdalena v Kapeli, 15. Maribor, 16. sv. Marjeta pri Ptuji, 17. Negova, 18. sv. Miklavž pri Ljutomeru, 19. sv. Ožvald pri Mariboru, 20. sv. Ožvald pri Ptuji (zdaj ni več teh župnij), 21. sv. Peter pri Mariboru, 22. sv. Peter pri Radgoni, 23. Ptuj, 24. Središče, 25. sv. Rupert v Slov. goricah, 26. sv. Urban v Slov. goricah, 27. Svičina (sv. Andrej), 28. Selnica.

Pod lavantinskim škofom, ki je imel svoj sedež v sv. Andraži, bile so župnije: 1. Brezje, 2. Muta, 3. Marenberg, 4. Remšnik. — „Komisariat“ škofovski je bil pri sv. Florijanu v Sulmthalu.

Pod goriškega višjega škofa so spadale sledeče župnije, in sicer v celjskem archipresbyteriatu: 1. Celje, 2. sv. Anton pri Vuzenicah, 3. sv. Duh

v Ločah, 4. Konjice, 5. Gotovlje, 6. Hajdin, 7. Polzela, 8. sv. Hema, 9. sv. Jakob v Doln, 10. sv. Janž pri Drauburgu, 11. Črešnice, 12. Koprivnica, 13. sv. Janž na Dravskem polji, 14. Hoče, 15. sv. Križ pri Slatini, 16. Loka, 17. Lembah, 18. sv. Martin pri Slov. gradci, 19. sv. Miklavž pri Vodriši, 20. Prihova, 21. Ruše, 22. Reichenburg, 23. Ribnica, 24. Žreče, 25. sv. Rok pri Sotli, 26. Rogatec, 27. sv. Ropert nad Laškim, 28. Vozenice, 29. Žitale, 30. Tinje, 31. Tribunje, 32. Čadram, 33. Laško, 34. sv. Vid pri Valdeku, 35. Vitanje.

V šmarskem (Šmarje pri Jelšah) archipresbyteriatu (ta archipresbyteriat se je še le takrat ustanovil): 1. sv. Jur pod Rifnikom (tukaj je bil tudi komisariat novomeškega kapitela), 2. Kalobje, 3. trg Lemberg, 4. Dramlje, 5. Ponikva, 6. Slivnica, 7. Zibika, 8. sv. Štefan.

Pod komisariat sv. Barbare v celjskem archipresbyteriatu so spadale župnije: 1. sv. Barbara v Halozah, 2. Leskovec, 3. sv. Marija pod Lehnikom, 4. sv. Lovrenc na Dravskem polji, 5. Manšperg, 6. Zavrče, 7. sv. Vid pri Ptuji.

Pod novocirkvenski komisariat v celjskem archipresbyteriatu pa: 1. Nova cirkva, 2. Doberna, 3. Vojnik, 4. sv. Martin v Rožnej dolini.

Pod slovenje - bistriški komisariat v celjskem archipresbyteriatu pa: 1. Slovenja Bistrica, 2. Črešnovc, 3. Laporje, 4. sv. Margareta pri Bistrici, 5. sv. Martin na Pohorji, 6. Makole, 7. goruja Pulskava, 8. Polčane, 9. Slivnica pri Mariboru, 10. dolnja Pulskava, 11. Cirkovce.

V kranjskem archipresbyteriatu, ki je imel svoj sedež v Kostanjevici (Landstrass) so bile župnije: 1. Dobova, 2. Sevnica, 3. Pišce, 4. Brežice, 5. Sromle, 6. Videm.

Pod kranjski archipresbyteriat Zatičina (Sittich) so spadale župnije: 1. Žavec (tukaj je bil komisariat), 2. Galicia, 3. Paka, 4. sv. Peter v Sav. dolini, 5. Teharje.

Pod oblastjo ljubljanskega škofa so stale župnije: 1. Gornji grad (tukaj je bil komisariat), 2. Ljubno, 3. Luče, 4. Mozirje, 5. Rečica, 6. Sulcbah.

Pod starotrški komisariat: 1. Stari trg, 2. sv. Il pri Turjaku, 3. Razbor, in vikar starotrškega župnika v Slovenjem gradci.

V braslovškem komisariatu: 1. Braslovče, 2. Vransko, 3. sv. Jurij pod Taborjem, 4. Griže, 5. Motnik (zdaj je ta župnija na Kranjskem, takrat še na Štajerskem), 6. sv. Pavel pri Prebolu, 7. Trebovlje.

Škalski komisariat je imel sledeče župnije: 1. sv. Il pri Švarcenstajnu, 2. sv. Janž v Vinskej gori, 3. sv. Martin pri Šaleku, 4. Šoštanj.

Pod pilštanjskim komisariatom so bile: 1. Pilštanj, 2. Podsreda, 3. sv. Lovrenc v Krajini, 4. Planina, 5. sv. Peter pri Kraljevem gradu, 6. Žusem, 7. Podčetrtak.

Pod štift sv. Pavla v lavantinskej dolini je spadal: sv. Lovrenc v Puščavi. Vseh drugih župnij in kuracij še pred 100 leti ni bilo.

Do l. 1751. bilo je največ spodnještajerskih župnij združenih pod višjem dijakonom Savinjske doline. Vse župnije, katere so spadale, torej posredno, po tem višjem diakonatu pod Oglej, ukazal je bil Jožef II. l. 1787., da se imajo pridružiti labodskejškofiji. Le nekaj teh župnij na Dravskem polju pridružili so sekavskemu škofu.

Že za cesarja Jožefa II. se je na to delovalo, da bi se za slovenski Štajer ustanovila posebna škofija v Mariboru, Celji ali Ptuji. Jožef II. je bil že odredil, da bi se bil labodski škof l. 1785. iz Št. Andreja preselil v Celje, a takratni labodski vladika ni bil pri volji to storiti, zato ga je cesar pustil na starem sedeži. Še le našemu slovenskemu rojaku, škofu Antonu Martinu Slomšeku (1846—1862) se je posrečilo dognati, da se je škofovski sedež (l. 1859.) prestavil v Maribor in da so se labodskejškofiji pridružile skoro vse slovenske župnije (razen kacic 5 slovenskih in toliko slovensko-nemških).

Cerkve in župnije.

Iz 16. stoletja:

Sv. Marko pri Ptuji (1493, iz starega gradú, ki so ga Turki razdrli.¹⁾ L. 1494. je dobila župnija pri sv. Andreji v Svičini prvega posvetnega župnika, prej so Admontarji svoje redovnike pošiljali to župnijo upravljat. Sv. Jurij na Goričkem (1501), sv. Urša na Ušarjih (1500, najvišje ležeča cerkev na slovenskem Štajeru), sv. Peter v Rajhenburgu (1502), Devica Marija Gradec pri Laškem (1505), sv. Martin na Ponikvah (1509), sv. Andraž v Slovenskih goricah (1513), Devica Marija pri sv. Petru pod Mariborom (1517), sv. Urban pri Ptuji (1518), sv. Lenart pri Velikej nedelji (1520), sv. Jurij pri Svečini (1521)²⁾, (tù je lokalija od l. 1787., župnija pa od l. 1871.). Mestna župnijska cerkev v Mariboru je bila sezidana 1520, (prej je pa gotovo že druga stala), sv. Primož pri Moti (1521), sv. Trojica pri Mali

¹⁾ Nam pa se poroča: Stara cerkev je bila od l. 1597., sedanja je od l. 1871., župnija 1789 (prej podružnica k sv. Ozvaldu pri Ptuji), prvi župnik Matija Ecl (1789—1809), Markovski grad je stal do l. 1493. nasproti sedanjemu župnijskemu poslopju.

²⁾ Popred je bila tukaj kapelica.

nedelji (1521), sv. Anton v Slovenskih goricah (1526), sv. Lovrenc v Slov. goricah (1528)¹⁾, sv. Jakob v Lem-pahu (1530), sv. Ana v Framu, stara cerkev 1532, nova 1876, od 1. januarja l. 1786. župnija; sv. Jakob v Slov. go-ricah, (stara cerkev iz l. 1532. [ali 1642.], začetkoma podružnica jareninska, od l. 1785. župnija; cerkev je od Turkov dosta trpela); sv. Janž na Dravskem polji, stara cerkev 1533, sedanja je zidana l. 1833.; Devica Marija v Zavrči (1538), sv. Rupert v Slov. goricah (cerkev l. 1538., prvi vikar l. 1604., prvi župnik l. 1719.), sv. Martin v Kamci pri Mariboru (1544), sv. Peter pri Radgoni (1545), Devica Marija in Ana v Tinjah, Nova štifta pri Gornjem gradu (1557), sv. Martin v Teharjih (l. 1545. postala župnija, poprej je bila vikarijat žalski, dasiravno se l. 1362. imenuje tû župnik Henrik, sedanja cerkev²⁾ je iz 17. stoletja), sv. Lovrenec pod Prežinom (Prežin je bil nekdanji grad, lokalna kaplanija od l. 1786., cerkev pa od l. 1545. zdaj je menda podružnica). Župnija sv. Pankraca v Grižah je bila podružnica sv. Pavla pri Preboldu, pa imela že l. 1498. svoje duhovnike; prvi župnik je bil l. 1754. postavljen. V Negovi se imenuje prvi vikar l. 1592., a prvi župnik l. 1700. Devica Marija na Podlihtneku v Halozah (1559), sv. Marjeta na Goričkem (1564)²⁾, Devica Marija v Doberni (1594, stara romarska cerkev, pod cerkvijo je stalo menda jezero), sv. Marjeta pri Ptuji (1597), sv. Doroteja pri Dornavi (1597), sv. Martin na Hajdini, stara cerkev iz 14. ali 15. stoletja, župnija pred l. 1597., sedanja cerkev je zidana l. 1870.; tukaj so utegnili ostanki biti kakošnega paganskega tempeljna, primerjaj Hajdina iz Candine (glej spredaj).

Rogatec, prvi župnik znan Grienwalder l. 1532. Cerkev, mala, stara, podrl župnik Andrej Schmutz in potem l. 1743. sedanjo postavil.

Is 17. stoletja:

Devica Marija na Jezeru ali Šmarje pri Celji (imenitna in stara romarska cerkev, 1601), D. Marija v Cerkovcih (1603), sv. Vid pri Ptuji (1610), sv. Ivan na Holmu pri Ormoži, pod-

¹⁾ Cerkev je od l. 1517. — 1540. V kamen je tû vsekano: „A. F. plebanus“. Kdo je bil ta A. F., ni znano.

²⁾ Ali 1567, župnija 1787, prvi župnik Majer Serafikus.

družna cerkev (ormožka) sezidana od ormožkega graščaka Ladislava Peté l. 1611. je od l. 1788. — 1793. bila kuracija, ki je obsegala Holm, Frankovce, Kočevino, Loperžiče in Šalovce; edin kurat je bil Jakob Puklavec, bivši ormožki frančiškan, sv. Jarnej v Vojniku (1613), sv. Mihael v Hočah (1618); sv. Vid pri Lembergu (1619), sv. Martin pri Marenbergu (1623), sv. Mihael v Žitalah (1623), sv. Urh v Podgorji (1626), D. M. v Puščavi (1628), sv. Jarnej v Zibiki (1629), Dev. Marija na Polenšaku (1633), sv. Trojica na Goričkem (stara romarska cerkev — 1636), sv. Hema pri Lembergu (1644), sv. Lovrenc v Puščavi (1651), sv. Trojica v Halozah (1654), sv. Ana na Krembergu, majhna lesena kapela l. 1654., sedanja cerkev leta 1699., župnija l. 1786., prvi župnik: Jurij Urbanič, sv. Lovrenc na Dravskem polji (1662, sedanja cerkev, župnik imenuje se že l. 1498.), sv. Rupert na Vidmu (1662, sedanja cerkev), sv. Barbara pri Vurbergu (1667), sv. Jakob v Galiciji (1670), D. M. v Brezji (1671), sv. Duh na Ščavnici (1671), sv. Rok v Cezanjevcih (1675), sv. Mihal v Pišecah (1677), sv. Andrej v Leskovci (1680), (župnija 1751, župnik Greg. Andlovič), sv. Jurij v Mozirji (1684), sv. Jožef pri Mariboru (1685), sv. Bolfank na Kogu (1687), sv. Jarnej v Ribnici (1687), sv. Lovrenc v Brežicah (1688), sv. Miklavž pri Ormoži (1697 sedanja, prejšnja je 200 let starejša bila), sv. Mohorja v Gornjem gradu (1699), sv. Martin pri Slovenjem gradci (1700, stara župnija iz 12. stoletja).

Cerkve iz 17. stoletja so še: sv. Duha v Ločah (l. 1651.), župnija od l. 1688., prvi župnik: Gregorius Linga. — Župnijska cerkev pri Velikej nedelji, sezidana l. 1674. (prva menda že l. 840.); krstne knjige od l. 1644. Patronat se je že l. 1226. izročil nemškimi vitezi.

Samostanska cerkev v Nazaretu, sezidana l. 1661., župnijska cerkev je postala 1789.

Ulimje: cerkev 1675, župnija 1785 (prvi župnik Ješenak je umrl kot kanonik v Novem mestu).

Cerkev v Žicah (1661, kot podružnica v Loče), župnija 1847, prvi župnik Jan. Pražen.

Spodnja Pulskava. Muchar pravi, da je že l. 1237. tu župnija bila, po ondotnej župnijskeji kroniki pa še le 1671, cerkev je od l. 1686., prvi župnik Blaž Pfeifer.

V Črešnicah pri Vojniku je bil že l. 1663. vikarijat.

Cerkev v Gornjej Pulskavi od l. 1621. in bila podružnica slivniška do l. 1758., ko je župnija postala; prvi župnik: Mih. Kobal. — Cerkev Device Marije v Puščavi l. 1727. — 1641. prva, sedanja 1672, l. 1786. lokalija. Leta 1630. je bil že tu vikar Pav. Memminger. Župnija je postala l. 1874. (prvi župnik Lovro Potočnik).

Polenšak: cerkev 1621 — 1633, župnija 1789, prvi župnik Šim. Husian, bivši ormožki frančiškan.

Razbor v slovenjegraškem okraji: cerkev menda v začetku 17. stoletja, župnija 1714, prvi župnik Matevž Kranjec.

Vojniška župnija je menda iz 17. stoletja, kajti krstne knjige se začno l. 1654., prvi duhovnik je bil tu J. Prešiček.

Polzela, cerkev in župnija 1675, prvi župnik Gubanc Mat. (1675 — 1696).

Sv. Duh na Starej Gori (podružnica v gornjegradskem okraji), cerkev 1671. — Župnijska cerkev sv. Jakoba v Žusnu je bila sezidana l. 1636., duhovnik Gregor Kolar (1663 — 1678), cerkev sv. Valentina v Žusnu pa l. 1791.

Laporje pri Slov. Bistrici, župnija l. 1610. ali prej že. V tem letu je namreč znan župnik „Joannes Jacobus Fizelig“. Prva cerkev je stala morebiti že v 12. stoletji.

Slivnica pri Celji, cerkev 1629, župnija 1776, prvi župnik Štef. Tušek.

V Slov. goricah pri sv. Jakobu je bila cerkev l. 1686. sezidana, bila je podružnica do l. 1785. Podružni kaplan je bil Trabas Andrej od l. 1770. — 1785.

V Zibiki se imenuje prvi duhovnik (župnik?) l. 1689. Janez Jarn. Cigan.

Župnijska cerkev v Pišecah je bila sezidana l. 1657., in ko je ta za veliko župnijo premajhna bila, je bilo to zidovje spremenjeno v stanovanje župnika (farof) in na zahodni strani zvonika sedanja nova cerkev sezidana leta 1795. za časa župnika Judoka Harmana.

Altarji, tlak in ograja pred altarjem so iz žensko-samostanske cerkve v Marenbergu, iz katere je cesar Jožef prebivalke pregnal.

Prvi župnik je bil Joannes Kagstelic, imenoval se je tedaj vikar, ker je bila tukajšnja cerkev tedaj podružnica župnijske cerkve naše Ljube Gospe v Kostanjevici, in so bili vikarji tukaj od

ondašnjega samostana odvisni. Kedaj da je tukaj župnija postala, ni natančno znano. Krsti so zaznamovani od leta 1675., mrtvaške knjige se začno z letom 1733., ženitvanjske knjige z letom 1760.

Iz 18. stoletja:

Sv. Tomaž pri Velikej nedelji (1717), Svetinje v Ijutomerskih goricah (1730 cerkev), župnija l. 1788., prvi župnik središki rojak Matija Čiolič, župnijska cerkev na Sladki gori (1730), župnijska cerkev v Trebonjah (1743), župnijska cerkev v dolnjej Pulskavi (1747), sv. Martin v Sromljah (1750), sv. Jakob v Dolu (1755), sv. Rupert pri Laškem (1755)¹⁾, Dev. Marija v Kostrivnici (1766), sv. Križ pri Hočjah (1776), Marija Snežnica pri Cmureku (1785). L. 1813. je postal Razbor pri Loki župnija, prej lokalija, sv. Bolfank pri Ptuji (1793). Iz 18. stoletja je župnija Št. Jungerte na Pohorji (1787), kjer pa je cerkev stala menda že l. 1250. Prvi župnik Val. Raič. Sv. Lenart pri Velikej nedelji, cerkev 1519, župnija 1788, prvi župnik Fr. Guštar. — Veliko starih cerkvá se je pa popravilo, prezidalo, povekšalo, kajti cerkve, ki so se stavile v prvej dobi krščanstva, so bile majhne in večji del lesene. Za cerkev in za krščanstvo se je veliko storilo v vseh časih, izvzemši dóbo luteranstva, ki je pa bila v negativnem smislu tudi katoličanstvu koristna. Proti koncu 18. stoletja so se iz mnogih podružnic osnovale nove župnije in kuracije, zato pa se tudi v tem opisu včasih sprememba ni natanko določila. (Natančneje in določno piše o vsem tem čast. gosp. Orožen v svojih knjigah, ki so prevelike vrednosti.) Lokalije so postale pod cesarjem Jožefom II. n. pr. v laškem okraji sv. Lenart (1789)²⁾, sv. Miklavž, sv. Marjeta, sv. Jedert (tukaj je bila že popred lokalija [1652], oskrbovana iz Laškega, l. 1788. je postala župnija. Prvi župnik Jan. Kronabetvogel). L. 1771. je postala župnija tudi sv. Jakob v Dolu. Župnija sv. Martina v Trbovljah je bila že v 14. stoletji; do l. 1788. je spadala pod ljubljansko škofijo. Cerkev sv. Egida na Zidanem mostu, kjer je stal nekdanj grad Klausenstein, je bila župnijska cerkev, in sezidana morebiti že v 12. stoletji (župnik

¹⁾ Cerkev je od l. 1727., razen zvonika (prvi župnik P. Ignatius Peer).

²⁾ Cerkev je menda že od l. 1545., in prvi duhovnik P. Andrej Krašna.

Oton, 1269). L. 1784. so cerkev opustili. Poslopje te cerkve je bilo pozneje gostilna, a l. 1848. se je pri zidanji kolodvora podrlo. — L. 1798. je v Celji zgorela mestna župnijska cerkev. Do l. 1799. je bilo okoli cerkve v Celji pokopališče s kapelico sv. Mihaela. Zvonove je dobila ta cerkev od razpuščenega samostana Novi kloster.

Cerkev sv. Ila v Slov. goricah je bila podružnica jareninska; staro cerkev so l. 1806. podrli, novo pa l. 1810. sezidali; župnija je tukaj od l. 1784.

V Spodnji Kunigeti je lokalija od l. 1786.

Slovenska župnija v graškem predmestju v Mariboru je bila ustanovljena l. 1786. Mestno župnijo so pa imeli v rokah še v 19. stoletju krški škofje, ki so jo s svojimi vikarji oskrbovali, in do l. 1849. še niso imeli duhovni voditelji te cerkve pravega naslova „župnik“.

Župnija sv. Jurija v Slov. goricah v sv. Lenartskeji dekaniji je od l. 1786., cerkev pa menda iz 15. stoletja; sv. Trojice župnija v istej dekaniji od l. 1787.; popred, namreč od l. 1663. so jo oskrbovali redovniki sv. Avgušтина.

Pri sv. Ani na Krembergu je cerkev od l. 1699. do l. 1705. zidana, župnija ustanovljena l. 1786., pa spada še le od l. 1870. k labodskeji škofiji.

Sv. Bolfank v dekaniji sv. Lenarta v Slov. goricah je lokalija od l. 1785., prvi duhovnik Iv. Sterito, župnija od l. 1869.

V Žusmu je bila sedanja podružnica sv. Jakoba do l. 1791. župnijska cerkev. Do l. 1786. je bila župnija v Lembergu, ki spada zdaj pod Sladkogoro; v Lembergu je za Muropoljce (Prekmurce) o velikej maši še dandanes imenitna božja pot.

Župnije iz 18. stoletja v dekaniji Marenberškeji:

Pernice pri Marenbergu (1778) (l. 1636. še vikarijat). Prvi župnik Iv. Pancer. Sobota (pri M.) je lokalija od l. 1778., cerkev 1636 in vikarijat menda 1615, prvi duhovnik Spenger Jakob. Radvanj (lokalija iz l. 1788., cerkev pa 1322). Remšnik, župnija je bila tu že l. 1228. (ko je bilo še le 8 župnij pri labodskeji škofiji). Brezje, ustanovil menda okoli l. 1112. sponheimski grof Bernard (do l. 1782. vikarijat, potem župnija.) Št. Ožbald — lokalija 1787, prvi duhovnik Jakob Peklár, cerkev nova l. 1813 — 1817.)

Župnije in lokalije iz 18. stoletja v Braslovškej dekaniji:

Gomilsko (lokalija 1786). L. 1545. je bila podružnica Braslovška. (Prvi duhovnik P. Velicogna Clemens.) Sv. Jurij pod Tabrom (na Tabru), (l. 1677., cerkev je pa od l. 1391. Cerkev pa je bila v 16. stoletji utrjena, pa l. 1811. utrdbino zidovje podrto). Na novo pozidana l. 1811., prvi župnik Pevec Matija. Župnija sv. Pavla pri Preboldu je bila 1545 vikarijat Braslovški. Sedanja cerkev 1762 — 1775 z nova sezidana. Tu se vikariji že v 15. stoletji imenujejo in menda še celó v 14. stoletji. Prvi župnik ali vikar je bil Welfingus. Lokalija v Reki je od l. 1787. Sv. Martin na Paki je bil Žalski vikarijat že l. 1256. Prvi vikar l. 1664., prvi župnik 1721.

Sv. Andrej v Polzeli (župnija postala v 18. stoletji, l. 1229. je že stala tu kapela). — V Lučah (v Gornjegradskem okraji) je župnija od l. 1728. (?), l. 1541. se imenuje vikar Niklas; prvi župnik Jan Jakob; cerkev postavljena v l. 1641 — 1690. — Šmihel pri Mozirji, cerkvi položil ljub. škof Hren temelj (1602), župnija l. 1788., prvi župnik Simonetti Franc. Župnija sv. Vid pri Šmarijah l. 1788., prvi župnik Jož. Vidic. Župnija v Sromljah odcepljena od Videmske župnije 1753, prvi župnik Wolf Markus.

Župnije: Sv. Marjeta v Selnici (prvi vikar l. 1507.), sv. Martin v Kamcah (prvi duhovnik 1367) in sv. Peter pod Mariborom (prvi župnik Hartuid je imenovan 1338. l.) so bili dolgo vikarijati mariborski; še le l. 1811. so dobili lastne župnike. Spadale so vse pod krško škofijo, in še le od l. 1859. pod labodsko vladikovino.

Gornja sv. Kungeta: cerkev 1585, prvi duhovnik 1761. Sv. Križ: cerkev iz 15. stoletja, iz lokalije l. 1787. nastala župnija iz župnije Kamške, sv. Martin v Dvorjanah pod Vurbergom: cerkev gotovo iz 16. stoletja že, prvi duhovnik 1761, sv. Barbara v Stražicah pri Vurbergu (kapela že leta 1639., cerkev 1787., lokalija 1789., župnija 1806.) in sv. Marjeta na Pesnici (odločila iz župnije sv. Peter) lokalija in župnija 1787.

Stoperce, župnija 1788, prvi kurat Leopold Piccolini. Prihova, župnija 1767, prvi župnik J. Trost.

Trbovlje, cerkev gotovo že l. 1631., župnija 1684, prvi župnik Jožef Janežič, poprej so bili vikarji od l. 1330.

Št. Jarnej pri Konjicah (stara cerkev, morebiti iz 13. stoletja; župnija 1788, prvi župnik Janez Koretič).

V Frankolovem pri Vojniku: sedanja cerkev 1789, župnija 1783, prvi župnik Janez Hrovat.

Šmarten v Rožnej dolini: župnija l. 1786., sedanja cerkev od l. 1856.; prvi župnik Lovrenc Gorjup.

Kapele pri Brežicah, župnija l. 1786., cerkev l. 1798. pod župnikom Jodok Hermanom. Prvi župnik: Štefan Ibič (Übiz), bivši hrvatski frančiškan.

Sv. Duh vrh Lučan, župnija 1789 (cerkev 1675), prvi župnik: Lovro Beršenonik.

Zavodnje pri Šoštanji, sedanja cerkev 1813, župnija 1787, prvi župnik G. Gregorič.

Na Bizeljskem župnijska cerkev sv. Lovrenca sezidana 1725. Pri sv. Ksaveriju v gornjegradskem okraju je bila cerkev sezidana 1725, župnija 1782, prvi župnik Filip Markič.

Svetinje pri Ormoži, cerkev 1730, župnija 1788, prvi župnik Mat. Čiolič.

Sv. Florijan v Doliču do l. 1700. Kapela Št. Vidska, 1810 cerkev, sedanje podobe 1856. Kuracija od l. 1792., župnija 1873. Prvi samostalni kurat Jakob Župon.

Artiče pri Brežicah, župnija 1787, sedanja cerkev 1800, prvi župnik: G. Lemčič.

Vuhred: cerkev 1701, župnija 1787, prvi župnik: Mat. Bregant (1788); nova cerkev 1884.

Sv. Lenart v Zabukovji. L. 1790. je bila župnija v Podgorji, k sv. Lenartu prestavljena l. 1811. Prvi župnik Fr. Kraus, drugi Jur. Kovačič.

Dobrna: cerkev sedanja l. 1844., vikar l. 1663. Pasquilin Gregor, l. 1739. župnik (?) Lukež Gorjup.

V Cerkovcih župnija 1683, župnik Gregor Schweinzer (1683—1712).

Sv. Peter na Medvedovem selu: cerkev 1768, župnija 1772, prvi župnik Ignacij Praxmayer.

Sv. Štefan pri Šmarijah (Jelše): župnija 1761, prvi župnik Kordin.

Kapela pri Radgoni: župnija 1763, prvi župnik Leopold Purgauer (1763—1776), nova cerkev 1824.

Nova Štifta pri Gornjem gradu, imenitna božja pot, župnija 1774, prvi župnik Matevž Justin, cerkev 1853.

Št. Ilj pod Turjakom, cerkev morebiti v 16. stoletji, do l. 1778. vikarijat. L. 1563. se tu imenuje župnik Jernej Schatz. Vendar je župnija postala še le l. 1786.; sedanja cerkev je iz l. 1815. razen zvonika. „Turjaška gora“ ne izvira od besede „Turek“, marveč je iste korenike kakor „Ture“ (Tauern).

Sv. Tomaž pri Velikej nedelji, cerkev 1717, župnija 1806, prvi duhovnik Peter Mašič, križnik.

Župnija sv. Venceslava je od l. 1787., cerkev v gotiškem slogu pa od l. 1218.—1255., prvi župnik Maks Reznik.

Sv. Ana na Krembergu, cerkev 1695., župnija 1786, prvi župnik Urbanič.

Cerkev v Kostivnici l. 1768. (župnija zelo stara — 600 let?), prvi župnik Fr. Grmič.

Gornja sv. Jungerta, župnija 1761 (prvi župnik Jož. Lopič), cerkev l. 1585., prej je pa stala tu kapelica, morebiti že l. 1267., kar se vidi na zidavi cerkve.

Skomer, župnija in cerkev l. 1787., prvi župnik kapucin Marcina.

V Dobleu, cerkev 1745, župnija 1786. Tomaž Kos prvi župnik.

V Vurbergi cerkev in župnija iz l. 1787. (cerkev, vsaj prva je gotovo dosta starejša), prvi župnik Jurij Lah (1788—1794).

Sv. Martin pri Vurbergu, cerkev l. 1578., župnija 1761, prvi župnik Janez Lužnik.

V Sevnici je župnija menda iz 18. stoletja.

Ravno takó v Šmartnem pri Gornjem gradu, kjer se je ustanovila l. 1788., (prvi župnik Gregor Čebašek 1789—1822), cerkev pa je od l. 1426.

V Brežicah je bila župnija menda v 18. stoletji ustanovljena, cerkev je od l. 1780.

Cerkev v Halozah (sv. Barbare) se je sezidala okoli l. 1704. V tej župniji je bila cerkev sv. Urbana.

V Spitaliču je bila župnija l. 1785. ustanovljena in l. 1790. cerkev sezidana; prvemu župniku je bilo ime Legvart. V tej župniji so razvaline zajčkega samostana.

Gornja Ponikva. Župnija 1786, cerkev 1688, prvi župnik Peter Siegisbert Kosleibtzer (bivši frančiškan).

V Št. Lovrencu na koroški železnici je sedanja cerkev od l. 1766., prva pa je stala že l. 1091. in prvi župnik je bil tukaj Ernest l. 1336. Pri tej cerkvi je bil v 11. stoletji mali samostan menihov puščavnikov.

Is 19. stoletja :

Planina (1866, prvi župnik Janez Novak).

Sv. Križ pri Rogatci: cerkev 1864.

Župnija pri sv. Miklavži na Polji je od l. 1874., poprej (od l. 1786.) kuracija, cerkev je morebiti 500 let stara, prvi kurat Herbic (rojen v Jesenicah na Gorenjskem 1754).

V Sevnici je bila sedanja cerkev sezidana 1863, o prvi se pa ne vé. Prvi župnik je bil pl. Dienersberg (1727 — 1752).

V Stranicaх pri Konjicah je župnija od l. 1846., cerkev pa od l. 1848.; prvi župnik Pintar.

Kulturna zgodovina v novem veku.

Duševno življenje Slovencev. Skoro da je le sama ironija stavek, ki smo ga temu članku na čelo zapisali. O „duševnem“ življenju Slovencev je težko pisati, pisati zlasti v preteklih stoletjih, kajti Slovenci so še le v sedanjem stoletju duševno živeti začeli. Kar smo v dobi protestantizma zapazili, to je bilo, kar so veše, lučice na močvirjih, ki svojo svetlobo zajemajo le iz puhtečih in po naključji vžganih plinov. Narodno duševno življenje ne moremo imenovati še tiste slovenske knjige, katere so se s tem namenom tiskale na Nemškem in k nam pošiljale, da bi se ložje nova vera tudi med slovenskim prostim ljudstvom razširila. Slovenski kmetje in prostaki so bili žalibože tudi na Štajerskem do sedanjega stoletja le tlačani in sužnji nemške gospôde. Dan na dan, teden za tednom truditi mu se je bilo v potu svojega obraza največ za nemško gospôdo. Plačeval je davek, delal raboto, seveda tudi za brambo svoje domovine, katere prednosti pa niti dovolj vživati ni mogel, niti jih poznal ni. Edina tolažba mu je bila katoliška cerkev.

Tu sem je zahajal vsaj ob nedeljah in praznikih, v dnevih odpočitka, pred cerkvijo je imel priliko potožiti se svojim prijateljem

in znancem, da je ložje se zopet na novo delo podal; v hramu božjem pa je čul vsaj v razumljivem mu jeziku tolažbe in obečanja za boljše življenje na onem svetu. — Tù hočemo nekoliko navesti o pravnih razmerah Slovencev v novem veku, potem o jeziku, o šegah, o živežu in obleki, o obdelovanji zemlje ter o obrtniji štajerskih Slovencev.

O pravnih razmerah bi radi obširno besedo spregovorili, pa o pravicah, katere je slovenski kmet užival, ne dá se govoriti. Pač pa o krivicah, ki so se mu tudi v novem veku godile, kakor smo sicer že na več mestih omenjali. Naj o pravnih razmerah navedemo iz „Slov. gospodarja“ (l. 1883.) nekatere vrste: „Prvi izmed vladarjev iz prevzvišene hiše Habsburške se je za kmeta posebno začel zanimati cesar Maksimilijan. Rad se je spominjal tega, da so Habsburški grofi nekaj plug imeli v svojem grbu in je toraj začel stan, kateri s plugom dela in skrbi za vse druge, bolje čislati in ga podpirati več, kakor vladarji pred njim.

Kakor je namreč Přemisl Otokar podpiral meščane proti graščakom, tako so Maksimilijan in njegovi nasledniki začeli braniti kmeta. Ta bramba bila je s prva le neznatna a čedalje obširneja in krepkeja. Maksimilijan dal je zapisovati v posebne javne knjige — urbarie — posestva graščakov z vsem, kar imajo od kmeta tirjati po dosedanjej navadi. S tem je hotel zabraniti nadaljšnje preoblaganje kmeta. Štajerskim slovenskim kmetom je še posebič dovolil, da smejo svoje vino vsak slobodno skrčmariti ali pa prodati, kolikor le mogoče drago. To prej ni bilo dovoljeno, ampak graščaki so kmetom vinsko ceno trdno nastavljali, draže ni smel nihče vina prodati. Njegov vnuk, vojvoda Karol, je kmetom dovolil puške imeti in preobilno zverjad streljati. Graščakom pa je z ostrimi kaznimi se pogrozil, če bi njihova zverjad kmetom preveč škode delala. To je graščake precej vščipnilo. Vendar še huje za nje bilo je posebno sodišče, katero je vojvoda v Gradci ustanovil, namreč: tajno svetovalstvo. To je dobilo pravico in nalog sprejemati pritožbe vsakega človeka zoper graščake, tedaj tudi od slovenskega kmeta.

Za kmete se potem do 18. stoletja čisto nič skrbelo ni. Še le l. 1748. je cesarica Marija Terezija Štajersko deželo v 5 krogov razdelila, da bi podložni prišli v roko vlade in ne več v pest graščinskih gospósk, pod katerim vladanjem so silo trpeli, ker so

nekateri graščaki res neusmiljeno delali z ubogim kmetom, zlasti pa bili najemniki kake graščine večidel brezsrčni oderuhi kmetov. Naši kraji so spadali od te dobe pod celjsko krožno gospôsko. — (Krempl 205 et 206. — v. Winklern 196. — v. Gebler 349.) —

L. 1748. s patentom 25. rožnika in 27. julija je cesarica Marija Terezija za vredenje davkov zapovedala, da grajščine so morale ne samo to naznaniti, kar so za sebe podložnim naložile in prejele, ampak tudi vse, kar so podložni za vlado v grajščinah odrajtovali; treba je bilo na tanko naznaniti, koliko imajo posestva, pravic in podložnih, in koliko so ti vsako leto v denarjih, v pridelkih ali z osebnim delom (tlako) plačevati primorani bili. — (Hlubek, stran 112/b.)

L. 1749., ko so grajščine svoje posestva, pravice in podložne naznanile, so se s patentom od 15. svečana 1749 dominikalska in rustikalska posestva ločila in v nove zemljiške bukve zapisala. Tak zapisnik so morale grajščine vladi izročiti; iz njega je bilo razvidno, koliko je vsak podložni posestva imel in koliko je bil graščaku ali vladi odrajtovati dolžan. Ta zapisnik je moral resničen biti, ker je bil pri kakej pravdi edino veljaven pri sodnji; in če kak graščak svojih dohodkov in pravic nanj ni zapisal, kakor jih je dobival, ni bil podložnik več dolžan toliko odrajtovati, kakor poprej, ampak kolikor je graščak v nove knjige zapisal. — (Hlubek: „Ein treues Bild Steiermark“ 112/b, 113/a.)

L. 1750. so bile vrejene zapisne bukve za grajščinska posestva (Landtafel), v katere se vse spremembe posestnikov grajščin zapisujejo. — (v. Winkl. 197.)

L. 1750. Dvorno pismo dné 31. julija prepoveduje graščakom, podložna posestva nazaj vzeti, da jih sami za sebe obdržijo, ali drugim podložnim prepustijo. Ta prepoved je bila ponovljena 23. prosinca 1751.; 22. grudna 1769.; in 8. kimovca 1770. („Loška kronika“.)

O tem piše na dalje in sicer o razmerah „Slov. Gosp.“ še to-le:

Robstvovanje je še trpelo pri nas do cesarja Jožefa. Zlasti na spodnjem Štajerskem bilo je radi tega časih prav hudo. Gruntni gospodje ali graščaki so namreč pogosto rodbinam zemljo jemali nazaj, časih uže po smrti pravega gospodarja. Žena in otroci pa so se morali pobrati in oditi.

Pogosto so graščaki zemljo, grunte dajali v najem, da je zemljišče, hram, pohištvo, živina itd. vse bilo graščakovo, kmet pa samo težák. Kedar je umrl, pa so žena in otroci šli si kruha prosit. Temu je cesar Jožef konec storil. On ni samo robstvo — *Leibeigenschaft* — povsod zatrl, ampak tudi zaukazal, da graščaki ne smejo kmetom gruntov jemati nazaj, ampak pri rodbini pustiti tudi po smrti hišnega gospodarja.

Očetu kmetu je toraj smel sin, hčer itd. nasledovati na zemlji, pod streho, kder se je rodil. Vendar dače, desetina, davki, tlaka in rabota je še ostala.

Cesar Jožef je tudi sploh vse davkarstvo hotel preurediti. Bilo je preveč nereda pri cesarski dači ravno tako, kakor pri davkih, ki so se graščakom itd. odrajtovali. Prvi je cesarsko gruntno dačo zaukazal Ferdinand I. Zavoljo turške vojske postajala je vedno večja in zavoljo pruskih bojov uže neznošnjiva; samo Štajerskej se je navrglo 3 milijonov goldinarjev gruntne cesarske dače. Cesar Jožef je toraj dal grunte zmeriti. Vse dosedanje dače bi bile imele nehati pa tudi davki za graščake, rabota, desetina, deseti penez, gornja, vršnik, činžno zrnje, činžno vino, jajca, predivo, kapuni itd. Na mesto vsega tega bi naj stopila ena gruntna cesarska dača pa še ena gruntnemu gospodu vsako leto v penezih odrajtovalna. Toda cesar Jožef je prej umrl, kakor je to izpeljati mogel in njegovi prvi nasledniki so vse pri starem pustili. Le toliko je cesar Franc dodal, da so graščaki morali peti del pri desetini, vršniki, raboti, desetem penezu pustiti.

Po končanih strahovitih francoskih vojskah je cesar Franc zaukazal grunte meriti in od vsakega zemljišča čisti dohodek izračuniti in zapisati. Od tega se je imela cesarska gruntna dača računati.

Leta 1846. je bilo to delo na Štajerskem dokončano. Tedajšnji gubernij, sedanja namestnija v Gradci, je po nasvetu krajsijskega glavarja Marqueta v Mariboru 75.000 gld. dače Nemcem odpisal in Slovencem pripisal. Zato je štajerski slovenski kmet do l. 1882. plačal okoli 22.700.000 gld. dače v državno blagajnico — preveč.

Kakó se je strah pred gospôsko spremenil v drugo naturo štajerskih Slovencev, kaže to, da kmetje ob Savi na vsak ogovor gosposkega človeka, zlasti na pitanje: „Kaj bi rad?“ brez izjeme odgovarjajo s preponižnim odgovorom: „Zahvalim za vprašanje“.

O tem mēni čast. gosp. Ripšl v Loški kroniki to-le:

Večkrat sem premišljeval, od kod nek to pride, da naši kmetje, kedar v kako gosposko sobo stopijo, na prijazno navadno pozdravljenje, če ga ravno še nič vprašal nisem, roko poljubijo in rekó: „Zahvalim za vprašanje!“ To se mi je od začetka kaj smešno in čudno zdelo, pa mislim, da sem vzrok temu izduhtal.

Do 1848. leta so bili v naših krajih graščaki in njih oskrbniki — deželska gosposka; ti so navadno našega kmeta drli in stiskali, kar se je dalo; malokdaj so imeli prijazno lice, še redkeje dobre besede za njega. — Poznam takega nekdanjega „becirk-a“ (t. j. oskrbnika), ki je pred 1848. letom sam o sebi djal: „Jaz sem 4. božja oseba na zemlji!“ Ta je vsak dan dva tlačana samo za-se potreboval, enega, da mu je med pisanjem muhe branil, enega pa, da je moral pred vrati sedeti in čakati, če je bilo potrebno ga kam poslati, posebno po ljubi tobaček za nos. Ta prevzetna šema je bil nad kmete hujši od vraga, in ker je pozneje ravno v tistem kraji notar postal, so se ga kmetje ogibali. Če je imel kmet pred 1848. letom pri svoji gosposki opravila, vselej se je s strahom gradu bližal. „Bližje grada, bližje vraga“ je še dobro znani národni pregovor tistih žalostnih časov, v katerih so gradovi za naše kmete še kajhe, klade, klopi in palice imeli; ko je kmet grad le zagledal, že mu je srčnost v hlače ušla; od daleč se je začel izkašljevati, nos snažiti, in klobuk pod pasho devati, boječ je čez stopnice lazil do kancelijskih vrat. Potrkal ni, kjer je tako vedel, da se mu nobeden od znotraj oglasil ne bo; predno za kljuko prime, si še lase nekoliko popravi in stopi v kancelijo, trepetaje čakajoč, kdaj se bo zlahnemu gospodu „ferbolterju“ poljubilo, nanj se ozreti in z: „No?“ ga vprašati, kaj da hoče. Gorje kmetu, če je naravnost povedal, zakaj da je prišel, če se ni na prvo prav ponižno zahvalil za vprašanje.

Jezik. Na zgornjem in srednjem Štajerskem so bili Slovenci redko naseljeni. Ko so Nemci k njim došli, začeli so Slovenci, če tudi so bili v večini, svoj národni jezik opuščati in so se prej ali slej čisto nemškega jezika poprijeli. Na spodnjem Štajeru so pa Slovenci povsod stanovali, nikjer ni bilo prostora, da bi se moglo med nje po več nemških družin naseliti. Zató se je pa tukaj povsod na kmetih edino le slovenščina še do denašnjega dné ohranila. Ne tako popolnem po mestih in trgih, koder navadno ljudje v obeh dveh jezikih kramljati znajo.

Nemška gospôda, nemški grofje in graščaki so seboj iz Nemškega privabili tudi nemške posle in od teh ali pa naravnost od gospôde se je Slovenec, bivajoč v bližini gradov, privadil kmalu tudi nemščini. — Slovenski jezik je bil v srednjem veku še čist,

kakor se razvidi iz Cirilovega in Metodovega svetega pisma ¹⁾, v novem veku se je bil pa že precej z nemščino pomešal, kakor to kaže že Trubarjevo slovensko sveto pismo, natisnjeno l. 1557.

Da so tudi vladarji začeli skrbeti za podučevanje v krščanski veri s pomočjo domačega jezika, to nam spričuje naredba cesarja Ferdinanda I. Ta je bil nune iz Studenic, katerih je sicer tudi malo bilo, prestavil v druge kloštre. Tu sem je pa postavil prošta in mašnike, kateri naj bi Slovence v slovenskem jeziku poučevali.

Priprosti Slovenci, kateri niso prišli z Nemci v dotiko, so svoj jezik še vedno dobro govorili. Ako bi taki znali svoj govor tudi napisati, imeli bi od njih prav dobre knjige. Toda knjižice, — malo njih število — kakov evangelij, katekizem ali molitvena knjiga, ki so prišle pred 19. stoletjem na svetlo, pisane so bile z ozirom na druge jezike, in slovenščina je bila v njih zelo pohabljenjena. Za vzgled, kakošna je bila slovenščina v 17. veku, postavimo tu sem zakon o „vinogradih“.

Med l. 1633. in 1644. so prišle na Štajerskem v nemškem in slovenskem jeziku takó imenovane „Gorske pravde“, t. j. vinogradski zakon, v katerem se zadeve vinogradov postavno urejajo. 7. člen teh postav se glasi: „Vsi naprani potie htim vinogradam, inu od vinograda, leti, kier neiso od stariga navadni bili, tijsti se imajo zdajci po s. Mathija dan preponedat, kateri bi pak za toisto prepuuid namaral, ta ie gorskimu Gospodu tri marhe (marke) zapadel“.

Ker ni bilo nikakoršnih slovenskih šol, moral se je takrat še vsak Slovenec sam učiti brati precej okorne slovenske knjige.

Nova doba in veselejši časi bi bili za Slovence nastopili že za cesarice Marije Terezije ²⁾, katera je ukazala snovati narodne šole; ko le ne bi bile te šole vsled ukaza njenega sina imele nemški značaj! Tako se je pa v teh šolah začelo z nova delati za nemštvo in skoro bi smel trditi, da korenino vsej nemščini po

¹⁾ V narečji je štajerska slovenščina različna še dan danes, po severovzhodnem delu (Slovenske gorice, Ljutomer, Velika nedelja, Ptuj, Zavrče, sv. Andrej, sv. Anton, sv. Bolfank) govore takó zvano panonsko narečje (slično hrvaščini), drugod pa karantansko narečje. Ta razloček pa je bil po spričevanju učenjakov že v 9. stoletji.

²⁾ Pod njeno vlado so se tudi postave in ukazi razglaševali v nemškem in slovenskem jeziku. Sem ter tje so se tudi graščinske gospodske nemščine in slovenščine posluževale; napis v leंबरškem gradu n. pr. spričuje to, ko se petek kot uradni dan v obeh jezikih proglašuje.

slovenskem Štajeru je iskati v nemških šolah, katere so se ustanovljale že pred 100 leti na slovenskih tléh za slovensko ljudstvo. Nemško-slovenske šolske knjige, t. j. take, katere so imele na drugej strani to v slovenščini, kar je stalo na prvej v nemščini, tiskati so se jele še le pred kacimi 50 leti in še le pred 30 leti so bile deloma nadomeščene s čisto slovenskimi.

Šege in navade. Po jeziku, veri, šegah in navadah ter obleki in seveda po duševnih zmožnostih se razločuje narod od národa. Precej velik del Slovencev je v teku let se znebil svojega lepega jezika in se na severu slovenskih pokrajin poprijel nemščine, na jugu pa laščine, a nekaj šeg in navad so obdržali tudi potujčeni Slovenci. Da si je Slovenec mnogo trpel, vendar je bil rad vesel, mnogokrat še preveč, takó da je postal celó lehkomiseln. Obilo domačih praznovanj in gostij je bilo pri Slovencih že davno vpeljanih; povod so jim dali počitki po dokončanem velikem delu, po košnji, žetvi, mlatvi in bratvi, pa tudi cerkveni običaji, n. pr. krstítiki ali botrinje, sedmine (karmine), gostije ob velikih praznikih.

Grde navade so bile v starih časih že kletve in pijančevanje, ki se je pa nahajalo pri gospódi v večjej meri še, nego pri prostem stanu. Razbijanje in medsebojno sovraženje pa še dan danes ni prenehalo. Prazno-verstva smo se že precej znebili, čeravno se slédi nekdanjih copernic in čarovnic še dan danes nahajajo. Da je pa prosto ljudstvo še v 17. stoletji takó močno v tej zadevi zapeljano bilo, temu se ni čuditi, kajti vlada in duhovništvo ste to praznoverstvo pospeševali. Cesar Leopold I. — piše Krempelj — je celó postave izdal o čarovnicah, t. j. o takih starih ženskah, ki so baje krščansko vero zapustile, sv. Trojico tajile, svojo dušo hudiču zapisale, ž njim grešile, točo in druge nadloge provzročile. Take čarovnice so živele seveda tudi tù pa tam na slovenskem Štajeru: V Šalovcih pri Središči, v Koračicah kažejo še dan danes torišče, kjer so bili copernico z imenom *Deutscher* sežgali. L. 1660. so odpeljali čarovnico Gero Kranjec iz Stonjec pri Borlu v Ptuj; tù je bila ž njo sodnijska obravnava, ki jo je na smrt obsodila. Iz Ptuja so se morale l. 1685. tri meščanke: ena mesarica, ena jermenarica in ena kupčevalka podati v Laški trg, ker so bile dolžene, da so čarovnice. — Rabelj (obeševalec) Hans Adam Moser si je bil l. 1694. izmislil poseben stol, na katerem je trafil in mučil take stare reve. Takó je ta rabelj n. pr. Jero Kranjec na

Ptuji v tem stolu silno trapil; ona je bila sicer te muke prestala in za nedolžno spoznana, a od takrat ni bila nikoli več zdrava. L. 1546. se je vršila pravda v mariborskem okraji zoper copernice Šampri, Rosenkranz in Lačenberger. Te so se l. 1545. pred sv. Jarnejem — ko je bilo žito dozorelo, v nekej kadi v potoku kopale. To vodo so iz usmiljenja izlile na trato; ko bi jo pa bile izlile na kamenje, bila bi toča vse potolkla itd. Takó so copernice pred sodnijo izjavile. V Slov. goricah, pri sv. Lenartu so okoli l. 1700 copernico sežgali, v Jarenini je bil človek zacopran in je umrl. Na nemškem Štajerskem so bili pa v teh časih še celó župnika v Katzendorfu zatožili, da je čarovništvo pospeševal. Zaprli so ga bili v Vrbnji (Feldbach) v ječo, kjer je tudi umrl (l. 1675.). Zapisniki o takih pravadah se še nahajajo. Nek dominikanski menih je bil celo knjigo spisal, kakó je treba copernice izpraševati, mučiti itd. ¹⁾)

Dné 1. avgusta l. 1669. so zaradi copernije v Ormoži sežgali: Barbaro Rodik, Nežo Majcen, Marino Murkovič in Marino Repen.

Dné 4. julija l. 1695. je bila pri sv. Trojici v Halozah vsled obsodbe 50 let stari vdovi Marini Šep glava odsekana, mrtvo truplo sežgano, pepel pa globoko v zemljo zakopan.

Dné 18. novembra l. 1661. so v Hrastovci obsodili Lenko Schauberg. Peljali so jo na morišče, jo zadržnili, truplo pa v prah in pepel sežgali.

Dné 10. decembra l. 1661. so v Hrastovci enako usmrtili Uršo Kolar.

L. 1673. so v Hrastovci mučili Marino Vukinec, katera je vsled hudih muk v ječi umrla.

Dné 6. oktobra 1701 so pri sv. Trojici v Halozah k smrti obsodili Lenko Klanečnik, katera je mnogo drugih oseb ovadila.

Kupčija in promet v novem veku. Kupčijo je začel pospeševati že Maks I. Skrbel je za popravek starih in za zidanje novih cest. Na korist kmečkega ljudstva je ta vladar odredil, da višji duhovniki in župniki ne smejo krčmariti, da prekupci ne smejo tržiti, da smejo podložniki na mošt si izposojevati, in da smejo vino prodajati ne samo gospódi, temveč komur le hočejo.

¹⁾ Sprenger: Malleus maleficarum in tres partes divisus l. 1487. Proti njemu so pisali jezuiti Adam Tanner, † 1632; Pavl Layman, † 1635, in Friderik Spee, † l. 1635.

Za trgovino je bil Ptuj že v srednjem veku važen. V to mesto so navažali iz vseh dežel veliko blagá, posebno pa zrnja. Zató se hrani tú še zdaj kamenena mera za žito, o katerej pa sodijo nekateri, da je iz rimske dóbe. Protestantske homatije in kmečki upori so pa razvijanje trgovine precej zadrževali. Še le cesar Karol VI. je, kakor smo slišali, mnogo storil za povzdigo kupčije; on je dal napraviti velike ceste, n. pr. ono od Maribora kraj Drave na Koroško; on je ukazal tudi reke uravnati, da se je moglo po njih voziti. Po Savi je bila živahna vožnja do leta 1866.; dokler se namreč ni dodelala hrvatska železnica, prevážalo se je po njej zlasti žito in vino z Hrvatskega in Dolenjskega. Bilo je kacic 30 ladij, ki so po 6krat v letu vozile. Navzgor so morali pa do leta 1816. ljudje voziti, potem so še le živino vpregali. — Dravo so dobro za vožnjo popravili v letu 1810 — 1820. L. 1830. n. pr. še ni bila državna cesta z Dunaja v Trst do celega narejena; pri Celji čez Savinjo ni bilo mostú, med Celjem in Vranskim pa nobene ceste; slaba cesta pa od tod do Ljubljane. Da se je več blagá iz kraja v kraj prevozilo, zmanjšal je že Karol VI. mostovine in cestovine. Tudi Marija Terezija je ukazala velike ceste delati in dala je meščanom priliko, kupčevati na debelo z železom, s soljo in vinom.

Tudi pod nasledniki Marije Terezije se je za pospeševanje trgovine veliko storilo s popravljanjem cest.¹⁾ Velikanski napredek so pa storile železnice, ki so se začenjale staviti na Štajerskem pod cesarjem Ferdinandom I. Južna železnica, ki sega na Štajerskem od Semerinka do Trbovelj, se je bila na državne stroške sezidala. Leta 1846. je peljala do Celja, in v bodočih letih se je delala naprej in bila l. 1849. dodelana naprej do Ljubljane. Leta 1851. je bil telegraf razprežen kraj železnic in drugod. L. 1858. je južno železnico kupila francoska družba na akcije, katera jo še dandenes ima. Postranska proga južne železnice od Zidanega mostú (Sedanji zidan most čez Savinjo se je po prizadevanji nadvojvode Ivana postavil 1824—1826, most za železnico 1847 — 1848. Pri zidanji tega mostú so naleteli na ostanke starega mosta iz l. 1224.) do Siseka je bila dodelana l. 1862. L. 1866. se je postavil most

¹⁾ Za vožnje ceste se je začelo še le v 18. in 19. stoletji od strani države, dežele in okrajev prav marljivo skrbeti. Znamenito je v tej zadevi tudi delo nadvojvode Ivana, po čegar prizadevanji se je l. 1826. cesta skozi Hudo luknjo izpeljala.

čez Savo pri Vidmu. — Kupčevalo se je marljivo v vseh časih po naših krajih, s pridelki slovenskega kmeta. Toda kupčija žalibog ni bila v rokah domačinov Slovencev, le Nемеc in Italijan se je bil tega dobrega kruha in ne pretežkega prislužka poprijel. In takó je obveljalo po večjem do denašnjega dné. Slovenec ni imel pač potrebne svetovne omike; tudi njegova natura nima te prekanjenosti, katere je pri kupčiji treba. Da bi se v bodoče na bolje obrnilo!

Živež in obleka. Življenje starih Slovencev ni bilo takó slabo, kajti bivali so po rodovitnih krajih, kateri so jim v dobrih letinah dosta živeža dajali, ako so jih le tudi dobro obdelovali. Vina so veliko pridelovali, štajerska vina (tudi vipavska), zlasti ljutomerska bila so že v srednjem veku imenitna in so se pila pri kraljevskih mizah.

Pozneje so pa začeli v tej zadevi slabši časi nastopati, zlasti za kmeta. Vse, kar je boljšega pridelal, moral je grofom odrajtovati. Tudi mestni ljudje so si za denar, katerega so vedno več imeli nego kmetje, nakupili boljšega živeža. Vendar se je tudi kmetom še precej dobro moralo goditi, ko se krompirju, tej velikej dobroti v sedanjih časih, niso mogli tako dolgo privaditi. Koruzo in krompir so začeli še le okoli l. 1700. v večjej meri saditi. Da bi ljudje rajše koruzo sadili, oprostil jo je cesar Karol VI. l. 1733. desetine. Tudi krompirja so se branili; nekateri trdovratni kmetje so se dali rajše zapirati, na klopi tepsti od graščin, kakor da bi ga bili sadili. Č. g. Ripšl pravi v svoji kroniki laške župnije, da je poznal starca, ki je bil v graščini laškega trga trikrat tepen, predno je začel krompir saditi. Leta 1788. beremo, da se je še razpošiljal tiskan poduk, kakó krompir saditi in za živež pripravljati. — Naj boljše so živeli od nekđaj že po Slovenskih goricah, kjer so bivali po rodovitnih krajih. Vino so po vsem Štajerskem od nekđaj radi pili, in to še v preobilej meri, zlasti kedar so bile dobre vinske letine, n. pr. 1796—1798, 1811—1812, 1824—1834. Slabe letine gledé vseh pridelkov so bile 1814, 1815, 1816. V teh letih so štajerski Slovenci, posebno v vinskih krajih, veliko gladu prestali ali celó lakote umirali. Lakota je takrat razsajala posebno po gornje-dravskih krajih, koder so ljudje med zrnje mleti tropinske peške, koruzne bate in dr. Vinske slabe letine, zlasti v

ljutomerskih goricah, so bile 1820, 1821, 1825, 1826, 1832, 1833, 1837, 1838.¹⁾

Obleka je bila že pri Slovencih v srednjem veku različna. Tisti, kateri so prišli z Nemci v dotiko, popustili so svojo narodno nošo in se rajše nosili po nemškem kroji. Panonski Slovenci, t. j. tisti, ki so bivali v soseščini ogerskih Slovencev (in Hrvatov), so pa ostali pri svojej narodnej obleki. Nosili so prestrane platnene hlače (breguše) in široko srajco (robačo). Čez ramo so pa obešali torbo (kanjér) v znamenje njihovega nekdanjega poljsko-pastirskega življenja. To je bila (in je še dan danes) poletna obleka panonskih štajerskih Slovencev severno od Drave do Mure proti Ogorskemu. Za zimo in dež so imeli možki dolge in kratke kožuhe, čohé, gabane in gabanice. Ženske so nosile platnena krila (janjke), rokavce ali polusrajce; pa tudi po vsem telesu so nosile platneno obleko. Kratke čohé ali gabanice so tudi ženske po zimi nosile. Za obutev so imeli začetkoma opanjke, kasneje čevlje in škornje. Na glavi so možki nosili kosmate kape, ženske pa navadno bele peče.

Kakó so se Slovenci ob ogerskej meji v začetku 18. stoletja nosili, razvidimo iz popisov oblačil, katera so jim Kruci pokradli in poropali. Tù najdemo zapisano, da razen platnenih oblačil so nosili, in sicer možje: suknje, kožuhe, gabane, kape, kosmate rokavice, čevlje, čizme, rudeče prepase, hlače, in tudi klobuke že; ženske pa modra krila (janjke), kožuhe, peče, prepase, čevlje in čizme.

V 19. stoletji so pa začeli tudi štajerski Slovenci narodno nošo vedno bolj in bolj opuščati, zlasti veljá to o boljšeji nedeljskej ali prazniškej noši. Gledé te se tudi slovensko-štajerski kmet začanja ravnati po noveji šegi; iz domačega platna si dela k večjemu še vsakdanjo obleko. Kajti narodni pregovor se je čisto pozabil: „Sama predla, sama šila“, so naj lepša oblačila“. O starih nošah, zlasti o klobukih, pripoveduje Loška kronika, spisana po čast. gosp. Ripšlnu, tako-le:

Klobuke so možki nosili svoje dni, katerih se še dobro spominjam, črne s širokimi okrajci in z žametnim, s sreberno zaponó zapetim trakom. Nov je bil takrat, ko je mož kot 12leten fantič pri birmi bil. Stariši so mu

¹⁾ V občé pa bi si dovolil trditi, da je imel Slovenec v starih časih s polnim želodcem največje veselje; to je 1) čisto naravno, 2) pa družega veselja itak ni imel, kajti pogrešal je zlate svobode, katero so drugi veliko pred njim uživali; 3) se to dá iz tega sklepati, ker si naši slovenski kmetje, zlasti v vinskih krajih, še dandanašnji radi preveč privoščijo.

klobuk kupili kakor za odraslega možá, češ, saj mu bo glava vsak dan debelejša prirastla. Tačas mu je glava po klobuku zvonila, in če ne bi bili klobučji okrajci na pol na ramah, na pol pa na tilniku sloneli, dečko ne bi bil nič videl izpod njega. Od birme do ženitve je klobuk le samo ob največjih praznikih iz omare na dečkovo glavo prišel, in še tačas samo le za v cerkev, takó da je bil na dan poroke kakor nov. Takih klobukov danes, ko je vsako leto druga „moda“, mislim, malokje več klobučarji izdelavajo. Po pravici povedano: tak klobuk je trpel celega pol stoletja. Kadar je gospodarjeva glava osivela, je tudi njegova dlaka rjavkasta postala. V jeseni, kadar je deževno vreme nastalo, ga je dobil vnučič ali vnučika na pašo, kjer je mesto ombrele služil, in nazadnje, ko ni bil za nobeno človeško rabo več, prišel je še na tatermanovo glavo v koruzo in tam vrane in srake strašil.

Lase so možki imeli na celi glavi na kratko ostrižene, le nad tilnikom in nad čelom malo daljše, tako, kakor venec okoli glave; čelo je bilo čez pol s tem lasnim vencem pokrito. Tudi ta frizura se danes le še pri starih dedcih vidi.

Obdelovanje zemlje in obrtnija. V srednjem veku je ležalo veliko zemlje še neobdelane, dasiravno so se bili samostani postavili ravno v take samotne puste kraje, kjer naj bi tudi za obdelanje zemljišč skrbeli. To so prvotno tudi storili; a ker so imeli jako velika in razprostranjena posestva, niso mogli biti menihi s svojimi služabniki in delavci vsemu kos. Marljivemu obdelovanju zemlje je bilo nepripravno, pomanjkljivo, večjidel leseno orodje velika ovira. Pogostni napadi Turkov in druge vojske so odtegovali najboljše moči gospodarstvu in kmetijstvu. Večjo pozornost kmetijstvu sta obračala zlasti cesarica Marija Terezija ¹⁾ in njen sin Jožef II. Začeli so tudi drugi visoki državni dostojanstveniki večjo skrb kmetijstvu skazovati in snovati že več nego pred 100 leti kmetijske družbe, ki so za pospeh kmetijstva prav veliko storile. Lep izgled kmetovalcem je bil na Štajerskem sam nadvojvoda Ivan, ki je imel na zgornjem Štajerskem izgledno kmetijstvo, a v Pekarjih pri Mariboru vzorno vinorejo.

Kmetje so sicer tudi v novejših časih držali se starega kopita, a gospodski posestniki so začeli zlasti vinograde obdelovati po naukih umne vinoreje, in posnema jih semtertje dandanes že tudi prosti kmet. Napredek v kmetijstvu so v starih časih nadlegovale večkrat kobilice, ki so v veliki množini prišumele in vse pokončale. Zadnjokrat so bile v tej deželi l. 1782. Da so tudi v minulih

¹⁾ Ta blaga cesarica je izdala že l. 1771. prav dobro postavo za varstvo gozdov.

stoletjih in desetletjih neugodna vremena, hude uime in še druge nadloge, kakor dandanes še, ukončavale ves trud kmetovalcev, o tem nam ni treba pripovedovati.

O obrtniji pri Slovencih v preteklih časih je težko govoriti, vsaj Slovenci imamo še dandanes malo domačih obrtnikov in rokodelcev. Slovenec je bil poljedelec in je to še vedno v prvi vrsti, kar je čisto razumljivo. Rokodelci so se naseljevali le okoli gradov, v sedanjih mestih in trgih; v gradovih pa je bila nemška gospôda in tej je utegnil vstregati samo nemški obrtnik ali vsaj ponemčeni rokodelec. Zaslužili so si pa nemški rokodelci lepe krajcarje na slovenskej zemlji; marsikateri premožni meščan in obrtnik v slovenskih mestih in trgih je došel kot revni (privandrani) pomočnik v te kraje, a se je sè svojo pridnostjo in nevednostjo domačinov sčasoma več ali manj obogatel. Zato ni nemški pregovor: „Das Handwerk hat einen goldenen Boden“ brez pomena. Vendar pa imajo in so imeli tudi od nekdanj že Slovenci veliko sposobnost tudi za rokodelstvo, katerega se že celó sami od sebe naučé. Koliko izvrstnih samoukov je pri Slovencih! Še več rokodelstev znajo nekateri. Takó pripoveduje Krempelj o Slovenci z imenom Šega (domá v mariborskem okraji)¹⁾, ki je bil najprvo puškar, potem kipar in malar, in sicer tako izvrsten, da se je njegovo delo iskalo po vseh nemških deželah. Takov samouk je utegnil biti tudi štajerski rojak France Križman, duhovnik, ki je živel v 18. stoletji na Goriškem in izvrstne orglje izdeloval. — V prejšnjih časih so se vendar štajerski Slovenci veliko bolj z domačo obrtnijo pečali, nego dandanes, ko jim po jako razviti kupčiji, po prodajalnicah in sejnih vse ponuja trgovec. Kar je za dom potreboval orodja, to je kmet vse sam naredil, navadno po zimi. Marljivi kmetje sicer to tudi dandanašnji še storé. Kmetje so si obleko sami delali, namreč platno za srajce in hlače, sukno za suknje itd. Tkalci, lončarji, čevljarji, kmetski krojači, mizarji, tesarji so bili navadno domači naši rokodelci, dasiravno se je za te stroke in druge večkrat kaj Nemcev naselilo, in ti so se včasih dobro pri nas opomogli. Zidarski mojstri so prihajali iz Laškega k nam — in po nekaterih krajih so že več let Lahi pri nas naseljeni.²⁾

¹⁾ O tem Slovenci glej Trstenjakov spis v „Zori“, I. letnik.

²⁾ O stanji obrtnije na slov. Štajeru — glej spis dr. Gršaka v 3. snopiču knjige „Slovenski Štajer“.

Zasluge Marije Terezije za štajersko šolstvo.

Dočim je bilo v 17. stoletju vse vtihnulo, kar zadeva šole, začelo se je v 18. stoletju živahniješe gibanje na šolskem polju. Vendar so bile šole, kjer je katera obstala, v silno slabem stanu tudi še v začetku te dobe. Učitelji so deco podučevali (?) v svojih malih hišicah ali sobicah. Ali njih plača je bila takó pičila, da so se morali še s postranskimi prislužki baviti za svoj vsakdanji kruh. Bili so torej ob enem rokodelci ali krčmarji. Večkrat so v enej in tistej sobi s šolskimi otroci bili učiteljevi vinski gosti in po zimi še druga in še manj prijetna in primerna tovaršija, namreč prasički, kuretnina ali kaj tacega. Take so bile namreč zasebne, pa tudi občinske šole. V nekoliko boljšem stanju so bile šole po samostanih. V teh se je poleg krščanskega nauka podučevalo tudi v takó imenovanem trivium-u (trojica — čitanje, pisanje in računanje) — od koder izvira ime nekdanjih trivijalnih (navadnih ljudskih) šol. Pred cesarico Marijo Terezijo, pa tudi pod njeno vladó še do leta 1770., se za javni ljudski poduk od strani vlade ni ničesar družega storilo, nego to, da je ona s kaznimi pretela, ako bi podložniki ne spolnovali povelj duhovenskih gospodsk v zadevi krščanskega nauka.

Čisto brez šol sicer Štajerska tudi pred naredbami Marije Terezije ni bila. Vsaj je n. pr. sam Gradec l. 1770. štel 10 nemških šol. Toda njih učitelji so imeli takó slabe dohodke, da so morali po noči vedno po krčmah gosti, da so si še kaj prislužili. Kako so drugi dan v šoli podučevali, lahko si mislimo.

Predno je začela Marija Terezija avstrijsko šolstvo reformirati (1770), štelo se je po vsej Avstriji 133.419 za šolo sposobnih otrok, od katerih je pa samo 23.292 v kako šolo hodilo.

Naj na tem mestu povem, da je bila v 17. in 18. stoletju zeló imenitna šola (latinska) v Rušah nad Mariborom, zlasti od l. 1645. do l. 1760., dokler namreč niso bili jezuitje v Mariboru gimnazija ustanovili. Šolo so imeli le duhovniki te župnije, pa vedno veliko, dostikrat čez 50 učencev na leto, v nekaterih letih pa tudi 100 in več učencev, ki so postali v poznejših letih navadno visoki duhovski dostojanstveniki. Ta šola je daleč na okrog slovela. Končala se je šola l. 1760., bil je v tem zadnjem in tudi v predzadnjem tečaju samo 1 učenec.

Najprvo je začela Marija Terezija l. 1770. ustvarjati v posameznih deželah šolske odbore ali komisije, katere bi se imele

baviti s šolskim vprašanjem. Taki šolski odbor se je bil l. 1774. tudi v Gradci ustanovil. Naloga tega odbora je bila najprvo ta, da ustanovi v glavnem mestu c. kr. normalko kot izgledno šolo in učiteljsko izobraževališče, kajti vsi dosedanji učitelji se niso v nobenem posebnem zavodu za svoj važni poklic pripravljevali. Taka normalna šola je bila v Gradci l. 1775. ustanovljena, na njej so baje prav dobre moči podučevale, n. pr. nek Ivan Kavperc. Njegov oče je bil imeniten bakrorezec v Gradci, rodom slovenski Štajerec, ki je bil tudi izvrsten risar in malar. Tudi drugod po deželi so začeli ustanovljati glavne in trivijalne (male) šole, n. pr. glavne šole v Celji (l. 1777.), v Mariboru (l. 1778.), v Slovenskeji Bistrici itd.

Šolstvo v 19. veku.

Ko so razni domoljubi začeli slovenski jezik gojiti, n. pr. Danjko, Krempelj, Šmigoc, Murko, Muršec, Slomšek, ko je bila stolica za slovenski jezik tudi v Gradci (l. 1812.) utemeljena¹⁾; vpeljevati so začeli tudi v spodnje-štajerske šole, katerih je utegnulo že v 1. polovici tega stoletja precej biti (najmanj kacic 120), polagoma slovenski jezik in slovenske šolske knjige, kolikor jih je pač bilo dobiti moči. K tej prebudi štajerskih duhovnov in učiteljev, ki so imeli s šolo opraviti, pripomogle so nekoliko gotovo tudi „Novice“, ki so bile l. 1843. izhajati začele. Zató je bilo tudi na slovenskem Štajeru že l. 1847., torej pred l. 1848., ko je bila svoboda tudi za Slovence nastopila, 60 čisto slovenskih šol; poleg teh je bilo morda ravno toliko slovensko-nemških in še nekaj čisto nemških šol za slovenske otroke. Leto 1848. se je bilo novo življenje tudi pri šolstvu izbudilo. Ko je bil prvi naučni minister odstopil, izdal je drugi državni tajnik Feuchtersleben gledé učnega jezika 2. septembra 1848 naredbo, v katerej je stalo načelo, da ima učni jezik v ljudskeji šoli biti materinski jezik

¹⁾ Stolicu za slovenski jezik so Nemci sami potrebovali, kajti kdor je hotel uradnik postati na spodnjem Štajerskem, moral je vsaj nekoliko slovenščine zmožen biti; če ga ni znal, moral se ga je za silo od deklet in kuharic naučiti, kajti primerne slovenske slovnice je takrat še manjkalo. Zato so višji uradniki v Gradci l. 1810. dregali stanove (deželni zbor), da se slovenska stolica ustanovi, da bi se tudi štajerski Slovenci v svojem jeziku izobraževali. Naposled so l. 1811. štajerski stanovi vendar malo svôto v to svrho dovolili in cesar je ta sklep potrdil.

otrók, za katere dotična šola obstoji. Reakcija pa, ki je nastopila z letom 1850. in ki je trajala v narodnostnem obziru dobrih 10 let, tudi na Štajerskem ni dovolila, da bi se bilo šolstvo na slovenskem delu takó razvijalo, kakor terja zdrava pedagogika, namreč na čisto narodnej podlagi. Zató nam ohranjene statistične date iz poznejših let ne povedó več, koliko je bilo čisto slovenskih šol. Od leta 1851. vemo torej samo to, da se je štelo takrat na Štajerskem 386 nemških in 161 nemško-slovenskih šol.

Z narodnega stališča je bil l. 1855., 18. avgusta, sklenen konkordat za slovensko-štajersko šolstvo prav primeren, ker so bile vse notranje šolske zadeve duhovščini izročene. Ta pa je bila pod vodstvom narodnega biskupa Slomškega¹⁾, kateri se je neizmerno veliko za šolstvo trudil, tudi po večjem národna, in je torej pospeševala slovenski jezik v ljudskih šolah malega Štajera²⁾. Za izobraževanje učiteljev za slovenski Štajer so bili enoletni tečaji na glavnih šolah v Celji in Mariboru. Za štajersko šolstvo in tudi za pospeh njega slovenskega značaja ima zasluge še zdaj v pokoji v Gradci živeči slavni matematikar in pisatelj najboljših matematičnih in računskih knjig, dr. Franc vitez Močnik (rojen l. 1814. v Cerknem na Goriškem). Ko je bil še na Kranjskem, je okoli l. 1860. pospeševal pri vladi, da smo dobili boljša slovenska berila za ljudske šole.

Do leta 1868. in 1869. so veljale stare šolske postave, takó zvana „Politische Schulverfassung“ tudi za Štajersko. V teh letih in l. 1870. so prišle na Štajerskem in na Avstrijskem sploh nove državne in deželne šolske postave; na podlagi teh začelo se je novo šolsko življenje, na enej strani na korist národnemu in duševnemu razvijanju štajerskih Slovencev, na drugej strani so pa hoteli vladni šolniki na podlagi teh postav in s pomočjo šol prav v obilnej meri nemščino razširjevati. Temu so se zlasti protivila nekatera národna učiteljska društva, posebno „Učiteljsko društvo za slovenski Štajer“ (osnovano l. 1874. s sedežem v Ljutomeru) in slovenski listi, zlasti šolski časopis „Slovenski učitelj“

¹⁾ Višji (deželni) šolski nadzorniki po slov. Štajeru so bili: Slomšek (1843—1846, škof 1846—1862), dr. Wieri (1846—1851), Rožman (1851—1858), Vošnjak (1858—1863), Vogrin (1863—1869). Pod novimi šolskimi postavami še dr. Močnik, Klodič in (zdaj še) Rožek.

²⁾ Leta 1853. se je odločno terjalo od cerkveno-vladnih šolskih nadzorikov, naj bodo šole národne.

(izhajal v Mariboru od l. 1873. — 1878.). Leta 1880., 1881. in 1882. je v Celji izhajal šolski list „Popotnik“, od l. 1883. dalje pa izhaja v Mariboru, kjer se v istem duhu ureduje, kakor pred leti „Slovenski učitelj“.

Naposled hočemo podati iz vsakega okraja na slovenskem Štajerskem podatke o ustanovitvi posameznih šol, o postavljenji in urejanji šolskih poslopij. Te notice smo dobili — kakor tudi nekatere o cerkvah in gradovih — od posameznih šolskih voditeljev, na katere smo se bili z vprašanji obrnili. Žal, od mnogih nismo dobili nikakoršnega odgovora, posebno iz takih krajev ne, kjer so posebno stare šole, iz l. 1780. — 1800. V tej dobi so se ustanovljale šole zlasti po večjih mestih in trgih sedanje 4- in 5-razrednice. Mi torej podamo le to, kar smo dobili; več ne moremo.

O starosti národnih šol na slovenskem Štajeru.

Vsaka ustanova v državi ali deželi ima svojo zgodovino. Razloček je le tá, da imajo nekatere naprave jako staro, zanimivo zgodovino, druge so pa iz novejših časov in torej z zgodovinskega stališča ne toliko interesante. Cerkev n. pr. je stara ustanova in daje zgodovinarju veliko zanimivega gradiva. Enako je z vladarji in sploh z mogočnimi osebami ter z njihovimi sedeži, t. j. z gradovi, okoli katerih so se bili v teku časa nastanili ljudje in sezidali sedanja mesta in trge. Šolstvo je v zgodovini novejši faktor, ki se kot samostalna naprava v državi še le kacic 100 let imenuje; kajti malostne novice o šolstvu v srednjem veku zadevajo prav za prav le prizadevanje cerkve, pridobiti si bolje izobraženih cerkvenih služabnikov. In kolikor se mimo gredé omenjajo učitelji kot nekakošni trabanti protestantovskih pridigarjev proti koncu 16. stoletja, to moramo v zgodovini šolstva prisposodbljati prirodopisnim enodnevniciam. Vsaj na slovenskem Štajeru je deloval morebiti samo s predikantom v Golčah pri Žalci, kjer je kacic 10 — 20 let stala luteranska cerkev, tudi šolnik, o katerem pa dosedaj nič natančnega poizvedeti nisem mogel. Najstarejše šole na spodnjem Štajerskem so po mestih, kakor Maribor, Celje, Ptuj itd. Te so bile otvorene najbrže v dobi cesarice Marije Terezije ali cesarja Jožefa II. Da bi mogel poročati v svoji „Zgodovini štajerskih Slovencev“ tudi nekoliko iz zgodovine slovensko-štajerskega šolstva, prosil sem z 240 dopisnicami vse šole na slovenskem Štajeru, da bi mi poročale iz zgodovine svojih šol: 1. Kdaj je bila šola ustanovljena; 2. kdo je bil prvi učitelj in 3. kdaj se je šolsko poslopje postavilo. — Na razposlanih 240 dopisnic dobil sem pa le kacic 200 odgovorov, več ali manj obširnih, a vsi so jako zanimivi.

Najstarejša šola je bila v Mariboru (1452), potem v Studenicah v takratnem samostanu, namreč v 16. stoletji, pa za pouk so skrbeli duhovniki.

V drugi polovici 17. veka je v dveh krajih med štajerskimi Slovenci govor o učiteljih, katerih imena se tudi navajejo, namreč v Središči in Reichenburgu. Iz prve polovice 18. stoletja se mi ni poročalo o ustanovitvi kake šole na spodnjem Štajerskem, da si je jako verjetno, da se je kaka oseba vsaj privatno pečala s poukom v večjih krajih, kakor so Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica, Brežice, Slovenji gradec, Konjice itd. Od znanih mi šol jih je bilo ustanovljenih od leta 1750.—1780. 6 šol, od leta 1780.—1800. 17 šol, od leta 1800.—1820. 35 šol, od leta 1820.—1840. 14 šol itd. ¹⁾

Dobil nisem poročil o nekaterih najstarejših šolah, kakor so n. pr. nekatere mariborske šole, deške šole v Celji, potem šole: v Slovenski Bistrici, Laškem trgu. Stare šole vtegnejo biti tudi: v Šmariji pri Jelšah, Marenbergu, Šoštanji, pri sv. Lenartu v Slovenskih goricah, pri sv. Petru pri Radgoni. (?) Pa tudi o nekaterih najnovejših šolah se mi menda ni poročalo. V obče sem iz nekaterih okrajev dobil jako malo poročil. K tem okrajem prištevam zlasti sv. Lenart, od koder ste mi le dve šoli poročali.

Šole v breškem okraji:

Brežice. Deška šola ustanovljena l. 1668.; poučevali so frančiškani. Šolsko poslopje (1.) je bilo sezidano l. 1820., sedanje 1880. Dekliška šola se je pred kacimi 10—15 leti od deške ločila.

Na Bizeljskem se je šola ustanovila l. 1790., šolsko poslopje postavilo 1844. Prvi učitelj frančiškan Sovan, potem France Pleteršnik.

Kdaj se je šola na Vidmu začela, se ne vé na tanko. Prvi učitelj je bil Poljak; drugi učitelj, z imenom Fr. Stanič, je došel l. 1805.

Na Kapelah šola ustanovljena l. 1824., prvi učitelj Jak. Koprivšek, staro poslopje iz l. 1829., novo od l. 1867.

Sromlje, menda v začetku tega stoletja se je šola pričela in podučeval nekov Vrisk v malej kočici, ki se je l. 1876. povečala v šolsko poslopje.

Artiče, šola 1845, poslopje 1861 in 1878, prvi učitelj kaplan Jug.

Pišeece, šola 1822, poslopje 1865, prvi učitelj Fr. Kalič.

Šola v Globokem ustanovljena l. 1882., v katerem letu je bilo tudi šolsko poslopje postavljeno; prvi učitelj Gust. Vodušek.

Šola v Orešji pri Bizeljskem ustanovljena l. 1881., poslopje pa l. 1883, prvi učitelj (pomožni) A. Žagar.

Šole v celjskem okraji:

Deška šola v Celji je iz dobe cesarice Marije Terezije.

Dekliška šola v Celji je bila ustanovljena l. 1830., prvi učitelj Rup. Kapun. Celjske šole so od l. 1872. v starej grofiji; popred so imele deklice učilnice po privatnih hišah.

¹⁾ Ko je bil ta sestavek že v tiskarni, došli so mi še nekateri odgovori.

Šola celjske okolice: šola 1875, poslopje kupljeno in prenavršeno 1876, prvi učitelj Jakob Lopan. — Šolske sestre so v okolici l. 1878. ustanovile tudi privatno dekliško šolo.

Dobrna, šola 1856, poslopje 1860, nadstropje 1867, prvi učitelj Mat. Jeraj.

Sv. Jurij na južni železnici; šola že l. 1769., sedanje poslopje 1818, prvi učitelj Miha Jurežič.

Vojnik, šola 1785, poslopje 1827, prvi učitelj Ivan Murey.

Nova cerkev: šola ustanovljena l. 1788., prvi učitelj Jurij Auchmann, šolsko poslopje kupilo l. 1852. — Šmarten v Rožnej dolini: šola ustanovljena l. 1823.; prvi učitelj Jurij Torinek (1823 — 1873). Šolsko poslopje l. 1822. postavljeno.

Šola v Pletrovčah ustanovljena l. 1873., šolsko poslopje postavljeno l. 1871.; prvi učitelj Gust. Potočnik. — V Št. Lovrencu pod Prežinom l. 1874. ustanovljena; prvi učitelj Bošt. Kregar, šolsko poslopje postavljeno l. 1876.

Št. Pavel pri Prelodju, šola ustanovljena l. 1818, šolsko poslopje l. 1828.

Frankolovo, šola 1816, prvo poslopje 1826, drugo poslopje 1863, prvi učitelj Konrad pl. Bartilot.

V Črešnjicah, šola 1879, poslopje (cerkvena hiša) 1863; prvi učitelj Jurij Pilih.

Sv. Peter v Savinjski dolini, šola 1819 in poslopje, prvi učitelj Luka Vras.

Teharje, šola 1812, staro poslopje 1817, novo poslopje 1870, prvi učitelj Krumpholz.

Slivnica, šola 1855, poslopje 1859, prvi učitelj Jož. Majcen.

Svetina, prvi učitelj Jan. Rupnik (1870 do 1874), šola je v farovžu.

V cmureškem okraji:

Sv. Ana na Krembergu, šola in poslopje 1815, prej mežnarija, prvi učitelj Fasel. V tem okraji je tudi slovenska šola pri Mariji Snežnici, pa o njej nismo dobili poročila.

V gornjegradskem okraji:

Gornji grad, šola. 1793 (šola je v gradu), prvi znan učitelj Fr. Simonetti (1804).

Nazaret, šola ustanovljena 1786, prvi učitelj o. Prokop Bergmann; šolska izba je v samostanskem poslopju.

Šmihel, poslopje 1866 (lastnina cerkve), šola 1878., prvi učitelj Fr. Stupan.

Luče, šola 1873, poslopje 1876 kupljeno in predelano; prvi učitelj Anton Pustoslemšek.

Ksaver, šola 1873, šolsko poslopje 1877, prvi učitelj Ivan Časl.

Vočna, 1877 šola, poslopje 1876, prvi učitelj A. Šket.

Nova Štifta, šola 1875, poslopje v najemu, prvi učitelj Ivan Zupanec

Ljubno. Šola 1805, poslopje morebiti proti koncu 17. stoletja (?), prvi učitelj Fr. Al. Simonetti.

Šmarten, šola 1876, poslopje 1878, prvi učitelj Mat. Soršak.

V gornje-radgonskem okraji:

Precej stara šola utegne biti pri sv. Petru.

Kapela, šola in poslopje 1812, prvi učitelj Ivan Trstenjak.

Sv. Duh na Starej gori, šola in poslopje (prej meznarija) l. 1819., prvi učitelj Jož. Stuhec.

Ščavnica, šola in poslopje 1882, prvi učitelj Jos. Seyfried.

O šoli pri sv. Juriji na Ščavnici pa nam je došlo sledeče obširno poročilo:

Na torišči, na katerem sedanja šola z enem nadstropjem stoji, je bila lesena meznarska koč, v kateri se je začelo podučevati. Prva učitelja sta bila nek Postružnik in Dremel in to nekatera leta pred 1800. Od leta 1800 do 1835 delovala sta kot učitelja Mihael Bezjak starejši in Mihael Bezjak mlajši. Leta 1836., 13. junija, je prišel k sv. Juriji na Ščavnici kot učitelj Malonedeljski podučitelj Jožef Freuensfeld, rojen v Ptujju 11. avgusta 1796. Freuensfeld je deloval kot učitelj pri sv. Juriju od 13. junija 1836 do 25. aprila 1871.

Sedanja enonadstropna stara šola z dvema učnima izbama se je začela zidati leta 1834. in je bila dogotovljena l. 1835. Načrt starej šoli je izdelal Mihael Bezjak mlajši s soglasjem tedanjega župnika Pušenjaka, pod pokroviteljstvom sekovskega patronata pa se je zidala. Zidanje je z denarjem zdatno podpiral sekovski škof Roman. Ono drugo građivo je morala župnija priskrbovati. Žali Bog, da Bezjak mlajši ni dolgo stanoval v novem poslopji, ker je že o Božiču leta 1835. umrl. Od tega časa pa do Freuensfeldovega nastopa služboval je kot podučitelj (Gehilf) nek Koloman Peršak, kateri je tudi pri Freuensfeldu kot podučitelj ostal. Z novo šolsko postavo se je pa število šolarjev tukaj takó pomnožilo, da je šola leta 1876. postala trirazredna; za tretjo učno izbo je tedanji nadučitelj odstopil svoje stanovanje. In ker je to stanovanje tudi bilo premalo za šolsko izbo, je krajni šolski svet 1879 sklenil, da se k staremu šolskemu poslopju prizida novo z dvema učnima izbama. To novo šolsko poslopje ima eno učno izbo v prvem nadstropju, eno pa pri tlèh. Zgotovljeno je bilo to novo šolsko poslopje 1881 popolnoma. Tukajšnja šola ima tedaj zdaj 4 krasne učne izbe; tudi stanovanje nadučiteljevo je prijetno. Četrta šolska izba, ki je še zdaj prazna, se bo uporabila še v tem letu za paralelko za prvi razred, ki je z otroci prenapolnjen.

Šole v konjiškem okraji:

O Konjicah nismo dobili poročila.

Vitanje, šola 1763, poslopje 1820, prvi učitelj Anton Praunseis.

V Ločah pri Konjicah je bila šola ustanovljena l. 1794., prvi učitelj je bil Janez Strašnik, šolsko poslopje sezidano l. 1817.

Kebel, šola 1845, poslopje 1871.

Žiće, šola 1847, prvi učitelj (in zdanji še) Miha Teran, šolsko poslopje 1866.

Sv. Florijan v Doliču, šola 1882, poslopje 1881, prvi učitelj Jožef Dobnik.

Prihova, šola 1869, šolsko poslopje 1870, prvi učitelj Ivan Hrepevnik.

Št. Jarnej pri Konjicah, šola 1869, poslopje 1871, prvi učitelj France Delakorde.

Št. Jungerta na Pohorji, prvi učitelj kaplan Pevec l. 1850., šola l. 1876. blagoslovljena.

Skomer, šola 1882 (poprej duhovnik za silo podučeval), poslopje se še le bode zidalo. Prvi učitelj Jožef Močnik.

Spitalič, šola ustanovljena l. 1840., prvi učitelj Mihael Gobec, poslopje prirejeno l. 1840. in 1862.

Stranice, šola 1852, poslopje 1852, prvi učitelj Anton Arzenšek.

V kozjanskem okraji:

Kozje, šola 1805, prvo poslopje (s kaplanijo) l. 1803., sedanje 1881, prvi učitelj Tomaž Kovač.

Ulimlje, šola ustanovljena 1821, prvi učitelj Andrej Hriberšek. Šola je v gradu.

Planina, šola 1817, poslopje 1822, prvi učitelj, Jože Kovač.

Pilštanj, šola 1805, poslopje 1820, prvi učitelj Simon Kramberger.

Št. Peter pod sv. Gorami, šola 1800, poslopje 1829, prvi učitelj Tipl.

Sv. Miklavž na Polji, šola in poslopje l. 1863., prvi učitelj Anton Eberl.

V Dobjem, šolsko poslopje 1850, šola 1854, prvi učitelj Anton Lanjšič.

Št. Vid pri Planini, šola l. 1861. (v kaplaniji), poslopje l. 1878. Prvi učitelj Kupnik Fran.

V laškem okraji:

V Laškem trgu je pred l. 1774. šolnik pri tleh v sedanjej kaplaniji stanoval in v svojem stanovanji poučeval deco. V tem letu se je pa ustanovila nemška trivijalna šola. L. 1792. je bil učitelj Mirt in imel 12 dečkov

in 18 deklic. Do l. 1824. je bila šolska soba v starej bolnišnici, sedanjej šoli. (Po Orožnu.)

V Loki je bila šola ustanovljena menda l. 1786. ali 1792. Prvi po imenu znan učitelj je bil Končnik (l. 1806). Prejšnje šolsko poslopje je bilo zidano na mestu stare kaplanije.

V Trbovljah, ustanovljena 1816, prvi učitelj Franc Bradač, sedanje poslopje 1863. Na Vodi v Trbovljah, privatna šola že l. 1838. (učitelj Tomaž Knežer), sedanja javna šola je v nekdanjej tovarnici za steklo.

Pri sv. Jederti šola ustanovljena 1867, šolsko poslopje kupljeno in popravljeno l. 1864.—1865., prvi učitelj Martin Zupančič.

Sv. Lenart pri Laškem, šola in poslopje od l. 1867., prvi učitelj Anton Šket.

Sv. Rupert, šola 1854, poslopje 1823 (kaplanija, od l. 1862 šola), prvi učitelj Tomaž Turk.

Hrastnik, šola 1862, poslopje 1878, prvi učitelj J. Supan.

Šole v ljutomerskem okraji:

V Ljutomeru se je ustanovila šola že v dobi cesarice Marije Terezije, l. 1857. je postala 4razrednica; ondotno realko (Irazrednico) je bil utemeljil v svojej oporoki dr. Ivan Gottweiss l. 1848., a otvorila se je še le l. 1861. Prvi učitelj na realki je bil pokojni Hafner, naposled c. kr. okrajni šolski nadzornik v Ptujih.

Pri sv. Križu. Prvega učitelja so bili tukaj že l. 1702. najeli; v tem letu so bili baje postavili tudi neko šolsko poslopje (leseno) ali ga najeli. Sedanje poslopje je od l. 1830.

Pri Mali nedelji so bili baje proti koncu 18. stoletja postavili malo leseno šolsko hišo, kjer je poučeval neki Frankl.

V Cezanjevcih se je bila po ustnih poročilih šola ustanovila že l. 1826. (?)

V Veržeji ni znana ustanovitev šole; jako verjetno pa je, da se je pričela proti koncu 18. stoletja.

Na Cvenu se je šola otvorila l. 1879. in poslopje postavilo 1882. Prvi učitelj Toma Pušenjak.

V marenberškem okraji:

V Marenbergu utegne precej stara šola biti.

Sv. Ožbalt za Dravo, šola ustanovljena in šolsko poslopje postavljeno l. 1830., prvi učitelj Janez Tomis.

V Trbonji, šola 1864, poslopje 1875, prvi učitelj J. Samec.

Sobota, šola 1844, poslopje 1843, prvi učitelj Mihael Mavrič.

Vuhred, šola 1800, staro poslopje 1844, novo 1882, prvi učitelj Janez Lavrinšek.

Vuzenica, šola 1795, staro l. 1807. pridobljeno, novo poslopje 1883, prvi učitelj Boštijan Glades.

Remšnik, šola ustanovljena 1821, poslopje 1820, prvi učitelj Oroslav Tomis.

Pernice, šola 1876, poslopje 1876, prvi (pomožni) učitelj Jurij Rozman.

V arveškem okraji:

Lučane, šola 1740 (prvi učitelj Ivan Hubman), poslopje od l. 1852. Sv. Duh vrh Lučan, šola 1790, poslopje 1816, prvi učitelj Ivan Beršenonik.

Šole v mariborskem okraji:

Maribor. Že leta 1452. se bere o dobri šoli in učitelju Ruprehtu kot odličnej osebi.

Leitersberg - Krčevina. Šola ustanovljena l. 1843., ozir. 1854. V tem poslednjem letu je bil učitelj France Rošker.

Sv. Peter blizo Maribora, šola okoli 1760 (in staro poslopje), sedanje poslopje 1867, prvi učitelj Jož. Marhöfler.

V Slivnici se je šola ustanovila l. 1811., prvi učitelj Rataj. Šolsko poslopje sezidalo: prvo l. 1814, drugo 1866. Tretji razred otvoril l. 1874.

Sv. Marjeta na Pesnici: šola 1788 in poslopje; prvi učitelj Jak. Žizek.

Sv. Križ nad Mariborom, šola l. 1814., prvi učitelj Jan. Vollstuben, šola iz meznarije predelana l. 1814.

Sv. Jurij na Pesnici, šola l. 1792., prvi učitelj N. Laufer (bolj cerkovnik), šolsko poslopje l. 1838.

Kamnica, šola 1800, šolsko poslopje 1867, prvi učitelj Jos. Kaiser.

Šola v Račjah je bila l. 1873. ustanovljena, nima še lastnega poslopja; prvi učitelj Jan. Muršec.

Radvanj: šolsko poslopje in šola 1874, prvi učitelj Jan. Jager.

Brezula, šola 1842, poslopje 1863, prvi učitelj Martin Planker (?),

Sv. Marjeta na Dravskem polji, šola 1880, poslopje 1879, prvi učitelj A. Golob.

Gornja sv. Jungerta, šola 1761, poslopje okoli 1830, prvi učitelj Vencel Knežavrek.

Št. Lovrenec na kor. železn., šola 1809 (?), poslopje 1823, prvi učitelj Jan. Weiss.

Devica Marija v Puščavi. Pri cerkvi Matere božje v Puščavi se nahajata le dva hrama, namreč unstran potoka Gattijeva ali Tacerjeva hiša in nasproti velikim vratam nad cesto snažno novo poslopje z nadstropjem, v katerem je pod eno streho župnija in šola. V šolo je uhod sredi poslopja, v katerem je na severni strani stanovanje za nadučitelja in podučitelja in sobi za dva razreda. Šolo obiskuje okoli 120 otrok.

Šola se je ustanovila l. 1814. Šolska izba je bila v takratni malej lesenej župniji (Kuratgebäude). Leta 1819. ali 1820. se je to poslopje razširilo in se je v njem napravila šolska izba in stanovanje za učitelja. Le to poslopje je l. 1852. pogorelo in se l. 1858. z nova postavilo. V tem novem

poslopji pa je bila le ena šolska izba. Leta 1878. pozidali so na prvo šolsko izbo nadstropje in takó se je tega leta šola v dvorazredno razširila. Prvi stalni učitelj je bil J. Hoisel. Le-ta je bil tukaj od l. 1821. do l. 1852. Pred njim so poučevali 3 učitelji (provizorično) Weistegger, Mayer (?), Dimež, in 3 leta, 1818, 1819 in 1820, pa kurat Žigert Vido. Leta 1821. se je J. Hoisel stalno imenoval. Nja nasledniki so bili: Franc Jakob 1825—1848, Fr. Vočnik 1848—1852, Jan. Kocmut 1852—1858, Vincenc Kocmut 1859—1875, Vincenc Baumgartner 1875—1881, Franc Praprotnik 1881 do sedaj.

V ormoškem okraji:

Ormož?

Sv. Miklavž, šola 1818, poslopje 1826, prvi učitelj J. Peklar.

Pri Velikej nedelji je znan že l. 1822. učitelj France Seneković, prvo šolsko poslopje je iz l. 1811., drugo se je l. 1877. kupilo in popravilo.

Svetinje, šola ustanovljena 1816, prvi učitelj Fr. Šef, novo šolsko poslopje (za 3 razrede) l. 1883.

Sv. Lenart, šola 1810, sedanje poslopje 1818, prvi učitelj Fr. Veit.

Sv. Tomaž, šola 1805, novo poslopje 1828, prvi učitelj Fr. Perger.

Holm pri Ormoži, šola 1788, prvi učitelj frančiškan Jak. Puklavc, ki je bil prvi in zadnji duhovnik pri tej podružnici, poslopje l. 1824, prvi stalni učitelj Arbater.

Središče. O šoli in cerkvi v Središči mi je poslal častiti gospod Slekovec sledeče:

Iz matičnih knjig in iz raznih listin, koje se nahajajo na rotovžu, nabral sem mnogo gradiva tudi za šolsko kroniko.

Prvi učitelji v Središči so bili:

1660 — 1685 Sinkovič Matej. Mrtvaška knjiga poroča o njem, da je bil 25 let v Središči in je bil 8. aprila l. 1685. pokopan.

1687 Serdin Martin. Imenuje ga poročna knjiga l. 1687. kot starašino.

1688 — 1718 Horvat Tomaž. Mrtvaška knjiga pravi, da je služboval v Središči 30 let in je bil 56 let star dné 13. maja l. 1718. pokopan.

1718 — 1730 Babič Blaž Ivan. Je služboval 13 let v Središči in je bil na velike maše dan l. 1730. pokopan 36 let in 7 mesecev star.

1731 Bedenik Simon. Imenuje se l. 1731. v poročni knjigi.

1738 — 1752 najmanj, Osešek Mihael. Žena mu je bila Urša rojena Dečko. Vpisan l. 1738. kot boter, l. 1752. kot starašina. Zadnja leta je živel v počitku pri svojem vinogradu v Vukovščaku pri sv. Miklavžu, kjer je 7. aprila l. 1775. podpisal neko pismo zastran Svibovske kapele.

Šef Boštjan. Vpisan v matične knjige l. 1766. z ženo Barbaro Kronabetfogl in l. 1774. z Marijo Bratuša.

Babič Matjaš pokopan dné 29. avgusta 1779; podučeval in orglal je poldrugo leto.

Šef Franc je začel podučevati 26. maja 1783; z novim letom 1784. je šolo prevzel takratni varoški pisar.

Lustig Anton. Plače je dobival od otroka 2 gl. na leto; pomagal mu je podučevati Franc Šef.

L. 1789. dné 7. januarja je Miklavž Kočevar, središki tržan, kupil na dražbi središko šolo za 130 gl. 15 kr.

1795 nij bilo šole, — potem so nekaj časa podučevali kaplani.

L. 1800. dné 2. maja je začel podučevati Reš Jurij. V matičnih knjigah podpisal se je: Resch Georgius, profesor Normalium Scolarum. Šola je bila na rotovžu, ki je pa bil ves podrt. Njegovo ime se nahaja v knjigah še l. 1802.

L. 1806. najdem Alojza Streler. Dné 19. maja bil je poročen z Marijo Gotwein.

Sedanja učilnica postavljena je l. 1812. Ondi je stala poprej kapela sv. Ane.

Prvotna župnijska cerkev je stala bližje Drave na zdanjih Cirkovcah ter je bila posvečena sv. Jerneju. Župnija se je razširjala daleč na okrog in kakor se vidi iz starih listin, je v prvih časih spadala k središkej župniji tudi Svibovska kapela. Drava je tekla takrat unkraj Svibovca, in ker je ena struga bila tudi kraj Obrežja in Grob, stalo je Središče na Dravinem otoku — osredku. Odtod izvaja slavni gospod Davorin Trstenjak ime Središče in Polostrov (Polstrau). Ravno sedaj izkoplje posestnik Jurij Dogša na svojej njivi temeljno zidovje. Našel je že več starinskih stvari, mogoče, da zasledi kaj, kar mi bo pomagalo pri daljnem raziskovanju. Kedaj je bila ova cerkev podrta — ni znano. Ljudje pravijo, da je Drava njo podkopala, kar pa ni resnično, — mogoče, da so njo razdžali Turki, kakor grad Središče na zdanjem Gradišči.

Prednji del sedanje župnijske cerkve sv. Duha je postavljen l. 1316. — zadnji del in stolp pa l. 1515. Posvetil je cerkev dné 23. oktobra l. 1519. lavantinski škof Lenart.

Podružnica 7 žalosti M. D. v Središči postavljena je l. 1637.

Prvi Središki župnik, katerega ime sem našel v pravdi Središčanov z ormoškimi graščaki — je znan: Ivan Simonenhič — (Simonenčič) l. 1630. L. 1668. imenuje se Peter Jambrehovič, l. 1670. pa Jurij Franc Rozmanič.

Izmed Srediških županov najstarejši je Mihael Modrinjak l. 1613. — tudi še l. 1620. L. 1623. imenuje se Martin Borkovič, l. 1626. pa Marko Bedo. Od l. 1642. naprej imam skoraj vse župane.

Najstarejši kaplan, katerega ime je znano, je bil l. 1698. Gašpar Adlešič. Njemu je l. 1702. sledil Jurij Mikec, temu l. 1710. Mihael Šušič.

V ptujskem okraji:

Ptujska mestna šola. Tukaj je bila že gotovo kot v najstarejšem štajerskem mestu šola pod Karolom Velikem, ki je povsod skrbel za poduk

ljudstva; ta se je menda pozneje nadzorovala od Solnograških škofov, katerih je tudi mesto bilo.

Šola je bila, seveda, le za posamezne učence, a gotovo prav izvrstna.

Cesar Rudolf je vpeljal še le šole za vse ljudstvo. Nadvojvoda Karol II., deželni vladar Štajerski, je leta 1568. vse katoliške šole zaprl. Njegov sin cesar Ferdinand II. še jih je le zopet 1600 upeljal in takó najdemo v mestnih knjigah, da je v začetku 17. stoletja tukaj že šola bila. Šola je bila župnijska in nje učitelji dobivali so hrano pri mestnemu župniku, neko malo plačo pa od mestne občine.

Leta 1796. je ta šola dobila ime: „izgledna šola“. Učitelj se tukaj prvokrat imenuje „Gerhold“, ki je služboval od l. 1796. — 1819.

Ob času francoskih bojov se je šola večkrat selila iz Ordonanc-hiše, v Minoritski samostan in druge hiše.

Leta 1798. se je preselila zopet v Minoritski samostan, kjer je 54 let ostala.

Leta 1810. se je razširila v 3razrednico (normalko). Tretji razred se je potem zavolj premale plače za učitelja zopet opustil, učenci se privatno dalje poučevali in v Maribor na izpit hodili.

Leta 1850. se je na mestnega mežnarja hišo postavilo I. in II. nadstropje in se poučevanje tam v 3 razredih začelo.

Leta 1855. je šola dobila 4. razred.

V dobi sedanjih šolskih postav razdvojila se je mestna šola v deško in dekliško šolo.

Prva je 5razredna, druga 4razredna, pa vsakej za toliko razredov učencev primanjkuje, čeravno jih nekaj iz okolice še tja pride.

Šola ptujske okolice. V drugej polovici 17. stoletja do 1842 obiskovali so slovenski otroci ptujske okolice nemško mestno šolo v Ptujih.

Okoli 1840 so bili pomočniki orglarji v I. razredu, in so tudi slovensko poučevali, da so jih učenci razumeli.

Leta 1842. sta ptujski dekan gospod Franc Cvetko in podučitelj pomočnik mestne šole gospod Karol Švajgl dosegla, da so se slovenski otroci ločili od nemških in to v Minoritskem samostanu. Prvi učitelj je bil gospod Karol Švajgl, ki še zdaj podučuje kot nadučitelj te šole.

Leta 1850. se je ta šola proglasila kot zasebna župnijska šola sv. Petra in Pavla.

Najpred je bila v Minoritskej žitnici umeščena, potem v Minoritskej hiši na enako imenovanem trgu, kjer je tudi učitelj stanovanje imel.

Leta 1860. se je pridobil drugi razred.

Leta 1871. se je šola razširila v 3razrednico, ki je bila najpred v Dominikanskej vojašnici, nekaj časa v mestnih hišah in naposled v hiši dr. Gregoriča, v tako imenovanem novem svetu.

Takratni predsednik krajni šolski oskrbnik Ferdo Raisp je delal in dosegel to, da se je začela nova šola staviti, kar je njegov naslednik

skončal leta 1879. za 25.000 gld. Šola je dobila novo ime; namreč: „Šola ptujske okolice“ in je sedaj 4razredna ter dobila letos 2 paralelki.

Sv. Vid pri Ptuji. Šola 1774, prvi učitelj Janez Domanjko (1774 — 1799). Staro poslopje 1813, sedanje 1883. V tej župniji je šola na Selah, ustanovljena l. 1880, poslopje prenarrejeno iz kmečkega hrama; prvi učitelj Jož. Reisinger.

Vurberg, šola 1799 in poslopje (predelano iz stanovanja grajskega stražnika); prvi učitelj je bil Megla — slovel je kot čarovnik.

Ptujska gora: Šola 1804, prvo poslopje 1832, drugo 1881 (kupilo), prvi učitelj Jož. Razlag.

Cerkovci: šola 1786, poslopje 1786, l. 1872. pogorelo, potem prizidano nadstropje, prvi učitelj Andr. Freitag.

Sv. Marko, šola 1812, poslopje 1840, prvi učitelj Bl. Dominkuš.

Sv. Lovrenec v Slov. goricah, šola 1807, prvi učitelj Jožef Stuhec, šolsko poslopje 1835.

Zavrč, šola 1813, poslopje 1848, prvi učitelj Fr. Reisinger.

Stoperce, šola 1819, poslopje 1822, prvi učitelj Jos. Kristan.

Št. Andrej v Leskovci, prvi učitelj Jože Petrič.

Polenšak, šola in poslopje 1815, prvi učitelj Boštij. Košar.

Sv. Barbara v Halozah, šola okoli l. 1744. prvi učitelj Škrabar, poslopje v 18. stoletji. (?)

Št. Lovrenec na Dr. polji, šola ustanovljena l. 1805, prvi učitelj Ignacij Deng.

Sv. Martin pri Vurbergu, šola 1809, poslopje iz meznarije (1789) predelano 1870; prvi učitelj L. Schwarz (ustan. 1831).

Dornava, šola 1824, prvi učitelj Müller.

Ljudska šola pri sv. Duhu pri Ptuji je bila ustanovljena l. 1808. po tadanjem župniku Tomažu Jerebu, ki je začel v svoji sobi dečke poučevati. Prvi učitelj je bil Knechtel, kateri je poučevati začel v sobi nad cerkveno kletjo l. 1813. Šolskega poslopja še zdaj ni, ampak poučuje se od l. 1864. v župniji, ker se je ta lokalija l. 1826. k sv. Trojici priklopila.

V rogaškem okraji:

Rogatec, šola je bila že l. 1806. (gotovo že pred tudi), prvi učitelj Luka Janežič.

Sv. Florijan, šola je bila ustanovljena l. 1809. Imé prvega učitelja Josip Kramperger. Šolsko poslopje je bilo postavljeno l. 1839. (poprej se je v bližnjih, okoli cerkve stoječih kočah podučevalo). O cerkvi: kdaj je sedanja župnijska cerkev bila sezidana, — ni znano. Bila je do l. 1776. podružnica pod Rogatec, kjer je pa (leta ne vem) rogaška cerkev in farovž bil pogorel, tedaj tudi vsa pisma, nam marsikaj ni več znano. Po zidanju se spozná, da ni bila na enkrat dodelana, v začetku je bila samo kapelica v sredi poko-

pališča in pozneje v cerkev dodelana. Imé prvega župnika: Blaž Mihelič, instaliran 1. januarja 1776, ob kojem času je tudi župnija ustanovljena bila.

Sv. Križ, šola 1800, poslopje 1822, prvi učitelj Jak. Skribe.

Sv. Jurij, šola 1880, poslopja lastnega še nima, prvi učitelj Anton Klanjšček.

Kostrivnica, šola 1820, poslopje 1834, prvi učitelj N. Hochbauer.

V sevniškem okraji:

V Rajhenburgu se imenuje prvi učitelj Jak. Drolek v l. 1681. do 1688. Sedanja šola postavila se je l. 1860.

Pri sv. Antonu v Leskovci šola ustanovila 1864, prvi učitelj

Jur. Bregant, šola iz mežnarije predelana l. 1865.

Na Blanci, šola in poslopje l. 1874, prvi učitelj J. Boštjančič.

Zabukovje, šola in poslopje 1857/58, prvi učitelj župnik Ant. Span.

Sevnica, šola 1782, poslopje prvo 1801, drugo 1872, prvi učitelj J. Wressnig.

V slovenjebistriškem okraji:

O Slov. Bistrici nimamo poročila.

O šoli in o nekdanjem samostanu v Studenicah ter o cerkvi smo prejeli obširno poročilo od g. nadučitelja Majhena, za kar smo prav hvaležni.

Glasi se: Ustanovljenje tukajšnje ljudske šole sicer ni znano, vendar je gotovo, da je ta prav stara, ker Krempelj piše v svojej „Dogodivšini“ str. 169: „Cesarju Ferdinandu I. je na misel prišlo, Studeniške nune, da jih je malo bilo, z dopuščanjem voglejskega patrijarha v druge kraje prestaviti, in tã sem prepošta (prošta) z mašniki nastaviti, da bi Slovence po slovensko podučevali, in njihove otroke v lepih znanjih šolali“. Nadalje veli str. 181.: „vojvoda Ferdinand sredi med Slovenci v Studenicah za nje šole véredi, o kako mu se veselim“!

Prva šola je torej bila v samostanu, akoravno se nune (redovnice s. Dominici) s poukom in z odgojo otrok niso pečale, marveč le mašniki so to nalogo na viši ukaz zvrševati imeli in torej tudi prvi učitelji tukaj bili.

Ko je cesar Jožef II. 21. sušca 1782 samostan odpravil, je šola bržčas ostala v samostanskem, od zdaj visokemu eraru spadajočem poslopji; cesarska oblast je tudi šolski patronat obdržala. Leta 1827., 26. sušca, je kupil samostan z vsem, kar je pripadalo, Martin Linner in že 21. jul. 1837 od njega Aloiz Sparovic — Sparavec — umrl tukaj l. 1863. Pod Sparovcem je staro samostansko poslopje jelo razpadati in tudi za šolo ni več pravega prostora imelo. Ker pa družega poslopja ni bilo, so občine iskale za šolo v trgu strehe, katero so od slej po raznih hišah najemali. Grašček Sparavec — kot patron — pa je z učiteljevim dohodkom le po 10 sežnjev drv iz bližnjega Boča do leta 1868. pridajal; to leto pa še to malenkost odtegnil — potem

ko so si občine dné 15. sept. 1863 bile kupile lastno, žalibog za šolo malo ugodno privatno poslopje.

Sedanja župnijska, poprej samostanska cerkev je bila l. 1277. na stroške krškega škofa Dietriha novo sezidana, in l. 1309. od oglejskega generalvikarija Odorisija — škofa petenskega — konsekrirana, potem ko je malo cerkvico Zofija Rogač (Rohatsch), bivša omožena z Riher Sunekom, že l. 1214. postaviti dala, in ta je slej po oglejskem patriarhu Petru in Bertholdu dobila imé „fons gratiae“ (Gnadenbrunn) slov. Studenica, od ondotnega studenca.

Prvi kurat je bil France Zeiselsteiner l. 1786., vendar je samostan že poprej vedno imel svojega samostanskega mašnika. Župnija je postala 21. avgusta 1870 in je postal prejšnji kurat gospod Jože Altmann — rodom Korošec — ob enem prvi župnik.

Proti severu od Studenic je hrib „groblje“, kjer je po Wartingerjevi „Geschichte der Steiermark“, Graz, Ferstl, 1853, stalo rimsko Mansio Ragonda. (?) Pri oranji ali kopanji tega hriba še zdaj na staro zidovje trčijo.

Nad župnijsko cerkvijo so razvaline starega gradú (Schirmveste Studenitz), katerega je Vischer l. 1681. narisal in v katerem so prve nune stanovale dotlej, dokler ni bil postavljen samostan in cerkev ob znožji tega gradú — in konečno se še sezidal zraven obeh teh nov grad za uradnije, kateri je dandanes prav dobro ohranjen in je lastnina Papstovih dedičev. (Več se najde v Janischovem „Lexikon Steiermarks“.)

Spodnja Pulskava, šola 1818, poslopje 1817, prvi učitelj Fr. Gigler.

Gornja Pulskava, šola 1821, poslopje 1820, prvi učitelj Šim. Pernat.

Sv. Venčeslav, šola 1881, poslopje 1880, prvi učitelj Gabr. Majcen.

Laporje, šola 1828, prvi učitelj Jak. Stupan (roj. 1798), poslopje 1842.

V slovenjegraškem okraji:

Slovenji gradec je kot staro mesto imel zgodej šolo, namreč že v 16. stoletji, kajti znano je, da se je l. 1616. govorilo o učitelju in se mu ukazalo, naj pri službi božji mladino ustrahuje. L. 1628. so Slov. gradčani najeli učitelja Hans Pruglna, kateremu so naročili držati si kantorja. L. 1634. je bil tū učitelj Adam Surot in imel 71 glđ. plače. L. 1732. se je učiteljska služba izročila Ivanu Schiratniku s pogojem, da mora „trezen“ na kor hoditi in „sam“ otroke učiti, dobro ustrahovati itd.

Šmarten, šola ustan. l. 1811., prvi učitelj Fr. Taučer (odlikovan z zlatim križem) šolsko poslopje 1812—1814.

Razbor, šola l. 1880., v sobi mežnarije spravljena, prvi učitelj Davorin Runovec.

Št. Ilj pod Turjakom. Šolo sezidal l. 1830. župnik Koren čisto z nova s sodelovanjem fužinarja pl. Bonazza-ja. Prvi učitelj je bil Anton Hribaršek (1834—1835).

(V Mislinji je bila tudi l. 1830.—1834. zasebna šola, učil je fužinski uradnik Tom. Randl, potrjeni učiteljski pripravnik.)

Št. Jan pri Spodnjem Dravburgu, šola 1865, v meznariji, prvi učitelj J. Šeligo.

V šoštanjskem okraji:

V Šoštanji je utegnilo že v 18. stoletji kaj šole biti.

Zavodnje. Šola in poslopje 1881, prvi učitelj Ivan Smolnikar.

Št. Ilj pri Velenji, ustan. l. 1819., prvi učitelj N. Vončina, poslopje postavljeno l. 1822. na škofijsko klet.

Škale, šola 1820, poslopje 1839, prvi učitelj Jož. Wegund.

Šmarten pri Šaleku, šola l. 1816. ustanovljena, l. 1875. pa v Velenje prestavljena, prvi učitelj Jarn. Krajnik; l. 1882. se je kupilo neko poslopje za šolo.

Šmarten na Paki, šola 1831, poslopje 1833, prvi učitelj Rupert Kapun.

Gornja Ponikva. Šola 1877, poslopje 1879, prvi učitelj J. Košutnik.

V šmarijskem okraji:

O 4razrednici v Šmarijah nam ni došlo nijedno poročilo.

Zibika. Šola l. 1812. ustanovljena, prvi učitelj Jožef Šišek, poslopje l. 1813. sezidano.

Lemberg, šola 1805 ali 1821, poslopje 1849, prvi učitelj Janez Ranner.

Št. Vid pri sv. Juriju na južni železnici, šola 1830, poslopje 1835, prvi učitelj Jožef Kovač.

Sv. Štefan, šola 1851, prvo poslopje l. 1850. kupljeno, drugo postavljeno l. 1878. Prvi učitelj Anton Šket.

Sv. Peter na Medvedovem selu, šola 1846, poslopje 1863, prvi učitelj Jakob Zupan.

Žusen, šola in poslopje 1854 — 1855, prvi učitelj Jurij Vohl (1855 — 1860).

V št. lenartskem okraji:

Iz tega okraja smo dobili poročila samo o sledečih šolah:

Sv. Bolfank, šola 1808, poslopje 1785, prvi učitelj Rozman.

Sv. Jakob v Slov. gor., šolsko poslopje 1860, šola je bila prej v najetej hiši. Prvi učitelj Mih. Cinaver (izgledni učitelj).

V vranskem okraji:

Na Vranskem. Šola v 18. stoletji v zasebnej šoli. Prvo poslopje 1813. Prvi učitelj Juvančič.

Gomilsko, šola ustan. l. 1815., prvi učitelj Lovro Poznik, sedanje poslopje l. 1840.

Sv. Jurij na Tabru, šola 1845, poslopje 1858, prvi učitelj Hašnik (kaplan) in potem J. Kokalj.

V Polzeli, šola 1826, prvi učitelj Benedikt Messner (1829), šolsko poslopje 1831.

Braslovče, šola 1806, poslopje 1818, prvi učitelj Ign. Bokalič.

Nekateri imenitni štajerski Slovenci v novem veku.

V 16. stoletji:

Možje, ki so bili slovensko-štajerski rojaki, ali ki so delovali na Štajerskem v tej dobi, nimajo še skoro nikakoršnih zaslug za Slovenstvo. Za vzbujanje národnosti, za gojenje domačega jezika in národne omike se v teh časih tudi nihče menil ni. Pičlo število slovenskih knjig, katere so razširjevali protestantovski plemiči s pomočjo svojih predikantov in šolnikov (njih število je bilo pa takó majhno, da se jih na prstih ene roke lahko sèšteje), pa je imelo samo pristranski verski namen. Nekatero odlično možé iz novega veka navedli bomo samo v ta namen, da bodo čitatelji razvideli, da so že v tistih časih slovensko-štajerski rojaki bili bistre glave, ki so se smele pospeti do visokih in dostojnih služeb in mest.

V Celji se je narodil Tomaž Prelokar, kakor dokazuje naš slavni Trstenjak. Bil je na Dunaji doktor pravoslovja, skrivni svetovalec cesarju Frideriku III. in učitelj njegovemu sinu Maksu I. Postal je l. 1480. prošt pri sv. Štefanu na Dunaji in l. 1491. škof v Kostnicah, kjer je 1491. leta umrl. V Kostnicah je bil pa svoje imé spremenil in se imenoval Tomaž Ferlower, ali so pa drugi njegovo ime spačili.

Znamenito je iz življenja tega štajerskega Slovenca, da ga je cesar Friderik III. poslal v Rim, kjer naj prosi papeža, da avstrijskega mejnega grofa babenberžkega Leopolda III. kmalu uvrsti med svetnike.

L. 1505. je na Dunaji umrl tudi celjski rojak (ali v celjskeji okolici rojen) Brikeij Prepost, doktor sv. pisma, učitelj bogoslovja in dunajski korar. Trikrat je bil izvoljen na vseučelišči za rektorja, osemkrat za dekana, bil je tudi učen pisatelj. Kot celjski rojak se tudi imenuje Matija Ljubej, magister prostih umetnosti in učitelj naravoslovja ter rektor dunajskega vseučelišča l. 1575.

Za katoliško vero so se v 16. stoletji potegovali: Martin Dolokar (Duelacher), župnik v Celji (1544), postal je bil namestni škof v Briksni, pozneje škof v dunajskem Novem mestu, katerej časti pa se je užé čez 3 mesece odpovedal in je umrl 1559. l. kot opat samostana Rhein. Celjski rojak in župnik v Celji (l. 1584.) je bil tudi Mih. Kupec, magister filozofije in podpornik jezuitov.

Zeló delaven za katoliško vero na Štajerskem je bil tudi Polidor de Montagnana. Bil je župnik na Laškem in v Krškem, prošt v Novem mestu in Ljubljani, višji dijakon savinjske doline in slovenske marke ter svetovalec štajerskega nadvojvode Karola II. Umrl je bržkone 1604. l. V župniji sv. Andreja v Svičini se je porodil Andrej Perlah, ki je bil l. 1550. imeniten zdravnik na Dunaji in rektor vseučilišča. Umrl je 1551. l. v Beči.

V 17. stoletji:

Peter Muhič. Imenujejo ga tudi celjskega rojaka. (Mnogo teh celjskih rojakov je utegnilo rojenih biti v celjskem okrožji sploh, in to je obsegalo skoro ves spodnji Štajer.) Muhič je bil doktor sv. pisma, korar, učitelj grškega jezika in rektor univerze v Beči. Naposled pa prošt v Poljavi (Pöllau) na nemškem Štajeru. Spisal je v nemškem jeziku več knjig zoper luteransko krivoverstvo, na katere mu je v posebnih bukvah odgovarjal štutgartski predikant Holder (umrl 1600).

Celjski župniki in pa višji dijakoni savinjske doline 17. stoletja so bili — kakor se vidi iz njihovih imen — največ slovensko-štajerski rojaki, n. pr. Nepokoj (1602), Menik (1618), Veseli (1626), Žolej (1640), Maurušič (1655), kateri so bili ob enem celjski župniki. Strmšek (1703) je dovršil svoje študije v Rušah, kjer je tudi primiciral, pa postal celó doktor bogoslovja, dekan in višji dijakon savinjske doline.

V 18. stoletji:

V tem veku hočemo navajati samo možé, kateri imajo zasluge za naš slovenski jezik. Slovenskih knjig je bilo do 18. in tudi do 19. stoletja še silno malo spisanih in tiskanih na Štajerskem. O Francu Gorjupu, župniku v Novej cerkvi (umrl 1781, 60 let star), beremo, da je spisal in na svetlo dal: „Cirkovno Lejtu ali Evangelski Navuki sa usse Nedele ino Prasnike ze-

liga lejta“. Imeniten štajerski Slovenec 18. stoletja je bil Ivan Žiga Popovič. Rojen v Arclinu blizo Vojnika (1705), postal je velik učenjak nemškega jezika na Dunaji, pa pisal je tudi o slovenskem jeziku in slov. slovnici, katero je v rokopisu zapustil. Umril je 1774. O njem bereš obširno razpravo v „Ljublj. Zvonu“ (1881) od Žvaba. Štajerski Slovenec Selenko (Zelenko) je izdal l. 1791. prav slabo slovensko slovnico. Imeniten štajerski Slovenec je bil tudi Gašpar Rojko (r. v Metavi pri sv. Petru pri Mariboru 1744, umrl 1819 v Pragi), bil je ondi prošt in cesarski komisar na praškej visokej šoli — sploh učena in čislana glava.

Dosta več mož se v 18. stoletji ni našlo, da bi bili lotili se oranja slovenske ledine. Luč svetá jih je zagledalo pa že v 18. stoletji mnogo, ki so še le v našem stoletji s svojim delovanjem neizmerno koristili slovenskej domovini. Te možé našteva in na kratko opisuje s prav jedrnatimi besedami v „Letopisu“ slovenske Matice Božidar Raič tako-le:

„Ivan Levoslav Šmigoc spisal je v Ptuj za ono dobo (1812) prilično slovnico slovenskega jezika, da si v nji oniče: gospod! kak se imajo?“ — Slavni Anton Krempelj, umrši kot župnik pri Mali nedelji više Ljutomera 1844. l. — V. Jarnik pisal je o njem v Blatnem gradu dné 21. maja 1838. l.: „on zasluđuje boljšo osodo. Ali mi moramo jako pogostoma plavati proti strmenu, kar poraja soprotivnosti.“ Zložil je prikladne propovedi, prevel katekizem in blagovestno knjigo, sestavil „Dogodivščine štajerske zemlje“, ta knjiga je jako priljubljena med štajerskimi Slovenci; ostavil je v rokopisu letnik propovedi in čitanko za národne učilnice. Zaradi dogodivščin omenjam, ka bi kazalo, da nam nek naših zgodovinarjev oskrbí drugo izdanje, popravljeno v tvarnem in obličnem pogledu. Národ je K. čislal kot odbranega učenjaka in izvrstnega govornika: iz daljnih krajev prihajalo je ljudstvo poslušat navadnih nedeljskih in svetečnih propovedi, mnogo je pomenil izrek: „Krempeljna sem čul“, ali „Krempelj so rekli.“ L. 1867. nabralo se je za Krempeljnov spominek okoli 280 gld. in po mnogem drnjezganji vročilo se podobarju Fr. T. v Mariboru 250 gld., stesal je lepo mramorno podobo Kliino, za podnožje bil je kamen naročen iz Koroškega, napisi prikrejeni, a vsled neugodne usode preminol je ta umetnik 1876. l. na jesen, ne zapustivši niti dleta ne kladiva v svoji delavnici, in sedaj ni znano, kamo je spravil podobo i. t. d. Ostale goldinarčke ima v shrambi g. M. St. K. Na blagi spomin bila je 1867. leta v Bučkovcih pri Mali nedelji velikanska národna svečanost in javljala se skrajna navdušenost za Kr. in naše národne svetinje. — Peter Danjko, bivši mnoga leta župnik in dekan, a poslednjič zlatomašnik in častni kanonik pri Veliki nedelji, pol ure od Ormoža proti zahodu (po krivem se piše Ormuž m. Ormož, vsaj ondešnji

národ ne govori Ormužani, nego Ormožani, torej Ormož), nekda jako delaven slovenski pisatelj in nabirač narodnih svetinj, a od 1834. l., kar je bil obsojen jegov krivopis, prevrgel se je v strastnega nemškutarja in ostal do hladnega groba, ter črtil huje od kuge sedanji pisni jezik kot nedanjščak. — Levoslav Volkmer, Ljutomerščan, narodivši se 1741. l., budil je ljudstvo na ljubezen narodnega jezika po basnih in pesnih, katere je dal natisniti v Gradci 1836. l. — Dr. Anton Murko, sestavljaivec slovensko-nemškega in nemško-slovenskega ročnega besednika, čvipel je sicer itak precej pravilno urejen, spisatelj vrlo porabne slovnice slovenskega jezika, katera je segla v tretji natisk. Pisal je za krolečega želodca, a pozneje gospodarskih in drugih skrbi poln, dal je slovo naši knjigi. Jarnik pital je uže 1846. leta St. Vraza, kaj dela Murko, a 1838. l. istemu pisal: „ne morem si razjasniti M. molčanja v njegovi dobi, kda se reši ta zagonetka?“ A Preširen 1837. l.: „Kaj dela Murko? ka je tudi razhladila se jegova gorečnost? naj sveti vaša luč. Rusticus expectat, dum defluit amnis“ i. t. d. (Iz pisem J. i. P. St. Vraza.) Kvar za toliko bister veleum; ljuba korica vsakdanjega kruha.. silno pleni čas in grabi duševne darovitnike. — Modrinjak, župnik pri sv. Nikoli pri Ormoži, okoli 1830. l.,¹⁾ zložil je v lepi slovenščini več pikečih pesmi. Pesem o peterih pijanih babah; Punica zeta toži. Kakó kmet gospodski stališ spozna. Golob i. t. d.; rokopis hrani dr. Modrinjak v Mariboru. Fran Cvetko, najboljši in najizvrstnejši slovenski govornik, kar sem jih dosle poznal, kot dekan in župnik v Ljutomeru, šel je 1854. l. počivat v Maribor k g. Kostanjevci, onda župniku v slovenski župnikovini, kder sedaj očevje Franjevci pastirjujo. Tù je pripravljaj svoje propovedi za tisk, pa nemila smrt ga je prehitela in vsi njegovi prekrasni in posebno marljivo izdelavani govori prešli so, ko jim ni več duha ni sluha; pisal sem zaradi njih g. K. kot mestnemu župniku in kanoniku, pa brezuspešno; lagodni svet resni, ka so prodani nekemu sirarju za ovitke.²⁾ Modrost in nauk prezirajo bedaki. Preg. I. 7. — Fr. Vrbnjak, svečenik sekovske vladikovine, bil je národni pesnik in pevec, njegovi izdelki so obilno razširjeni med národom in radi se prepevajo pri veselicah, spisal je tudi „Pflanzennomencl. nach der Lin. Eintheil. 1835;“ rokopis hrani „Matica“.³⁾ — Jak. Košar, darovit svečenik, trudil se je mnogo za krasni razvoj domače besede, skušaval se je tudi v pesništvu s povoljnim uspehom, umrl je 1846. l. kot vladikin kaplan v Gradci. — Kol. Kvas zasedal je stolico slovenskega jezika na vseučelišči v Gradci od drugega desetletja tekočega stoletja do 1857. l.; bil je blag človek, národnjak, soli bi mu bilo treba nekatere polne soljenke; skrbel se je mnogo več za pisarnico nego li učilišče; naučili smo se k samemu vrablju malo od njega, a navdušili šče menje za našinstvo, in tak dedek je bil jako povoljen nemškemu Gradcu. — Iskrenega rodoljuba in jugoslovanskega

¹⁾ Št. Modrinjak je umrl že dné 8. oktobra l. 1827. *M. Sl.*

²⁾ Objavljeni v „Slov. prijatelju“ l. 1879. in 1880.

³⁾ Več njegovih rokopisov hrani deželni arhiv v Gradci. *M. Sl.*

kužnika Stanka Vraza, ugledavšega beli svet v Cerovci pri Svetinjah blizu Ljutomera, životopis načrtal je naš mladi in vrli pisatelj g. Fekonja povse verno in točno, kar me reši dolžnosti o njem obsirnejše govoriti, samo to omenjam, ka je umel prostaka in razumnika za národno stvar bolje pridelovati in dobivati, nego li ikdo drug; bil je vseslovan po izboru, kar od njega urejevano „Kolo“ glasno svedoči. Preselil se je v večnost 1851. l.

— Dr. Lovro Vogrin, prvlje župnik pri Mali nedelji, potem župnik in dekan pri sv. Jurji poleg Ščavnice, potle kanonik in učitelj pastirskega bogoslovja. Slovel je kot odbran govornik, posebno zbog lepe sestave in pravilnega jezika; spisal je pastirsko bogoslovje v slovenščini in po njem učil prvi naši na bogoslovskem zavodu v Mariboru; potrebno bi bilo, da se ta spis pregleda, natisne, da po takem dobé vsa bogoslovska semenišča na Slovenskem to knjigo za učno vodilo. Ta časten in učen mož zasluđuje, da se mu spiše životopis po vrednosti njegovih odličnih del. — Dr. Matija Prelog, ustanovnik „Sl. Gospodarja“, prevoditelj Hufelandove knjige „Makrobiotika“, deželni poslanec, prvosednik čitalnice mariborske, trudil se je pri vsaki priliki za zboljšek gospodarskih razmer prostega ljudstva. Straha in huljenja ni poznal. Počiva na mariborskem pokojišči.

— Med živečimi knjižniki slovanskimi prvo, vsaj svetovno kolo igra radomerski zleženik prof. vitez Miklošić. Kar je zlato solnce proti navadnim zvezdam, isto je naš M. kot prvoknjižnik proti drugim pisateljem; njegovih premnogih del, kakor šče jih nijena slovanska roka ni spisala, navajati ni treba, vsaj učeni našinci je tako znajo in znati morajo, a neknjižnikov in prostadi kot presvetli biseri zanimati ne morejo. Osobito mi Lileki in Prljeki smo izredno ponosni na to velikansko svetilo na vsem slovanskem obzorji. Junaci! listajte njegove knjige. — Dr. J. Muršec, na glasu po svoji jedrni slovnicu, učeno spisanem „Bogočastji“ ter mnogih znanstvenih in političnih spisih in sestavkih, odlikovanih po krasnem slogu, živi sedaj v Gradcu kot umirovljen verozakonski učitelj. Slovenski bogoslovci graški 1848. leta i. t. d. dolžni so mu mnogo hvaležnosti, domoljubne iskre prijemale so se živo in čvrsto mladih slovenskih srdec; kakor v ognju očiščeno zlató čisto in stalno je njegovo rodoljubje. Na mnogaja srečna in zadovoljna leta. — Dr. Št. Kočevár ¹⁾, rodom Središčan, sedaj okrajni vračnik v Celji, znan je Slovencem po svojem blagem srci, čistem značaju, dela blizo pol stoletja neopešano besedo, pismom in tvarnoj pomočjo na vseobčno korist in boljšo bodočnost svojim rojakom. Spoštovanje do njegove toliko vredne in zaslužne osobnosti je splošno; da mu slava ne povene. — Kraljevčana Davorina Trstenjaka svetli um kresil in budil je uže za modroslovnih naukov tovariše slovenske in slovanske krvi na národno delo za ožejšo in širšo domovino, njegovo blágo in čisto srce plamtelo in gorelo je ter vedno gori za prijetne razmere dóma in roda; Davorin neumorno nabira in občinja zgodovinsko in jezikovno tvarino na dokaz, ka so Slovani uže pred Kristom

¹⁾ Umril l. 1883. dné 22. februvarja.

stanovališča imeli med Karpati in Jadro, vsaj Mura, Drava, Sava itd. niso spremenila svojih krasnih slovanskih imen. Prej je župnikoval v Ponkvi,¹⁾ rodišči Slomšekovem, ter marljivo spisuje in modruje; o njem tudi veljajo Jarnikové besede, katere je povedal o Krempeljnu: ka je zaslužil boljšo osodo. Da črstvuješ in zdravstvuješ do Nestorovih let. — Jernej Cirringar, iskren in blag národnjak, napisal je „Zgodbe sv. pisma“, za en mesec žitek svetnikov, obilo sestavkov politiških in krasoslovnih; vodil je bivši župnik matice v slovenščini, kakor vrli naš župnik Fr. Kranjec pri sv. Margareti niže Ptuja; C. si sedaj počivlje pri sv. Lovrenci v Puščavi; drago bi nam bilo, da za pečjo sede počastil bi rojake kakoj knjigo koristnico kot otrokom starostnim, vsaj je očaku Jakobu tudi ljub in mil bi pače vseh. — Profesor Iv. Macun spravl je na svetlo „Cvetje jugoslovansko“, grško slovnico za hrvatske gimnazije in razne druge spise; sedaj učiteljuje na gimnaziji v Gradci.²⁾ — Dr. Radoslav Razlag, Malonedelčan, glasovit po raznih učenih in leposlovnih tiskopisih in sestavkih, po izvrstnem govorništvu, deloma tudi po političnem delovanji, sedaj zbog razslabljenega zdravja ne more se povoljno klanjati modricam in vencev spletati majki Slavi; itak nado gojimo na skor okrep.³⁾ — I. Šuman, prebiti je moral precej neugodnosti, sedaj tolmači na akademiški gimnaziji v Beču, slovi po učenih razpravah in izrednih znanostih. „Matici“ je izročil slovensko slovnico, odgovarjajočo sedANJI višini jezikoslovstva. — Fr. Jančar, dnešnji den duhovnik opešanec, dober pisatelj o gospodarskih stvarih in iskren národnjak; tudi od njega pričakujemo priličen sad skušenj in uma. — Fr. Toplak, župnik pri sv. Lenartu pri Veliki nedelji, rodod Urbanščan, jedrn in kako glat brezmadežen rodoljub, v raznih predmetih, izlasti prirodoslovnih in prirodopisnih, zvedenec in učenjak, kakega redko nahajaš po vesnicah in med prostadjo, živi samotni in modrijanski žitek; národnega blaga: nazivje rastlin, rudnin, drevja, sadja, besede živoče med národom, a ne zapisane, národne pregovore itd. ima nabranega kakih 14 zvezkov, katere mi je račil lani pokazati; vseh propovedi, prek 1800, kar jih je namreč govoril, posnetek ima zapisan. Napreduj neopešano. — Dr. Levoslav Gregorec, Urbanščan, profesor v bogoslovskem zavodu v Mariboru, urejuje tednik „Slovenski Gospodar“, spisal je več cerkvenopolitiških obširnejših sestavkov in razprav, in ovaja jasen razum o politiških razmerah in položajih. — Dr. Križan, gimnazijski profesor v Varaždinu, sestavil in priobčil je užé mnogo prirodoslovnih sestavkov po raznih glasilih in ravnokar dovršil „logiko“ v slovenskem jeziku, katera naskorem ugleda beli svet; od tega mladega, marljivega in učnega gospoda nadejati se smé

¹⁾ Na Ponkvi 1821 je bil rojen tudi Blaž Kocen, profesor na raznih nemških gimnazijih (v Olomucu, Beču) znan po svojih nemških geografičnih šolskih knjigah, zemljepisih in atlantih. (Umril je pred kacimi 7 leti.) Duhovnik je bil.

²⁾ Umril le - tam l. 1883.

³⁾ Umril 1880.

naše občinstvo šče marsikatere koristne knjige. Medmurje in Meddravje šče zmaga obilo mladih moči, katerim bode po dovršenih težkih nalogah slavo prepeval bodoči zárod.

Med vsemi temi pospešitelji národnega jezika in knjige sveti se za Miklošičem gledé na osnovno učenost v jezikoslovji najvedrejše Oroslav Cafov, narodivši se dné 13. aprila 1814 na Ročici pri sv. Trojici na Goriškem. (Obširnejše o tem in o drugih literatih na slovenskem Štajeru se itak nahaja v literarni zgodovini prof. Macuna.)

Štajerski nemški učenjaki v 19. veku.

Ker se je po starodavnem ponemčevanju štajerskih Slovencev, ki se je od cesarja Jožefa II. pospeševalo še zlasti s pomočjo šol, veliko nemščine vgnjezdilo med spodnje-štajerske Slovence, zlasti med meščane in tržane, zato je nemška literatura zeló vplivala tudi na štajerske Slovence, kateri so jo in jo še dandanes zeló širijo in razširjevati pomagajo. Ker smo bili in smo še v ozkej zvezi z našimi nemškimi sosedi, ker pa tudi spoštujemo zlasti one nemške štajerske rojake, ki imajo za pospeh znanstva zasluge, zato hočemo tukaj navesti tudi nekatera imena nemško-štajerskih učenjakov in umetnikov. Med zgodovinarji slové: Adalbert Muchar, rojen Tirolec (imé kaže na slovensko korenino). Pisal je veliko in izvrstno o zgodovini Štajerske, toda z ozirom na Slovence je bil zeló enostransk; Jožef Kindermann (rodóm Oger), Janez pl. Winklern in Jožef Wartinger. Poslednji je vzbudil l. 1843. zgodovinsko društvo, pri katerem so sodelovali zlasti Richard Knabl, Matija Macher in Karlmann Tangl.

Spodnje-štajerske trge je v zgodovinskem obziru opisoval Hofrichter, n. pr. Radgono, Ljutomer, Slovenji gradec, župnijo Ruše itd. Dele slovenskega Štajera je opisoval tudi Puff, gimnazijalni profesor v Mariboru; Wartinger Ivan, vitez Kalchberg sta s pomočjo deželnih stanov ustanovila premije za marljive gojitelje domače zgodovine. Za staro in novo štajersko domovinoznanstvo imajo poleg imenovanih zasluge tudi: Karol Schmutz, Georg Göth (rodóm Avstrijec) in Gustav Schreiner. Na polji jezikoslovja so se odlikovali ti-le nemški Štajerci: Jožef Diemer, Jožef baron Hammer-Purgstall in Anton baron Prokesch-Osten.

Slovec botanikar je bil Franc Unger, imeniten mineralog Friderik Mohs (doma na Nemškem), in izvrsten kemikar Ivan Gottlieb (rodóm Moravec). Nemški pesniki so na Štajerskem-bili: Ivan vitez Kalchberg, Jurič Fellinger (imenovan štajerski Körner) in Vincenc Zusner. Na Štajerskem, zlasti v Gradci, je večkrat bival slavno-znani nemški pesnik in politikar Anastasius Grün (grof Anton Anersperg, kranjski rojak, počiva na svojem posestvu Turnu pri Krškem), čegar učitelj je bil v mladosti naš pesnik Preširen. Anastasius Grün je nabiral tudi slovenske národne pesmi

in jih na nemško preobračal. Slovenščina mu je baje gladko tekla, a prijazen jej ni bil.

Kot risarja in malarja sta slovela Matija Schiffer in Jožef Avgust Stark. — Imeniten štajerski muzikar je bil Anzelm Hüttenbrenner.

Razne elementarne nezgode in nadloge, pa tudi vesele ali sploh zanimive prigodbe v novem veku.

16. stoletje.

1497 je bila takó huda zima, da je luka pri Marzelji na Francoskem premrznila. — (Stari koledar.) — Na sv. Lorenca večer se je videla čudna velika repatica na nebu.

1499 je trta toliko obrodila, da je ljudem posode zmanjkovalo in niso vedeli, kam z moštom. — (Stari koledar.)

1501 so bile hude bolezni v naši deželi. — (Krempelj 177.)

1506 in 1507 je bila topla zima, pa spomladi 1507 je padlo veliko snega, kateri je dolgo obležal, zima je še takó hudo „z repom migala“, da je Marzeljska luka zopet premrznila, torej so bile nerodovitnosti, slaba letina in draginja žalostni nasledki te zime. — (Stari koledar.)

1513 je bila huda zima. — (Puzzl's Chronik von Wien. I., pag. 157.)

1522 so ajdo k nam prinesli; iz Azije so jo dobili Turki, od teh Grki, od tam pa po Taljanih mi.

1537 na 1538 bila je takó topla zima, da so se meseca grudna in prosinca vrti bliščali in sadonosno drevje bilo je v najlepšem cvetju. — (Stari zapisnik.)

1522 je bilo takó toplo leto in prijetno vreme, da je o mali Šmarnici in pozneje drevje drugokrat pognalo, sredi meseca vinotoka so ljudje zrele jagode na prodaj nosili, in konec tega meseca so bila jabelka drugokrat nad polovico dozorela; tudi vijolice so zopet rastle. — (Puzzl's Chronik von Wien I., pag. 159.)

L. 1540. je bila velika suša.

1542 so 20. velikega srpana silno velike kobilice na Štajersko priletele, in vse, kar je bilo zelenega, požrle; za njimi je kmalo prišla kuga, ker je smrdljivi izpuh crknjenih kobilic ves zrak okužil. — (v. Winkl. — Krempelj 177.)

1543 so bile zopet kobilice in kuga na Štajerskem. — (v. Gebl. 292.)

1544 je bila takó huda zima, da so v Parizu zmrznjeno vino na funte prodajali. — (Stari zapisnik.)

1550 so prinesli divji kostanj iz severne Azije v naše kraje. (Krempelj 179.)

1550, 2. kimovca, je Savinja nagloma strašno visoko pritekla in je mnogo mostov in brvi pobrala, polje pa takó poplavela, da je potem velika draginja v naših krajih nastala. — (Celj. kron. II. 126.) — Ločani ob Savi so veliko drv in drugih ropotij v vrtunci pod Dulerjevim grabnom v Savi nalovili.

1565 so pri nas spoznali tobak, katerega je najpoprej španski menih Pane na otoku Tabago 1496. leta skusil, potem v Evropo prinesel; tukaj se je pa takó hitro po svetu razširil, da zdaj menda ni kraja po znanem svetu, ker bi ljudje tobaka ne poznali. Najprej so ga le žgali v cigaretah, potem v fajfah, pozneje so ga začeli nosljati in še pozneje prežvekovati (čikati). (Krempelj 179. — v. Gebl. 328.)

1565. je bilo zeló nerodovitno in neplodno leto, zatorej pa velika draginja.

1567 je nadvojvoda Dragotin II. privolil, da smejo kmetje slobodno puške v hišah imeti, in da jih zavoljo postreljanja divjačine nobeden graščak kaznovati ne sme, kajti tačas je divja zverjad veliko kvara po njivah delala. — (Krempelj 176.)

1570 je v naših krajih velika draginja bila, takó, da je to leto po Sloveniji dobilo priimek: „črno leto“. Štar pšenice je veljal v Ljubljani 9 zlatov; štar najslabšega žita 9 goldinarjev; pri nas je veljal mernik (20 bokalov) pšenice 2 goldinarja. (Takó se bere v stari Celjski kroniki, kaj bi neki zdaj pisal kronist, ko je pšenica že več let po 3 do 4 gld. mernik, ne da bi se ta cena komu čudna zdela.) — (Glej Valvazor XV. kap. 22., pag. 483.)

1574 je bila poleti taka suša, da je posebno veliko host pogorelo. — (Krempelj 177.)

1576 je morila kuga v Radečah na Kranjskem pri Savi. — (Valvazor.)

1577 so Turki cigane za ogleduhe na spodnje Štajersko poslali; Dragotin II. je je razpodil in 80 vjetih je bilo v Ptuji ob glavo dejanih. — (v. Gebl. 301.)

1580 je prišla ostra zapoved in so bile kazni nažugane za one graščinske strelce, kateri ne bodo skrbeli, da zverjad kmetovalcem ne bo toliko kvara delala. — (Krempelj, stran 176.)

Leta 1582. in 1588. so bile takó tople zime, da je bilo meseca svečana že vse drevje zopet zeleno. — (Stari zapisnik.)

1585 je žito o velikinoči že dozorelo, in sadje je celó dvakrat dozorelo; pa pri nas je bila lakota. — (Stari zapisnik.)

1586 je kuga razsajala; po zimi je bilo strašno veliko snega. — (Stari zapisnik.)

1586 je našo deželo najimunitnejša dobrotá zadela; to leto so namreč v naše kraje prinesli prvi krompir iz Amerike, pri nas ga pa še dolgo niso obrajtali. — (Krempelj, str. 179.) Nekoliko kmetov je bilo celó tepenih, ker ga niso hoteli saditi; šest krompirjev je vsakateri brez plače za seme dobil.

1588 so 3letnega žrebca 25 gld. cenili; 1 par volov 17 gld.; 8 krav pa 40 gld. — (Vurter's Geschichte Ferdinand II., Band I., pag. 529. — Celjska kron., str. 132.)

Topla zima, kakor 1582. leta. — (Glej tam.)

1590 je bila huda lakota, vino pa takó sladko, da nihče takega ni pomnil. — (Celjska kron. 132.)

1594 je bila takó huda zima, da je morje pri Marzelji in pri Benetkah premrznilo. — (Stari zapisnik.)

V 17. stoletji.

1601 je 25. kimovca sneg zapadel in ajdo ter prosó uničil. — (Valvazor.)

1605 je Sava silno velika narastla, vse bregovje preplavila, veliko hiš in drugega poslopja podrla, odnesla in strašno veliko pokvarila. — (Valvazor.)

1608 — 1609, meseca prosinca in svečana, je silno veliko snega padlo, ki dolgo dolgo skopnil ni; bilo je pa v jeseni potem in do božiča (1609) toliko prijetno vreme in takó toplo, da je po vseh Svetih sadno drevje drugokrat cvetelo. — Prvi sneg je prosinca padel čez seženj debelo, ko je pa ta v treh dneh skopnil, je drugega še debeleje vrglo, da so bile vse ceste in pota zametene; jeleni in srne so do hiš pribežali, ker so jim bili volkovi za petami. Deželni zbor, v Ljubljano na 21. svečana sklican, se je še le 3. maja sešel. — (Stari zapisnik.) — Tudi sledeča zima 1609 je z obilnim snegom ljudem zelo nadlegovala, da so morali skozi okna v hišo hoditi. Pa 1609 na 1610 ni bilo nič zime. — (Stari zapisnik.) — Po mnogih nadlogah in nezgodah preteklih let je 1611. leto Slovence z žlahno vinsko kapljico razveselilo, kajti to leto je silno dobrega vina prirastlo. — (Stari zapisnik.)

1609 je bilo v Slov. goricah, posebno okoli sv. Lenarta v Radahovi, na tisoče miš, ki so vse vkončale.

1612 je bilo 2 meseca pred Božičem takó toplo, kakor navadno okoli kresa, da so se vsi ljudje čudom čudili. — (Stari zapisnik.)

Od 1616 na 1617 ni bilo nič zime. — (Stari zapisnik.)

1618. leta so se videle petere zvezde repatice.

1612 so ljudje naših krajev gledali solnca tri, to je na treh mestih naenkrat; in vendar mnogim to leto solnce ni sijalo, ker niso imeli živeža dovolj, zakaj ne samo kruha in vina, temveč vsega živeža pomanjkovanje je zelo tlačilo ljudi.

1627 je toliko deževalo, da ajda še o sv. Lizabeti ni bila za žetev; pa zima od 1627. na 1628. leta je bila takó prijetna, kakor da bi se bila v najlepšo spomlad spremenila. — (Valvazor.)

1628. 17. rožnika ob 7. uri zvečer hud potres, ki se je še 12 dni ponavljal in veliko kvara učinil; lakota mu je sledila. — (Reichburg. Chron.)

1629. leto zasluži v „črne bukve“ zapisano biti zavoljo nerodovitnosti, lakote in draginje; 1 štar pšenice = 9 1/2 goldinarjev; 1 štar rži = 7 1/2 goldinarjev. Potem je še razsajala vročinska bolezen, kakor navadni nasledek lakote.

1634 na 1635 je bilo silno veliko snega po Slovenskem; 1635. leto pa silno rodovitno in dobro. — (Stari zapisnik.) — Vendar je v tem letu menda tudi kuga razsajala.

1644 je kuga v naši deželi morila. (v. Gebl. 334. — Celjska kron. 140. — Krempelj 210.)

1645 gre kuga od nas čez Savo v Radeče, Svibno in 1646 po vsej kranjskej deželi, kjer je še 1647., 1648. in 1649. leta razsajala. — Da je

kuga nekdanj toliko ljudi v naših slovenskih deželah pomorila, se čuditi ne smemo, če premislimo, da so bili takrat zdravniki le kmetje, rabeljni, konjerdenci, potujoči mazači in štorcljasti puščarji. Še v večjih mestih niso imeli ne enega učenega zdravnika. Dostikrat ponovljena dotika s Turki, slabo zavarovane meje, zanemarjene kvarantine, nespametna navada, mrličice več dni nepokopane v hišah imeti, ali jih celo psom in volkom nastavljati; vse to je vzročilo in podpiralo kužne bolezni.

1648 je bila takó huda zima, da so na Ruskem za vojake vino žagali. (Stari zapisnik.)

1652 kuga.

1653 je po novem letu za tri tedne takó huda zima nastala, da so mnoge vode zamrznile. — (Stari zapisnik.)

1658, meseca svečana, je bila nenavadno huda zima, da je mnogo ljudi zamrznilo. — (Stari zapisnik.) — Od 1658 na 1659 pa ni bilo ne snega, ne mraza.

1661. leta 3. prosinca po noči, ko je luna najlepše svetila, in celo nebo čisto jasno bilo, slišalo se je strašno grmenje. — (Valvazor.)

1665 je bila tako huda zima, da je Karol XII., Švedski kralj, z svojo armado, s topovi in z vsem vozovjem mali Belt na ledu prekoračil — (Stari zapisnik.)

1669. 25. kimovca je Savinja takó velika narastla, kakor se starejši ljudje niso spominjali.

1670 sladko vino; 1 vedro 48 krajcarjev. (Zapisnik Lašk. trga.)

1672 je bilo slabo vinsko leto. — (Zapisnik Laškega trga.)

1673 se je zima v poletje spremenila, da se nobeden človek ni spomnil toliko toplega zimskega vremena, takó da so kmetje meseca grudna bosí hodili. — (Stari zapisnik.)

1675 zavoljo pogostega deževanja, poletnega in jesenskega, je bila trgatve pozna in slaba; grozdje je komaj na pol dozorelo, in je malo in zeló kislega vina dalo; najstarejši ljudje niso takó slabe trgatve pomnili. Tudi žita je bilo silno malo, kašte prazne, in nekateri kmetje so dali drevesno skorjo z lanenim semenom zmlati ter so si iz te slabe moke nezdravega kruha napekli. — (Valvazor.)

1677, meseca grudna, je bilo vreme prijetno, kakor spomladansko, in večkrat topli dež, takó, da so vijolice in druge spomladanske cvetlice rastle in cvetele; ljudje so jih nabirali, in v pismih kot nenavadno zanimivo reč v druge kraje pošiljali. — (Valvazor.)

1679 od 2. svečana do 2. malega srpana je stala na vzhodosevernem nebu zvezda repatica z repom proti severju, in so bili zategadelj ljudje v velikem strahu in skrbéh. Nasledki so bili kuga, lakota in vojska; pa pri nas ne, hvala Bogu!

1679 je bilo strašno veliko snega in potem huda zima. — (Kindermann 422. — Krempelj 207. — v. Winklern, pag. 181.)

1679 na 1680 pomorí zopet kuga v naših krajih mnogo ljudi, posebno po zimi meseca grudna in 1680 meseca prosinca. — (Celjska kron. II. 146.)

1680, 26. grudna — sv. Štefana praznik — zvečer ob $\frac{1}{2}$ 6 tih, se je prikazala čudno velika in dolga zvezda repatica, katero so prebivalci cele Evrope en teden sè strahom in trepetaje gledali. — (Valvazor.)

1681 do 1683 je kuga na Štajerskem, Hrvatskem, Dalmatinskem, Primorskem in Koroškem ljudi hudo morila, Kranjske se pa izognila. — (Valv.) (Berí obširno Krempelj 210.)

1682 topla zima in 30. velikega srpana zvečer zopet zvezda repatica; velika vojska s Francozi. — (Valvazor.)

1683 je bilo obilno dobrega vina; pa meseca prosinca prihodnjega 1684. leta bil je hudi mraz; pozebla je trta in vse sadno drevje; vina ni bilo skoraj nič in vino prejšnjega leta silno drago.

1684, 25. svečana, je Savinja strašno narastla, plavajoče ledene plošče so most v Laškem trgu odnesle. — (Deb. Tuf. 34.)

1685 je bilo mrzlo poletje, hudi vetrovi so kozolca podirali, drevje lomili in hiše odkrivali. O kresu je toliko mraza bilo, da so stoječe vode ledeno odejo dobivale. Vendar bi bili ljudje še precej žita in vina nabrali, ako ne bi bila toča pobila, ako ne bi bil 9., 11., 12. in 13. kimovca hudi mraz večidelj vse pomoril. — (Valvazor.) — Iz tega je sledila l. 1686. strašna draginja in lakota; ljudje so si iz različnih reči moke mleli in kruh pekli za lajajoči želodec. — (Valvazor.)

1686 na 1687 je pa zima bila nenavadno prijetna in topla, le samo enkrat je nekaj malega snega padlo. — (Stari zapisnik.)

1687 je Savinja takó visoko prihajala, da je Celjski most in druge moste raztrgala. — (Stara Celjska kronika.)

1690 so znajdli ponavljajoče ure in klarinete. — (Krempelj 213.)

1691, 27. novembra in 4. grudna, sta bila popoldne dva potresa. — (Reichenburg. Chron.)

1695, 29. rožnika, praznik ss. apost. Petra in Pavla, je bil med pridigo hud potres. — (Reichenburg. Chron.)

1700, 10. vinotoka, velika Sava.

18. stoletje.

1709, 12. prosinca, skozi tri tedne huda zima; Sava je bila premrzljena od Radeč do Brežic. — (Reichenburger Pfarrchronik.)

1709, 12. prosinca, je bilo takó mrzlo, da so ptice s streh padale, in živina je v hlevih mraza pocepala. — (Ruška kron., stran 65.) — Še meseca maja dosta snega. — (Kindermann.)

1709 na 1710 je bila zopet huda zima — (v. Winklern, pag. 188) — in pozni mraz je naredil, da ni ne kruha, ne vina čisto nič prirastlo, in glad je nastal. — (Krempelj 207.) — V kurjeni sobi je voda zmrzovala.

1713 so bili sejmi v Laškem trgu prepovedani zavoljo živinske kuge, katera je tù okoli razsajala. — (Orožen, kronika Laškega trga, str. 69.)

1713 so cesar Dragotin VI. dovolili, da je smel vsak posestnik tobaka nasejati in ga za sebe porabiti, kolikor ga potrebuje, drugega pa prodati, in da bi boljše ceno imel, so prepovedali, voziti ga iz tujih dežel. — (Krempelj 208.) — Tudi so naročili koruzo saditi in so jo desetine oprostili; od tega časa so Slovenci koruze se lotili in jo zelo čislati začeli. — Koruza, katero Slovenci tudi „turšica“, Nemci pa „turška pšenica“ imenujejo, ni iz Turških dežel, ampak iz Amerike v naše kraje prišla.

1713 se je strašno velika dača morala dati, pa le podložnika je največ doletela, gospóda so komaj šesti del dali. — (Krempelj 206.)

1714 je veljal 1 korc žita ($1\frac{1}{2}$ vaganov) 3 — 4 glđ. — (Krempelj 208.)

1717 na 1718 je bila topla zima, potem pa prav slaba letina. — (Stari zapisnik) — a vendar veliko vina — berem v rajhenburški kroniki.

1722 na 1723 je bila prijetna topla zima in sledila je rodovitna žitna in vinska letina, takó, da je veljal vagan 50 — 75 denarjev, ječmena in ovsu pa po 15 — 20 denarjev. (1 denar je okroglo 4 groše ali 20 krajcarjev.) — (Stari zapisnik.)

1728 potres, draginja.

1729 je cesar Dragotin VI., neprenehoma skrben za povzdigo kupčije in trgovine, dal Savo iztrebiti in popraviti, da so se ladje lahko vozile. — (v. Winklern 192.)

1731 velik sneg.

1733 so cesar Dragotin VI. koruzo desetine oprostili; na to se je barantija s koruzo na slovenskem Štajerskem jako povzdignila in razcvetela — (v. Winklern 193.)

1737 so bile velike vode, in 16. kimovca se je pozne noči videla severna luč. — (Kronika Ruške župnije, stran 76.)

1740 po novem letu huda in dolga zima; romarji iz Gradca, kateri hodijo 4. maja v procesiji k sv. Florijanu nad Strasgangom, so to leto po trdo zmrzuženem snegu hodili. — V tem letu so nekateri začeli tudi na Štajerskem krompir saditi, so pa imeli še veliko nasprotnikov. — Sneg je spomladi dolgo obležal, 9. vinotoka je že zopet zemlja zmrznila, in se ne več odtopila, takó, da branja v goricah ni bilo, pa tudi drugega prirastka skoro nič. — (Krempelj 207.)

1740 so cesar Dragotin VI. priporočali krompir saditi; vsaka hiša je od svoje gosposke po 6 krompirjev za seme dobila, ljudje pa so se s prvega zelo zopstavljali, takó, da so nekateri kmetje celó tepeni bili, in več let je minulo, da so ga le primorani in samo za svinjsko hrano sadili. — (Krempelj 208.) — kakor smo že omenjali.

1740 ni bilo sejmov v Laškem trgu zavoljo živinske kuge. — (Orož. kr. 79.) — Mraz, slaba letina.

1750, 1. aprila, prepoved streljanja zoper približajoče se hudo vreme; kazen prvokrat 12 nemških tolarjev (Reichsthaler = $1\frac{1}{2}$ glđ.) za vsaki strel, drugokrat dvakrat toliko in če tudi to ni pomagalo, še več v denarjih ali pa

še na klop. — Dné 21. vinotoka 1775 je bila ta prepoved še enkrat razglašena. — (v. Winklern 197. — Videm. Archiv Fach. VIII. fasc. 2. Nr. 71.)

1755 je bila na Štajerskem živinska kuga in je veliko živine podavila, kakor tudi še 1758, 1759 in 1760. — (Krempelj 207.)

1757 ste bili v naših krajih velika draginja in lakota. Graški čvrt (= 1 korc = $1\frac{1}{2}$ vagana) pšenice je bil po 6 gld. 45 kr., celjski mernik ali ška (= $\frac{1}{2}$ vagana = 20 bokalov) pšenice po 2 gld. 15 kr., zato je moralo veliko ljudi tretji grozdnje peške in koruzne bate mleti, da so si iz take moke kruh pekli. Otroci so zapuščali stariše in so šli po svetu si živeža iskat; mnogo jih je gladú pomrlo. — (Celjska kronika 158.)

1758 in 1759 je veljal 1 štrtinjak vina 30 gld. — (Krempelj 208.) — Živinska kuga je bila tudi v tem letu.

1759 na 1760 je bila strašno huda zima. V pratiki 1761. leta sem to-le bral: „Nikoli še ni bila pri nas takó huda zima, kakor 1759. na 1760. leta. Koliko smo tudi kurili, sobe se vendar niso dale dosti segreti; še blizo peči je trdo postalo vse, kar je bilo mokrotno. Kdor je hotel proti vetru iti, bil je v nevarnosti zmrzniti. Voda, ki se je s 3. nadstropja vtila, je led postala, predenj je do tal padla, in sline so na ustnicah zmrznile. Meseca prosinca (januarja) je bila zemlja 9 črvljev zmrznena, in mrazilo je takó, da so ovce in mlada goveda v hlevih pocepala, in ptiči iz zraka zmrzneni na tla padali. Pustnih veselíc to zimo ni bilo, ker je vse žalovalo in toževalo.“

1766 je štertinjak vina veljal 40—50 gld., korc pšenice 2 gld., žita ali herži pa 1— $1\frac{1}{2}$ gld., ovsá 1 gld. — (Krempelj 208.)

1768 precej v začetku prosinca so v Laškem trgu bokal novega vina po 8 kr., starino pa po 14 in 15 kr. točili; navadna cena drugih let pa je bila za bokal novega vina 2 kr., za starino pa 3 kr. — (Orožen, Lašk. kronika 84. iz svetovalstnega zapisnika tržne zborne hiše.)

1770, 14. kimovca, je bil silovit vihar, ki je kozolce podiral, zlasti na Laškem, Radeškem in Št. Jurskem polju, in hiše odkrival, kakor stari ljudje pripovedujejo; pa tudi krog Celja. — (Celjska kronika III. 162.)

1770, 20. vinotoka, velika Sava po naraščeni Savinji. — (Celjska kron. III. 162.)

Do l. 1771. je bil sv. Rupert patron štajerske dežele (od l. 984), od tega leta je pa sv. Jožef. Sv. Ruperta dan je bil zapovedan praznik.

1772, 5. vinotoka, je suha in debela toča takó po naših krajih, zlasti po vinogradih, potolkla, da je mošt po vinogradih tekel, kakor iz preše; od tistega leta Laščanje pred sv. Mihaelom grozdje oberejo, da se zdaj reče: „Kdor hoče Laško vino piti, mora rojen Laščan biti“. — (Glej stran 173., I. del te kronike.)

1774 je Graški čvrt (= 1 korc = $1\frac{1}{2}$ vagana) pšenice veljal 4 gld.; 1 funt mesa 5 kr.; 1 funt masla 14 kr.; 1 funt olja 22 kr.; 1 bokal vina 6 kr.; 7 jajc 3 kr. — (V buči cerkve „Marija pomagaj“ v Gradci najden zapisnik.)

1775 je bil štertinjak vina za 12 goldinarjev. — (Krempelj 208.)

1777 „je silje (žito) tako slabo odrodilo, da bi bil glad nastal, ako se ne bi iz Ogerske in Hrvatske bilo zrnje sem dobilo“. — (Krempelj 207.)

1778, 4. vinotoka, je Savinja strašno velika narastla, takó da je tudi Sava visoko narastla. — (Orožen, Lašk. kron. 90.)

1779 je bila velika vročina in suša, da je veliko živine v deželi pocapalo. — (Krempelj 207.)

1779 še meseca grudna je živinska kuga daleč okoli po deželi razsajala. — (v. Winklern 207.)

1781 ni bilo ne snega ne mraza, pa kašte so bile polne. — (Stari zapisnik.)

1782 so velike kobilice zadnjokrat v našo Štajersko priletele in še to, kar bi imelo prirasti, gladko ukončale. — (Krempelj 246.)

1783 je bilo rodovitno leto. Po vsej Štajerskej deželi je suha megla ves zgornji zrak prevlekla; solnce in luna sta le mračno in rudečkasto sijala; žvepleni dim se je gostokrat kadil; gromenja je strašno dosta bilo, pa tako vreme je zemljo toliko zrahljalo in rodovitno storilo, da je vsega preobilno prirastlo, zlasti dobrega vina. — (v. Winklern 213. — Krempelj 247.) — En vagan pšenice je bil za 2 gld.; rži 1 gld. 51 kr.; ovsu 1 gld. 12 kr. (Zapisnik, najden v turnski buči farne cerkve v Trofajah na zgornjem Štajerskem 1880. leta.)

1783 izvanredno dobro vino. — (Göthe: Hermann und Dorothea I. Gesang.)

Zima 1783 na 1784 je bila silno huda; 7. prosinca 1784 je bilo — 19° R. mraza. Trajala je do srede aprila, in meseca vinotoka je bilo zopet dosti snega in nove zime. — (Stari zapisnik.)

L. 1783. je bilo prepovedano zvoniti ob hudem vremenu.

1785 zima in sneg svojo hudo vladarstvo nadaljujeta posebno od polovice svečana do 8. aprila. — (Stari zapisnik.)

1786, meseca avgusta, je griža po nekod ob Savi morila. — (Mrtv. bukve.)

1787, meseca velikega srpana, kimovca in vinotoka, je griža 42 oseb pomorila. — (Mrtv. bukve, namreč v Loški župniji ob Savi.)

1787. je bila trgategv takó dobra, kakor že dolgo ne, in vino takó izvrstno, da se je štelo med najiminitnejše tega stoletja. — (Stari zapisnik.)

1788, meseca maja, sta dva moža gladú umrla; eden pa v 112. letu redke starosti; 1. rožnika eden pri priliki 106 let star; avgusta pa trije za grižo (v Loški fari namreč). — (Mrtv. bukve.)

1788 na 1789 je bila nenavadno mrzla zima, termometer kaže dné 8. prosinca — 18° R. Po strašno trdej zimi prišlo je mrzlo leto.

1790 je vse, posebno pa vino, prav obilno obrodilo. — (Krempelj 247.)

1791. leta je prišla zima zgodaj v naše kraje. Meseca vinotoka je mahoma nepričakovana huda zima nastopila, nasledek hladne jeseni sredi kimovca. Druga polovica listopada pa je bila zopet topla brez mraza, in zaostalo jesensko delo se je lahko še dopolnjevalo, gruden tudi ni bil hud,

pa spomladi je meseca svečana 1792 drevje cvetelo, in po novem letu ni bilo več treba peči kuriti. — (Stari zapisnik.)

1793 „je vso sprotiletje sam mraz (slana), sneg in dež bil, po leti je pa taka toča šla, kakor so golobinja jajca“. — (Krempelj 246. — v. Winkl. 222.)

1798, meseca grudna, je v župniji Loški začela griža mladost moriti, také da jih je do konca maja 1794 — 47 za grižo umrlo.

Zima od 1793 na 1794 je bila res čudna; tudi na zgornjem Štajerskem ni ne po gorah, ne v dolinah skoraj čisto nič snega padlo, in je bilo také toplo, da so poletni žužki svoje mešičke zapustili in na dan prilezli. — (v. Winklern, pag. 222 & 223.) — Ali spomladi je prišla mrzla zima do meseca rožnika. — (Krempelj 246.) — Po leti je toča bila, t. j. l. 1793.

1798 na 1799 je bila po novem letu strašno huda in dolga zima. — (Krempelj, stran 246.) — Termometer je na sv. Štefana dan 26. decembra 1798 kazal 18° R. mraza.

1797 dobra vinska letina.

1801. Začetka meseca maja do konca aprila prihodnjega leta so po Loškej župniji ljudje za koze in grižo umirali. — (Mrtvaške bukve.)

19. stoletje.

1802 izvrstno vino, ravno také l. 1811., zlasti okoli Radgone; l. 1812. mraz, veliko pa slabega vina.

V l. 1813. — 1817. so bile slabe letine, jako velika draginja, vagan pšenice je stal 20 gld.

1822 dobro vino.

1829 — 1830 sneg, mraz.

1833 — 1834 nič snega in dežja, ne po zimi ne po leti.

1833 — 1834 močno vino.

1835 deževno leto — veliko slabega vina.

1845 zima gorka.

1846 zima lepa.

1850 veliko mraza po zimi, slaba letina.

1851 odpravili graščinske gospodske in ustanovila so se glavarstva in sodnije.

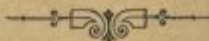
1856 rodovitno leto.

1858 rodovitno leto.

1861 velika vročina in suša.

1862 rodovitno leto.

Na dalje je še slehernemu častitemu čitatelju v dobrem spominu.

Zgodovina mest in trgov.

O starih mestih in trgih v srednjem veku.

Okoli vladarskih stolic in grofovskih gradov naseljevali so se večinoma rokodelci in trgovci. Začetkoma so bile te naselbine popolnem odvisne od grofov, od katerih so dobile pravico naseljevanja in katerim so navadno stregli, od njih torej veči ali manjši zaslužek imeli. Kmalu so pa začeli deželni knezi razvitek teh naselbin, mest in trgov iz lastnih interesov pospeševati. Opirali so se deželni knezi, ko so se jim grofi protivili, na mesta in duhovščino. Zató vidimo, da so v srednjem veku bili deželni knezi dobri branitelji in zagovorniki mest in trgov, katerim so dajali razne velike pravice in svoboščine (privilegije), kakor bomo to videli kmalu pri opisovanju posameznih mest in trgov. Take predpravice so bile: dovoljevanje letnih sejmov in tržnih dni, pravica, mitnino in colnino pobirati in pravica do skladišča. Mitnina in colnina, katera je bila navadno deželnega kneza, ako je ni drugim pripustil, se je vendar samo v nekaterih mestih pobirala, n. pr. na spodnjem Štajerskem: v Bistrici, Ptuji in Mariboru. Skladišče je bila dolžnost tujih trgovcev, da so morali v mestu toliko in toliko dni svoje blago razložiti in ga meščanom na prodaj ponuditi. Prodajati se je smelo le v mestu in trgu, daleč na okrog po kmetih pa čisto nič. Take predpravice so se dajale že v 11. stoletji: Mariboru, Ptuju, Laškemu trgu, Slovenjemu gradu, Žalcu, Ljutomeru. Mesta in trgi so dobili svoje ime navadno po gradu, pod katerim so stali.

Besede: gradjani (nemško Bürger), meščani, tržani torej dobro značijo stanovalce teh krajev.

Ti kraji so se tudi tem hitreje razvijali, čem večja je bila obrt in kupčija; kajti obrtnija, rokodelstvo ste bili v vseh časih zlata tlà meščanom, kakor veli star nemški pregovor. V obrambo pred sovražnikom, posebno pred Turkom, obdajala so se nekatera mesta tudi z zidovjem, nasipi in okopi.

Vendar so bila mesta v srednjem veku še čisto ubožna in nesnažna; ulice so bili kotje, polni globokega blata, hiše večinoma lesene, sè slamo pokrite in takó majhne, da so jih celó odpeljati znali. V njih so ljudje na kupe prebivali, kakor živina. Okoli kamena (ognjišča) so jedli in spali, peči ni nihče imel, niti za-nje kdo znal. V gospodskih gradovih je bilo več prostorov, a ne dosta več hišne oprave in snažnosti. Izjema je bila pač pri glavnem mestu Gradci. Ker bomo nižje opisovali samo mesta in trge slovenskega Štajera, zato hočemo tukaj nekoliko o glavnem mestu navesti.

Gradec je bil v začetku važno grajsko mesto (ustanovljeno seveda po Slovencih, ker bi sicer ne imelo slovenskega imena) starega Gostniškega okraja (Hengistgaua); t. j. okrajine med gradom Gostnikom ¹⁾ in Lipnico.

L. 1122. postane Gradec glavni sedež Travngavcev, tedaj glavno mesto dežele. Misliti si ga pa moramo v srednjem veku vse drugačnega, nego je dandanes. Notranje mesto je bilo n. pr. za četrti del manjše in ožje, obdano pa z nasipi in zidovjem, v katerem so bila vrata.

Grad sam je bil gol grič z močnimi trdnjavami, ki so se bile pomnožile zlasti v 16. stoletji. V njih so bile ječe za državne jetnike.

Trdnjava se je držala mestnega obzidja, in pokrit ali podzemeljski hodnik je vezal trdnjavo z vojvodskim dvorom.

V srednjem veku je skrbel za Gradec zlasti Friderik V. (III.), kateremu je bilo to mesto zeló priljubljeno. Podelil mu je važne pravice, obdal ga s trdnejšim zidovjem, z novimi grabni in sezidal si v njem tudi nov grad.

Stolni cerkvi v Gradci postavil je tudi on temelj. — Od vrat, katerih je imelo mesto več, bilo jih je še v 18. stoletji 8, in od

¹⁾ Imeniten grad nad Gradcem, zdaj v razvalinah.

teh je dandanes razen grajskih samo dvojje še, namreč Nova vrata (Neuthor) in Pavlska vrata (Paulusthor). Mesto sedanjih razširjenih lepo zidanih predmestij so bila le posamezna raztresena poslopja, večji del so bili le vrtovi in trate, tudi še ni bilo glazija (lepa planjava se sprehajališčem okoli mesta). Samo v Murskem predmestju in pri sv. Lenartu so bile večje naselbine.

Na griči so stale močne trdnjave, katere so se pomnožile zlasti v 16. stoletju; v njih so bile ječe za državne hudodelnike. Te trdnjave so Francozje večinoma razrušili leta 1809.

Izmed mnogih spomenikov stavbinske umetnosti, omenimo lepo stolno cerkev, na katere južno-vzhodnej steni je okoli 400 let stara podoba v spomin treh velikih nadlog, katere so bile štajersko deželo leta 1480. zadele. V spodnjem delu podobe, in sicer na levej strani, so v treh oddelkih kobilice, ki spominjajo na hudo lakoto, na desnej je vpodobljena s svojimi nasledki kuga, na sredi pa grozovitosti turških vojsk.

Za štajersko deželo so toraj takrat bili hudi časi. Najprvo je prišla cela tema kobilic, ki so vse poljske sadeže požrle. Druga grozovita nadloga je bila kuga, ki se je večkrat ponavljala. Najhujše je razsajala leta 1348. Tretja šiba štajerskej deželi so bili Turki, najhujši sovražniki krščanstva v srednjem veku. Pustošili so vso deželo; do leta 1704. so jo 26krat napadli. — Spomenik cesarja Franca spominja na blagodejno vladanje tega blagodušnega možá, spomenik nadvojvode Ivana pa na sosebno štajerskej deželi prekristno delovanje tega vljudnega princa. — L. 1880. je bilo v Gradci med 97.791 duš 902 Slovencev.

O mestih in trgih v novem veku.

Temelj mestom in trgom je postavljen največ v srednjem veku. Razširjevala in pomnoževala so se pa še le v novem veku.

Ker so meščani in tržani vživali veliko predpravíc pred kmeti, zató so se poslednji radi v mestih in trgih naseljevali, ako so jih v nje le sprejeti hoteli, kar pa ni bilo vsikdar čisto lahko. Mesta so se vtrjevala zlasti v 16. stoletju pred napadi divjega Turčina in družih sovražnikov. Napredek, ki je nastal v novem veku po najdenju smodnika in tiskarstva, videti je bil največ po mestih, kjer je bil sploh sedež začetnih znanosti in umetnosti. Stoječe vojske,

vpeljane tudi še le v novem veku, bivale so po mestih, kar jim je dajalo večjo živahnost in veljavo. Mesta in trgi so pa tudi bili razen gradov edini kraji, kjer se je Nemec naseljeval, pačil slovenski jezik in ga zaničeval ter širil svoj govor med slovensko kmečko ljudstvo na kvar pravej národnej omiki.

O napredku naših mest, ne gledé na izobraženost v našem jeziku, se vendar ne more govoriti pred 19. stoletjem, zlasti pred njega drugo polovico ne. Še le železnice, katere vežejo naša večja mesta: Gradec, Maribor, Ptuj, Celje, še le večji promet in živahnjša kupčija, ki je vsled novih železnih drag nastala, in še le nove stavbe, katere so se postavile, zlasti od l. 1840. dalje za razne javne in zasebne potrebe; izpreobrnile so čisto nekdanji obraz teh mest in jim dale novo, lepo lice. V enakem razmerji skrbí se v novejših časih tudi za olepšanje manjših mest in trgov.

O posameznih mestih.

Maribor. V starem veku ni bilo še nobenega sledú o sedaj največjem mestu slovenskega Štajera. Rimski denarji in spominki so se našli sicer tudi v mariborskeji okolici, n. pr. v Lempahu, Rušah, Rodvanji, in rimljanski vojaki so imeli svoje tabore tudi v mariborskeji bližini, a iz tega se ne more sklepati, da bi na prostorih sedanjega Maribora bila stala kakova rimska naselbina, kar pa tudi nijeden zgodovinar še trdil ni.

Ako je pripovedki verjeti, imel je tù okoli leta 1000 p. Kr. nek grof Otokar svoj lovski grad, in menda na tem mestu, kjer stoji sedaj popravljena mežnarska hiša, št. 7. na stolnem trgu. Mariborska tlá sta pa utegnila s svojimi stopinjami počastiti slovanska apostelja, sv. Ciril in sv. Metod, kajti potovaje v 9. stoletji v Rim, prenočila in maševala sta v bližnji Jarenini.

V 12. stoletji se pa že govori po svedočih starih listinah o Mariboru kot trgu z gradom Marchburg, pravilno »Markburg«, t. j. burg (grad) v spodnjej koroškeji marki, katera je prišla okoli 1140 v posest štajerskemu mejnemu grofu Otokarju V., ki je bil podedoval po smrti svojega strica, poslednjega mariborskega grofa Bernarda (iz rodovine Sponheim, umrl l. 1147. v Palestini), tudi obširno mariborsko grofijo.

Da je bilo precejšnje število hiš in prebivalcev v tem kraji že v 12. stoletji, nam spričuje to, da je Maribor l. 1175. imel že lastnega župnika, in ta je bil predstojnik (prior) žičkemu samostanu. Bržčas pa je poslednji samo dohodke od te službe užival, in si držal v Mariboru samo namestnika, vikarja. (Če ni to zgodovinska pomota?)

Maribor se kot mesto imenuje že l. 1257. Utegnilo pa je to prednost dobiti že v prvih desetletjih 13. veka v dobi Babenberžanov, ki

so dajali meščanom velike pravice in svoboščine, zlasti gledé kupčije. Te predpravice, katere je dobil Maribor v dóbi avstrijskih vojvod babenberških, so bile: 1. Nijeden tujec ni smel po sv. Martinu vino skozi mesto ali okoli mesta voziti; 2. 12 mestnih očetov je imelo pravico, voliti iz svoje srede mestnega sodca; 3. ptujsko vino se ni smelo skozi Bistrico ali skozi dravski gozd na Koroško voziti; 4. trgovsko blagó, ki je došlo iz Koroškega, se je smelo le v Mariboru prodajati; 5. Mariborčani so imeli svojo mitnico v Bistrici; 6. vsi v Mariboru bivajoči so morali davek plačevati itd.

Štajerski deželni knezi so se večkrat shajali v važne skupščine v Mariboru, kjer so izdajali razne imenitne naredbe. Takó je n. pr. vojvoda Leopold Slavni tù izdal l. 1224. svoboščine za novo sezidani most čez Savo (Zidanmost) in potrdil pravice Jurkloštru.

Ta most (čez Savo) je stal do l. 1442. V tem času so ga bili razdrli celjski grofi, ki so se takrat bojevali s štajerskim vojvodom Friderikom V. Češki Otokar II. je imel v Mariboru l. 1261. velik deželni in sodnijski zbor. Ta imenitni vladar češki je bil namreč gospodar Štajerske v dóbi avstrijskega medvladja (1246 — 1276).

Iz leta 1277. izvemo, da so imeli judje tukaj svojo sinagogo, t. j. svojo božjo hišo, in sicer v sedanji svetinjskej ulici.

L. 1279. so se bili tudi križniki Maltezi v Melje naselili, kjer je stal do l. 1844. grad.

L. 1284. je došel v Maribor meniški red minoritov¹⁾ in tudi nune iz Marenberga, kjer je bil tudi nunski samostan, so si bile tukaj sedež izbrale (pa le začasno). Hiša njih je menda bila ta, v katerej je bil še pred nekaterimi leti okrožni urad. Tù so bile tudi Celestinke. Nunska cerkev se pa zdaj rabi za magacin, v gospojinskej ulici. Vojvodi Albreht III. in Leopold III. sta podelila in potrdila mestu vse važne pravice njegove.

L. 1348. se je ustanovila javna bolnica. L. 1452. je bila baje v Mariboru že dobra šola. Tudi v bližnjih Rušah je bila stara in imenitna latinska šola.

1474. in 1475. leta je bil sklical cesar Friderik v Maribor deželni zbor za vse notranje-avstrijske dezele, t. j. za Štajersko, Kranjsko in Koroško, da so se deželni stanoví (zdaj pravimo deželni zbor) posvetovali, káj storiti zoper Turka.

1481. leta je oblegal mesto ogerski kralj Matjaz, toda brezvpešno. 1496. leta so bili judje iz mesta pregnani.

Pred to mesto je pridrla l. 1532. truma Turkov, naskočila ga večkrat, toda brez vspeha. Kranjec Žiga Višnjegorski (Weichselburg) je to druhal zapodil, pokončavši jej veliko móž. Pa tudi Mariborčani so se hrabro branili. — V Mariboru so bile večkrat skupščine notranje-avstrijskih stanov, ki so dovoljevali davke za vojske. Skupščina, ki je bila tù l. 1496., je dovolila tudi nekaj davka kot odškodnino cesarju za iztirane judje.

¹⁾ Imeli so v gradu Melje tudi cerkev do l. 1844.

L. 1586. je imel mariborski mestni sodec v navzočnosti več svetovalcev veliko obravnavo zoper sedmero čarovnic. Ena teh babur je nek bila vrč vina v gnoju zakopala in ga potem v kri spremenila. S to krvjó so se neki vse babe namazale in potem pa kakor jastrebi zletele proti Vurbergu, kjer so provzročile tako točo, da je na več milj okrog vse potokla. Hudič jim je bil pa v Vurbergu na razpotje denar prinesel in šumé odletel v zrak. Na natveznicah so najprvo vse obstale, potlej pa zopet oporekle. Vseh sedem je bilo zadavljenih. V Mariboru je moralo biti proti koncu 16. stoletja dosta luteranov, ker je bil luteran Hofer l. 1597. za župana izvoljen. V protestantovski dobi so imeli privrženci te vere svojo cerkev in pokopališče v sedanjem škofovskem gradu »Windenu« pri Mariboru — tik velike ceste. Ta tempelj so bili v protireformacijske dobi (1600 l.) razdejali. (?)

L. 1680. in 1681. je razsajala tukaj kuga. V tem letu se je postavila Marijina podoba na stebri, da bi Bog to bolezen od meščanov odvrnil. Ravno v tem letu so sezidali tudi cerkev sv. Barbare v isti spomin. Mesto se je bilo vsled kuge takó spraznilo, da se je potem več slovenskih kmetov iz okolice naselilo v mestu. To je torej zgodovinski dokaz, da Maribor ni nemško mesto, kar pa kaže tudi obilo slovenskih rodbinskih imen v mestu.

Veliki požari so bili v mestu v letih: 1512, 1648, 1650, 1720, 1797.

L. 1711. je bila v Mariboru zadnjič ženska radi copernije obsojena. Gimnazij je bil ustanovljen l. 1758. in podučevali so na njem najprvo jezuiti. Normalka se je začela 1777.

V letih 1780.—1790. so bili odpravljeni samostani minoritov, kapucincev in celestincev (samostan poslednjih je bil ustanovljen še le l. 1759.).

V francoskih vojskah so bili sovražniki mesto večkrat obsedli, terjali veliko od mesta in naredili precej škode, vsega okoli 30.000 glđ. (1809). Od kar pelje tu mimo južna železnica (1846) in se je sedež labodskega škofa prestavil (l. 1859.) iz Št. Andreja v Maribor (prvemu mariborskemu škofu, slavnemu Slomšku, postavil se je l. 1877. v stolni cerkvi lep spominek), povzdignil se je Maribor takó, da se je ljudstvo neizmerno pomnožilo (mesto šteje zdaj okoli 18.000 ljudi, med temi okoli 2500 Slovencev) in je celó nastalo novo predmestje (magdalensko). L. 1870. se je tu otvorilo: novo učiteljišče, l. 1872. nova deželna sadje- in vino-rejska šola, l. 1873. pa višja realka v lepem poslopji. L. 1861. otvorila se je tu čitalnica slovenska, in l. 1866. je začel tu izhajati slovenski tednik: »Slov. Gospodar« in l. 1868. »Slovenski Národ«.

Dostavek. V mariborskem gradu (Burg) je prenočil l. 1782., ko je v Beč potoval, papež Pij VI.

Minoritski samostan ustanovil l. 1284. Zaključil se je bil l. 1784. in spremenil s cerkvijo vred v vojašnico in vojaški magacin.

Kapucinski samostan pred graškimi vrati se je bil ustanovil l. 1613., pa l. 1864. izročil frančiškanom, ki slovensko župnijo oskrbljujejo.

Samostan celestink se je bil ustanovil l. 1760., pa se je že l. 1782. zopet odpravil.

Maribor je rojstni kraj preslavnega vojskovodje in podadmirala Viljelma pl. Tegetthoffa, slavnega zmagovalca pri Visu l. 1866. Rojen je bil tu l. 1827., umrl 7. aprila 1871.

Celje. Kako veljavno je bilo Celje v rimskej dōbi, smo že slišali. Med občnim narodskim preseljevanjem se je pa Celje tako razrušilo, da ga v srednjem veku nahajamo bolje podobnega razvalini, nego človeškemu bivališču. V cerkvenem obziru je bilo še takó skromno, da je spadalo pod žavsko župnijo. K večjej veljavi je prišlo še le v zadnjih letih vladanja celjskih grofov, kateri so veliko storili za Celje, ki se v 15. stoletji še samo trg imenuje. Kaj so vse celjski grofje za to važno mesto slovenskega Štajera storili, pripoveduje nam Orožnova »Celjska kronika« in njegova knjiga: »Das Archidiakonat Saunien und das Dekanat Cilli«, iz katerih pa moremo na tem mestu radi malega prostora navesti samo nekatere, mislimo, da najvažnejše zgodovinske točke: Že l. 1241. so Heunburški ali pa Soneški grofje ustanovili v Celji minoritsko cerkev in samostan, kar je dalo trgu prvo veljavo.

Mesto se imenuje Celje vendar že l. 1446., kajti stari mestni pečat je od tega leta in ima napis: Sigilum Civitatis Cilie AO†46N. (t. j. Anno 1446).

Do l. 1450. je bilo mesto obdano še samo s plotom in rovi, v tem letu pa je začel grof Friderik II. mesto obzidovati.

L. 1451. je dal isti grof Celjanom svoboščine, kakoršne so imela takrat druga mesta na Štajerskem. Dal je mestu za svetovalnico lastno svojo hišo. Za te dobrote morali so meščani pomagati mesto obzidovati. Te pravice jim je Ulrik II. l. 1455. potrdil še s tem dostavkom, da si smejo sami svojega sodca in svoje svetovalce voliti.

L. 1459. so dobili dovoljenje, da si smejo bolnico, ki je bila zunaj mesta, v mesto prestaviti.

Cesarju Maksu, rojenemu l. 1459., je bil v mladosti učitelj Tom. Prelokar (ali kakor so ga nekateri napačno pisali: Prekokar, Berlogar) rodom Celjan, pozneje škof v Kostnicah. Od njega se je bil cesar menda tudi naučil slovenskega jezika, katerega je gladko govoril.

L. 1478. je dal cesar Friderik III. Celjanom prav lepe privilegije: Vsak trgovec je moral, ako je tod mimo vozil, v Celji prenočevati. V okolici niso bile krčme dovoljene, in plemenitaši so morali stanovati v svojih hišah v Celji in od njih davek plačevati, kakor drugi meščani. Turki so večkrat mesto in okolico nadlegovali. Ko so ga l. 1492. naskočili, odbil jih je bil Jurij Herberstein tako junaško, da so se s krvavimi glavami domú povrnili.

Dasiravno je Celje še le s pomočjo celjskih grofov do večje veljave in večjih pravic prišlo, vendar po smrti teh svojih zaštitnikov ni hiralo, marveč se vedno po malem razvijalo in rastlo.

Iz celjskega cerkvenega življenja poročajmo še nekaj, česar nismo pri cerkveni zgodovini na drugih mestih omenjali, kajti Celje je bilo do 19. stoletja za slovenski Štajer tudi središče cerkvenemu življenju.

Stari minoritski samostan, ustanovljen že l. 1241. najbrže po heunburških grofih, zanemarjen je bil v 16. stoletji prav zelo; ni čuda torej, da je protestantizem tukaj imel ugodna tla, ko so menihi slabo skrbeli za pravo cerkveno življenje. Ko je očak oglejski pregledoval v 16. stoletji (1594) ta samostan, najdel ga je v velikem neredu in nesnažnosti. Cerkev so rabili menihi za shrambo. L. 1798. je bila ta cerkev pogorela in minoritski samostan odpravljen l. 1808. Zadnji minorit je umrl v Celji l. 1832.

Minoritsko cerkev so bili Celjani že l. 1811. nekoliko in v poznejših letih še bolj popravili ter je služila nemškim pridigarjem.

Duhovniki, ki so to službo tu opravljali, so bili nekateri prav odlični domoljubi slovenski.

Naj imenujemo samo Šimona Rudmaza (roj. 1795, umrl 1858), ki je v poznejših letih kot škofijski šolski nadzornik na Koroškem mnogo storil za prosep ondotnega slovenskega šolstva.¹⁾

Ko so minoritsko cerkev popravljali, razrušili so bili tudi rakvo, kjer so počivali telesni ostanki celjskih grofov. Črepinje njih so shranili za glavnim altarjem, kjer se more še videti ona zadnjega celjskega grofa Ulrika II., ki ima na belem listku napis, čegava je bila. — Stolp k popravljenej minoritskej (nemškej) cerkvi so postavili l. 1858., blagoslovil je temelj knezoškof Slomšek. V nekdanjem minoritskem samostanu je pa dandanes okrožna sodnija.

Kapucinski samostan je bil l. 1611. ustanovil nadvojvoda in cesar Ferdinand II., blagoslovil pa ljubljanski škof Tomaž Kren.

L. 1751. je papež Benedikt IV. ločil oglejski patrijarhat na videmsko in goriško nadškofijo, in višji diakonat savinjski (prav za prav spodnje štajerski) spadal je v cerkvenem obziru pod Gorico. Goriški škof Atems je prišel to leto v Celje in tu birmoval ter v slovenskem in nemškem jeziku pridigoval. Do l. 1761. ni imel mestni župnik naslov opata, ampak ta naslov je bil združen do takrat z županijo v Šmartnem pri Slovenjem gradci. L. 1782. je papež Pij VI. potovaje na Dunaj v Celji prenočil.

Lazaristi (duhovniki reda sv. Vincenca de Pavla) naselili so se l. 1851. pri sv. Jožefu. — Usmiljene sestre so prevzele bolnico l. 1875. in šolske sestre (3. reda sv. Franciška) so prevzele l. 1878. okoliško dekliško šolo.

Stari grad nad Celjem je pričal dolgo o velikej moči slavnih celjskih grofov, kajti njegove razvaline so nekoliko še dan danes ohranjene. Deželni knezi so dajali ta grad različnim gospodom v zastavo.

L. 1546. n. pr. ga je imel Jan. Ungnad, o katerem smo pripovedovali že, kakó se je žrtvoval, da bi s pomočjo slovenskih in hrvatskih knjig razširjeval Lutrov nauk pri Jugoslovanih.

¹⁾ V Trstu je ta rodoljub izdajal v letu 1848. hrvatsko-slovenski časopis „Jadranski Slavjan“.

Ta stari grad je zapustil grof Anton Gaisruk in si sezidal novo celjsko graščino v mestu (sedaj kosarna), za katero je porabil streho starega gradu.

Ako ne bi bila potem štajerska dežela za ta zanimivi ostanek naj-mogočnejših svojih plemenitašev skrbela, morda bi ga danes ne bilo več. Grof Vinc. Gaisruk je bil namreč vse to zidovje prodal kmetu Gorišku za sramotno ceno 30 gld. Ta pa je kamen za kamenom prodajal, da je večji dobiček od podrtin dobival, dokler ni tega ustavila štajerska dežela, ki je razvaline od njega kupila.

Mesto je bilo v novem veku še dobro utrjeno; zato ni mogel Turek, ko je l. 1474., 1479. in 1480. mesto oblegal, ničesar opraviti.

L. 1785. so pa Celjani svoje mestno obzidje in rove prodali, ter dobili za vse kacic 2000 gld.

L. 1777 se je otvorila v Celji glavna, l. 1808. pa latinska šola. Francozi so bili v mestu l. 1805. in 1809.

Požari so bili v Celji l. 1448., 1502., 1534., 1687. (razun cerkve je v poslednjem letu vse pogorelo), 1783, 1794, 1798 (unicil razun 5 hiš vse). Kuga je bila v l. 1647., 1699. L. 1829. je prišel na celjsko gimnazijo Seidl, znameniti nemški pesnik.

L. 1844. je bil cesar Ferdinand in l. 1850. cesar Franc Jožef I. v Celji.

V hrumečem letu 1848. se je bilo v Celji za kratek čas ustanovilo društvo: »Verein zur Vermittlung der slavischen und deutschen Nationalität.«¹⁾

L. 1848. (1. julija) je začel učitelj gimnazije Koušek izdajati »Celjske slovenske novine« do 31. dec. 1849. l.²⁾

L. 1851. začeli so slovenski diletanti igrati v gledišči slovenske igre.

L. 1861. otvorila se je slovenska čitalnica. Celje je l. 1880. štelo 5393 ljudi, Slovencev 1872.

Ptuj.³⁾ Po dokončanem národskem preseljevanji se je začelo zopet mirno življenje tudi v Ptuj, zlasti potem, ko so bili Avari po Karolu Velicem prognani od zatočnih pokrajin velike Panonije. Krščanstvo je začelo nove kali poganjati.

Svojih škofov (a tudi ti niso imeli stalnih svojih sedežev, bili so le takó zvaní regijonalni škofi), kakor v rimljanskej dóbi, niso več dobivali, a postavljati so si začeli zopet božje hrame. Prvo ptujsko cerkev so najbrž razdejali že zapadni Goti (l. 377.) ali verjetno je, da so si bili skoro gotovo zopet drugo postavili. Vendar tudi to so jim brž čas Huni ali Avari razdrli, kajti zgodovinsko je dokazano (Krempelj), da je solnograški škof Arno (l. 785.) iz podrtin dal sezidati novo cerkev na Ptuj. (Ptuj je tudi od bolgarskih napadov [825] zadet bil.) Nad-

¹⁾ Tudi nemški časopis v Celji je v tem letu zastopal slovenske in nemške interese ter bil meščanom in kmetom namenjen.

²⁾ Potem je Drobnič nekaj mesecev v Celji izdajal »Slovensko čbelico«.

³⁾ Ptuj »v starem veku« smo opisali v oddelku »Stari vek«.

škof solnogradski Luitpram jo je podaljšal z dozidanjem iztočnega prednjega dela in jo je l. 846. svečano blagoslovil.

Zapadni zadnji del mestne župnijske cerkve s starinskim altarcem sv. Marka v takó zvani krstni kapelici je postavljen l. 1312.

Cesar Ludovik Nemški je s pismom od l. 861. salcburškemu nadškofijstvu potrdil vsa posestva na Štajerskem, posebno pa Ptuj, ki se takrat že mesto imenuje. Pod cesarjem Arnulfom je isto škofijstvo dobilo v last tudi večji del ptujskega polja. V Ptuj se je colnina in mitnina že l. 890. pobirala. V poznejših letih se celó okraj ob Dravi v tej okolici nazivlje Ptujška marka. Nadškof Konrad je bil dal v l. 1120. — 1147. mesto vtrditi in grad, ker so ga bili Ogri zeló poškodovali.

Ptuj je bil važno mesto tudi v dóbi štajerskih grofov Otokarjev, kateri hrabri vojvode so našo deželo 200 let évrsto vladali in jo branili.

Takó je Otokar III. pri Ptuj zapodil divje Madjare. Po smrti štajerskih Otokarjev (l. 1192.) so se odlikovali ptujski grofi često in znamenito. Nekateri ptujski grofi so bili sicer na glasu vitezov plenilcev, a drugi so se skazovali koristnim štajerskej deželi in avstrijskej državi.

Takó si je n. pr. ptujski grof Friderik I.¹⁾ od Madjarov pribojeval veliko-nedeljski okraj (t. j. Velika nedelja, Ormož, Središće, sv. Miklavž) in te okraje je avstrijski vojvoda Leopold (l. 1199.) pridružil štajerskej deželi, pripustivši podložnike ptujskim grofom. Bili so ti lepi kraji pod Madjari čisto zdivjani in niso imeli še nobenega božjega hrama.

Zató jih je prepustil ptujski Friderik I. nemškim križnikom (deutscher Ritterorden), kateri so v teh krajih cerkve postavljali in svoje duhovnike semkaj pošiljali. Še dandanes so na omenjenih župnijah duhovniki tega reda.

Ptuj je bil važno mesto tudi v dobi medvladja (interregnum).

Ko so se bili Štajerci v tej dobi 6letnega vladanja madjarskega naveličali, se je bil prvi njim uprl grof ptujski Hartnid z drugimi vitezi iz dravskega polja, in spodili so bili madjarskega namestnika Štefana Zagrebačkoga (l. 1258.). Zaradi tega pride na Štajersko sam madjarski kraljevič Štefan (sin ogerskega kralja Bele IV.), premaga Ptuj in si ga izvoli v svoje stolno mesto. A ljudstvo ni bilo dobro divjim Madjarom, in vsi Štajerci so se njim uprli ter v 11 dneh vse Ogre iz dežele prognali (l. 1259.), ali Ptuj je ostal njim v oblasti. V bitki pri Kroissenbrunnu so bili Ogri čisto premagani, in Štajerci so dobili v češkem Otokarji novega boljšega vladarja. Toda tudi Otokar je premalo čislal pravice Štajercev. Ko se mu je l. 1268. ptujski grof [tudi imena Friderik²⁾] pritožil o tem v imenu vseh štajerskih velikašev, je dal Otokar v Vratislavi, kamor so mu bili prišli na pomoč proti Prusom, njega in vse imenitnejše štajerske grofe zapreti.

¹⁾ Ptujski grof Friderik (menda I.) imenuje se že l. 1162.

²⁾ Menda II.

Izpustil jih je še le potem, ko so mu bili svoje gradove izročili. Ptujski grofje (Herren von Pettove je navadna pisava v srednjem veku) so imeli od l. 1324. dostojanstvo dednih deželnih maršalov na Štajerskem.

Zadnji ptujski gospod je bil Friderik V., z njim je ta plemenita štajerska rodovina zamrla (l. 1438. ali 1443.).

L. 1443. se je naredila med solnograškim nadškofom in vojvodo Friderikom V. pogodba, vsled katere so ti kraji: Ptuj, Ormož in Središče pripadli deželnemu knezu.

Pri prvem napadu Osmanov na slovenski Štajer vpepelili so bili ti Ptuj (1396). Od l. 1480. — 1491. je bil Ptuj pod madjarsko oblastjo pod vladarjem kralja Matijaža.

Vsled pogodbe je prišlo mesto l. 1494. od solnograškega škofa v last Maksimilijana I., a pozneje pa je zopet pripadalo Solnogradu, namreč do l. 1565., toda odslej je ostalo vedno v lasti deželnih knezov. L. 1664. je pretiła mestu nevarnost od starega sovražnika Turka. V spomin, da se je bila nevarnost srečno prestala, postavil se je na minoritskem trgu Marijin spominek.

Iz ptujске cerkvene zgodovine moramo omenjati, da je imelo mesto nekđaj veliko cerkvá, katere so se pa većinoma opustile.

Cerkev vseh svetnikov (sezidana l. 1480.) se je l. 1785. prodala, in v magacin spreobrnila. Bolniška cerkev sv. Duhu (od l. 1315.) isto táko. Iz dominikanske cerkve (od l. 1230.) so napravili vojašnico. Na sedanjem mestnem pokopališči je stala cerkev sv. Jožefa, l. 1784. so jo podrli. L. 1545., 1680., 1682. je razsajala tú in v okolici kuga (pomor). Požari so bili l. 1684. in 1705., 1744., 1805. Povodnje so bile: 792, 1340, 1342, 1550, 1663, 1707, 1736, 1737, 1748, 1774, 1788, 1803, 1812, 1813, 1814.

Deželni spodnji gimnazij se je ustanovil l. 1870., čitalnica l. 1864.

Slovenji gradec. Na tem mestu iščejo rimsko štacijo »Colatio«; tà čez je bila morebiti rimska vojna cesta na Koroško.

V Slovenjem gradci in v njegovej okolici se je našlo v istini mnogo starin iz rimske dóbe¹⁾. V 11. stoletji je pripadal ta okraj, ki se je zval zdaj Grazz, Grece, zdaj Windisch - Graz, k junskej dolini na Koroškem. V l. 1218. — 1251., pod vlado oglejskega patrijarha, meranskega grofa Bertolda, je prišel Slovenji gradec pod oblast oglejsko.

V mesteci še pravijo neznatni hiši, ki je zdaj lastnina peka Ungerja, od nekđaj »škofova hiša«. Na kamenu zadej za hlevom te hiše se je lahko bralo še pred nekaterimi leti čislo: 1226. To hišo je moral postaviti — piše slavni Trstenjak v »Kresu« — patrijarh Bertold. On je bil iz imenitne rodovine grofov Andechsov, (bogata rodovina Andechs je imela to okrožje okoli 130 let v lasti; eden člen te rodovine

¹⁾ Da so pred pokristjanjenjem Slovencev v tej dolini stali poganski temeljni, o tem pričujeti dvojni »Gradišči«, kajti povsod — piše naš slavni Davorin, — kjer nahajamo imena »gradišče«, stale so paganske veže.

[Henrik IV.] je tudi umrl v Slovenjem gradci. V mladosti svoje (l. 1209. do 1218.) je bil patrijarh Berthold celó b a n hrvatski, vojvoda sedmograški in sovladar Ogerski. L. 1218. je postal oglejski oćak, l. 1230. grof istrski in bil do l. 1251. L. 1226. se je mudil v Slovenjem gradci, in je tukaj podpisal pogodbo med Št. Pavelskim opatom Ulrikom in junskim (dobrlaveškim) proštom Otonom. Staroslavna starotrćka župnija, katere dohodke je vćival tudi že večkrat omenjeni tajnik cesarja Friderika III., En. Piccolomini (pozneje Papež Pij II.), velela se je v starih ćasih župnija sv. Pankraca v Slovenjem gradci. Najstarejša listina pa, v katerej se nahaja beseda Gradec (Grac), je iz l. 1091. Še l. 1529., ko se je župnijska cerkev sv. Radegunde postavila, zapustili so župniki svoje stanovališće na »gradu«, »in castro Grez«, in se s prijetnega hriba v dolino preselili, v sedanjó župnijo, ki je bilo poslopje za sodnijo (curia). Župnija se je začela pisati Stari trg, a župnijska cerkev, okoli katere in za katero je stala trdnjava Gradec, še zdaj nosi ime: sv. Pankraca in velićastno stoji na hribu, iz katerega je ćaroben razgled v slovenjegraško mesto. Ljudstvo pa imenuje staró župnijsko cerkev na hribu, ki je imenitna boćja pot, le »grad«. »Grad« so podrli l. 1493. Prav za prav je grad sam razpadel, ker ga Auffensteinci, ki so ga imeli v fevd od oglejskih patrijarhov, niso hoteli popravljati, potem ko ga je bil krški škof l. 1308. razdril.

Turen še dandanes stoji. L. 1270. je prišel kralj Otokar II. v mesto. Tukaj je podpisal dve listini, v katerih se je velikega dobrotnika skazoval Zajcklostru.¹⁾

V dobi Habsburćanov pa nahajamo Slovenji gradec z okolico zopet kot lastnino oglejskih patrijarhov do l. 1360. Vendar se je že v l. 1302. — 1315. začela moć patrijarštva zeló majati; prevzetni in mogoćni njegovi sosedje so začeli to pokrajino hudo napadati. Krški škof Henrik III. je s pomoćjo heunburških in hrvatskih grofov Babanićev l. 1308. napadel in moćno razdril slovenjegraško trdnjavo, kakor smo že omenjali. Po smrti krškega škofa Henrika je Slovenji gradec zopet v lasti oglejskih oćakov, ki so ga dajali različnim gospodom v »lehen«. Vojvoda Albreht ga je dobil od Henrika Planinskega (l. 1335.) in l. 1361. je prišel v last Rudolfu IV. L. 1342. ga je toda imel — kakor piše Trstenjak — v »lehen« Ulrik Pfannberški, ki ga je dobil od oglejskega oćaka Bertranda (1334 — 1350). Ta je rad obiskal Slovenji gradec in si izgovoril tudi od Ulrika Pfannberskega pravico slobodnega vstopa v grad, mesto in okroćje.

V drugi polovici 13. in v zaćetku 14. stoletja so kovali srebrni denar v Slovenjem gradci in mesto je bilo takrat prav premoćno, ko so dohajali razni menjalci, trgovci in obrtniki v mesto. To je bilo v dóbi

¹⁾ V dóbi ćeškega kralja Otokarja je bil Ortolf, slovenjegraški gospod, vjel viteza Marenberskega, ki ga je bil tó sem prišel obiskat, in ga poslal Otokarju v Prago.

1251 — 1269, ko je vladal Ulrik III., vojvoda koroški, čez to okrožje, katero si je bil siloma prisvojil od oglejske cerkve. Slovenji gradec je domovinski sedež knežje rodovine »Windischgrätz«, ki še zdaj živi. Ta rodovina se je začetkoma zvala samo Graški gospodje; bili so vazali koroških vojvod, potem oglejskih očakov in naposled habsburških vojvod, kateri so v lasti imeli to provincijo. Pod oglejskim očakom Rajmundom della Torre (1273 — 1299) so se bili Slovenjegraščani temu svojemu vladarju spuntali. V 14. stoletju je bilo v okolici Slovenjega gradca mnogo plemenitašev, ki so se s turniri kratkočasili, in še zdaj se kaže ravnina ob Mislinji, ki se menda radi tega Ritterhügel imenuje, ker so tū vitezi skakali in jahali. — L. 1419. je Johannes von Laak (kranjski plemič, ki se je bil tū naselil) ustanovil špital. Cerkev sv. Duha je bila dodelana 1494. V 15. stoletju so plemenitaši slovenjegraški izginili iz te okolice. — Eno koleno se je bilo pa že l. 1229. naselilo okoli nemškega Gradca. V knežji stan je povzdignil te plemiče cesar Ferdinand I. 1551. l.

V novem veku šteje mesto z okolico vred malo obče važnih znamenitosti. V dobi reformacije je bilo tudi tukaj malo zavrelo, kajti pri-
 poveduje se, da se je bilo celó ženstvo poprijelo verskih novosti in za-
 se z besedo potegovalo, ali kakor pišejo — celó pridigovalo.

Slovenska Bistrica. Tudi tukaj so našli rimske starine. Bistriški grad z mestom vred je stal gotovo že v 12. stoletju, a početek mu je iskati najmanj sto let pred. Takó se o »Vustrici« (takó so pisali nemški in latinski pisatelji ta kraj v srednjem veku, pozneje tudi »Feustriza«) govori že l. 1140. Gospodje Bistriški se pa imenujejo tudi že l. 1170. V tem letu je bil ustanovil namreč Adelram Valdeški (Adelram von Waldek) tū samostan korarski (minoritski) in nunski. Ker se pozneje ne čuje dosta o njem, utegnil je le kratek čas obstati. L. 1793. sta bila prodana minoritski klošter in cerkev sv. Duha za kacic 1000 gld.

Kdaj je dobila Bistrica mestne pravice, to se na tanko ne vé, v 13. stoletju jih je gotovo že imela, kajti v tej dóbi se že govori o sodnikih in meščanih v »Vustrici«, »Feustrizi«. L. 1265. se je v Bistrici že pobirala mitnina, torej je morala že takrat precejšnji kraj biti.

V Slovensko Bistrico je bil poslal Otokar češki svojo protivnico Jero Badensko, nečakinjo zadnjega Babenberžana Friderika II. (Ona je bila vdova po češkem princu Vladislavu, ki je bil mejni grof Moravski, potem je bila vzela mejnega grofa Hermana Badenskega. V Bistrici je v prognanstvu živela tudi mati onega Friderika Badenskega, ki je bil s poslednjim Hohenstaufovcem Konradinom ob glavo dejan v Napolju l. 1268.)

Jera Badenska se je bila od tod podala v samostan Meissen (Mišinj 1262).

S Postojno vred so bili dobili Bistrico v zastavo celjski grofje, ker so pomagali cesarju Karolu IV. s 90 konjeniki v nekej vojski.

L. 1446. so mesto oblegali Ogrji, a celjski Vitovec mu je kmalo došel na pomoč in ga rešil te nadloge. L. 1469. je bilo došlo pa upornemu Baumkircherju v roke.

L. 1631.
 - hogan ~
 - Slov. gr.
 - vizit.
 - jup. l. 1652
 - ik. arch. y

Dobro utrjeni Maribor so Turki l. 1529. brez vspeha oblegovali, ne takó neutrjeno Bistrico, katero so hudo plenili, vendar gradú niso mogli vzeti. L. 1532. je cesar Ferdinand I. pótrdil mestu njegove svobóšine, da si je ložje opomoglo. Minoritska cerkev se omenja v Bistrici še l. 1710. L. 1779. je pogorela polovica mesta.

Grad si je l. 1529. pridobil grof Schaumburg, a za njim so ga imeli še razni drugi gospodje. Veliko let pa ga imajo že grofje Attems.

Brežice¹⁾ so bile že l. 858. lastnina solnograškega nadškofa Luiprama, kateri jih je bil dobil v last od nemškega cesarja Ludovika Nemškega. L. 1353. imenuje Ortolf salcburški Brežice za mesto; v pismu od tega leta mu podeljuje poleg družih pravic tudi to, da si sme mestnega sodca voliti.

L. 1475. je bila blizo Brežic (na Bizeljskem) nesrečna bitka s Turki, od takrat (pa tudi prej že) so ti ljuti sovražniki krščanstva in vse civilizacije večkrat pred Brežice prilomastili.

L. 1479. so bile došle poleg družih krajev tudi Brežice v last Madjarov.

L. 1494. si je pridobil Maks I. mesto od solnograških nadškofov.

L. 1515. so bili uporni kmetje mesto zažgali, a tudi pri kmečkem uporu l. 1573. so bili došli hrvatski puntarji v mesto (3. februvarja) in ga 10 dni v svojej oblasti imeli.

Franciškanski samostan je ustanovil leta 1660. grof Gregor VI. Frankopan.

Grad so imeli najprvo solnograški škofi, potem gospodje Gall. V 16. stoletji so ga imeli tudi Rajhenburški, potem Welzer-ji in Gradeneker-ji. 1568 pa ga je dobil v zastavo Ljudovik Ungnad in za njimi deželni knezi; potem so si ga pridobili Frankopani.

Kacih 200 let pa je že last grofov Attemsov.

V brežkem okraji, v Pišečah, je rojen M. Pleteršnik (1840), sloveč profesor in pisatelj slovenski (zdaj sestavlja veliki slovensko-nemški besednjak).

Ormož. Tudi na tem mestu je utegnula biti kakova rimska postaja, kajti spominkov iz rimskih časov se je tudi tukaj precej najdljo. Mesto so ustanovili nemški križniki okoli l. 1200, ko jim je bil Friderik Ptujski odstopil mnogo zemljišč, katere si je bil od Ogrov pribojeval. Turki in požari so bili večkratne nadloge za to najmanjše spodnje-štajersko mesto. Od kod izvira beseda »Ormož« — težko je določiti. Krempelj pravi: da je »ormož« isto kar »orač«.²⁾

Ne daleč od Ormoža je velika križniška župnija »Velika nedelja«. O teh besedah piše Trstenjak:

¹⁾ Tà in v okolici so našli rimske starine.

²⁾ Trstenjak meni, da izhaja »Ormož« od nemške besede »Armenhaus«, češ da so tà bili najprvo nemški križniki velikonedeljski postavili »bolnišnico«.

Kjer je bila veža trojednega solnčnega božanstva Triglava, so radi stavili v prvej dobi krščanstva cerkve presvete Trojice, in slovensko ljudstvo take cerkve imenuje: Velika nedelja ali pa Mala nedelja, pri Rusih pa sv. nedelja v znamenje, da je bilo častenje Triglava veleslovesno.¹⁾

To župnijo so bili ustanovili nemški križniki, in jim je bil Friderik II. Ptujski tudi pripustil oskrbovanje te cerkve, kar je bil potrdil solnograški škof Eberhard II. Nemški križniki so kasneje ustanovili tudi župnije v Središči in pri sv. Miklavžu, pri katerih so nastavljeni še danes duhovniki tega reda.

Da bi mesto zoper napade Turčinov zavarovali, so l. 1530. morali vsi odrasli možkega spola iz okolice 2 milj daleč vsak 4 dni v »roboto«.

Ali vkljub temu so Turki l. 1532. Ormož sežgali. Vsled ukaza od dné 19. maja l. 1540. morali so okoličani mesto z novim zidom obdati in vtrditi.

Mesto se je bilo l. 1540. v okrogu 30 km. (??), pravi Hirsch v štajerski Heimatskunde — utrdilo. Mestno zidovje je bilo videti še pred 60 leti. Nad vzhodnimi vrati je bil takrat še kameneni grb z napisom: »Dieser alte Stadtstein Gotteshand — Fridau ist sie genannt — Von vorichen Zeiten wohl bekannt, 1635«. Lastnik gradu Jakob Sekely je bil ustanovil tū l. 1495. frančiškanski samostan, ki je bil l. 1786. odpravljen. V ormožkem okraji, pri sv. Tomaži, je rojstni kraj Božidara Raiča, župnika pri sv. Barbari v Halozah, ki je izvrsten domoljub, nedosežen govornik in učen pisatelj slovenski.

Radgona²⁾. Ker biva v okolici radgonskeje še veliko Slovencev in tudi v mestu samem jih je še nekoliko, zató hočemo tudi o tem, nedavno še precej slovenskem mestu, govoriti. Kakor pričajo obilni tū izkopani denarji, bila je Radgona znana že Rimljanom. Morda je tū bila njih postaja »ad vicesimum«. — V starih listinah, seveda nemških in latinskih, se imenuje: Ratkoys — in Rategoisburg, kasneje Radkersburg.

Ime je brez dvombe prvotno slovensko bilo. V paganskej dobi Slovencev utegnil je stati tū tempelj, posvečen bogu veselja in gostoljubja — Radegostu. (Radhost se imenuje še dan danes kraj na Slovaškem), in od tod je brz ko ne dobil kraj svoje ime³⁾. L. 1129. se Radgona v prvič imenuje. Bila je že v 12. stoletji lastnina deželnih knezov; v štajerskem »Kammerrentenbuch« od l. 1265. se imenuje še trg; a štajerski zgodopisec Otokar zove ga l. 1286. že mesto. S pomočjo deželnih knezov in s kupčijo si je kmalu opomoglo.

L. 1362. je dobila Radgona iste pravice, kakoršne je imel Gradec, Leopold III. jej je podelil pravice skladišča (Stapelrecht), t. j. vse blagó,

¹⁾ Tudi Velika nedelja se je zvala začetkoma »Sveta nedelja«.

²⁾ Tū in v okolici so našli rimske starine.

³⁾ Ali pa, kakor méni Trstenjak, je Radgona (Radkersburg) grad »Radgoja«; »Radgoj« se je utegnil prvi posestnik gradú imenovati.

katero se je tukaj mimo prevaževalo, morale se je tū nekaj časa razložiti in meščanom na prodaj ponujati.

Turki in Madjari so mesto večkrat napadali.

Kralju Matijažu se je Radgona l. 1480. hrabro branila, vendar je bila prišla za nekaj časa njemu v oblast.

L. 1582. so povzdignili mesto na državnem zboru v Avgsburgu za mejno trdnjavo in ga tudi močno utrdili.

V reformacijskejši dobi je bilo mesto popolnoma protestantsko, imeli so luterani lastno cerkev in šolo. Le sè silo, z vojaško pomočjo, je protireformacijska komisija razrušila njih naprave in je k stari veri povrnila. L. 1650. je bilo mesto do tal, 100 let kasneje do polovice pogorelo. V začetku tega stoletja je dal Danjko nekaj svojih knjižic v znanem svojem slovenskem pravopisu tū tiskati.

Radgonski meščan je bil bogati Ulrik Eggenberger. Njegov sin Baltazar je postal denarničar cesarja Friderika III. Ta je sezidal grad Eggenberg pri Gradci. Po pripovedki je umrl l. 1490. v ječi, ker je Friderika terjal za posojeni denar.

Potomci njegovi so postali l. 1623. knezi in so dobili v last Gradško (1647), ki je pa po smrti poslednjega Eggenberga, Kristijana II., prišla v last Habsburžanov. V Bigovščaku blizo Radgone je bil rojen Peter Danjko (umrl 1873 v visoki starosti), pred 50 leti znamenit in zaslužen pisatelj slovenski, ki se je odlikoval po svojem lastnem črkopisu, kakor Metelko na Kranjskem. V vasi Žetinci blizo Radgone je bil rojen Andrej Gutman (1784), pisatelj slovenski.

O posameznih trgih.

Ljutomer¹⁾. Gotovo smemo misliti, da so Rimljani prej ali slej v te kraje pridrli in kolikor toliko se tudi tukaj naselili. Sledí njih bivanja v teh krajih se le malo nahaja, ali vendar nam stari novci iz rimskih časov, ki so bili tū izkopani, to potrjujejo. Če se tudi v obziru Ljutomera stari rimljanski izrek »ubicumque Romanus vicit, Romanus habitat« (»kjer koli je Rimljan zmagal, tam se je tudi naselil«), spričati ne dá, vendar je skoro gotovo, da je v teh krajih bila narejena rimska cesta.

S Ptuja dalje je držala cesta čez ogersko stran (Sabaria, sedanji Sombotelj, Steinamanger) na Vindobono. Če je šla mimo Lendove na Prekmurskem ali na desnem bregu Mure mimo sedanje vasi »Cezanjevice« (Zesendorf) pri Ljutomeru, o tem ni bilo moči priti na pravi sled. Ostanki stare ceste pri Humu (Holmu) blizo Ormoža, kraj »Stara cesta« (tū se je izkopal l. 1839. pri oranji rimski zlat, menda iz dobe Nerona), razlaganje imena »Cezanjevice« od 20. rimske štacije »ad Vicesimum« to bi bili sicer mali dokazi zató, da so se Rimljani po teh krajih zadržavali

¹⁾ Iz Letopisa „Slovenske Matice“ l. 1878. ponatisnen sestavek — zató je obširnejši od popisov družih krajev.

in od juga proti severju ter narobe premikali. Za kulturno zgodovino tega kraja bi bilo silno važno znati, v katerej dobi je bil začetek tukajšnjemu znamenitemu vinstvu. Lehko je, da se je bil vinski trs zasadil že v predrimljanskej dobi, ali če tudi takó rano ne, sme se zagotovo trditi, da se je zgodilo barem v dobi rimskega cesarja Proba (vladal l. 275. — 282. po Kr.).

Navzlic vsem tem dozdevam nahajamo že v 9. stoletju, da sta grad in trg Ljutomer (Luttenperch) spadala h komitatu Hengist (Gostnik, ta grad je zdaj podrtina). Spadal je pa tudi pod okraj Dudleipa (kraj pri Radgoni). A v starih pismih se govori še le l. 1174. o Ljutomeru, ko se tukajšnja župnija prepušča v uživanje samostanu Borovje (Vorau) na severo-iztočnej strani nemškega Štajerja. Kakó se je kasnejše zopet ločila od tega samostana, o tem nam zgodovina ne poroča. Graščina ljutomerska (ta grad se je v nemškem zval »Oberluttenberg«, v slovenskem jeziku »Dolnji grad«, od ljudstva takó imenovan menda zavoljo razločka od »Braneka«, ki mu je bil više nad Ljutomerom ležeč nasprotno »Gornji grad«), je bila državna lastnina in trg je bil najbrž popolnem njej podložen. Živeli so pa v letih 1296. — 1322. (in gotovo že tudi poprej) vitezi Ljutomerski (Luttenberger). V omenjenih letih se nahajajo tega imena: Conrad, njegov stric Rudolf s sinom Conradom. Če so imeli sedež v Ljutomeru, ne vé se verjetno. Mestjanstvo ali tržanstvo se je še-le kasneje v srednjem veku izobrazilo in kraj si je tudi pozneje pridobil ime in pravice trga. Dasiravno se je morda trg po trgovini z vinom, konji in drugimi pridelki rano odlikoval, vendar so ostali tržani še vedno v odvisnosti od graščinske gospóske; a nasproti Ljutomeru je bilo radgonsko mesto mnogo prej svobodno in samostalno.

Graščino ljutomersko so cesarski oskrbniki (Pfleger, Voegte) oskrbovali in tržani so bili v njih varstvu in odvisnosti. Vendar so si vedeli Ljutomerčani tudi nekaj pravic pridobiti, kakor kaže prvo pismo, ki se tiče ljutomerskega trga.

To je datirano v Radgoni dné 12. julija 1342. V njem podeljuje avstrijski vojvoda Albreht II., katerega so Ljutomerčani v Radgoni pozdravili, ljutomerskemu trgu vse iste pravice (privilegije), katere so takrat že Radgončani imeli. A radgonski mestjani so imeli takrat med drugimi manjšimi privilegiji tudi to pravico, da so sami svojega sodnika in porotnike volili. Kakor smo že rekli je ostal trg najbrž še dalje graščini podložen in se je v kupni pogodbi l. 1415. (za nadvojvoda Ernesta) dvornemu maršalu Hansu Schweinboecku z graščino vred prodal. Kasneje sta prišla graščina in trg v last Jürgu (Juriju) vitezu Schweinboecku¹⁾, potem na njegovo hčer, omoženo Rindscheid, a dalje v roke Ferdinandu in Hansu (Ivanu) Rindscheidu. (Po teh graščinskih posestnikih ima mala dolinica v bližnjih vinogradih ime »Rindscheid-Graben«

¹⁾ V kamen sekane podobe necega Schweinboeck se vidijo za altarjem ljutomerske cerkve. Ta Schweinboeck je potoval z Ernestom Železnim v Palestino (1412).

(Rinčetova graba). Kasnejše so bili posestniki gradú Nikolaj pl. Alappy in grofovská rodbina Draschkovitsch (Draškovič). Za grofa Kašperja Draškoviča, poslednjega gospodarja graščini iz tega rodú, je bil trg od graščine ločen. To se je zgodilo (l. 1657.) zaradi tega, ker je trg za zadolženega svojega grofa plačal 600 gld. deželi, kakor spričuje pobotnica tedanjega deželnega glavarja Ivana Maksa grofa Herbersteina dné 16. marca 1657. Potem je moral trg za omenjenega grofa plačati še znesek 3099 gld., in še le potlej (l. 1677.) je postal čisto neodvisen od graščinske gospóske. A dotično pismo se je bilo najbrž zgubilo in l. 1680. se ni hotela ta drago odkupljena sloboda trgu več priznati, zaradi česar je nastal med braneško gospósko in trgom prepír.

Prepír med gradom in trgom se je še le s pogodbo dné 16. decembra l. 1684. poravnal in nekako bramstveno razmerje (Schutzverhältnis) med trgom in graščino se je ustanovilo, ki je bilo merodajno še do l. 1848. Ljutomer z okolico bi bil lahko mirno užival sad svojega truda, mirno bi bil lahko sejal in žel po svojem rodovitnem polji in trgal po goricah sladko grozdje, ako bi ga ne bili po prognanih Obrih često nadlegovali divji Madjari, Turki in také zvaní Kruci. Ko sta Turke pri poslednjem obleganji Dunaja potokla nemški Lotaring Leopold in poljski kralj Sobieski, so se vračali skozi Ogersko domú in pri tej prilíki grozovito množico kristjanov polovili in seboj vlekli, morebiti so tedaj tudi v ljutomerskih goricah razsajali, kajti ostal je bil v teh krajih sedemleten turški deček, sin Ibrahimov, ki je bil paša Budima (Ofena). Krščen je bil ta deček pri sv. Miklavžu in je bil tudi tam krščansko vzgojen. V tem, ko so Turki nadlegovali Avstrijane, se je začela luteranska vera po Štirskem širiti. Vendar se ne najde nikjer nič zapisanega, da bi se bil Lutrov nauk v Ljutomeru prijel; ali da bi morda celó také vnetih privržencev imel, kot v bližnji Radgoni, kjer so bili skoro krvavi prepíri v verskih zadevah.

Ljutomer so nesreče mnogokrat obiskale. L. 1637., 1777. in 1827. so bili v trgu silní požari. Zaradi poslednjega ognja se je po prizadevanji pokojnega graščinskega oskrbnika ljutomerski trg lepše in varnejše pred ognjem sezidal. L. 1678. je bila v Ljutomeru velika povodenj in l. 1680. je razsajala v vseh teh krajih huda kuga (pomor). Po obljubi in v spomin tej grozoviti bolezni so se bile nekatere cerkve postavile n. pr. cerkev sv. Roka v Cezanjevcih. O cerkvi sv. Janeza krstitelja v Ljutomeru smo že prej povedali, da se v njej kot župnijski cerkvi bere še le l. 1174., akoravno je bila prej postavljena. Istega leta je namreč nadškof solnogradski Adalbert II., daroval z desetiniami vred samostanu Borovskemu (Vorau). Pozneje je spadalo v sekovsko škofíjstvo; a l. 1800. jo dobođe deželni knez, zaradi tega je zdaj štajerski religíjski fond nje patron, toda v cerkvenem obziru spada pod mariborsko škofíjstvo. Cerkev je morala s početka prav majhna biti, kakor spričuje nje starejši del gotiškega sloga. Zadnji večji del cerkven je bil baje l. 1717. prizidan, kar se iz tega sklepa, ker je bila v tem letu slovesno blagoslovljena.

Izmed župnikov so zaznamovana ta-le imena: Rugger (l. 1328.), Konrad Schreyer (l. 1410.), Šimen Porat (l. 1683., znan iz bojev s Kruci), Matija Ozmac, Mihael Frass, Jože Petek (Ljutomerčan, je postavil zid okrog cerkve, steber s podobo Matere božje na velikem trgu l. 1729. in ustanovil dohodke za dva kaplana). France Cvetko (l. 1847. do 1854., dekan in župnik v Ljutomeru, znamenit pridigar in sloveč slovenski jezikoslovec) in naposled Anton Klemenčič († 1873 goreč domoljub slovenski, učen mož in iskren prijatelj ljudstvu). Naj navedemo še nekatera druga imena slavnih mož, kateri so bili ali v Ljutomeru rojeni, ali kateri so na čast in slavo domovine tu delali. — V Ljutomeru se je rodil Leopold Volkmer (Volkmayer) dné 13. oktobra 1741. Bil je duhovnik v Ptuji in umrl dné 4. februarja 1816 pri sv. Urbanu. Volkmerju se pripisuje ta zasluga, da je v cerkvah severo-iztočnega dela slovenskega Štajerja, med Dravo in Muro izpodriail nemško cerkveno petje in ga nadomestil z lepimi slovenskimi popevkami. Volkmer imenovan »veseli pesnik« slovenskih goric, je zlagal največ umeteljne pesmi in sicer si je prizadeval pisati v narodnem duhu, dasiravno se mu je le redko posrečilo. Njegove pesmi imajo prav malo pesniškega duhá in tudi jezik je slab. Samostalnike n. pr. je pisal z veliko začetno črko. Njegove fabule in pesni je na svitlo dal Murko l. 1836. v Gradci. Ljutomer je rojstni kraj prav za prav Radomerščak pri Ljutomeru (dné 20. novembra 1813) slavnega slovenskega jezikoslovca, profesorja na Dunajskem vseučilišču in dvornega svetovalca gosp. dr. Franca viteza Miklošiča. V ljutomerski okolici v prijaznih goricah v Cerovcu se je rodil tudi jeden najznamenitejših hrvatskih pesnikov: Stanko Vraz, in na Moti, križevske župnije, dr. M. Prelog, ustanovnik »Slov. Gospodarja«, spreten pisatelj slovenski in požrtvovalen domoljub. Vendar med vsemi imenitnimi možmi, ki so v minolih časih v Ljutomeru delovali, si je pridobil za trg in okolico največje zasluge dr. Ivan Gottweis. Ta mož je bil svoje dni (okoli leta 1800) učitelj na mariborskeje gimnaziji, v mladih letih celó nemški pesnik (zlasti lirik), a v poznejših letih goreč prijatelj slovenščini. Bil je uradnik in kasneje najemuik braneške grasčine, veliki posestnik in trgovec. Izveden je bil v svojih zadevah. Okolo njega se je zbirala mladost in starost, kmet in gospod, vse ga je vpraševalo za svét in vsem je bil tudi dober svetovalec, odkritosrčen prijatelj in dobrotnik. Ud štirski kmetijski družbi, kateri načelnik je bil sam nadvojevoda Ivan, ga je poslednji često za svét vprašal. L. 1848. je bil tudi deželni poslanec v štajerskem deželnem zboru, kjer se je kot zvedenec in mož zmeren v politiki odlikoval. V l. 1840.—1850., v teh važnih letih slovenske probude, so v Ljutomeru delovali za slovenstvo zeló zaslužni možje, ki so se vsi okoli dr. Gottweisa zbirali. — V Ljutomeru (prej pri sv. Križu, in od l. 1803. — 1816. pri Svetinjah) je bil dekan že omenjeni Jaklin, 2. (ali 3.) kaplan naš Davorin Trstenjak, pri Mali nedelji prerano umrli (l. 1844.) župnik in slovenski pisatelj Krempelj, in v Cerovcu je često bival Stanko Vraz. Vsi ti možje so bili domoljubi v pravem pomenu besede. O dr. Gottweisovem domoljubji še najglasnejše govori, kar

je Ljutomeru storil. Ustanovil je trgu še za svojega življenja bolnico, zasadil okoli Ljutomera dva drevoreda in skrbel v obče za olepšanje trga.

Vendar najlepši spominek si je postavil v svojej oporoki. Zapustil je 8000 gld. v srebru za ustanovitev obrtniške šole v Ljutomeru, ki se je bila l. 1861. osnovala, a l. 1863. v 1. razred nižje realke prestavila.

Kakó pravičen je bil obema národnostima, kakó razumen mož tudi v obče, kaže to, da je v oporoki določno povedal, da ima biti na omenjenej šoli, učni jezik slovenski in nemški. S tem je dokazal, da jednostranski pouk v jednom samem (nemškem) jeziku ni vspšen in koristen. Ravno, ko je hotela vlada tega zasluženega možá z zlatim križcem ali kolajno poslavit, ga je zadela huda bolezen in dné 1. majnika 1850 je umrl, star 74 let. On je sicer mrtev, vendar njegov spomin živi še v onih hvaležnih Ljutomerčanih, ki njegove dobrote uživajo. A da je broj hvaležnikov njegovih vskromen, temu je tožen dokaz, da čakajo njegovi ostaňki, ki počivajo v Cezanjevcih, še dandanes grobnega spominka. Potomcev Gottweis svojih ni imel, jedini sin njegov je umrl pred njim. Grobni kamen na starem grobišči pri cezanjevski cerkvi je znamenje groba Gottweisovega sinú. V Ljutomerski okolici se je narodil, in sicer v Radoslovcih pri Mali nedelji, dr. Jakob Razlag (1826), imeniten domoljub in pisatelj slovenski. — Završujoč ta spis naj še navajam moje misli v etimologiji (izpeljavanji) imena »Ljutomer« (nemški Luttenberg). Nekateri so Ljutomer šaljivo nazivali latinski Lutetiae, kar bi slovensko značilo »Blatno vas«, (blata se ob dežji res ne pogreša), ali Blatovci; zopet drugi (Nemci) bi radi vedeli (se vé, tudi le v šali), da je Luttenberg toliko, kakor Lustberg, a vsa so prazna ugibanja. Znameniti zgodovinski pisatelj Krempelj meni, da to ime prihaja od onih Slovencev, ki so se zvali Ljutomerici in bili panoga velikega, po vseh slovenskih zemljah raztresenega rodú Hrvatov. S tem bi bilo zatorej v zvezi imenovanja češkega (zdaj ponemčenega) mesta Litomerice (Leitmeritz). Na Hrvatskem blizo Koprivnice je trg, zvan Lutbreg, in pri Ormoži je vas Litmerk. V starih listinah se nahaja ta kraj različno zapisan: Lutbrega, Luetenberg, Luttenperch, Luttemverd (v necem pismu l. 1232.). Sloveni so brž — ako je Krempeljnu verjeti — v prejšnji dōbi ta kraj (menda z okolico vred) Ljutomersko nazivali. A zdaj se v prostem ljudstvu čuje sploh samo Lotmerk in Ljutomeržan. V književnem jeziku se piše in govori Ljutomer, Ljutomerec, Ljutomerčan in Ljutomeržan.

Katera pisava je pravilna? Na to je težko odgovoriti. Stanko Vraz se je bil odločil za obliko »Ljutomer«, katere se je že tudi ves omikan svet poprijel. Jaz si mislim, da je trg dobil svoje imé od gradu Oberluttenberg (Dolnji grad), kateri je sigurno prej stal, nego trg. In gradu je tukajšnje slovensko ljudstvo dalo brez dvombe slovensko imé. To slovensko imé se je glasilo najbrž Ljutbreg; ljut breg, ljut pomenja: jezen, divji, grozovit, hud in morebiti je tudi strm pomenjalo, a »breg« pomenja v ljutomerskem krajnem narečji hrib, holm, ljut breg bi zatorej bil strm hrib. A na takem strmem bregu je postavljen Doljni grad, ki

je mnogo starejši od braneškega gradu, vsaj je sedanje novo nedodelano poslopje postavljeno iz podrtin starega ljutbrega, kakor so ga Slovenci najbrž zvati utegnili; njih nemški gospodarji, se vé, so mu pridali tudi nemški zavito ime Luttenwerde, ljuto brdo.

Laški trg. Kakor pričajo starine, ki so se tù najdle, in slovensko ter nemško ime (Tüffer) tega trga, utegnila je tukaj biti rimska naselbina. (Verjetniši pa je, da »Tüffer« izhaja od staro-slovenske besede »debr« — t. j. gorski gozd [ali dolina]. »Debr« [Ober Tüffer] se imenuje tudi občina, spadajoča pod trg). Gotovo je pa, da so ti kraji obljudei bili že v rimskih časih (14.—37. l. po Kr.). Več kakor gotovo je tudi, da so že Rimljani rabili bližnje Rimske toplice, kjer so našli silno star kamenit kanal in več rimskih kamenov. Laško je že imel Bernard Sponheimski 1147, a tudi l. 1182. se v pismu kartuzijanskega samostana žičkega Laško imenuje kot dohodninski urad (Rentamt) deželnega kneza. V dohodninski knjigi deželnega notarja Helwika Turižana od l. 1267. se zove Laško »Tyver«.

L. 1262. je prišlo namreč Laško, ki je bilo oglejski fevd, v last češkemu Otokarju II., in od takrat je vedno lastnina deželnih knezov. Ker se stanovalci že l. 1279. imenujejo »tržani«, iz tega se sklepa, da je imelo Laško že takrat tržne pravice.

L. 1368. beremo, da je vojvoda Leopold III. laški grad (zdaj je razvalina) zastavil celjskemu grofu Ulriku I. Po smrti celjskih grofov postal je zopet lastnina deželnih gospodov. L. 1485. ali 1486. so Turki večjidel trga vpepelili.

Župnijska cerkev je baje visoke starosti in je morebiti iz 12. ali 13. stoletja.¹⁾

V kaplaniji na Laškem je vzdian grobni kamen Ivana Bapt. Valvazorja, torej ne kranjskega zgodovinarja, ampak družega Valvazorja.

L. 1581. je podelil nadvojvoda Karol II. trgu pravico, da si sme tržkega sodca iz svoje srede velili. Grb je trgu podelil Ferdinand II. l. 1598. pod tem pogojem, da volijo tržani katolika za sodca. (Vendar o luterancih ni bilo dosta čuti.) Tù je bil rojen M. Tiffernus, o katerem smo že govorili. Bolnico novo je ustanovil l. 1581. J. B. Valvazor; kamen je, kakor smo omenili, v kaplaniji vzdian.

Laško posestvo je bilo v srednjem veku na 4 županije razdeljeno.

V Laškem je bil sedež velike (deželne) sodnije.

V Laškem je utegnila župnija v 8. stoletji ustanovljena biti. 1541 je bil tukaj Truber za župnika.

Sedanji grad laški je sezidal Ivan Vajkar Vetter von der Lilie (1675) v trgu.

¹⁾ Prvi župnik Leopold se imenuje l. 1257.

V Laškem so še l. 1769. obhajali običaj objezdenja trga (Burgfriedbereitung) v znamenje, da obhojeni prostor spada v last tržanov.

V Laškem je še sprevod z zelenim Jurijem običajen, kakor pri Srbih in Hrvatih. Vsako leto se sv. Jurija dan obleče moški v zeleno vejevje od glave do nog. Takó našemljenega peljejo po trgu, ter mu pejejo: »Sv. Jurija vodimo, Za jajca, špeha prosimo; Sveti Jurij orožnik, Bodi ti naš pomočnik; V svet' mu Jurji maša — Je dobra kravja paša«.

V Laškem okraji podavila je kuga v 17. veku 706 oseb; največ jih je umrlo v Trnovem, Klenovem, Udmatu, Sedraži, Brdcah, Brezni in v Tremerjah. Ko se je bila prikazala v Tremerjah, v vasi ob desnem obrežji Savinje, ki z Debrom šteje nekaj čez 60 hiš, podal se je en duhovnik iz Laškega trga, okoli katerega je bil zaradi kuge kordon nastavljen, k podružnici sv. Mihela in je od ondot prevideval okužene s sv. zakramenti.

Ime tega blagega pastirja, ki je iz ljubezni do hudo obiskovanega ljudstva svoje življenje v nevarnost postavil, nam sicer ni znano, pač pa še živi med ljudstvom spomin na njegovo požrtvovalnost in še dan današnji se pripoveduje, da mu je ljudstvo potem, ko je bila kuga prenehala, šlo v procesiji nasproti in ga je pod nebom sprevodilo slovesno v trg.

Razen teh krajev v Laškem okraji imenujejo stari zapisniki še sledeče kot od kuge obiskovane: Debro, Gabersko, Gouce, Hrastnik, sv. Jakob v Dolu, Holešni dol, Klek, Lokò, Koritno, Ladno, Marno, sv. Marjeta, Ogeče, Črni studenec, Savodne, Senožet, Svinje, Slivno, Studence, Selo, Brezno, Volavšek in Trbovlje. Na Laškem se je narodil stolni dekan J. Orožen, znamenit slovenski in nemški pisatelj in zgodovinoslovec.

Sv. Jurij pri Rifniku (sedaj na južnej železnici imenovan). Gospodje Rifniški (Reichenegg) so imeli tudi Šaleški grad in Strehovski (na zgornjem Štajerskem). Elizabeta Rifniška je živela l. 1219.; zadnji Rifniški je pa umrl l. 1480. Imeli so pa to graščino celjski grofi že popred. Za celjskimi grofi so imeli grad razni plemenitaši. Tukajšnja župnija je samostalna od l. 1495.¹⁾ Prej je bila vikarijat Poniškve župnije, katerej je bil patron korarstvo v Novomestu na Kranjskem. Zató je novomeški kapitelj še zdaj patron Šentjurski župniji. Do l. 1765. spadali ste tudi Kalobje in Slivnica pod to župnijo.

Tudi v župniji sv. Jurija tik južne železnice davila je bržkone l. 1643. kuga, ker so prebivalci ondotnih krajev postavili podružnico sv. Rozalije, ki je slovela kot kužna priprošnjica²⁾. Rifnik je podrti grad v bližini. Stojé še 3 turni proti severo-vzhodu in nekaj zidovja na južni strani. Tudi grad Blagovna (Reifenstein) se imenuje že l. 1223. in še stoji. V tej župniji je bil grad Anderburg — v občini Podgrad. — Od gradú ni več sledú, na njegovem mestu stoji lipa.³⁾

¹⁾ Že l. 1340. se imenuje „Ulricus de Tyfer“, vikarius pri sv. Juriji.

²⁾ To isto so bili v tem času storili Krčani na Kranjskem.

³⁾ V tej občini je bil tudi grad Šibenek.

Župnijska cerkev v trgu je iz l. 1721. ali l. 1745. (gotiški del je starejši). Tù se je narodil Valentin Orožen (1808), pesnik slovenski, in brata dra. B. in G. Ipavica, slavna skladatelja slovenskih pesem; tudi pesnik gosp. župnik Dragotin Ripšl.

Konjice. Da so v teh krajih Rimljani bivali, to jasno dokazuje v tej okolici najdeni rimski milnik in drugi spominki. Tù blizo je bila menda tudi rimska postaja »Latodosa«, ali »ad Latodas« (pri Stranicah).

O cerkvi v Konjicah se vé, da je stala že leta 1173. Gospodje konjiški se imenujejo že l. 1184.

Župnija je imela že l. 1323. dobre dohodke, kajti od župnika se je že takrat papežev davek tirjal.¹⁾ Trg se pa Konjice imenujejo že l. 1273., in sicer pod imenom »Ganiwiz« in »Gonwiz«. V Studeniških listinah se nahajajo že v l. 1271. — 1281. imena konjiških sodcev. Da je ime Konjice slovensko, kaže to, da je »konj« v grbu tega trga.

L. 1444. so oblegali trg Madjari, toda brez vspeha; celjski stotnik Vitovec jih je kmalu pognal; l. 1473. pa Turki, in l. 1469. pa je bil došel v pest Baumkircherju.

L. 1529. so tudi Konjice pred Turkom trpele. V 12. stoletji so imeli grad konjiški plemenitashi istega imena. In že l. 1151. se imenuje Leopold, od katerega je kupil Otokar V. posestva za Zajcklošter.

Eden Konjiških gospodov, z imenom Erazem, je živel še 1448. l. Od tega časa so bili prav različni gospodje posestniki Konjic. Kupili so ga bili tudi grofi Tattenbachi (o Erazmu Tattenbachu glej spredaj). L. 1671. so ga bili kupili žički kartuzijani. Sedanji grad je lastnina knezov Windischgrätzov (Hugo); za gradom pelje steza h kapeli sv. Ane in k podrtinami Tattenbachovskega gradu, ali k staremu konjiškemu gradu. L. 1765. je bil trg pogorel; požar je bil tudi l. 1786.

Sevnica. V rimski dóbi je bila brž ko ne tù, kakor tudi v Reichenburgu, in na kranjski strani v Radečah, ladijostaja. Zakaj tukaj in v okolici so se našle tudi rimske starine. Sevniki grad ima nad vratni star napis: »Geduld überwindet Alles«, in poleg je rimski kamen, z latinskim napisom. V Sevnici se je našlo sploh veliko rimskih spominkov, ki so se odnesli v Gradec na Joaneum.

Pozneje pa je prišla Sevnica, kakor smo že na enem mestu omenjali, v last solnograškemu nadškofu Luipramu (859). (Ta je bil škof, je postal svetnik.) On je dobil Brežice in Sevnico od cesarja Ludovika Nemškega. — V 13. stoletji je bila Sevnica dosta važna, kajti tù so se zbirali razni velikaši (deželni gospodje) ter izdajali pisma o raznih pravicah.

Do Sevnice in Brežic so bili došli tudi Ogrji pod kraljem Matijažem, ki je bil prišel solnograškemu škofu zoper Friderika III. na pomoč (1480).

Od starih pisem, po katerih so bile temu kraju podeljene tržne pravice in svoboščine, ne nahaja se nobenega več; pogostni požari so

¹⁾ Zató so pa v srednjem veku tujci to župnijo dobivali.

namreč vsa stara pisma vkončali. Najstarejša listina je od l. 1513., v kateri potrjuje solnograški nadškof Leonhard trgu stare pravice. Gotovo pa je Sevnica svoje tržne pravice že zgodaj prejela od svojih gospodov, solnograških nadškofov.

Cerkev je bila 1854 pogorela, 1862 so jo popravili. Požari so bili tudi l. 1763. in 1812.

L. 1595. je bil solnograški škof zoper voljo papeževu prodal Sevnico, Pišece in Reichenstein Moškonu, posestniku Turna in Krške graščine.

Vsled raznih pravnih so imeli kasneje še solnograški škofi Sevnico v lasti, a naposled je vendar ostala pri Moških; za njim so jo imeli Draškoviči in drugi.

Spodnji sevnški grad so imeli Sevnški gospodje.

L. 1400 se imenuje Hans Lichtenwald, bil je kuharski mojster celjskih grofov. Potem so imeli razni drugi gospodje to posestvo.

Vozenica. Tu so podrtine starega gradu, ki se že l. 1363. omenja, ko so ga avstrijski vojvode Št. Pavelskemu samostanu v fevd dali. Pozneje so ga imeli celjski grofje.

Cerkev je iz 15. stoletja. Poddružna cerkev Matere Božje, je ustanova celjskega grofa Hermana starejšega (1383). Star grad na gori je čisto razvalina, nov grad v trgu že tudi razpada. Zadnja iz rodú Vozeniške rodovine je bila Sofija, nuna v marenberškem samostanu (1432). Poznejši posestniki, celjski grofje, deželni knezi in drugi imeli so tudi Marenberško graščino z ondotnim samostanom vred. V starih listinah se večkrat veli: »Sailhofen«, menda radi tega, ker je bil tam brod na vože (Seil), na katerem so prek Drave vozili. V Tribonji pri Vozenici je bil rojen Hašnik (1811), župnik in pesnik slovenski. Že umrl (lani) pri sv. Juriji na južni železnici.

Pilštanj (Peilstein). Tukaj je zeló star grad, ki pa dan danes že zeló propada. Rod pilštanjskih grofov se imenuje že l. 1140. Leta 1170. se imenuje »Siegfried Graf v. Peilstein«, l. 1171. je živel Poppo, l. 1256. Raspo. L. 1187. je v Pilštanju potrdil krški škof Ditrih žičkemu samostanu neko darilo. V 14. stoletju so imeli to graščino Konjiški gospodje, potem pa Krški škofje. L. 1681. so jo imeli Jakob pl. Wintershofen in za njim razni drugi posestniki; zdaj jo ima Friderik vitez Gosleth. Župnija v trgu je stara, ter se že v listinah od l. 1173. — 1174. omenja. L. 1476. so tukaj Turki razgrajali; leta 1646. je v tej župniji, ali prav za prav v celi dekaniji, huda kuga razsajala, da je 2000 ljudi na tej bolezni pomrlo. Župnika, kaplana in vse ljudi v farovžu je zadela ista osoda.

Trg Planina (Montpreis) se imenuje v srednjem veku *Monparis*, in planinski gospodje so se prvotno imenovali: *Pris*, *Paris*, *Monparis*, *Monsparis*. Gospodje Planinski omenjajo se pri ustanovitvi Jurkloštra l. 1212., zamrli so menda l. 1399., imeli so v fevd tudi Slovenji gradec. Planinski grad so si pridobili pozneje celjski grofje in za temi deželni knezi.

Cerkev je stara, zidana v gotiškem slogu.

V župnji sv. Vida pri Planini in v drugih selih, ki so spadala pod planinsko gosposko, začela je kuga dné 4. maja l. 1646. daviti, ter je davila 10 mesecev nepretrgano. Med žrtvami, kojih zapisniki naštevajo prek 1000, imenuje se tudi kaplan Klemens Planinšek; vikar Jakob Doberšek, ki je bil tudi zbolel, je ozdravil.

Kozje¹⁾. Grad je že v razvalinah. Imeli so ga gospodje Kozjanski (Drachenburški), ki se že l. 1249. omenjajo n. pr. Konrad. Zadnji kozjak (gospod Drachenburški) je umrl 1500. Potem je bil grad last Rajhenburških graščakov. L. 1681. ga je imel J. pl. Winterhoffen. Za njim razni drugi graščaki, n. pr. l. 1816. ga je kupil Ed. Sekoll. — V kozjanskem okraji, pri sv. Petru, je rojen dr. Gršak, slovenski domljub (notar v Ormoži) in pisatelj.

Središče. Rimski ostanki so se našli tudi v tej okolici. Središče je bil starim Slovencem kraj; kamor se je shajal splošni narod v posvetovanje. Ali pa izhaja to ime tudi od besede »sredek«, »osredek« (Insel); nemška beseda »Polstrau« pa od pol ostrova (ostrov — otok v Hrvatskem). — Središče se kot trg imenuje že l. 1433. Grad »Središče« pa se imenuje že l. 1398. 14. februarja v pismu, v katerem Ulrik von Walsee piše Gregorju, solnograškemu nadškofu, da mu je njegov ujec Bernhard Ptujski sporočil gradove: Ptuj, Ormož, Wurmberg in Središče. — Posestnica ormoškega grada, grofinja Barbara Frankopan, rojena Schaumburg, je na Petrovo l. 1488. dala Središčanom novo pismo o njihovih pravicah, ker je prvotno v Ormožu bilo zgorelo. (»Solich brief irrer freyhayt weylland in vnseres Sons abbesen vnd geffenknus in der Prunst Fridaw versert vnd verprandt worden«. — Takó v izvorniku.) — O tem trgu je bilo več govorjenja v oddelku, v katerem je opisano rogoviljenje Krucev, katerim so se bili Središčani, največ prisiljeni, pridružili. Središče je rojstni kraj bil domoljubom slovenskim: dr. Št. Kočvarju (rojen 1808, umrl 1883), Mođrinjaku (neznaten pesnik slovenski, umrl 1827 kot župnik pri sv. Miklavžu).²⁾

Veršeje so si dobile tržno pravico od vojvode Albrehta; štajerski vojvoda Ernest jih je l. 1413. z nova potrdil. Veršeje in bližnja okolica je pri napadih Krucev (1704) veliko trpela. Povoden misli, da je na mestu zdanjega pokopališča v prejšnjih časih bil vtrjen tabor. Učenjak, graški profesor Biederman, dokazuje, da so se v 16. stoletji tu tudi naselili Srbi. Dobili so pa srbski Uskoki zemljišča tudi drugod po Štajerskem, n. pr. v Aichhofu blizu Ptuja v vaseh: Skoki blizu Rača, v Ragozi hočke, v Srževici poniklanske župnije.

¹⁾ D. Trstenjak razlaga, da je to ime trg dobil po staroslovanskem božanstvu: kozoses ali kozozmaj (Ziegendrache), t. j. podoba pol koze, pol zmaja. To božanstvo je starim Slovenom provzročevalo burno meglovje. Primeri božanstvo »Krsnik«.

²⁾ O šolskej in cerkvenej zgodovini tega trga glej »zgodovino o šolah«.

Sv. Lenart v Slovenskih goricah. V Slovenskih goricah so se dobile rimske starine, zlasti pri Vurbergu, pri sv. Marjeti na Pesnici. Cerkev pri sv. Lenartu je bila začetkoma podružnica jareninske župnije in se je s to vred admontskemu samostanu inkorporirala. Cerkev je menda bila sezidana l. 1531. (V tem letu se imenuje tudi prvi župnik.) Pred 300 leti so bile nek vse višine tū okoli goli pašniki. Na nekem hribčku je stal mali grad (tukaj je bila potem kapelica Skakačev), katerega so baje Turki razdejali (Turki so bili l. 1532. trg zapalili in cerkev onečastili). Okoli nekdanje dekaniške cerkve je stal menda tabor (sedanja je močno zidana). V bližini sv. Lenarta je grad Hrastovec (Gutenhaag), kjer je bivala slavna rodovina Herbersteinov. Tū se nahaja tudi slika Žige Herbersteina. Ta je bil imeniten Štajerec, bil je poslanec avstrijskih vladarjev Maksa I., Ferdinanda I. in Maksa II. na dvorih v Italiji, Franciji, Angliji, Turčiji, Poloniji in na Ruskem. Mož je bil velik državnik in prijatelj znanostim in veren sin svoje domovine.

Početkom 17. stoletja so tako zvani Skakovci (Springer) okoli sv. Lenarta svoje verske burke vganjali (Skakači so bili tudi v župniji sv. Duha pri Lučanih in v Soboti). Zidali so si malo kapelico v Radehovi, ter v njej okoli skakali, pačili se, dokler jim l. 1622. niso kapelo podrli in to versko budalost ostro prepovedali. Leta 1685. so bili tukaj coprnico Marijo Rik sežgali.

V Slovenskih goricah, pri sv. Ani, je bil rojen (1836) profesor Šuman, izvrsten pisatelj in slovničar slovenski; pri sv. Bolfanku pa je rojstni kraj dr. Jos. Muršecu (rojen 1807), bivši profesor veronauka v Gradci, pisatelj in domoljub slovenski. Pri sv. Rupertu pa je bil rojen dr. Anton Murko (rojen 1809, umrl 1871), zaslužen pisatelj slovenski.

Vransko. V starih latinskih in nemških knjigah se piše: Vrensk, Vrantzk, Franzki. Župnija je bila že tū l. 1545. in obsegala veliko cerkvá. V protestantovski dōbi se je čulo tudi tukaj o nekih nerodnostih. Prvi duhovniki se imenujejo vikarji, in sicer eden (Konrad) že l. 1286. Pod vransko župnijo je spadala nekdanj motniška župnija (do l. 1612).

Tū je bila morebiti rimska postaja »Mutatio ad Medias«. Blizu Vranskega je stal grad Ostrovica, namreč v župniji sv. Jurija pod Tabrom (od starega gradu je malo ostankov. Novo Ostrovico je sezidala familija Schratenbach v 16. stoletji). Na stari Ostrovici je bil Herman II. ukazal Veroniko Deseniško v kopeli umoriti (l. 1428.).

V okolici sta gradova Novkloster (en turen in nekoliko zidú še stoji — ima v lasti kmet) in Mayerberg, ki sta bila lovska gradova celjskih grofov. V Novem kloštru je bil nekaj časa dominikanski samostan. Vransko je še le nekaj let trg.

Šoštanj je bil dobil od celjskih grofov pravico krčmariti in s soljo do Slovenjega gradca kupčevati (1436). Gospodje Šoštanjski (brata Eberhard in Herman) imenujeta se že l. 1236. v diplomu solnograškega

nadžkofa (ta rod je v 16. stoletju zamrl). Cerkev sv. Mohora in Fortunata v trgu se imenuje že l. 1434. Tržne pravice je bil dobil Šoštanj najbrž od celjskih grofov. Stari grad je bil v trgu, pa so ga Celjski grofi razdejali (1437). Pa tudi Turki so ga l. 1473. sežgali. Ko so ga zopet postavili, je l. 1670. zopet pogorel. Blizo Starega gradu so postavili nov grad, čegar lastnik je zdaj Schnitzer v Lindenstammu. Blizo Šoštanja pri podružnici sv. Florijana je stal Mačkov grad; nekaj ostankov zidovja se še vidi. Vitovec ga je bil razdejal (1439).

L. 1767. je bil Peter Zajec (Seitz) premog v okolici odkril. L. 1700 je ustanovil Matej Potrasnik bolnico z beneficijo za kurata. Šoštanj je rojstni kraj slovečega domoljuba dr. Josipa Vošnjaka in njega brata Mih. Vošnjaka snovatelja posojilnic po Slovenskem.

Brašlovče. V okolici n. pr. v Letuši so našli rimske starine. Tu je stal morda grad že v 9. stoletju in je bil morebiti lastnina slovenskega plemiča Bratislava, ki je bil vazal nemškega cesarja Arnulfa in se z njim bojeval najprvo zoper slovanskega Svatopluka in potem zoper Madjare. (Nek plemič Frazlav t. j. Bratslav, je bil priča, ko se je l. 1091. podpisalo ustanovno pismo Št. Pavelskega samostana.) Po nekaterih zgodovinarjih je bil Braclav sin slovanskega kneza Pribine. Stara pisma omenjajo Brašlovče že l. 1140. in sicer pod imenom »Frazlov«. Brašlovče so bile tudi lastnina celjskih grofov. Eno uro od Brašlovč je bil zgodovinsko imenitni grad Sounek, Žolnek ali Savinjek, zdaj že razvalina. V Brašlovčah je bila župnija že l. 1173. (župnik Lambert) in je stala pod patronom Žolneških gospodov (do 1278); v tem letu pa je prišla pod Gornji grad, ki je svoje menihe za župnike tu sem pošiljal. Za kratek čas je bila v Brašlovčah pokopana Veronika Deseniška, potem v Jurklošter prenešana. Lutrske krivovere se je bilo malo tu sem zasejalo; le na bližnji grad Žolnek je bil došel enkrat predikant. Okoli župnijske cerkve so bile utrdbе (tabor) zoper Turke in Madjare; to zidovje se je šele l. 1851. odpravilo. Stari grad »Žolnek« se je l. 1816. opustil, ko se je nov grad sezidal (tudi Ruhethal imenovan). Brašlovče so veliko trpele po pogostnih požarih (l. 1604.). V Brašlovčah je rojen kanonik F. Kosar, spreten slovenski pisatelj in govornik.

Sv. Trojica v Slovenskih goricah, najnovejši trg slovenskega Štajerja, ima slavno romarsko cerkev.

Hrib, na katerem stoji cerkev, imenuje ljudstvo »Gradišče«, tu je utegnil stati grad, namreč, ki se je — kakor stoji v cmureškem urbarju — zval nemško Purgstallberg. L. 1631. sta bila lastnika hriba Kaspar in Pavel Lorber, ki sta ga darovala, da se je sezidala mala kapelica, in 1663. so se tu naselili redovniki sv. Avguština. Imeli so pa malo dohodkov, zato so sami prosili, da se je samostan opustil (1787) in potem župnija ustanovila. Od l. 1812. — 1854. so župnijo posvetni duhovniki opravljali, od takrat (1854) je pa izročena očetom frančiškanom. V Rečici pri sv. Trojici je bil rojen Caf (rojen 1814, umrl

1874) slovenski jezikoslovec, in v senarski vasi dr. Lovro Vogrin (roj. 1810), duhovnik, domoljub in pisatelj slovenski.

Žalec. Tu so se našle rimske starine. Začetek temu trgu je bil narejen tudi že v starih časih. Tukaj mimo je vodila rimska cesta iz Ljubljane, čez Trojane v Celje. O župniji žalski se vé, da je bila že l. 1256. prideljena zatiškemu samostanu na Kranjskem. Že večkrat omenjena dohodninska knjiga štajerska od l. 1267. govori o sodnji »Sachsenvelde«. Po tem nemškem imenu bi človek utegnil soditi, da so se bili tukaj nemški Saksi naselili. Slovenski učenjaki, osobito Miklošič, pa razlagajo, da korenina »žal« pomenja »breg« ali pesek ob bregu. Po tem takem ste si »Žalec« in »Brežice« sorodnega pomena. (Na gorenjem koncu trga je nekaj hiš z imenom »Frenga«, ki spadajo pod gotoveljsko župnijo. »Frenga« izhaja od nemške besede »Freiung«, ker te hiše niso spadale pod navadno [žalsko] sodstvo. Tu na »Frengi« je stala še pred 100 leti bolnišnica, pa se je opustila.)

Iz »Žalec« so pa Nemci najprvo bili skovali »Schauzenfeld« in še le kasneje »Sachsenfeld«. Kraj nad trgom imenujejo še dan danes »v Žaleh«.

Kot trg se imenuje »Žalec« najprvo l. 1279. L. 1363. ga je bil dal vojvoda Rudolf IV. v zastavo celjskima grofoma Ulriku in Hermanu.

Po smrti celjskih grofov so dobili tudi Žalec Habsburžani.

Turki so tod razsajali v l. 1471., 1480. Zató je bilo treba cerkev in trg vtrditi.

Župnija je bila 1452 mala, s slamo krita hišica.

Beneficijatna hiša je od l. 1728., krstne knjige od l. 1646. Zvonik so postavili k cerkvi l. 1518. Po Valvazorju je bil proti koncu 16. stoletju tu luteranski župnik z imenom »Weidniger«, ki se je pa umaknil moral pred zatiškim prelatom, ki je imel patronat čez to župnijo.

Tukajšnjo bolnico je ustanovil l. 1752. Nikolaj Jan. Kras-kovič, komisar v Starem trgu.

Pri Žalci je lep grad »Novo Celje« (Neu-Cilli). Sezidan je bil na mestu podrtin starega gradu Brumberg l. 1754. — 1760.

Tu blizu je drug grad Zalog, o katerem se bere, da ga je l. 1730. imel Oton grof Schrottenbach. Kuga je razsajala tod v l. 1646., 1647., 1682. Protestanti so imeli v Žalski župniji svojo cerkev. Več o tem je povedano v poglavji: »protestanti na Štajerskem«. V Žalci je bil rojen (1834) Fr. Hočevvar (umrl v Zagrebu kot računski uradnik), dober pisatelj slovenski. Hmeljarstvo, katero so začeli gleštati tu in v okolici l. 1878., utegne trg silno povzdigniti. Tu je izdal l. 1789. beneficijat Ant. Breznik večno pratiko »od gospodarstva«. — V bližnjih Grižah je bil v minulem stoletju župnik Goličnik, ki je na nemško prestavil »čebelarstvo« kranjskega kmeta Janže, ki je pred 100 leti celó na Dunaji učil čebelarstvo. V Žalci je bil tudi rojen bivši nadžupnik laški, A. Žuža, požrtvovalen slovenski patriot.

Marenberg. Rimske starine so se našle tù in v okolici. Marenberg se je zval do 14. stoletja »Redlach« ali »Radelach« od bližnje gore »Radlberg« (Radlach), ki kaže slovensko korenino, torej »Radovlje« nekako. Tržne pravice ima Marenberg od l. 1268. Gospod Seifried Marenberski je bil velik protivnik češkega Otokarja II., kateri ga je bil dal tudi v Pragi umoriti (?). Pokojni je bil tù l. 1251. ustanovil dominikanski in nunski samostan. Od starega gradú, ki je bil lastnina v zgodovini takó imenitnih Marenbergovcev, je le malo ostankov, prav za prav nič več, samo razvalina je in še ta boče skoro izginila.

O ustanovitvi župnijske cerkve ni gotovih poročil; l. 1535. je za njo posvetil labodski škof 2 zvonova. Na novo postavljena in posvečena je bila l. 1734. Požari so bili l. 1721. in 1727. Prvi župnik je bil Janž 1396. Od l. 1251. je datirano ustanovno pismo samostansko, a samostan je bil ustanovljen baje že l. 1221. ko je sv. Dominik še živel in sam v to dovolil. Samostan je bil največ namenjen za hčere plemenitašev, ki so za samostan kaj ustanovili. Teló umorjenega Seifrieda je pokopano bilo v samostanski cerkvi. V Marenbergu so Seifrieda skoro za svetnika čistili. V 17. in 18. stoletji so se nekatere nune iz Marenberga drugam preselile, n. pr. v Št. Andrej na Koroško, ker so bile mnogotere nesreče poslopje zadele, razpadalo je, in potem ko so ga popravili, je večkrat pogorelo.

Ostanki Seifrieda so se odnesli najprvo v župnijsko cerkev — potem namreč, ko je bil samostan razpuščen, naposled pa v Joanej v Gradec. V samostanu ni bilo v 16. stoletji nikakoršnega klosterskega reda. Razpustil ga je cesar Jožef II. 1782.

Nekdanjega samostana poslopje razpada, kakor smo že rekli, vedno bolj in bolj, od cerkve je opaziti komaj temeljni zid.

Imetje nekdanjega samostana je prišlo v državne roke.

Mota. Tù so bili leta 1290. (ali pa že leta 1257.) razni plemenniki ustanovili samotarski samostan Avguštincev, kateri je bil l. 1785. odpravljen. Ta samostan je veliko trpel od Turkov in drugih nezgod. Zdaj ni skoro več sledú o njem; cerkev je čisto zginila, a tudi samostan propada. Premoženja je imel samo 26.000 gld. V zgornjem trgu stoji nekdanji cesarski grad: »Na Moti«. V 13. stoletji se je Mota imenovala Mutenberg, v gradu je bival posebni oskrbnik »kastelan«. — Župnika je imela Mota menda že l. 1456. Pa ta je bil že v 16. stoletji razpadel; na novo postavljen grad so jeli imenovati »Kienhofen«. V starem gradu je bival korenjaški vitez »Wildhaus« (bil je podpornik samostanu), s katerim je imel vojvoda Rudolf boje. — (Sedanji grad Wildhaus je pa med Seluico in Kamco). To posestvo so imeli pozneje različni posestniki, celjski grofje, cesarski oskrbniki itd. Fužine so od l. 1780. — Bližnjo podružnico v dolnji Moti je menda celó papež Leo IX. posvetil (okoli l. 1054.). — Zdanja župnijska cerkev je iz l. 1690. L. 1811. je pogorel grad in 7 hiš.

Vitanje. Pri tem trgu iščejo rimsko mesto »Upellae«; tù čéz je vodila rimska cesta iz Celja v Slovenji gradec in najprej na Koroško.

Ne daleč od trga, so še ostanki dveh skalnatih gradov, od katerih je bil eden po potresu l. 1201. razdejan.¹⁾ V njegovih razvalinah je bil pokopan štajerski plemenitaš Hartrod s sedmerimi svojimi služabniki.

Vitanjski gospodje so l. 1429. zamrli. L. 1437. je bil vzel in razdril drug grad Vitovec.

Vitanje so trpele l. 1473. in 1529 pred Turki. Trg so imeli v teku let različni gospodje v lasti. Graščino je bil l. 1783. prodal krški škof Jožef II., knez Auersperg.

Studence. Tu blizo je šla rimska cesta na Ptuj, kar svedoči o obile tu najdene rimske starine.

Nunski samostan v Studenicah je ustanovljen bil l. 1237.²⁾ največ po hčeri Rogaškega gospoda, Sofiji, ki je bila vdova po Riherji soneškem, ona je dala sèzidati samostan. Cerkev pa je sèzidal krški škof Dietrich 1277. V cerkvi je več grobnih spominkov od l. 1491., 1582., 1640. itd., največ od raznih prednic nekdanjega samostana, ki je bil prvotno v gradu na skali, kjer so menda še videti mali ostanki. Dobrotniki samostana so bili začetkoma razni plemeniti gospodje in gospe, n. pr. Rikica Kraljevo-gradska, Otokar Češki, Rudolf Habsburški. Nune so bile dominikanke. Tudi v poznejših letih so bili najmogočnejši cerkveni in posvetni dostojanstveniki branitelji tega samostana. V dóbi reformacijski (1577) je bil samostan skoro prazen. V turških vojskah in kmetskih uporih so morale nune večkrat umakniti se.

Nunski samostan je odpravil cesar Jožef II. l. 1782. Zadnja prednica mu je bila neka Tirolka skozi 30 let. Premoženje odpravljenega samostana je znašalo 162.853 gld. V kacih 30 letih potem, ko ga je država oskrbovala, je skoro vse razpadlo. Pred kacimi 40 leti ga je pa kupila rodovina Sparovec.

Pisalo se je, da je bil tukaj rojen nemški pisatelj in profesor cerkvene zgodovine v Gradci, Fr. Gmeiner (rojen 1752, umrl 1824), pa ni res, ampak rojen je bil v Cirkovcah na posestvu dominikank na »Gmajni«, od tod beseda »Gmeiner«. Svojega kurata so dobili v Studenicah l. 1786. Nekaj let so bili pa s Poličani združeni v župnijo. Lastno župnijo imajo še le od leta 1870. (O Studenicah glej »zgodovino o ondotnej šoli«, kjer smo še več družega navedli.)

Rajhenburg. Ime tega trga ali prav za prav gradú je jako staro. Že l. 838. se imenuje mejni grof »Saloch« v Rihenburgu ob Savi, h kateremu je bil pribežal slovensko-panonski knez Pribina.

L. 895. je cesar Arnulf nekemu Waltanu podelil posestva v rajhenburški in krški okolici.

Grad (morebiti sedanji) — pa popred je gotovo tudi že stal — je sezidal Konrad, salcburški nadškof, l. 1127. zoper napade Ogrov. Salc-

¹⁾ En grad so imeli l. 1140. že krški škofje.

²⁾ Caesar, Duc. Styr. II. 267, trdi, da je samostan ustanovljen l. 1263.

burški nadškofje so imeli sploh v teh krajih velika posestva, n. pr. Brežice, Sevnico, Krško.

Iz rodovine rajhenburških graščakov je bil eden celó solnograški nadškof, namreč Friderik Rajhenburški l. 1322. O Viljelmju Rajhenburškem (l. 1353. — 1369.) pa beremo, da je kupil turen v Brežicah od salcburškega nadškofa; ta Viljelm je bil dobrotnik dominikanskemu samostanu v Ptuji. Vitezi Rajhenburški so bili v svojem času zeló bogati, imeli so zgornji in spodnji grad, pa tudi drugod posestva, n. pr. celó Riegersburg na srednjem Štajerskem. Nikolaj R. si je bil (leta 1384.) pridobil tudi Kozje. Pripovedka, kakó sta se dva brata Rajhenburška sovražila in drug družega h krati umorila, naslanja se menda na tega Nikolaja. Nekateri Rajhenburški graščaki so se v marsičem odlikovali. Reinbrecht R. je bil izvrsten podpornik cesarjema Frideriku III. in Maksu I. Bil je višji stotnik vojaški na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem ter je branil l. 1486. Dunajsko Novomesto zoper kralja Matijaža. V teh prepirih z Ogrji je bil cesarju 11 trdnjav na Ogerskem priboril. Cesarja Maksu I. je Reinbrecht v Gentu smrtne nevarnosti rešil. L. 1499. je bil deželni glavar na Štajerskem, in l. 1502. se je z uspehom na Bavarskem bojeval. Umrl je l. 1502. Rajhenburški grad je bil prišel za kratek čas (menda v l. 1480. — 1490.) Ogrom v roke, pa cesar Maks si ga je bil l. 1495. zopet pridobil in ga izročil salcburškim nadškofom; l. 1540. so ga vendar zopet imeli v lasti Rajhenburški gospodje. V tem letu je pa tudi zamrl z Janezom Rajhenburškim zadnji iz te rodovine. Kaspar Rajhenburški se je bojeval zoper Turke na Bizeljskem in padel v tem boji (1496). Grad je imel l. 1503. v lasti Gall pl. Gallenstein, ki ga je zeló prenovil. Potem so ga pa imele rodovine Welz, Gradenecker in dolga vrsta družih posestnikov.

Ne daleč od Rajhenburga, v koprivniški župniji, so podrtine Reichensteina, gradiča, katerega so bili tudi kmetje l. 1573. nekoliko razdrli. Ta grad so imeli že l. 1235. vitezi tega imena.

Prvi župnik se imenuje Sigmund (1405 — 1471), prvi kaplan Jurij Vajda (1600) in prvi učitelj Jakob Drolek (1681 — 1688).

Najimnitnejši učitelj v tej župniji je bil brez dvombe Jos. Kovač (1849 — 1869), ki je spisal obširno in temeljito kroniko rajhenburško, iz katere smo tudi mi marsikaj posneli in katero sedanji nadučitelj g. J. marljivo nadaljuje. Prve krsne knjige so od l. 1630. — L. 1743. je bil tu precejšnji upor kmetov zoper duhovnike. Kmetje so bili radi tega ostro kaznovani, dva sta bila (1745) z mečem ob glavo dejana. Njuni glavi so bili postavili na steber pri Savi v svarilo drugim. Trg ni bil last deželnega kneza, ampak vsakokratnega graščaka. Niti grad niti trg nimata slovenskega imena. Čudno! — Okoličani psujejo sicer R. z »Limberco«. ¹⁾ »Limberšca« se pa tudi potok v okolici imenuje. — Naj opomnim tu, da so pri starih Frankih Rachimburg (Muchar tako pripoveduje) zvali sodnike pri okrajnih grofih. Kakor pa kaže starost R., poslali so bili že Franki (Karloviči) v ta kraj svoje grofe.

¹⁾ Limbar označuje smreko. — Od tod „Limbarska gora“.

Podsreda in Podčetrtek. O etimologiji teh imen piše Trstenjak, kakor mu je Kočevar pripovedoval:

*Ko je nemško sodništvo pri Slovencih obveljalo, tedaj je tudi med Slovence se razširilo nemško poznamenovanje; zato se kraj, kjer so se nekdanje tožbe posluševale veli: Hörberg, in ker je tožni dan bil vsako sredo, zato je prosti Slovenec počenjal kraj imenovati: Podsredo.¹⁾ Grad se omenja že l. 1265. in je bil lastnina Svibenjskih (Scharfenberg)²⁾, pozneje pa celjskih grofov in deželnih knezov.

Župnijska cerkev je nekdanj stala na pokopališči ob skrajnem severnem konci trga, pa jo je l. 1798. požar takó oškodoval, da so 50 korakov proč od pokopališča proti južnej strani pozidali nov hram božji. Poslopje v letih 1800 — 1806 postavljeno je precej lepo, toda znotranja oprava se mènje odlikuje.

Veliki altar, sv. Janezu krstitelju posvečen, dobil je l. 1868. nov tabernakelj. Krstni kamen je iz črnega marmorja sekan. Orgle so od l. 1822. ter štejejo 10 registrov. Zvonik so tudi l. 1822. vzdignili in s plehovino pokrili. V njem visijo 3 zvonovi, 23 1/2 centa težki, katere je celjski zvonar Steinmetz l. 1806. vžil.

Staro župnijsko cerkev na pokopališči so podrli in pozidali mrtvašnico, katerej so vzdicali nagrobni kamen l. 1731. umrle Eleonore Barbio, rojene grofinje plem. Waxenstein.

Posestnik gradú in graščine v Podsredi je sedaj Hugon pl. Windischgrätz. Grad je užé staro poslopje pa dobro ohranjeno. Ima 18 soban in 3 velike kleti. Kdo da je grad pozidal in kedaj, to ni znano. Prvi grajščak se imenuje l. 1273. nekov Meinhard von Hörberg (Podsreda) pa njegova soproga Irmengard, ki sta nekoje svojih pristav blizo Laboda na Koroškem bila sporočila nunskega samostanu v Mahrenbergu.

V letih 1291., 1317. in 1320. omenja zgodovina nekega Friderika, l. 1320. Seifrieda in Ulrika in l. 1363. Engleina kot graščaka Hörberške ali podsredske. Vendar slednji so le ime takošno imeli, lastništvo pa je bilo užé pri drugih rodbinah. Kajti l. 1264. je Henrik pl. Schärffenberg v Mariboru dobil pravdo zoper gosp. pl. Lengburga ter vsled tega postal lastnik graščine v Podsredi. Poznejši lastniki so bili: Herman pl. Kranichberg, Henrik škof Krški na Koroškem; baron Saneški, grof Friderik Celjski l. 1441., dalje l. 1490. Pankracij pl. Auersperg, l. 1497. Jurij Schnitzenbaumer, l. 1547. Martin Gillig, l. 1569. Gašpar baron pl. Herberstein, l. 1670. grof Erazem pl. Tattenbach, l. 1681. grof Barbo, l. 1730. baron Apfaltrern, l. 1789. baron Lazarini, od katerih je posestvo kupil Verijand knez Windischgrätz.

V četrtek so se večidel sodbe izvrševale, hudodelci usmrtovali, kar se je zopet godilo le na gričih, in ta »locus justificationis« je Nemeč

¹⁾ Nemško imenovanje Hörberg tudi kaže, da je tû bil kraj zaslišanja.

²⁾ Še popred je bil menda lastnina Seberske (Brixen) škofije na Tirolskem. (Takó piše Rutar.)

imenoval Landsberge, kjer so sodili Landstände (stanovi), ki so imeli vse pravice v rokah. Zató je blizu Podsrede grad: (Windisch) Landsberg (nemška beseda Landsberg kaže pa tudi na kraj zborovanja, kakor Landtag, Landhaus), in prosto ljudstvo ga še dan danes imenuje Podčetrtek. — Podčetrtski grad je bil prišel l. 1480. Ogrom v last, seveda le za kratek čas. Pozneje so ga imeli Tattenbachi. Grad je utegnil stati že l. 1162., kajti v tem letu se imenuje že graščak Friderik Landberški. Podsreda, — nekdanj trden grad znanega Erazma Tattenbacha, sedaj lastnina Hugona Windischgrätza, — zgubila je v kugi v 17. stoletju 260 podložnih, in sicer 39 v trgu, 221 pa v okolici; med umrlimi bil je tudi vikar Kancijan Matjašič.

Rogatec.¹⁾ Stari grad leži zdaj v podrtinah. Imel je v teku let različne gospodarje. Od Rogoških gospodov je prišel v last Savinjskim, potem Celjskim grofom. Znana je listina celjskega grofa Hermana l. 1371., ki omenja že župnijske cerkve v Rogatci. Stal je pa grad že v 13. stoletju; omenja ga nemški pesnik Wolfram Eschenbach, ki je iz Celja skozi »Rohas« v »Candine« pri Ptuji potoval. Ime Rogatec izhaja morda od bližnjih hribov »rogovom« podobnih, ki trg obdajajo.

Bližnje toplice »Slatina« bile so skoro gotovo že tudi Rimljanom znane, ker so ti za krapinske toplice tudi dobro znali.

Verjetno in skoro zgodovinsko dokazano je, da je bil na bližnji Doniški gori tempelj solnčnega boga. Kameniti spominek, v Rogatci najden, dokazuje, da so Rimljani našli na Donatu že razvaline tacega tempelja in ga potem z nova postavili. V Rogatci so utegnili torej tudi Rimljani častiti svojega solnčnega boga.

Najstarejša župna matica je od l. 1723. Pred tem letom so znana samo treh župnikov imena, prvo l. 1532. Cerkev v trgu je sezidal župnik Šmuc od 1723 — 1749. Bližnje toplice v Kisli vodi so se na novo odkrile l. 1647. Pospeševal je to zlasti grof Ferdinand Atems.

Sv. Lovrenc v Pušcavi. Začetek župniji in poznejšemu trgu je bil postavil že l. 1091. grof Engelbert Sponheim, ki je bil tu postavil majhen samostan in prestavil nekaj menihov iz Št. Pavelskega samostana na Koroškem. Pozneje so nastali razni prepiri med samostanom in hočkim župnikom, ki so se končali še l. 1214. na korist samostanu, kateremu je bil patriarh Pilgrim že l. 1191. potrdil pravico do cerkve sv. Lovrenca.

Ne daleč od tukaj je imenitna župnija Ruše, kjer je bila že v 14. stoletju imenitna romarska cerkev in pozneje slavna latinska šola.

V Št. Lovrencu je bil pozneje dobro utrjen stan za opata Št. Pavelskega samostana. Ostanki tega gradiča so še zdaj pri farovžu, namreč star turen. Prvi župnik je bil Ernest (1336). Zdanja župnijska cerkev

¹⁾ Rimske starine so se našle tu in v okolici.

se je l. 1766. sezidala. L. 1680. je tukaj velika kuga bila. Samostan je bil l. 1780. odpravljen. L. 1850. je bila tukaj za kratek čas sodnija umeščena. Leta 1834. je bila ustanovljena tû glažuta.

Makole. Tukaj je utegnilo stati jezero, kajti romarji iz Medjimurja imenujejo ta kraj »sv. Andraš na jezeru«. ¹⁾

Cerkev je stala tû gotovo že l. 1565., kajti v župnijski kroniki se altar, ki ima sicer letnico 1640., takó star imenuje. Pripadale so do l. 1736. pod župnijo Črešnjevsko. V tem letu je bilo dovoljeno kaplanu tû stanovati in voditi lastne župne knjige. Duhovnijo je sezidal pred kacimi 100 leti prvi župnik Siebenbürger, prej frančiškan.

Rečica. Rečica se imenuje že l. 1247. — Stala je takrat tû že menda hiša oglejskega patrijarha Bertolda, ki je tû v omenjenem letu v pismu Zajcklostru podelil nekatere desetinske pravice. L. 1528. sta bila tû že vikar in kaplan. Tû je imel ljubljanski škof Tavčar Ivan (1580 do 1597) svojo hišo. On in pa obrist Tavčar sta menda pripomogla, da je kraj pridobil tržne pravice. L. 1799. je bil velik požar v trgu. Po tem požaru so cerkev, ki je bila pogorela, dobro popravili. Stara župnija obstala je že l. 1231. Prvi župnik je bil Matija (1247). V tem letu je sodil oglejski očak Bertold tû kmeta, ki sta bila cerkev v Gornjem gradu okradla.

Ljubno. Duhovnija je bila že pred l. 1641. sezidana, a l. 1834. prenovljena. Najstarejše župnijske knjige so od l. 1651. L. 1682. je bila tû kuga. Cerkev začetkoma v gotiškem slogu zidana, je bila leta 1809. prenovljena. Tû je bil star vikarijat gornjegradске župnije, ki je semkaj samostanske duhovnike pošiljala, dokler je namreč samostan v Gornjem gradu bil. Ljubno imenuje se l. 1308. »Lovuen«.

Lemberg prihaja po Trstenjaku od Lengenberga, t. j. Langenberga (Dolga gora). To je pogorje v župniji Sladka gora. Dvor, katerega je oglejski patrijarh ob vznožji te gore l. 1335. daroval celjskemu Frideriku; imenoval se je takrat tudi Lengenberga. Tû sta stala nekdanj (morebiti še za Tattenbacha — glej o tem) gradova, in sicer na prostorih, od katerih se eden imenuje »Lembrežica«, eden pa »Grad«.

Gornji grad. ²⁾ Tu je bil rojen Benedikt Kuripešič, v 16. stoletju znamenit latinski tolmač pri c. kr. poslanstvu v Carigradu.

Pisal je več o svojej ondotnej delavnosti. — Grajsko poslopje je bilo gotovo slabo, ko so ga dobili v last ljubljanski škofje (1466), kateri so uživali ves čas od ustanovljenja dohodke gornjegradске graščine. Kapelo sv. Tomaža v gradu je blagoslovil l. 1604. slavni ljubljanski škof

¹⁾ Po Trstenjakovem mnenju pa izvira ta beseda od „macati“, stampfen, ker so tam preje stope stale, in zrnje macale. Tako ljudstvo pripoveduje.

²⁾ Stari grad je stal na holmu, ki se dandanes Gradišče imenuje, pa ni najti mu več sledô.

Tomaž Hren. Leta 1786. je cesar Jožef II. odtrgal gornjegradski okraj ljubljanskej škofiji in ga pridružil labodskej, a ljubljanskim škofom je graščina še dalje ostala. Več sto let so ljubljanski škofje prebivali v Gornjem gradu. Škof Ernest grof Attems je v l. 1752. — 1760. dal podreti staro cerkev samostansko ter pozidati velikansko novo hišo božjo sv. Fortunata in Mohorja, ki je največja v celej labodskej škofiji.

V Gornjem gradu imeli so tudi kugo. Dne 26. oktobra leta 1646. zbolel je za njo malarjev hlapec, kmalu za njim pa še dve dekli. Ker je hlapec uže prihodnjo nedeljo umrl, zaprli so malarjevo hišo in zastražili tudi vse one hiše, katerih prebivalci so prišli z malarjevimi v kako dotiko. Do srede umrli ste tudi dekli in v sredo še en mož; vse so v vrtu globoko zakopali.

Poznej sta umrla za kugo še dva tržana in več drugih župljanov. Ljubljanski škof, lastnik gornjegraške graščine, ceni škodo, ki jo je vsled kuge bil trpel na desetini in štibri, na 3147 gl. 32 kr. — Obširnejše smo o gornjegradskem samostanu že govorili.

Gora pri Ptuji. Cerkev je bila v krasnem gotiškem slogu sezidana menda l. 1424. Veliki oltar je bil postavljen l. 1660. Cerkev je vsa iz rezanega kamenja, kamenit je tudi veliki oltar, ki nam kaže Mater božjo kot naše pribežališče. Pod njenim plaščem, ki je na široko razgrnjen, je zbrana velika množica ljudi; kamenite, lepe podobe nam predstavljajo torej, kakó so se štajerski Slovenci nosili v 17. stoletji.

Mozirje. Župnija Mozirska se že leta 1291. imenuje v listnici, sestavljeni v Mozirji. Da bi bilo Mozirje ¹⁾ Pribinov Moosburg, ni zgodovinsko. Star mozirski grad (Prasperch)²⁾, ki je stal morebiti na Korenovem vrhu, omenja se že v letu 1218. — 1251. Podrli so ga najbrže v celjskih bojih, če prej ne. Dohodke od tega trga je dobil leta 1489. od cesarja »Baltazar, grajski grof v Luenzu in Luegu«.

V 16. stoletji se je bila cerkev zoper Turke utrdila. Proti trgu so bila tako močna vrata nad zidom, da je na njih stal kaplanov stan. Ta stan se je bil l. 1833. podrl in na njegovem mestu šola s kaplanijo sezidala. Najstarejše krstne knjige so od l. 1664. L. 1754. se je bila stara cerkev popravila. Leta 1682. je umrl na kugi župnik Anton Usar, kateremu so postavili grobni spominek z napisom v slovenskem in latinskem jeziku. Ta župnik je bil l. 1660. pogorelo duhovniško popravil.

Velenje. Beseda izhaja morebiti od »veles« — pastir. L. 1296. je imel to graščino Friderik Chungesberški.³⁾ Grad so imeli pa tudi velenjski vitezi, od katerih se l. 1422. Jobst Velenjski imenuje. Graščino je prisodil l. 1393. vojvoda Albreht Ivanu Lichtensteinskemu nasproti

¹⁾ V starih časih so Mozirje imenovali tudi Mohirje.

²⁾ »Prostperch« se pravi v 13. stoletji.

³⁾ t. j. Kraljegorski.

celjskemu Hermanu. Velenje so bili l. 1643. Turki razdejali. L. 1681. je imel graščino grof Sauerau, leta 1790. pa Gabr. Pauer in sedaj pa gospa pl. Adamovič.

Vojnik. Na cesti od Celja do Vojnika so se našli rimski spominki. V Vojniku je stal grad (Veste), katerega je dal Rudolf IV. 1363. celjskim grofom. Vojniški vitezi se imenujejo že l. 1165., v l. 1173. Liupold kot priča pri ustanovitvi Zajckloštra. Poslednji tega rodu je bil Rudolf, škof solnograški (1290). Potlej je pripadel Vojnik avstrijskim vojvodam. Kjer je stala kapela sv. Tomaža (podrta pod Jožefom II.), bil je po pripovedki prej »gradič« (vsaj se ta kraj še dandanes »gradišče« imenuje, vojniškega gospoda Viljelma, ki je zelo preganjal žicke kartuzijance, katerim je pa vendar po smrti (1241) veliko imetja zapustil. Grad vojniški je bil razdejan l. 1437. po Vitovcu. Na tem mestu pa stoji dan danes cerkev matere božje sedem žalosti.

L. 1839. je bil v Vojniku velik požar, potem so trg na novo in lepše sezidali.

V Vojniku ni bilo hiše, katere bi kuga v 17. stoletju ne bila obiskala; enega ali dva mrliča je imela vsaka, nekatere pa so postale celó prazne. Umrlo jih je 127. Grajščini Konjice in Triebenegg zgubili ste l. 1647. vsled kuge 106 podložnih. Grajščina Zbelovo (Plankenstein), sedaj lastina konjiškega Walanda, imela je tudi mnogo škode, kajti v 538 njej podložnih hišah zgubila je 1165 oseb, katere je kuga podavila. Poličanski gospodski je morivka pobrala 158 oseb. Ne daleč od Vojnika je Dobrna. Imenujejo se te toplice še le l. 1582. Dobrno, grad in toplice so imeli v posestvu Kačniki, ki so se pa začeli v 17. stoletju nemški Schlangenburg zvati. L. 1858. je štajerska dežela te toplice kupila; kraj se imenuje po potoku, kateremu je bilo takó ime; priteka izmed hribov pri gradu Dobrinica (nekdaj Gutteneegg imenovan). Grad Dobrinica (Neuhaus), je od l. 1140. — Zdaj je na tem mestu podrtina Stari grad (»Schlangenburg«), ki se je podrl l. 1772., potem so sezidali nov grad.

Šmarije pri Jelšah. Jelše je silno star grad, ki je pa prezidan. Prvi gospodje so se po gradu »Herren v. Erlach« imenovali.

L. 1146. je naveden kot priča v pismu Rovnskega samostana Eberhard Erlach. Tudi v Otokarjevem (VI.) pismu o izročitvi štajerske dežele Leopoldu V. Avstrijskemu, imenuje se Jelšanski gospod z istim imenom. Ta rod se imenuje do l. 1335.

Šmarije so postale trg še le pred nekaterimi 10 leti. Sodnija je bila do l. 1870. v gradu Jelškem v občini Senoviški.

Župnija je od l. 1612., župnijska cerkev od l. 1600., poprej so Šmarije spadale pod Ponikvo, in tu je bila sama mala kapelica. Prvi po imenu znan župnik je bil Luka Gerbec. Okoli cerkve je bil do najnovejšega časa zid. Čisto popravljena cerkev je bila 1878 blagoslovljena. Stopnjice s križevim potom do sv. Roka je postavil l. 1752. dekan Kečer. Ta imenitna romarska cerkev je bila postavljena namesto male kapelice l. 1646.

o času velike kuge. Iz Breclove, kamor sta bila l. 1645. prinesla kugo iz Ptuja dva ničvredna fanta, dobili so njo v Šmarije. Prebivalci so se obrnili z zaupanjem k sv. Roku ter so njemu na čast postavili majhno leseno kapelico na kalvarske gori. Ker je kuga l. 1646. srečno prenehala, hodili so znanprej dvakrat v letu, — na binkoštni pondeljek in na Štefanovo tje v procesiji. Z milodari, ki so se pri teh priložnostih nabrali, postavili so sedanja lepo romarsko cerkev sv. Roka.

V bližnjem Lembergu je v 25 hišah umrlo 67 ljudi. Huje kakor ondi bilo je v Podčetrtku, kajti umrlo jih je 240, — med njimi tudi vikar Primož Janežič. V Žusemu, kjer jih je kuga podavila 172, je vikar sicer tudi zbolel, pa je zopet ozdravil. Zemljiška gospoška v Podčetrtku je v teku enega leta zgubila najmanj 400 podložnih.

V tem okraju je tekla zibelka slavnim domoljubom: Slo mšek (v Ponkvi), Drobnič (pri sveti Emi); rojen 1812, profesor in pisatelj slovenski.

Pomožne knjige in rokopisi :

a) Knjige.

- Anton Krempelj — „Dogodivščine štajerske zemlje“.
 Krones-Lapajne — „Pripovedi iz zgodovine Štajerske“.
 Ignacij Orožen — „Celjska kronika“.
 Janez Trdina — „Zgodovina slovenskega národa“.
 Janez Parapat — „Turški boji“. (V letopisu slovenske Matice, 1871.)
 J. V. — „Germanstvo in njega upliv na Slovanstvo v srednjem veku“.
 „Razni spisi“ Dav. Trstenjaka, po raznih časopisih in knjigah, posebno običaji na Ptujskem spomeniku. (Letopis Matice, 1870.)
 Krones-Gregorec — „Sovremenski pisci celjskih grofov. (V „Vestniku“, 1874.)
 Šenoa — „Seljačka Buna“.
 Hirsch — „Heimatskunde des Herzogthum's Steiermark“.
 Parapat — „O kmetskih puntih“. (Letopis Matice, 1869.)
 „Povjest hrvatska“ od Tadija Smičiklása.
 Več nemških zgodovin Štajerskih, recimo: Muharjeva, Geblerjeva, Wartingerjeva, Weissova (v knjigi: „Ein treues Bild des Herzogthum's Steiermark“), Reichelova zgodovina.
 Avstrijska zgodovina: Kronesova, Krstnikova, Kranjska — Dimitzeva.
 Orožnova: „Das Bisthum und die Diöcese Lavant“.
 Schmutz — „Historisch-topografisches Lexikon v. Steiermark“.
 Janisch — „Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark“.
 Porabil in pogledal sem razne zgodovinske spise: v „Letopisih slovenske Matice“, v časopisih, posebno v „Novicah“, v „Slovenskem Gospodarju“, v „Kresu“, „Zvonu“; na dalje: Valvasor: „Die Ehre des Herzogthum's Krain.“
 Schumi — „Archiv für Heimatskunde“.
 Orožen — „Das Benediktiner-Stift Oberburg“.
 Mayer — „Versuch über steiermärkische Alterthümer“.
 Hofrichter — „Pfarre Maria Rast“. „Luttenberg“. „Bad Neuhaus“.
 Porabil sem n. pr. izvrstne spise g. Rutarja in g. dr. Kosa v „Zvonu“, „Kresu“ in drugod itd.

b) Rokopisi.

- „Kronika Loške župnije“.
 „Chronik der Pfarre Videm“.
 „Kronika Rajhenburška“ (šole).
 Nekaj odlomkov iz Povodnovih rokopisov.

Opomba. Le pri nekaterih sestavkih sem navedel pisatelja in vir, iz katerega sem stvar povzel. Tega pa večinoma nisem storil iz tega vzroka, ker bi bil rokopis preveč narastel. Tudi moti to čitatelje, kateri so manj izobraženi.

KAZALO.

	Stran		Stran
Predgovor	VII	Življenje starih Slovencev . . .	35
Uvod	XIII	Pokristjanjenje Slovencev . . .	37
Stari vek.		Slovenska kneza Pribina in Kocel	43
Nekoliko o predzgodovinskej dobi:		Ciril in Metod na slovenskem Štajeru	45
Kamenita dōba	1	Madjari na Štajerskem	47
Kovinska dōba	2	Razdelitev Štajerske na okraje ali županije	48
Kelti	3	Mejne grofije ali marke na Štajerskem	51
Sloveni	5	Dolenja krajina	52
Rimljani	6	Gorenja marka	54
Rimljansko gospodarstvo . . .	8	Vladanje Otokarjev ali Travn- gavcev	56
Celje	13	Notranje razmere na Štajer- skem v dōbi Travnogavcev . . .	58
Ptuj	14	Cerkvene razmere (1000—1192)	60
Pagansko bogočastje	16	Vladanje Babenbergovcev na Štajerskem (1192—1246):	
Krščanstvo	18	Lepold V. (1192—1194)	61
Srednji vek.		Vojvoda Lepold VI. Slavni. (1198—1230)	63
Preseljevanje narodov	21	Friderik Bojeviti. (1230 — 1246)	64
Naseljevanje Slovencev na Šta- jerskem	23	Notranje razmere na Štajer- skem v dōbi Babenbergov- cev. (1192—1246)	65
Slovenci pod lastnimi vladarji	26	Cerkvena zgodovina te dōbe. (1192—1246)	66
Slovenci pod bavarsko-frankov- sko podložnostjo	28	Savinjski višji dijakonat . . .	67
Umeščenje koroškega vojvode na Gosposvetskem polji	29	Národne razmere v tej dōbi. (1192—1246)	69
Vstaja Ljudevita in napad Bol- garov	32		
Naseljevanje Nemcev in ponem- čevanje	33		

Medvladje.

Štajerska pod ogersko oblastjo	72
Češki kralj Otokar II., štajerski vojvoda	74
Rudolf Habsburški	75
Notranje razmere na Štajerskem v dóbi medvladja. (1246—1282)	78
Kršćanstvo te dóbe. (1246—1282)	80

Štajerska pod Habsburžani.

Vladanje Albrehta I. (1282—1308)	81
Rudolf III. in Friderik Lepi. (1308—1330)	82
Od Albrehta II. Modrega do Ernesta Železnega. (1330—1406)	84
Ernest Železni. (1406—1424)	86
Savinjski gospodje kot predniki Celjskih grofov	87

Celjski grofje.

Friderik I. (1341—1359)	89
Ulrik I. (Umrli l. 1368.)	91
Herman I. (Umrli l. 1385.)	91
Viljelm. (Umrli l. 1392.)	92
Herman II. (Umrli l. 1435.)	93
Friderik II. (Umrli l. 1454.)	95
Ulrik II. (Umrli 9. nov. 1456. l.)	96
Rodovinsko drevo Celj. grofov	100
Celjski boji:	
1. S Celjani in Friderikom IV. (III.)	101
2. Boji zaradi celjske zapušćine	102
Friderik IV. (kot cesar III.) — (Od l. 1434. — 1493.)	104
Andrej Baumkircher	106
Ogerski kralj Matija	108
Turški boji	111
Turški napadi v 14. stoletji. (Bitka pri Nikopolji)	111

Turki prvokrat na slovenskeji zemlji	112
Turški napadi v 15. stoletji (Bitka pri Radgoni)	114
Manjši Turški napadi	118
Notranje razmere proti koncu srednjega veka v obće	123
Cerkvene stavbe v srednjem veku	124
O samostanih	125
Druge cerkvene razmere. (1282—1492)	130
O starih gradovih, zlasti v srednjem veku	133
Stare plemenite rodovine na Štajerskem	141
Še nekoliko o národnih razmerah v srednjem veku	143
O pravnih razmerah v srednjem veku	145
Šolstvo na Štajerskem, zlasti na slovenskem delu, v srednjem veku	147
Še nekatere znamenitosti iz srednjega veka	149
Razne elementarne nezgode in nadloge, pa tudi vesele ali zanimive prigodbe v srednjem veku	150

Novi vek.

Maksimilijan I.	157
Kmećki upor l. 1515.	158
Karol V. in Ferdinand I.	160
Protestantizem na Štajerskem, zlasti na slovenskem delu	161
Službovanje Truberjevo na slovenskem Štajeru	162
Upor štajerskih in hrvatskih kmetov l. 1573.	168
Ferdinand II. (1594—1637)	174
Protireformacija	175
Turške vojske v novem veku	176
Skupni pregled Turških navalov na slovenskem Štajerskem v srednjem in novem veku	186

	Stran
Ferdinand III. (od l. 1637. — 1657.) in Leopold I. (od l. 1658. — 1705.)	187
Ivan Erazem Tattenbach	188
Kruci na slovenskem Štajerskem	191
Jožef I. (1705—1711) in Karol VI. (1711—1740)	203
Cesarica Marija Terezija. (L. 1740. — 1780.)	204
Pregled raznih notranjih razmer od l. 1590.—1780. (od Ferdinanda II. do Jožefa II.)	205
Jožef II. (1780—1790)	206
Leopold II. (1790—1792)	207
Franc II. (1792—1835)	207
Nadvojvoda Ivan	209
Ferdinand I. Dobrotljivi (1835—1848)	211
Leto 1848.	211
Cesar Franc Jožef I.	214
Cerkvene razmere v novem veku. (1492—1883)	215
Cerkve in župnije:	
Iz 16. stoletja	218
Iz 17. stoletja	219
Iz 18. stoletja	222
Iz 19. stoletja	227
Kulturna zgodovina v novem veku:	
Duševno življenje Slovencev	227
Jezik	231
Šege in navade	233
Kupčija in promet v novem veku	234
Živež in obleka	236
Obdelovanje zemlje in obrtnija	238
Zasluge Marije Terezije za štajersko šolstvo	240
Šolstvo v 19. veku	241
O starosti narodnih šol na slovenskem Štajeru	243
Šole v brežkem okraji	244
" " celjskem okraji	244
" " cmureškem okraji	245

	Stran
Šole v gornjegradskem okraji	245
" " gornje-radgonskem "	246
" " konjiškem okraji	247
" " kozjanskem okraji	247
" " laškem okraji	247
" " ljutomerskem okraji	248
" " marenberškem okraji	248
" " arvežkem okraji	249
" " mariborskem okraji	249
" " ormožkem okraji	250
" " ptujskem okraji	251
" " rogaškem okraji	253
" " sevniškem okraji	254
" " slov.-bistriškem okraji	254
" " slov.-graškem okraji	255
" " šoštanjskem okraji	256
" " šmarijskem okraji	256
" " Št. Lenartskem okraji	256
" " vranskem okraji	256
Nekateri imenitni štajerski Slovenci v novem veku:	
V 16. stoletji	257
V 17. stoletji	258
V 18. stoletji	258
Štajerski nemški učenjaki v 19. veku	263
Razne elementarne nezgode in nadloge, pa tudi vesele ali sploh zanimive prigodbe v novem veku:	
V 16. stoletji	264
V 17. stoletji	266
V 18. stoletji	268
V 19. stoletji	272
Zgodovina mest in trgov.	
O starih mestih in trgih v srednjem veku	273
O mestih in trgih v novem veku	275
O posameznih mestih:	
Maribor	276
Celje	279
Ptuj	281

	Stran		Stran
Slovenji gradec	283	Sv. Trojica	299
Slovenska Bistrica	285	Žalec	300
Brežice	286	Marenberg	301
Ormož	286	Mota	301
Radgona	287	Vitanje	301
O posameznih trgih:		Studenice	302
Ljutomer	288	Rajhenburg	302
Laški trg	293	Podsreda in Podčetrtek	304
Sv. Jurij pri Rifniku	294	Rogatec	305
Konjice	295	Sv. Lovrenc v Puščavi	305
Sevnica	295	Makole	306
Vozenica	296	Rečica	306
Pilštanj	296	Ljubno	306
Planina (Montpreis)	296	Lemberg	306
Kozje	297	Gornji grad	306
Središče	297	Gora pri Ptuji	307
Veržeje	297	Mozirje	307
Sv. Lenart v Slov. goricah	298	Velenje	307
Vransko	298	Vojnik	308
Šoštanj	298	Šmarje pri Jelšah	308
Braslovče	299	Pomožne knjige in rokopisi	310

Pisatelj te knjige je še izdal sledeče knjige in knjižice za ljudske šole in učitelje:

I.

a) Praktično metodiko	cena 80 kr.
b) Prvi poduk	" 60 "
c) Fiziko in kemijo	" 60 "
č) Prirodopis	" 56 "
d) Zemljepis	" 26 "
e) Geometrijo	" 24 "
f) Malo fiziko	" 23 "
g) Domovinoslovje	" 20 "
h) Pripovedi iz zgodovine Štajerske	" 6 "
i) Opis krškega okrajnega glavarstva	" 30 "

II.

Isti pisatelj ima v zalogi pisanke, namreč:

	Cena 100 kosom				
	1.	2.	3.	4.	5.
	v r s t e				
	kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
1. Slovenska lepopisnica	150	135	115	80	70
2. Slovenska začetna lepopisnica s prečnicami	150	135	115	80	70
3. Nemška lepopisnica	150	135	115	80	70
4. Slovenska pravopisnica	150	135	115	80	70
5. Računska pisanka	150	135	115	80	70
6. Nemška pravopisnica	150	135	115	80	70
7. Spisovnica slovenska in nemška	150	135	115	80	70
8. Pisanka za domače naloge s črtami	250	—	—	—	—
9. Pisanka za domače naloge s podkladkom	250	—	—	—	—

III.

R i s a n k e :

	Cena 100 kosom	
	o b l i k a	
	mala	velika
	kr.	kr.
a) Prva risanka, 1 $\frac{c}{m}$ pike	220	300
b) Druga risanka, 2 $\frac{c}{m}$ pike	220	300
c) Tretja risanka, 4 $\frac{c}{m}$ pike	220	300
č) Četrta risanka, z okvirjem	220	300
d) Peta risanka, čista	220	300

IV.

- a) Mali slovenski zemljevid kranjske dežele z deli sosednih kronovin . . . . . 2 kr.
- b) Mali slovensko-nemški zemljevid Avstrijsko-Ogerske 2 "
- c) Zemljevid Krškega okrajnega glavarstva . . . . 5 "

Opomba. a) Pisanke 1., 2. in 3. vrste imajo prav lep, trden in gladek papir, v onih 1. in 2. vrste je tudi pivni papir. Pisanke so iz Felklnove, Winikerjeve in Grubbauerjeve, risanke pa iz Felklnove in Grubbauerjeve tovarne.

b) Po pošti naročevati je najceneje tedaj, ako se naroči samo 350 pisank ali 150 risank (do 5 kilogramov namreč), novce naprej pošlje in za poštino 30 kr. priloži. Potem je mogoče, da pridejo pisanke 4., zlasti pa 5. vrste po en krajcar v roke šolske mladine. Najceneje je pa blago naročevati po železnici, zlasti če se ga pošlje veliko kot tovarno blago. (Založnikova želja je, da se pisanke 4., zlasti pa 5. vrste ne prodajajo po 2 kr.)

